

В.

34319

*Г. Свиралов М. Русева
А. Раичев Г. Петров
Р. Ангелов Ц. В. Коцев*

ФИНАНСИ И КРЕДИТ НА СОЦИАЛИСТИ- ЧЕСКАТА ДЪРЖАВА

издателство Варна

Проф. д-р Г. СВРАКОВ
Проф. д-р М. РУСЕНОВ
Проф. Л. РАЛЧЕВ
Проф. к. и. н. Р. АНГЕЛОВ
Доц. к. и. н. Г. ПЕТРОВ
К. и. н. ЦВ. КОЦЕВ

ФИНАНСИ И КРЕДИТ НА СОЦИАЛИСТИ- ЧЕСКАТА ДЪРЖАВА

Четвърто преработено издание

1970

ДЪРЖАВНО ИЗДАТЕЛСТВО — ВАРНА

ПРЕДГОВОР

Учебникът „Финанси и кредит на социалистическата държава“ е предназначен за студентите от икономическите институти (без студентите от специалността „Финанси и кредит“). Написан е в рамките на действащата учебна програма, като са взети под внимание промените, които са настъпили в нашата финансово-кредитна система, особено при въвеждането в действие на новата система на ръководство на народното стопанство.

Поради промените, станали в преподавателския състав на дисциплината „Финанси и кредит на социалистическата държава“ в трите икономически вуза на страната, настоящото издание е написано от подновен колектив. Отделните автори са написали съответно следните части:

проф. д-р М. В. Русенов — увода, глава първа и втора;
проф. д-р Г. К. Свраков — глава четвърта, параграф седми и осми на глава пета, глава шеста, осма и девета;
проф. Р. Ангелов — глава седма, десета и единадесета;
доц. Г. А. Петров — глава трета, параграф първи до шести вкл. на глава пета.
проф. Л. Ралчев — глава дванадесета, тринадесета, петнадесета и шестнадесета;

ст. преподав. Цв. Коцев — глава четиринадесета.

Учебникът излиза под общата редакция на проф. д-р Георги К. Свраков, но всеки автор отговаря за съдържанието на написаните от него части. Авторите се надяват, че учебникът ще задоволи потребностите на студентите от икономическите институти на страната, а в известна степен и на работниците от финансово-кредитната система.

От авторите

У В О Д

① ПРЕДМЕТ И ЗАДАЧИ НА КУРСА „ФИНАНСИ И КРЕДИТ НА СОЦИАЛИСТИЧЕСКАТА ДЪРЖАВА“

Предмет на прилагания курс са финансите и кредитът, развиващи се въз основа на стоково-паричните отношения при социализма:

Съществуването на финансите се обуславя от паричните отношения и държавната организация. Необходимостта пък от пари и парични отношения възниква от наличието на стоково производство и стоково обръщение при социализма. По-нататък: двете форми на социалистическата собственост, стопанската сметка като начин за ръководство на социалистическите предприятия, кръгооборотът на основните и оборотните средства и личните спестявания правят също така и кредита необходима категория на социалистическата икономика.

Функциите на социалистическата държава са свързани с удовлетворяването на цял комплекс от обществени потребности, които обхващат финансирането на разширеното социалистическо възпроизводство, на социално-културните мероприятия, на отбраната и управлението на страната. За това финансиране са необходими големи парични средства, чието набавяне и разходване е свързано с една твърде разнообразна и важна по своето значение дейност на социалистическата държава. Държавата използва като основен източник за набавяне на потребните ѝ средства националния доход. Следователно тази дейност на държавата е свързана с разпределението на обществения продукт и разпределението и преразпределението на националния доход.

Понятието „финанси“ обаче не трябва да се схваща тясно — само като паричен фонд¹, който осигурява изпълнението на функциите на социалистическата държава.

¹ Авторът на тази част от учебника — проф. д-р М. Русенов — е на становището, че би било по-правилно да се разграничават две понятия: а) финанси и б) финансово стопанство. Под „финанси“ би следвало да се разбират централизираният и децентрализираните фондове, с които разполага социалистическата държава — в смисъла на определеното от проф. Ровински на финансите:

Финансите представляват специфични парични отношения, които възникват във връзка с формирането и използването на централизираните и децентрализираните парични фондове, необходими на социалистическата държава. Те са немислими без парите, но веднага трябва да се каже, че не всички парични отношения са финансови отношения, а, от друга страна — финансовите отношения имат винаги паричен характер. Следователно паричните отношения, като включват в себе си и финансовите отношения, същевременно са по-широко понятие, отколкото финансовите отношения. Съществуването на социалистическите финанси се обуславя не само от социалистическите стокowo-парични отношения, но и от наличието на социалистическата държава като организиращ фактор, необходим за осъществяване на партийната политика и в областта на финансовите отношения. Развитието и значението на социалистическите финанси, респективно на социалистическите финансови отношения, се намира под активното въздействие на социалистическата държава. Ръководната роля на социалистическата държава, от друга страна, безспорно във всички случаи се съобразява с обективните закони на социализма. Ето защо при изясняване същността на социалистическите финансови отношения трябва винаги да се има предвид и дейността на социалистическата държава в посочената област. Но на този въпрос ще се спрем по-нататък.

Социалистическите финанси обхващат както централизираните парични фондове, с които разполага социалистическата държава и чийто обем всяка година се конкретизира в държавния бюджет, така и децентрализираните парични фондове, с които разполагат социалистическите предприятия. Трябва да се подчертае, че и тези фондове, макар и предоставени на предприятията, са собственост на държавата. Следователно социалистическите финанси като парични отношения се конкретизират в:

а) централизираните парични фондове на държавата (някои автори в този случай говорят за общодържавни финанси) и

б) децентрализираните фондове, които се представляват преди всичко от финансите на социалистическите предприятия.

Формирането както на централизираните, тъй и на децентрализираните фондове обаче зависи преди всичко от дейността на социалистическите предприятия, включително и от тяхното положение. Ленин още в първите дни след Великата октомврийска социалистическа революция е отделял голямо внимание на въпросите, свързани с финансовата организация на държавните предприятия. В процеса на търсене най-подходящ метод за ръководство и организация на държавните предприятия се стига до стопанската сметка.

„Само оная част от националния доход, която се поставя на разположение на социалистическата държава“ (вж. Ровинский, Н. Н. — Финансовое право, Москва, 1946, стр. 6), а под „финансово стопанство“ — финансовите отношения, които са свързани с формирането и разходването на централизираните и децентрализираните парични фондове (вж. Русенов, М. — Предмет, структура и задачи на финансовата наука при социализма, София, 1957, стр. 5—8).

Тя е именно причината, която прави необходимо съществуването на децентрализираните парични фондове. Когато става дума за социалистическите финанси и тяхното конкретизиране в държавните финанси и финансите на държавните предприятия, в никакъв случай не трябва да се забравя, че тук имаме работа с едно цяло. Това се обуславя единствено от обществената собственост върху средствата за производство и единството на общественото възпроизводство. Изучаването и опознаването на финансите на социалистическата държава е неразделно свързано с тяхното практическо използване, т. е. с финансовата политика. Но тъй като социалистическите финанси се намират в много тясна връзка с паричното обръщение — състоянието на финансите оказва активно въздействие върху развитието на паричното обръщение и кредита, — в обсега на финансовата политика се включва и парично-кредитната политика на социалистическата държава.

Финансовата политика на социалистическата държава трябва винаги да отговаря на изискванията на отделните етапи — да бъде съчетана с тези изисквания, през които минава изграждането на комунистическото общество. От успеха на финансовата политика до голяма степен зависи успехът на различните икономически и политически мероприятия на социалистическата държава. В това отношение не трябва да се забравя значението, което Ленин е отдавал на финансовата политика, а именно: „...всякакви радикални наши реформи са обречени на неуспех, ако ние нямаме успех във финансовата политика“.¹

Финансовата политика, от своя страна, се дели на данъчна политика, бюджетна политика и парично-кредитна политика.

Дотук ние посочихме едната част от предмета на нашата учебна дисциплина — социалистическите финанси. Другата част от предмета на курса е кредитът при социализма с неговата основа: парите и паричното обръщение.

Законът за стойността и социалистическите стокови отношения правят парите необходими през целия първи етап на комунистическото общество. Социалистическите пари обаче отразяват съвършено нови производствени отношения, при които работната сила не е стока и няма цена. Запазването на паричните отношения при социализма и наличието на държавата, както се подчерта, обуславят необходимостта от финансите. Посочено беше, че финансовите отношения винаги имат парична форма, но не всички парични отношения са финансови отношения.

Организацията на паричната система, ръководството и контролът над паричното обръщение са дейности с огромно значение не само за финансите, но и за цялото народно стопанство. Освен това изучаването същността и промените на социалистическите пари и паричното обръщение далеч надхвърля проблемите на социалистическите финанси. В цялостното ръководство на социалистическата

¹ Ленин, В. И. — Съчинения, изд. БКП, т. 27, стр. 378.

икономика въз основа на изискванията на обективните икономически закони, използването на парите има много по-голямо значение, отколкото финансите, а отгук и проблемите на парите и паричното обръщение са по-сложни и по-разнообразни от тези на финансите.

От друга страна, необходимостта от кредитни отношения при социализма разширява още повече кръга на парично-кредитните институти, които обаче по своята същност и задачи също са коренно различни от тези при капитализма.

Напоследък в икономическата литература все повече си пробива път схващането, че при социализма икономическата същност на финансите и кредита е еднаква. Този въпрос беше поставен в Германската демократична република, където е предмет на оживени разисквания, и се свързва с решаването на един друг въпрос от финансово-политическо значение — въпроса за единното ръководство на финансово-кредитната система. Основният аргумент за това е обстоятелството, че кредитните отношения възникват въз основа на движението на оборотните средства на социалистическите предприятия, а известно е, че тези оборотни средства са собственост на държавата (предадени на държавните предприятия от бюджета). Социалистическата банкова система използва за своята кредитна дейност главно временно свободните оборотни средства на предприятията, част от средствата на бюджета, част от спестяванията на трудещите се и други някои средства. Всичко това, според някои немски автори, е само своеобразно движение на парични средства, собственост на социалистическата държава.

Какво може да се възрази на това схващане, което не е лишено в известна степен от истина?

На първо място тук трябва да се подчертае, че не всички средства, с които разполага социалистическата банкова система, са собственост на държавата. Имаме предвид остатъците от текущите сметки на ТКЗС, някои обществени организации и частта от личните спестявания на трудещите се, които преминават в кредитна система с помощта на влогонабирателните институти. Това, от една страна. От друга страна, характерът на кредитния метод за снабдяване на предприятията с парични средства е различен от този на финансирането за сметка на държавния бюджет. Макар и разликата от гледище на собственост на средствата да е формална, на практика тя предизвиква различни задължения на предприятията.

Близко до това становище е и отношението, което се взема по въпроса в учебника по финанси на СССР под редакцията на Д. Аллахвердян и Н. Любимов. Там се казва, че както финансите, тъй и кредитът представляват движение на стойността в нейната парична форма.¹ Но същевременно се посочва, че вътре в тази икономическа еднородност съществуват и различия между финансите и кредита. Тези различия трябва да бъдат търсени главно в характера на потребностите, които задоволяват тези две категории. Докато

¹ Аллахвердян, Д. и Любимов, Н. — Финансы СССР, Москва, 1958.

финансите по безвъзмезден път снабдяват държавните предприятия с потребните им парични средства за формиране на основните и оборотните фондове, осигуряват издръжката на непроективната сфера и други, кредитът удовлетворява само потребностите от временен характер. Особеностите на кредита като система на кредитни отношения, както и неговото голямо значение в областта на разпределението и преразпределението на националния доход също поставят много и разнообразни проблеми за проучване.

Изучаването на социалистическите финанси е предмет на финансовата наука на социализма или науката за социалистическите финанси, която е специална част от политическата икономия на социализма. Като знаем предмета на финансовата наука при социализма, да видим какви са нейните задачи. В най-общи линии те са следните:

- а) да обясни същността на социалистическите финанси;
- б) да посочи мястото и значението на финансите при изпълнението на народностопанските планове;
- в) да изучи организационните принципи на финансите и финансовата система и да посочва предимствата им пред тези на капиталистическите финанси;¹
- г) да изучава и обобщава опита на социалистическата финансова практика и да съдействува за усъвършенстването на финансите, финансовата политика и финансовата система;
- д) да описва етапите и особеностите в развитието на социалистическите финанси (финансова история).

Поради особеностите на социалистическите финанси финансовата наука на социализма по своето разчленение и задачи се различава съществено от финансовата наука при капитализма. Като наука, наситена с партийност, тя разкрива класовата същност на капиталистическите финанси и на всички буржоазни „учения“ за надкласовия характер на финансите и финансовата наука при капитализма. Финансовата наука на социализма воюва срещу всички буржоазни, реформистки и други опити за извращение на марксистко-ленинското учение за същността и задачите на социалистическите финанси. Същевременно, както се подчерта, обобщавайки опита на социалистическите финанси, тя непрекъснато търси нови пътища и начини за усъвършенстване на социалистическите финанси.

¹ А лександров, "А. — Финансы СССР, Москва, 1955, стр. 5.

Глава I

ОСНОВИ И СЪЩНОСТ НА ФИНАНСИТЕ

§ I. НЕОБХОДИМОСТ ОТ ПАРИ ПРИ СОЦИАЛИЗМА. СЪЩНОСТ, ЗНАЧЕНИЕ И ФУНКЦИИ НА ПАРИТЕ

Преди да бъдат разгледани различните обществени фондове, които са предназначени за задоволяване на обществените потребности, както и националният доход като основен източник на средства за задоволяване на тези потребности, трябва да бъде изяснен въпросът за необходимостта от пари при социализма.

Ленин още през 1919 г. е подчертал недвусмислено, че премаването на парите при социализма веднага не само е невъзможно, но те ще се запазят за дълго като необходим инструмент на социалистическата икономика. Той пише: „Още преди социалистическата революция социалистите пишеха, че е невъзможно да отменим парите веднага — и ние можем да потвърдим това чрез собствения си опит. За да се унищожат парите, нужни са твърде много технически и — което е много по-трудно и много по-важно — организационни завоевания... парите остават и ще остават доста дълго в течение на преходното време от старото, капиталистическо общество към новото, социалистическо“.¹ Ленин свързва необходимостта от парите при социализма с изграждането на социалистическото общество и с борбата срещу повалената капиталистическа класа през преходния период. Тази необходимост от парите и тяхното значение за социалистическото строителство се отбелязват и от XVII конгрес на ВКП(б), който категорично отхвърля всички левичарски опити за отменяне на парите.

Парите, както и редица други инструменти на буржоазната икономика, са необходими на пролетарската диктатура за унищожаване на капиталистическите остатъци и за изграждане на комунистическото общество. Парите играят много важна роля при организиране и планиране на социалистическото стопанство, отчитане на производството и разпределение на обществения продукт.

¹ Ленин, В. И. — Съчинения, том 29, стр. 352.

Всеки обществен начин на производство определя същността и особеностите на икономическите категории. Така е и с парите. Техните функции и значение при социализма са подложени на качествени промени, които произхождат от обстоятелството, че парите отразяват съвършено нови, социалистически производствени отношения.

Основната причина, която прави парите необходими при социализма, е запазването на стоковото производство и действието на закона за стойността. Необходимостта от закона за стойността при социализма не се определя само от двете форми на социалистическата собственост — държавна и кооперативна, — както обикновено доскоро се мислеше. Стоковото производство и исторически възникналата от него потребност от пари са следствие от развитието на производителните сили и общественото разделение на труда при различните общественно-икономически формации.¹

Законът за стойността е необходим, за да бъдат взети под внимание икономическите условия и фактори, които са необходими за развитието на социалистическото общество. Степента на развитието на производителните сили, разпределението според труда, обособяването на социалистическите предприятия на стопанска сметка и др. (ето поредицата от фактори, които са свързани помежду си) — "... намират се във взаимодествие, оказват си един на друг определено влияние".² От друга страна — както посочва П. Ф. Кошелев, — те влияят и върху развитието на формите на собствеността.

Във връзка със закона за стойността и характера на социалистическата стока съветската икономическа наука напоследък преодоля наложеното ѝ преди схващане, че средствата за производство при социализма нямали стоков характер. К. В. Островитянов счита, че стоковият характер на средствата за производство трябва да бъде обясняван с единството на социалистическата икономика и взаимната връзка между държавната собственост и другите форми на собственост. Интересно е тук да се добави, че при разглеждането на този въпрос той взема под внимание и личната собственост на трудещите се.³ Според Островитянов стоковият характер на средствата за производство при социализма се обуславя и от необходимостта от развитието на държавната собственост. А за това развитие важен фактор е материалната заинтересованост на работниците, която на настоящия етап от развитието на социалистическото общество прави неизбежно необходими както закона за стойността, тъй и парите.

Схващането на Островитянов обаче не трябва да се приема като

¹ Вж. Островитянов, К. — Против антиисторического, догматического подхода к проблеме товарного производства при социализме, в Закон стоимости и его роль при социализме, Москва, 1959, стр. 69.

² Вж. Кошелев, Ф. П. — "Чистый социализм" — необоснованная абстракция, ведущая к заблуждениям", в Закон стоимости и его роль при социализме, Москва, 1959, стр. 36—37.

³ Островитянов, К. — цит. съч., стр. 74.

безспорно. Редица автори изрично подчертават, че стоково-паричните отношения при социализма са необходими „не само като връзка между държавните и кооперативните предприятия, но и като връзка в държавно-социалистическия сектор, включително между социалистическите предприятия и населението по повод разпределянето на средствата за потребление“.¹

Необходимостта от стоково-парични отношения се определя от организацията на социалистическото производство и разпределение, от характера на труда, „... който запазва своето значение при социализма на единствено средство за живот“², от общественото разделение на труда и както вече се посочи, от степента на развитието на производителните сили.

В случая изложеното схващане има по-широка основа, отколкото тезата на Островитянов, който изхожда главно от държавната собственост. Но докато законът за стойността при капитализма води до господство на вещите — стоките и парите — над хората вследствие на частната собственост върху средствата за производство, при социализма неговото действие е ограничено. Тази ограниченост е резултат на обобществяването на средствата за производство. Тук законът за стойността се подчинява на закона за планомерното, пропорционално развитие на народното стопанство, поради което законът за стойността при социализма не е регулатор на общественото производство и разпределянето на работната сила, както е при капитализма.

Законът за стойността, макар и в значителна степен ограничен в своето действие и подчинен на други закони, се използва от социалистическата държава за определяне цените и на предметите за лично потребление.

Социалистическата държава съзнателно използва закона за стойността за развитие на производството с оглед на всестранно удовлетворяване на материалните и културните потребности на обществото.³

Парите като всеобщ еквивалент следователно са необходими на социалистическото общество за отчитането на живия и овеществения труд в производството, при обръщането на обществения продукт, като платежно средство и като средство за натрупване и спестяване. Парите при социализма се превръщат във важен инструмент на народностопанското планиране и контролно средство над производството и разпределянето на обществения продукт. В прехода от капитализма към социализма парите са необходими на пролетарската диктатура и като средство за борба с повалената, но все още ненапълно ликвидирана капиталистическа класа. Парите обаче трябва да се разглеждат винаги като историческа категория. Може да се предполага, че законът за стойността, стоковото производство, парите и финансите ще загубят постепенно значението си със съз-

¹ Колганов, М. — Национальный доход, Москва, 1959, стр. 253.

² Колганов, М. — цит. съч., стр. 253.

³ Вж. Бачурич, А. — Финансы и кредит СССР, М., 1963, стр. 5.

даването на условия за комунизма, когато измерването на изразходвания в производството труд ще става пряко, без посредничеството на закона за стойността и парите, в работни единици време.

1. Същност и значение на парите

Социалистическите пари изразяват качествено различни от капиталистическите, нови производствени отношения, които не познават експлоатация на човек от човека. Изгубването на способността на парите да бъдат средство за експлоатация и тяхното подчиняване на законите на социалистическата икономика ги отличават качествено от капиталистическите пари. Безспорно и тук, за да могат да отговорят на поставените им задачи, те са особена стока и всеобщ еквивалент, но вече при социалистически условия. Парите представляват особена форма на собствеността, която се използва планомерно за отчитане на разхода на обществения труд, за разпределяне на средствата за производство и за развитие на стокооборота¹.

Качествената разлика на социалистическите пари от парите при капитализма произхожда от обстоятелството, че те се използват при народностопанското планиране, превръщат се във важно средство при изпълнението на плана, включително за разпределянето и преразпределянето на националния доход и на по-рано натрупаните средства², без да са инструмент за експлоатация. Съвършено друга е картината при капитализма, където парите, подчинени на обективните закони на капиталистическата икономика, се превръщат в дезорганизиращ фактор, който усилва кризисните пристъпи и изостря още повече противоречията на капиталистическата система, и служат на експлоатацията на човек от човека.

Щом се говори за качествените различия между капиталистическите и социалистическите пари, трябва да бъде отбелязано и обстоятелството, че социалистическите пари не крият в себе си никаква възможност за кризисни смущения, какъвто е случаят с парите при капитализма. Известно е, че тази възможност, съдържаща се в парична форма на стойността, при определени предпоставки се превръща в действителност. Това е едно „качество“ на капиталистическите пари, каквото социалистическите пари не притежават. Следователно тук е налице друго качествено отличие и същевременно предимство на социалистическите пари.

Качествените промени в парите при социализма проличават още по-добре, когато се конкретизира тяхното значение.

Парите при социализма отразяват съвършено нови производствени отношения, при които работната сила нито е стока, нито пък има цена. Работната заплата е само една от формите на социалисти-

¹ Бакурин, А. — цит. съч., стр. 8.

² Кронрод, Я. — Деньги в социалистическом обществе, Москва, 1954, стр. 157.

ческото разпределение. Парите при социализма следователно служат за изчисляване и изплащане на работната заплата. Фондът на работната заплата се разпределя между трудещите се съобразно количеството и качеството на вложения от тях в производството общественополезен труд. Всяко отклонение от този основен социалистически принцип води до уравниловка, която е недопустима в социалистическото общество. Само с парите може да се осигури все по-диференцирано заплащане на труда. Сложният труд с помощта на различните тарифи и норми се привежда към прост труд и се заплаща в пари. Освен това парите отразяват и постоянните взаимни отношения между държавните предприятия на стопанска сметка. Социалистическите предприятия са в непрекъснати стопански връзки помежду си било като доставчици, било като купувачи на суровини, спомагателни материали, полуфабрикати, гориво и пр. Тези предприятия се намират и в непрестанни платежни отношения с държавата или като данъкоплатци, или пък като обекти на финансиране от бюджета.

Парите служат още и за отчитане разходите на производството в рамките на народностопанския план. Парите са най-удобното средство за отчитане на изразходвания в производството овеществен и жив труд (разходите на суровини, спомагателни материали и др., както и за заплащане работната сила).

Но освен като средство за обществено отчитане на вложения в производството труд парите имат и значението на инструмент за разпределение на обществения продукт. Стойността на целокупния обществен продукт се определя от разходите за неговото производство. Сумата от цените на всички стоки представлява паричния израз на стойността на целокупния обществен продукт.

Чрез регулиране както на общото равнище на цените, така и на цените на отделни стоки държавата поставя в съответствие паричното заплащане на труда с общото количество на всички стоки или пък само на отделни видове стоки.

Определението на цените при социализма не е стихнен процес, както е при капитализма, а съзнателна дейност в рамките на стопанския план. Това обаче не значи, че държавата може да определя произволни цени на различните стоки. При установяването на цените социалистическата държава винаги взема под внимание закона за стойността. Изходно начало тук е себестойността на отделните стоки.

Цената и себестойността са не само форми за отчитане на обществения труд, но същевременно са и форми на контрол при измерване на труда и потреблението.

Чрез паричното заплащане на труда социалистическите пари се използват от държавата за регулиране на личното потребление на гражданите.

Социалистическите пари са важен инструмент и при планиране дейността на социалистическите предприятия, и за укрепване на стопанската сметка. Социалистическите предприятия трябва така да бъдат организирани и управлявани, че да работят ритмично, рен-

табилно и да изпълняват възложените им задачи от народно стопанския план.

Предприятията притежават известна оперативна самостоятелност в рамките на плана, тъй като тяхната производствена работа и стопанските им връзки не могат в подробности да се ръководят от едно единствено централно място. Непрекъснатата дейност на социалистическите предприятия изисква постоянно възстановяване на направените производствени разходи, а наред с това за разширеното социалистическо възпроизводство е необходимо образуването на натрупвания.

Парично-стоките отношения на всяко предприятие, както и връзките на предприятията помежду им се определят от народно-стопанския план и се конкретизират в производствено-финансовите им планове. На тази основа се обяснява и подчинената роля на парично-стоките отношения в социалистическото общество. Тази подчиненост е резултат на финансовите и другите стопански връзки на предприятията с материалните пропорции на народно-стопанския план¹.

Задоволяването на социалистическото предприятия с парични средства става само в рамките на изпълнението на плана. Всяко неизпълнение на плана води до нарушаване на обмена и недостиг на парични средства в предприятието. Последното явление е вече показател за лошо ръководство и нередности и предизвиква намесата на висшестоящата организация.

В борбата за изпълнение на плана от особено значение са договорите, които социалистическите предприятия сключват помежду си. В договорите се определят сроковете за изпълнение на доставките, качеството и асортиментът на стоките, сроковете и начините за плащане и др. Преди разплащането предприятието-купувач прави основна проверка на договорното изпълнение от страна на предприятието-доставчик и след като се увери, че всички условия са изпълнени, извършва плащането. Така паричните плащания, съчетани с договорната дисциплина, са деен фактор при изпълнението на народно-стопанския план.

Социалистическите пари са и инструмент в ръцете на социалистическата държава за непрекъснато разширяване на социалистическата търговия. Социалистическата търговия осъществява стокообмена както между различните отрасли на народното стопанство, така и между трудещите се. Селското стопанство доставя на промишлеността суровини, а промишлеността — необходимите промишлени стоки на селското стопанство. Селското стопанство предлага своите произведения на организирания социалистически пазар и ги обменя с промишлени произведения само посредством парите. Но икономическата връзка между града и селото се установява и по линията на колхозния (кооперативния) пазар пак с помощта на парите. Социалистическите пари следователно отразяват производствените отношения между града и селото, между трудещите се селяни и работниче-

¹ Вж. Атлас, 3. — Денежно обращение и кредит СССР, М., 1947, стр. 16.

ската класа, между общественя и частния сектор, доколкото последният съществува през преходния период.

Изпълнението на народностопанския план обхваща дейността и интересите на всички предприятия. Планът обаче не може да предвиди всички подробности на стопанския процес. В процеса на изпълнение, то на плана възникват различни причини, които влияят на хода на производството и на неговото изпълнение. Тези причини налагат постоянни изменения в производствените задачи не само на отделни предприятия, но и на цели народностопански отрасли. Организиращ елемент при осъществяването на тези изменения — поправки на плана — са и социалистическите пари.

2. Функции и обезпечение на парите

Социалистическите пари изпълняват предназначението си посредством своите функции: мярка на стойността, средство за обръщение, платежно средство, средство за натрупване и спестявания на трудещите се и световни пари.

Парите като мярка на стойността. Тази функция на парите се използва за установяване себестойността на продукцията в социалистическите предприятия, както и за образуване цените на предметите за потребление, включително цените на средствата за производство. Освен това тази функция на парите има изключително значение при провеждане на режима на икономии и увеличаване на натрупванията, както и за въздействие върху цените на кооперативния пазар. Осъществяването на тези функции е възможно поради качеството на парите като всеобщ еквивалент, който отразява в стойностна форма обществено необходимия труд за производството на всички предмети за потребление и средства за производство.

За да могат парите да изпълняват тази си функция, те задължително трябва да имат своя стойност. Известно е, че в историческото развитие на стоката „пари“ златото постепенно се налага като паричен метал. Причините за това трябва да бъдат търсени преди всичко в икономическото развитие на човешките общества, а след това и в особените физически качества на златния метал.¹

Тази функция на социалистическите пари обаче се различава качествено от същата функция на парите при капитализма. Докато при капитализма тя е форма на проява на противоречието между частния и общественя труд, при социализма тя е „... форма, с помощта на която непосредствено общественя труд, изразходван в производството като конкретен труд по индивидуални норми, в край-

¹ Човешеството е познавало много по-рано златото като метал, преди неговото използване за всеобщ еквивалент. За да се превърне в паричен метал, необходим е бил твърде продължителен исторически процес, при който производствените сили и производствените отношения да стигнат такова развитие, което вече да има нужда от златото като пари.

на сметка се изразява като абстрактен труд и се измерва в единна обществена мярка.¹

Тази функция се отнася до всички сектори на социалистическия производствен процес. Създаването на целокупния обществен продукт в държавния и кооперативния сектор, неговото обръщение и разпределение, включително планирането и отчитането на тези процеси, се извършват в парична форма, като се използва функцията на парите като мярка на стойността. Използването на тази функция при социализма става винаги в планов ред.

При по-нататъшна характеристика на тази функция трябва да се подчертае, че за нейното появяване не е нужно парите да бъдат „в наличност“. Съизмерването на различните стойности на отделните стоки става „мислено“ — отделната стойност се съпоставя със стойността на всеобщия еквивалент парите, без да е необходимо за всеки отделен процес парите да бъдат налице. Оттук следва и особеността на парите при тази функция, а именно, че са винаги „мислени“ — идеални — единици. Разбира се, това не означава признание на доминалистичните схващания за парите като някаква условна единица за смятане, произволно създадена по законодателен път от държавата. Както беше подчертано, за да може тази функция да се проявява, макар и „мислено“, идеално, необходимо условие е парите да имат своя стойност — да бъдат преди всичко стока.

Функцията на парите като мярка на стойността се използва за следното :

а) Отчитане на разхода на обществен труд при производството на предмети за лично потребление и производство на средства за производство. Натуралното отчитане на различните суровини, спомагателни материали, гориво и пр. е необходимо не само за правилното организиране на отделното социалистическо предприятие, на отделните технологически процеси в отделните промишлени отрасли, но и за планиране дейността на цялото народно стопанство. Съставянето обаче само на материалните планове за разпределението на предметите и оръдията на труда между отделните народностопански отрасли не може да даде представа за съвкупния разход на жив и овеществен труд както по отрасли, така и за отделните предприятия. Натуралното отчитане не създава условия за сравняване на резултатите от дейността на отделните предприятия и отрасли, които произвеждат различни предмети за потребление или средства за производство.² Освен това при натуралното отчитане на продукцията не може да се следи развитието на социалистическото натрупване. Ето защо наред с материалните планове общият обем на продукцията в народностопански мащаби по отрасли, както и натрупванията, трябва да се изразяват в стойностна форма, т. е. да им се дава паричен израз. Цялата тази дейност обаче е възможна само с помощта на парите като мярка на стойността. Следователно целият възпроизводствен про-

¹ Кропфрод, Я. — цит. съч., стр. 193.

² Атлас, З. — цит. съч., стр. 21.

цес за всяко социалистическо предприятие, както и планирането и отчитането на производството става в стойностна форма.

Подобна е картината при организацията на производствената дейност на ТКЗС, макар че в селското стопанство не цялата продукция се реализира в парична форма. Частта на селскостопанската продукция, изкупуваща по цени, определени от държавата, реализираната продукция на кооперативния пазар, включително и частта на продукцията от личните стопанства на кооператорите, която се продава на пазара, приема стойностна форма и следователно придобива паричен израз. Това означава, че при социализма и в селското стопанство се налага планирането и отчитането на всички тези процеси в парична форма. И тук се проявява функцията на парите като мярка на стойността.

При социализма следователно функцията на парите като мярка на стойността се заключава в планомерното изразяване (във форма на цени) и измерване в стойностна форма на труда, който се съдържа в социалистическата стока.

б) Определяне на цените на предметите за лично потребление и на средствата за производство. При плановото ръководство на народното стопанство винаги се знаят пропорциите за разпределението на националния доход. Предварителното установяване на частта от националния доход за фонда на работната заплата, разпределена по народностопански отрасли, частта на продукта на обществото, себестойността на продукцията в отделните отрасли, както и обемът на заплащането по трудовни в селското стопанство, включително разходите за селскостопанското производство — всичко това позволява при определяне на цените да се отчита стойността на всеки продукт поотделно. Разбира се, в практиката тези сложни пресмятания никога не се извършват за всеки продукт поотделно. Цените за отделните произведения се определят от разходите за производството и от размера на натрупванията, които трябва да се образуват в предприятието. Образоването на индивидуалните цени (цените за всяка стока поотделно), които трябва да осигуряват възстановяването на разходите за производството и външностопанските натрупвания, показва много често отклонение от стойността. Целият този процес при социализма, както беше отбелязано, протича планомерно и съобразно с изискванията на закона за планомерното пропорционално развитие на народното стопанство. И още една подробност, която е от голямо значение при социализма: цените на отделните стоки се определят от държавата.

Тук възниква въпросът: защо при социалистическото ценоопределяне е необходимо това отклонение на цените от стойността? При реализацията на стоките се възстановяват не само разходите за създаването на продукцията на отделните предприятия (това възстановяване е необходимо за по-нататъшния производствен процес), но се преразпределят и доходите в интерес на целия обществен процес на производството.

Използването на парите при социализма като инструмент за раз-

пределяне и преразпределяне на националния доход става с оглед на постепенното повишаване на работната заплата, подобряване на материалното положение на трудещите се селяни, осигуряване на общия материален подем на цялото общество, включително и на необходимите натрупвания. Този комплекс от задачи се решава в обстановката на дружеските отношения между работническата класа и трудещите се селяни с помощта на парите.

в) Като средство за провеждане на режим за икономии и увеличаване на натрупванията. Разкриването на вътрешните резерви за увеличаване на натрупванията, както и внедряването на все по-строг режим на икономии в социалистическото предприятие е възможно на сегашния етап от развитието на социалистическото общество само по пътя на паричното изразяване на елементите на себестойността, сравняване обема на отделните разходи и т. н. С помощта на парите като мярка на стойността именно се създава възможност да се види непрекъснатата борба за икономии и за увеличаване на натрупванията както в отделните предприятия, така и в народностопански мащаб.

г) За контролиране цените на кооперативния (неорганизиран) пазар. При социализма въпреки господстващото положение на организирания пазар, чиито цени се образуват по планов път, съществува и кооперативен (неорганизиран) пазар, където цените се образуват на самия пазар и до известна степен по стихийен път. Веднага обаче трябва да се отбележи, че кооперативният пазар е пазар без капиталисти и кооперативната търговия е част от единната социалистическа система. Следователно този пазар в никакъв случай не може да се отъждествява с капиталистическия пазар, въпреки че както се посочи, той запазва при ценообразуването известен елемент на стихийност. Кооперативният пазар е изцяло подчинен при образуването на неговите цени на плановото образуване на цените в цялата социалистическа икономика. Чрез неотклонно увеличаване на количеството на предметите за широко потребление в общественния сектор държавата добива възможност да контролира цялото развитие на кооперативния пазар. Щом като тя е в състояние във всеки момент да предложи на трудещите се необходимите количества селскостопански произведения по единни държавни цени, цените на кооперативния пазар никога не могат да стигнат до такъв размер, че да бъде възможно натрупването на спекулативни печалби. И при този контрол на кооперативния пазар парите се проявяват с функцията си мярка на стойността.

Парите като средство за обръщение. При социализма икономическият оборот на продуктите на труда протича в две различни сфери. При едната продуктите се разпределят планомерно. Тук се има предвид разпределянето на произвежданите от държавните предприятия средства за производство (продуктите на първото подразделение) между всички държавни предприятия.

Втората сфера обхваща продукцията на второто подразделение, която се движи от държавните предприятия към селското стопанство, и продукцията на селското стопанство, респективно продукцията

на ТКЗС — от различните стопанства на кооперативните и частните стопани към държавните предприятия и кооперативния пазар. Тук се включва и тази част на продукцията на държавния и кооперативния сектор, която е предназначена за лично потребление. При това свое движение стоковата продукция променя формата на своята стойност — от стокова тя се превръща в парична и от парична в стокова. Следователно връзката между посочените сфери се осъществява под формата на покупко-продажби.

Социалистическите пари чрез функцията си средство за обръщение се използват същевременно и за мярка за потреблението на трудещите се. Потреблението се поставя в съответствие с количеството и качеството на изразходвания труд.

По-нататък тази функция се използва за контролиране на качеството и асортимента на стоките, които се произвеждат и предлагат на потребителите. Непрекъснатото увеличаване на благосъстоянието на трудещите се при социализма стимулира търсенето на предмети за лично потребление. Трудещите се чрез своите покупки контролират работата на търговските организации и качеството на произвежданата продукция от промишлените предприятия.

За да може стокооборотът да протича нормално, в обстановката на планоно ръководено социалистическо стопанство, необходимо е паричното обръщение да се поставя в съответствие както с обема, така и със скоростта на стокооборота. Това планиране е една икономическа необходимост, свързана с действието на закона за планомерното пропорционално развитие на народното стопанство. Основа за планирането на паричното обръщение са: а) плановете за производството и реализацията на продуктите; б) държавният бюджет; в) балансът за паричните доходи и разходи на населението и г) кредитният и касовият план на централната банка.

Парите като платежно средство. Парите при социализма се използват за уреждане на платежните отношения между социалистическите предприятия и кредитната система, между социалистическите предприятия и финансовото стопанство, между самите предприятия за изплащане на работната заплата и др.

При капитализма тази функция изразява и движението на фиктивния капитал наред с движението на действителния капитал и същевременно улеснява появата на капиталистическите кризи. Функцията на парите като платежно средство при социализма в сферата на прякото банково кредитиране например изразява реалното движение на материалните фондове в процеса на производството, разпределянето и обръщението на продуктите в народното стопанство. За разлика от капитализма при социализма тя не може да създаде никакви условия за претриване или улесняване на кризисното състояние.¹

Тази функция на социалистическите пари се използва в няколко направления. Тук трябва най-напред да се подчертае използването

¹ Вж. Иконников, В. И. — Денежно обращение и кредит СССР, Москва, 1962, стр. 34.

й от БНБ за контрол над изплащанията на суми по фонда на работната заплата. Тези изплащания трябва да отговарят на фактичното изпълнение на плановете задачи от предприятията. С помощта на тази функция на парите се контролира разходването на фонда на работната заплата с оглед да се постигне възможната най-добра организация на труда и непрекъснато да се повишава неговата производителност.

Тази функция на парите се използва по-нататък и като средство за контрол над изпълнението на народностопанския план и плановете за натрупванията. Тя се използва като средство за контрол върху своевременното издължаване на платежите на населението към бюджета.

Парите като платежно средство при социализма се използват и за организиране на безличните разплащания. Внедряването и правилното организиране на безличните разплащания има много голямо значение за развитието на социалистическата икономика. Чрез тях се освобождават големи парични маси, ускоряват се разплащателните операции и се намаляват разходите по обръщението.

Централизирането на разплащанията в БНБ, както и касовото изпълнение на бюджета от БНБ позволяват тази функция да бъде използвана и като средство за укрепване на стопанската сметка, на платежната и финансовата дисциплина.

Тези функции на парите се използват още и като средство за планиране и регулиране на паричното обръщение при социализма.

Парите като средство за социалистическо натрупване и спестявания на трудещите се. Разширението на социалистическото възпроизводство е възможно само при непрекъснатото натрупване на материалните и паричните средства. Обемът на натрупванията в социалистическите предприятия зависи от производителността на труда, от размера на разходите за производството, разпределението и обръщението на обществения продукт, от степента на внедряването на режима на икономии.

Но за разширеното социалистическо възпроизводство имат особено значение не само натрупванията, които се образуват в социалистическите предприятия, но и личните спестявания на трудещите се. Мобилизирането и поставянето на разположение на социалистическата държава на тези спестявания е твърде отговорна работа от гледна точка на всеобхватното развитие на социалистическата икономика.

Натрупванията в социалистическите предприятия и личните спестявания на трудещите се се осъществяват посредством функцията на парите като средство за натрупване и спестяване. Тази функция на парите се използва следователно за поставяне на паричните натрупвания и спестявания на разположение на социалистическото възпроизводство, за подобряване материалното и културното положение на трудещите се, а също и за укрепване социалистическата парична единица.

Тази функция не трябва да се смесва с функцията на парите при капитализма като средство за образуване на съкровище, в който

случай тя служи като стихийен регулатор на паричното обръщение (и то само истинските, пълноценните пари). Функцията на социалистическите пари като средство за натрупване и спестяване има по-други задачи. Регулирането на паричното обръщение при социализма не става стихийно, а по планов път и е подчинено на народно-стопански план.

Социалистическите пари изпълняват и функцията на световни пари на социалистическия световен пазар, тъй като те са, както беше подчертано, пълноценни пари с определено златно съдържание. Разбира се, при уреждане на паричните разплащания между отделните социалистически страни не е необходимо да се прави внос или износ на злато.

С помощта на търговските и кредитните спогодби социалистическите страни уреждат своите разплащания главно по безналичен път.

Социалистическите страни могат да използват част от своите златни запаси за покупка на някои необходими материали и съоръжения и от капиталистическия световен пазар. Разбира се, те и тук се стремят да уреждат своите платежи с износ на стоки в капиталистическите страни-доставчици. Ако обаче последното не е възможно, в зависимост от случая плащането може да стане и със злато.

СССР след Първата световна война, особено през годините на световната стопанска криза от 1929 — 1933 г., поради възможността си да пляска и със злато успя да голяма степен да ликвидира стопанската блокада, която капиталистическите страни бяха обявили след разгрома на интервенцията.

Социалистическите пари като световни пари поради растящата стабилност на паричното обръщение в социалистическите страни стават все по-сигурно средство за международни разплащания в сравнение с нестабилните и постоянно обезценяващи се капиталистически пари.

Обезпечение и устойчивост на социалистическите пари. Характерна в епохата на империализма е пълната невъзможност за стабилизирани на паричните системи в капиталистическите страни. Инфлацията се превърна в постоянно явление и основен начин за посрещане нарастващите разходи за въоръжаване и засилване експлоатацията над трудещите се. Във всички капиталистически страни изчезна свободната обмяна на банкнотите срещу злато и навсякъде в епохата на монополстическия капитализъм господства вече книжната парична система.

В страните от социалистическия лагер начело със СССР се наблюдава друго развитие. От ден на ден тези страни икономически укрепват и техните валути стават все по-стабилни. Тези страни разполагат с напълно обезпечена валута, която не познава инфлациите и другите парични кризисни явления, характерни за капитализма.

При социализма парите се обезпечават с огромни количества стоки, които се намират в ръцете на държавата. Естествено, че такъв начин на обезпечаване е възможен само при социализма. Той се основава на господството на социалистическата собственост.

Пускането на стоките запаси в обръщение при социализма става по устойчиви държавни цени. Плановият характер на социалистическото стопанство дава възможност чрез планиране на фонда за лично потребление и фонда за обществено потребление да се планират цените с оглед да се поставят в необходимото съответствие с покупателните възможности на трудещите се и разполагаемите потребителни стоки. Несъмнено това е друг важен за обезпечаване на парите инструмент в ръцете на социалистическата държава, който е непознат при капитализма.

Съществуването на неорганизиран пазар при социализма до известна степен влияе върху стабилността на социалистическите пари. Но тъй като този пазар се намира под непосредственото и регулиращо въздействие на организирания пазар, държавата е винаги в състояние планомерно да въздейства и на неговите цени и с това да се предотврати всякакво разстройство на паричното обръщение.

Друг важен момент, който осигурява непрекъснатото стабилизиране на парите при социализма, е постоянната тенденция за намаляване на цените. Намалението на цените в държавния и кооперативния сектор винаги води до съответно намаление на цените и на кооперативния пазар. Политиката на намаляване на цените има цялостно влияние върху устойчивостта на парите. Тя води до непрекъснато нарастване на покупателната способност на социалистическите пари.

Наред със стоките запаси златото също служи за обезпечаване на парите при социализма. От 1950 г. Съветският съюз обявя курс на съветската рубла към другите валути въз основа на определено златно съдържание в размер на 0,222168 г за една рубла. След СССР последователно и останалите страни от социалистическия лагер определиха златното съдържание на своите валути. По този начин валутите на всички социалистически страни се откъснаха от капиталистическите валути, приеха определена златна основа, като в тези страни изчисляването на всички останали валути става чрез съветската валута.

От банково гледище за обезпечаване на банкнотите в обръщение служат всички банкови активи, включително наличното в емисионния институт злато, докато разменните монети се обезпечават с цялото държавно имущество. Но тъй като при социализма господства социалистическата собственост, парите са обезпечени и с всички стокови запаси и цялото имущество на държавата, включително и златото.

През 1952 г. нашата страна определи златното съдържание на лева в размер на 0,130687 г на един лев, а през 1962 г. то беше повишено на 0,759549 г злато. С това се даде израз на нарасналата покупателна способност на българския лев в резултат на нашето социалистическо развитие. Развитието на производителните сили на нашата страна е реална основа за постоянно увеличаване на стоките фондове и непрекъснато нарастване на покупателната способност на трудещите се. В борбата за увеличаване на производителността на

труда, за въвеждане строг режим на икономии и намаляване себестойността на продукцията непрекъснато укрепва и нашата валута, расте нейната устойчивост и покупателна сила.

④ 2. СЪЩНОСТ И ФУНКЦИИ НА ФИНАНСИТЕ НА СОЦИАЛИСТИЧЕСКАТА ДЪРЖАВА

Изпълнението на стопанско-организаторската, културно-възпитателната и отбранителната функция на социалистическата държава е немислимо без наличието на огромни парични фондове, които да бъдат на разположение на държавата.

③ Икономическата основа на социалистическите държавни финанси — социалистическата собственост върху средствата за производство и стоково-паричните отношения при социализма — определя и същността на тази категория, която е качествено различна от финансите на буржоазната държава. Изясняването обаче на същността и особеностите на финансите на социалистическата държава, е немислимо, без да се вземат под внимание и особеностите на тяхната политическа основа — държавата.

Социалистическата финансова наука разглежда финансите на социалистическата държава като обективна икономическа категория, която възниква в обстановката на социалистическите стоково-парични отношения. Посочвайки на преден план само икономическата страна на финансите, която им придава характер на обективна икономическа категория, много съветски автори определят тяхната същност, като вземат под внимание изключително паричния характер и функциите на финансите, които те изпълняват във връзка с разпределението на националния доход и задоволяване на обществените потребности — предмет на държавните разходи. По-нататък в зависимост от това, върху кой елемент се постави ударението, се изграждат и различни определения за същността на финансите. Общото във всички определения обаче е — освен че финансите представляват особени парични отношения — техният обективен характер като икономическа категория. На тази основа съветските автори Д. Аллахвердян и Н. Любимов определят финансите на социалистическата държава като „... парични отношения, върху които се осъществява образуването и използването на централизираните и децентрализираните средства за обезпечаване на разширеното социалистическо възпроизводство и удовлетворяването на общодържавните потребности“.¹ Тези автори по-нататък доизясняват същността на финансите така: „Спецификата на тези отношения се състои в това, че финансите са органически свързани с функционирането на парите и поради това се явяват като система от парични отношения“.² Подобно е определението, което дава за финансите проф. А. М. Александров. Той ги

¹ Аллахвердян, Д., Любимов, Н. — Финансы СССР, Москва, 1966, стр. 8.

² Пак там.

определя като „... парични отношения, с помощта на които се обезпечават образоването и използването на общодържавните фондове от парични средства, а така също и децентрализираните фондове от парични средства на държавните предприятия“.¹

В посочените определения не се взема под внимание наличието на социалистическата държава като друга причина за съществуването на финансите. Същевременно обаче не се отрича организиращата роля на държавата както при формирането на посочените парични фондове, тъй и при тяхното използване. Тук обаче би могло да се постави следния въпрос: ако изчезне социалистическата държава с нейните функции, дали същността, обемът и функциите на финансите ще останат непроменени? Трудно би било да се поддържа тезата за неизменност в същността на финансите (като особени парични отношения) при положение, че държавната организация отпадне!

Интересно е определението за социалистическите финанси, което се дава в един от най-новите учебници в СССР, предназначени за Висшата партийна школа. Учебникът е под редакцията на видния съветски финансист проф. К. Н. Плотников. В това определение се говори не за държавните финанси, а за финанси на социалистическото общество. Определението гласи така: „... финансите на социалистическото общество могат да бъдат определени като система от парични отношения, чрез които планомерно се образуват *фондовете от паричните средства на държавата* (курсивът мой — М. Р.), на социалистическите предприятия и стопански организации, насочвани за обезпечаване ръста на общественото производство, повишаване материалното и културно равнище на народа и за други общодържавни потребности“.²

И въпреки опита да се замени държавата със социалистическото общество при определяне същността на финансите, определението не излиза (и не може да излезе) от рамките на държавните финанси, респективно централизираните и децентрализираните парични фондове.³

Развитието и значението на социалистическите финанси като специфични парични отношения се намират под активното въздействие на социалистическата държава. Някои специалисти биха възразили на тезата за необходимостта от свързване същността на финансите и със съществуването на социалистическата държава с това, че в случая се смесвали две различни неща: финансите като обективна кате-

¹ Александров, А. — Финансы СССР, Москва, 1952, стр. 5.

² Вж. Финансы и кредит СССР, Учебное пособие, Москва, 1962, стр. 15.

³ От тази гледна точка трябва да се разглежда и следното определение, което е по-близо до фактическото състояние на нещата: „Финансите на социалистическото общество са система от *планомерно образувани и разпределени* на паричните фондове в народното стопанство (курсивът мой — М. Р.) в интерес на обезпечаването на непрекъснатото разширяване на производството и неотклонното повишаване на материалното и културно равнище на народа“ (Политическая экономия. Учебник, Москва, 1958, стр. 594). Това определение позволява поставянето на въпроса кой извършва планомерното образуване и разпределение на сегашния етап от развитието на производителните сили при социализма и дали са мислими тези процеси без и вън от социалистическата държава.

гория и използването на тази категория от страна на държавата. Или с други думи, че финансите като обективна категория не зависят от битието на държавата. Този аргумент би имал обаче място, ако имаме възможност днес да наблюдаваме финансови отношения без наличие на държава? Може да се предполага, че след изчезването на държавата паричните отношения ще запазят своето съществуване за известен период. Същевременно в такава обстановка също ще възникнат някакви финансови отношения (без наличие на държавна организация), но, както вече посочихме, това ще бъдат финансови отношения — финанси, различни от тези, които наблюдаваме днес.

Ето защо в настоящия етап от развитието на социалистическите производствени отношения и неизбежната необходимост от държава същността на финансите не може да бъде напълно изяснена, ако не се вземе под внимание и социалистическата държава, включително функциите ѝ. Тази необходимост се подчертава още и от обстоятелството, че проявлението и използването на функциите на социалистическите финанси е немислимо без държавата като организиращ фактор.

Като отчитаме, че същността на финансите при социализма трябва да се схваща като специфична дейност на социалистическата държава, която предизвиква съществуването на особени парични отношения, намираме, че е най-подходящо следното определение на социалистическите финанси — *те са тази дейност на социалистическата държава, която е свързана с формирането и използването на централизираните и децентрализираните парични фондове, необходими на държавата за осъществяване на нейните функции и която дейност предизвиква специфични парични отношения, наречени финансови отношения.*¹

Изясняването на същността на финансите на социалистическата държава е свързано и с техните задачи. В. И. Ленин още в първите дни след Октомврийската революция е подчертал голямото значение на парите, кредита и финансите за укрепване на съветската власт и за решаване с успех задачите, които са стояли и стоят пред нея. В най-общи линии задачите на социалистическите финанси се свеждат до следните три точки:

- а) формиране и разходване на необходимите парични фондове във връзка с функциите на социалистическата държава;
 - б) контрол над производството и разпределението на съвкупния обществен продукт и неговата основна част — националния доход;
 - в) съдействие за решаване на редица други задачи от политически и социален характер.
- Опознаването на същността, задачите и особеностите на социалистическите финанси, както и тяхната връзка с общественото възпроизводство, е свързано и с изучаването на техните функции.

Въпросът за броя и значението на функциите на социалистиче-

¹ Вж. Русенов, М. — Предмет, структура и задачи на финансовата наука при социализма.

ските финанси в съветската финансова литература е спорен. Очертават се твърде различни и многобройни схващания по въпроса. Все пак те биха могли да се групират в основни линии в три групи, около които се причисляват повече или по-малко специалисти.

Едната група, която възприема схващанията на проф. А. М. Александров, говори за три функции:

- а) участие на финансите в социалистическото производство;
- б) участие в разпределението на обществения продукт, или тъй наречената разпределителна функция;
- в) контролна функция.¹

Като се има предвид, че „финансите на социалистическите предприятия и организации изразяват използването на парите за формирането и разширяването на фондовете на предприятията и осъществяване на техния кръгооборот в процеса на производството“, проф. Александров формулира първата функция на социалистическите финанси, която бихме могли да наречем производствена. По-нататък той подчертава, че тази функция на социалистическите финанси оказва „... голямо действие влияние на общественото производство“.² За него финансите в посочената функция са „съставна част от икономическата страна на производството“³.

Разпределителната функция на съветските финанси се изразява в участието при разпределението на съвкупния обществен продукт и националния доход.

Разпределението на националния доход при социализма в общи линии следва Марковата схема.

Образуването на фондове е резултат главно на първично разпределение на националния доход, което се извършва въз основа на предварително установени от народностопанския план пропорции.

Образуването на фондовете обаче не свършва с първичното разпределение. За да бъдат решени и други задачи, например да се осигурят необходимите средства за непроектната сфера, да се привлекат части от доходите на ТКЗС, кооперативните предприятия и населението за задоволяване на обществените потребности, е необходимо и едно преразпределение на някои от първоначално образувани те доходи. Преразпределението на националния доход се извършва чрез плановото ценообразуване, с данъците от населението, заплащането на редица услуги и др.

При проявлението на разпределителната функция на социалистическите финанси централно място заемат д. н. „общодържавни финанси“ — централизираният чист доход на социалистическата държава, отразен главно в държавния бюджет. В процеса на акумулирането на централизирания чист доход, както и при използването на този фонд, между бюджета и предприятията възникват определени отношения, които се характеризират със своя безвъзмезден характер.

¹ Александров, А. — Финансы СССР, Москва 1955, стр. 11.

² Александров, А. — Финансы СССР, Москва, 1955, стр. 14.

³ Пак там, стр. 13.

Безвъзмездното използване на бюджетните средства при финансирането на различните мероприятия се определя от държавната собственост върху основните средства за производство.

Контролната функция на социалистическите финанси е свързана с кръгооборота на фондовете и контрола чрез паричната единица в обстановката на стопанската сметка като метод за ръководене на социалистическото предприятие. Така става възможно с помощта на финансите да се контролира производството и разпределението на обществения продукт. По своята същност финансовият контрол е контрол чрез паричната единица в сферата „на производството, разпределението и рационалното използване на материалните, трудовите и паричните средства във всяко отделно предприятие и в народното стопанство като цяло“.¹ Контролната функция на социалистическите финанси се използва при съставянето на финансово-производствените планове на предприятията, при разкриване на резервите за увеличаване на натрупванията, включително намаляването на себестойността и борбата за икономии, както и в процеса на изпълнение на тези планове.

Взаимоотношенията, които възникват между социалистическите предприятия въз основа на стопанската сметка, от една страна, взаимоотношенията им с бюджета, от друга, и кредитните им отношения при краткосрочното и дългосрочното им кредитиране, от трета страна, са постоянен предмет на финансовия контрол.

Втората група съветски автори начело с проф. Д. Аллахвердян говорят само за две функции — разпределителна и контролна. Те отричат производствената функция, поддържана от проф. Александров. Проф. Аллахвердян подчертава голямата роля на социалистическите финанси в областта на социалистическото възпроизводство, посочва конкретно значението им за материалното производство и неговата организация, за укрепване на стопанската сметка и т. н., но всячко това според него още не значи, че финансите имат и производствена функция. Неговите схващания по въпроса за функциите на социалистическите финанси се покриват с тези на проф. Александров дотолкова, доколкото и двамата са съгласни със съществуването на разпределителната и контролната функция на социалистическите финанси. Възражението срещу производствената функция, която проф. А. М. Александров формулира, се отнася главно до неправилното отъждествяване на тази функция с ролята на парите във възпроизводствения процес, респективно в кръгооборота на средствата. По силата на същата логика би следвало да говорим и за производствена функция на парите, но за такава никой и не мисли. Освен това, ако приемем, че финансите са „съставна част на икономическата страна на производството“, би следвало да ги разглеждаме като съставка на себестойността на продукцията. Разбира се, такъв подход също е абсурден! Проф. А. М. Александров в желанието си да посочи огромното значение на социалистическите финанси в организацията на

¹ Аллахвердян, Д. и Любимов, Н. — цит. съч., стр. 21.

производствения процес приписва на някои прояви на контролната функция производствен характер.

Третото схващане за броя и характера на функциите на социалистическите финанси е това на проф. А. Гокнели. Като отрича становищата на Александров и Аллахвердян, той формулира следните две функции:

а) планово акумулиране на паричните средства, необходими за комунистическото строителство;

б) планово насочване и използване на паричните средства в съответствие със задачите, предвидени в плана за развитието на народното стопанство.

Проф. Гокнели счита, че ако се приеме схващането за наличието на разпределителната функция, това означава „... да се ограничи предназначението на финансите в разпределяне на вече разпределеното и да се стигне до недооценяване важното значение на процеса на образуване на доходите, първичното натрупване на средствата, както и на процеса на непосредственото използване и разходване на тези средства...“¹

Той отрича и контролната функция на финансите, тъй като тя е част от контролните функции на социалистическата държава въобще и не трябва да се приписва на отделна икономическа категория. Приписването на контролни функции на финансите според Гокнели означавало „смешение на понятията за функциите на икономическите категории с функциите на държавата и нейните органи“.²

Не може да се отрече, че в изложеното разбиране на проф. Гокнели има оригиналност, но същевременно срещу него може да се направят и възражения. Така например първата функция — плановете акумулиране на необходимите парични средства — не може да изключи разпределението и преразпределението на обществения продукт. А аргументите му срещу контролната функция биха могли да се използват и срещу неговата втора функция, тъй като плановете насочване и използване на паричните средства в съответствие с плана е функция, която се изпълнява пак от социалистическата държава. Въобще не трябва функциите да се разглеждат независимо от същността и функциите на социалистическата държава, която организира и ръководи целокупната дейност на народното стопанство, в това число и финансите.

§ 3. СЪСТАВ И ПРЕДНАЗНАЧЕНИЕ НА ОБЩЕСТВЕНИТЕ ФОНДОВЕ

Обществената собственост над средствата за производство наред с удовлетворяването на стопанските, културните, социалните и други потребности на социалистическото общество за разлика от ка-

¹ Гокнели, А. — Съдържание и функции советских финансов, в Тезиси докладов по вопросам советских финансов, Москва, 1959, стр. 28.

² Гокнели, А. — цит. същ., стр. 29.

питалистическата система прави необходимо образуването на повече и по-големи обществени парични фондове, които се намират в разпореждане на социалистическата държава. Непрекъснатото разширяване на социалистическото производство, изразяващо се в изграждане на нови производствени предприятия и разширяване на съществуващите, подмяне на старата техника с нова, механизирани на селското стопанство, изграждане на мощна енергетична база за цялото народно стопанство и пр., изисква да се концентрират в ръцете на държавата огромни средства. Те идват не по линията на заробващите политически „помощи“ и външни заеми, както е случаят с капиталистическите страни, а главно чрез отделяне на необходимата част от постоянно растящия национален доход.

Разкриването на подземните богатства на нашата родина, изграждането на родна цветна и черна металургия, създаването на тежката и химическата промишленост, мощните язовири и електрическите станции, подобряването на железопътния и водния транспорт — всичко това беше изградено с братската помощ на СССР и със собствените усилия на нашия трудов народ.

Разширяването на народното ни стопанство и поставянето му изцяло на социалистическа основа изисква и една армия от висококвалифицирани специалисти и добре обучени работници, които да бъдат в състояние да се справят със сложната техника, която се поставя в техните ръце. Оттук и необходимостта да бъдат подготвени в страната нови кадри от нашите висши, средни и специални учебни заведения. На тази основа се разви и развива с бърз темп учебното дело, което също иска от държавата много повече средства, отколкото до 1944 г.

Наред с разрастването на тези потребности, за които трябва да бъдат създадени съответни парични фондове, основната грижа на социалистическата държава е грижата за човека. Тя налага не само съответна организация на здравеопазването на трудещите се, но и осигуряване, в съгласие с основния закон на социализма, на техните старини. Въвеждането на пенсията за нашите селски стопани, повишаването на съществуващите пенсии за прослужено време на служителите и работниците и на ниските заплати — това е дейност, която също изисква огромни парични средства, които трябва да се поставят на разположение на нашата социалистическа държава.

Развитието на народното стопанство изисква още и образуването на достатъчно резерви — материални и парични, — които да предпазват нашата социалистическа икономика от изненади.

В съответствие на различните обществени потребности при социализма се образуват следните обществени парични фондове:

а) Фонд за развитие на народното стопанство. Този фонд трябва да осигури средства за разширяване на производството, за оборотни фондове на държавните предприятия на стопанска сметка, за образуване на държавен резерв от суровини, хранителни запаси и промишлени стоки.

б) Фонд за социално-културни мероприятия.

в) Фонд за управление на страната, включително ръководството на народното стопанство чрез стопанските министерства.

г) Фонд за отбрана на страната.

Посочените фондове се формират по два пътя: чрез образуване на централизиран паричен фонд, който намира израз главно в единния социалистически бюджет, и по децентрализиран начин — чрез използване на средствата на социалистическите предприятия (амортизационни отчисления, отчисления от печалбите със специално предназначение и други).

Подхранването на първите два фонда с необходимите средства става както от бюджета, така и от предприятията на стопанска сметка. Разбира се, че основната маса на парични средства идва от бюджета. Другите два фонда — за управлението и отбраната на страната — се образуват само със средства на бюджета. Разходването на средствата по тези фондове се конкретизира в извършването на различните държавни разходи, които ще бъдат подробно разгледани по-нататък.

§ 4. НАЦИОНАЛНИЯТ ДОХОД КАТО ИЗТОЧНИК НА ФИНАНСОВИ СРЕДСТВА. ДРУГИ ИЗТОЧНИЦИ

Основният източник на необходимите средства за образуване на посочените парични фондове, които служат за задоволяване на обществените потребности в социалистическата държава, е националният доход. Националният доход представлява част от целокупния обществен продукт. С помощта на финансите се разпределя и преразпределя националният доход и се формират посочените обществени парични фондове, необходими на социалистическата държава.

При създаването на целокупния обществен продукт участват държавните производствени предприятия, производителните кооперации, ТКЗС и една малка част се създава от личните стопанства на кооперираните и некооперираните селски стопани. При разпределението на националният доход на тази основа се образуват различни групи парични доходи. Такива са:

- а) чистият доход в двете му форми: данъкът върху оборота и печалбата на държавните производствени предприятия;
- б) чистият доход (печалбата) на производителните кооперации;
- в) чистият доход на ТКЗС;
- г) работната заплата на работниците в производствените предприятия на държавата и в кооперативните организации;
- д) доходите на кооперираните селски стопани;
- е) доходите на членовете на производителните кооперации;
- ж) доходите на некооперираните селски стопани и от личните стопанства.

При това разпределение обаче на националният доход все още не може напълно да се осигурят необходимите парични средства за дър-

жавата. Ето защо държавата с помощта на бюджета, респективно на неговите приходи, на общественото осигуряване и на държавното имуществено и лично застраховане си набавя необходимите парични средства за попълване на разгледаните вече обществени фондове.

Важен дял в попълването на необходимите средства за задоволяване на обществените потребности заема чистият доход на държавните производствени предприятия. Една част от този доход остава в разпореждане на самите предприятия, а друга част постъпва изцяло в приход на бюджета. На тази основа между държавата и предприятията на стопанска сметка възникват определени финансови отношения. Такива възникват и по повод финансирането на предприятията за основни и оборотни средства.

Като облага с данъци личните доходи на населението, социалистическата държава изземва една, макар и незначителна, част от паричните доходи на населението.

Частта, която трябва да се иземе от националния доход за образуване на необходимите обществени парични фондове за задоволяване обществените потребности на социалистическото общество, се определя в планов ред в съгласие със закона за планомерното пропорционално развитие на народното стопанство.

Националният доход при социализма показва тенденция на постоянно и бързо нарастване. Тази особеност в развитието на националния доход произлиза от непрекъснатия подем в развитието на социалистическото производство. Два са факторите, които обуславят нарастването на националния доход : а) постоянното повишаване производителността на обществения труд и б) увеличаване числеността на труженниците в материалното производство.

Тази тенденция на постоянно нарастване на националния доход има много голямо значение за стопанската и финансовата политика на социалистическата държава. Тя обяснява къде се крие широката възможност на социалистическите финанси, в това число и на финансите на НРБ, всяка година да отделят все по-големи средства за стопанско строителство и за растящо задоволяване на социално-културните потребности на трудещите се, без да се стига до увеличаване на данъчното бреме. Нещо повече : данъчният товар на трудещите се в социалистическите страни, както ще бъде посочено и по-късно, постепенно се намалява и едновременно с това расте реалната работна заплата.

Използването на националния доход при социализма става въз основа на народностопанския план и намира конкретен израз във формирането на фонд „Потребление“ и фонд „Натрупване“. От правилното установяване на съотношението между тези два фонда зависи извънредно много бързото развитие на социалистическата икономика. Отделянето на повече или по-малко средства например за фонд „Натрупване“ може да доведе и в двата случая до негативни явления. Увеличеният обем на този фонд води до ограничаване задоволяването на личните потребности на трудещите се с всички отрицателни последици от това. Обратно : намаленият обем на фонд „На-

трупване“ пък забавя развитието на народното стопанство, което също е нежелателно явление. Ето защо намирането на оптимална пропорция между двата фонда е отговорна задача за стопанската политика на всяка социалистическа страна. У нас засега това съотношение е 75% (фонд „Потребление“): 25% (фонд „Нагруване“). Процентите са закръглени за удобство.

Фонд „Потребление“ от своя страна се разделя на фондове за обществено потребление и фонд за индивидуално потребление. Не трябва да се забравя обаче, че и фондовете за обществено потребление косвено водят до подобряване материалното положение на трудещите се в социалистическите страни.

В процеса на формиране на фонд „Нагруване“ и фонд „Потребление“ социалистическите финанси имат много отговорна роля. Без тях едва ли би било възможно осъществяването на желаните от план пропорции за използване на националния доход.

Развитието на националния доход в капиталистическите страни след Втората световна война показва много по-бавно темпо, отколкото в социалистическите страни. Като се прибави и обстоятелството, че поради огромните военни разходи в тези страни данъчното бреме непрекъснато расте, лесно ще се разбере защо реалната работна заплата в капиталистическите страни показва тенденция на намаляване. Устремното развитие на националния доход в СССР, свързано с огромните успехи и предимствата на социалистическата икономика, разкриват „тайната“ на растящите финансови възможности на СССР и успехите в областта на постоянното подобряване материалното положение на трудещите се. В противовес на тази тенденция е положението на трудещите се в капиталистическите страни, където днес класовите противоречия вземат все по-остра форма — видим израз на които са все по-честите и масови стачки на работниците.

Друг източник на средства за социалистическите финанси може да бъде националното богатство на дадена страна. Националното богатство като източник на средства обаче се използва много рядко и то в изключителни случаи.

Трети източник на средства за нуждите на социалистическата държава са стоките кредити и паричните помощи, които страните от социалистическия лагер си оказват една на друга. Тук обаче не става дума за политически „помощи“ и външни заеми от типа на капиталистическите, а за такива, свързани с международната пролетарска солидарност и в областта на финансовото сътрудничество. Тук много често помощта взема форма на безлихвени заеми или заеми с нищожна лихва (обикновено 1 до 2%), дългосрочен стоков кредит и взаимнообразно подпомагане с храни и други суровини, които през следващите години се връщат на страната-заемателя.

§ 5. ФИНАНСОВО-КРЕДИТНАТА СИСТЕМА НА СОЦИАЛИСТИЧЕСКАТА ДЪРЖАВА

За да могат социалистическите финанси и кредит да изпълняват своите задачи, необходима е една система от звена, които да осигуряват мобилизирането и използването на необходимите парични средства за социалистическото възпроизводство. В най-общи линии тези звена са следните: а) държавният бюджет на социалистическата държава; б) финансите на предприятията и организациите на стопанска сметка; в) банковите институти; г) държавните застрахователни институти — за лично и имуществено застраховане и пре-застраховане; д) влогонабирателните институти.

В зависимост обаче от редица особености на отделните социалистически страни — големината на територията, административно-стопанското райониране, задачите в областта на строителството и др. — броят на звената в отделните сектори на финансово-кредитната система е различен. В развитието на финансово-кредитната система на социалистическите страни се очертава тенденцията на уедряване на различните звена. Тази тенденция е резултат на все по-съвършеното организационно изграждане както на стопанските предприятия, тъй и на държавното ръководство.

Звената на съветската финансова-кредитна система са следните: а) бюджет на съветската държава; б) Държавна банка (Госбанк); в) Стройбанк; г) спестовни каси; д) държавни застрахователни институти; е) обществено осигуряване.

Освен социалистическата същност на съветския бюджет, която го отличава от капиталистическите бюджети, той има и други особености, които произлизат от устройството на съветската държава.

Основните звена на бюджетната система на СССР са следните:

- а) съюзен бюджет;
- б) републикански бюджети;
- в) местни бюджети.

Първото звено от бюджетната система на СССР следователно е съюзният бюджет. Той осигурява необходимите средства за осъществяване на мероприятията от всесъюзно значение. Друга задача на съюзния бюджет е да подпомага със средства съюзните републики.

Наред със съюзния бюджет се изграждат и републиканските бюджети, които са второто по значение бюджетно звено. Те имат за задача да осигурят на републиканските правителства необходимите средства. Тези средства се изразходват независимо от мероприятията на съюзния бюджет, но винаги в рамките на народностопанския план за стопанското и културното развитие на отделните републики.

В СССР ролята на републиканските и местните органи на власт в ръководството на народното стопанство и културното развитие на страната нарасна много. Наред с това се промени и значението на републиканските бюджети в СССР, които заемат вече голямо мя-

сто не само в разходната част на единния бюджет, но и в създаването на приходите му.

Нарасналото значение на републиканските и местните бюджети обаче не трябва да води до неправилния извод, че съюзният бюджет е загубил своето ръководно място. Напротив, той запазва ръководните си функции при разпределението на средствата между отделните републикански бюджети и разпределението на националния доход в съгласие с народностопанския план.

Без съществуването на републиканските бюджети отделните републики би трябвало да искат средства от съюзния бюджет за всеки свой разход. Това би довело до обезличаване на самостоятелността в управлението на републиките, която е едно от най-важните начала в управлението на републиките. Следователно републиканските бюджети са важно условие за националната независимост на републиките.

Третото звено на бюджета на СССР са местните бюджети в тяхното многообразие. Основната им задача е задоволяването на обществените потребности на населението в областите, районите, градските и други населени места, като вземат под внимание преди всичко местните особености (стопански и културни).

Отделните републики и области имат широки бюджетни права в рамките на съюзния бюджет. Съюзната държава чрез своята финансова политика подпомага вестранното културно и стопанско развитие на отделните републики. Във връзка с тази дейност винаги се вземат под внимание националните и други културни особености на съветските народи.

Единната бюджетна система създава по пътя на бюджетното регулиране своеобразни бюджетни отношения, с които се осигуряват необходимите средства за осъществяване на стопанските и културните мероприятия както на отделните републики, така и на местните органи на властта.

Финансите на предприятията на стопанска сметка и народностопанските отрасли като звена на финансовата система на съветската държава придобиват все по-голямо значение особено от гледна точка на формирането на бюджетните приходи. Тези финанси обхващат образуването на основните и оборотните средства на предприятията на стопанска сметка, организирането на техния кръгооборот въз основа на народностопанския план, както и използването на съвкупния обществен продукт и чистия доход.¹

Във финансовата система на социалистическата държава — в това число и на СССР — се включват и финансите на кооперативните организации: колхози, ТПК, потребителни кооперации и техните висшестоящи организации.

Финансово-кредитната система на НРБ. След установяване на народнодемократичната власт на 9 септември 1944 г. наред с рево-

¹ Вж. А. Л. Хвердян, Д. — Финансы социалистического государства, Москва, 1961, стр. 86.

люционните преобразования във всички отрасли на народното стопанство започна постепенно преустройство на нашата финансово-кредитна система, която към 1950 г. придоби социалистически облик.

Звената на финансовата и кредитната система на НРБ в основни линии съвпадат с тези на СССР, но се различават от съветските по своята организационна структура. Тези различия се обуславят преди всичко от обстоятелството, че България е много по-малка по територия от СССР.

Държавният бюджет на нашата страна се дели на републикански бюджет, местни бюджети и бюджет на ДОО. От своя страна местните бюджети се делят на: а) окръжни; б) градски; в) селски общински бюджети. По такъв начин основното звено на финансовата ни система — бюджетът — беше преустроено с оглед изискванията на плановото ръководство на финансовото стопанство. Необходимо е при това да се подчертае, че това устройство на нашата бюджетна система създаде една много тясна връзка и взаимна обусловеност между отделните звена на единния държавен бюджет. Към единния държавен бюджет на НРБ, като неразделна част от него, е включен и бюджетът на нашето обществовено осигуряване, вкл. общественото подпомагане, което по съветски образец е организирано на бюджетна издръжка.

Преустройството на кредитната система на НРБ в система от социалистически тип беше извършено през 1951 г.¹, когато се установиха окончателно основните звена на банковата система, а така също се специализира и дейността на всяко отделно звено. В страната останаха да съществуват само два банкови института: Българска народна банка и Българска инвестиционна банка.

Българска народна банка е основана непосредствено след Освобождението — 1879 г. Днес тя като държавна банка е емисионен център и център за регулиране на паричното обръщение и за извършване на разплащания. Тя организира кредита в народното стопанство. Българската народна банка има следното устройство: а) Централно управление, начело на което стои председател, подпомаган от заместник-председатели; при Централно управление има управления, които се възглавяват от началници на управленията, и отдели; б) клонове. Българската народна банка има клонове във всички окръжни и градски селища на страната, а така също и агенции в по-големите селища — стопански центрове. Клоновете са пряко подчинени на Централното управление.

Българската народна банка изпълнява следните функции²: а) тя е емисионен център, планира и регулира паричното обръщение; б) организира и извършва разплащанията между предприятията, организацията и учрежденията; в) от 1. I. 1969 г. БНБ се превърна в банка на банките и като такава кредитира само отрасловите банки за нуждите на тяхната кредитна дейност; г) осъществява контрол

¹ Вж. Постановление 218 на МС от 2 март 1951 г.

² Според 218-то постановление на МС от 1951 г.

чрез лева за изпълнение на производствено-финансовите и търговско-финансовите планове на предприятията и планове за натрупванията; д) мобилизира всички свободни парични средства на учреденията, организацията и предприятията от всички отрасли на народното стопанство; е) съдейства за укрепване на стопанската сметка като основен метод за управление на социалистическото предприятие; ж) осъществява касовото изпълнение на републиканския бюджет и бюджетите на народните съвети.

Българската народна банка съдейства за правилното организиране на производството и разпределението главно чрез краткосрочното кредитиране и контрола чрез лева.

Спазването на принципите за кредитиране, както и изпълнението на плана за мобилизиране на излишните средства в предприятията, е възможно само ако всяко предприятие изпълнява своя производствен план и реализира продукцията си в определените от плана срокове. БНБ е живо заинтересувана в това, тъй като от изпълнението на производствено-финансовите планове на предприятията зависи нормалното развитие на краткосрочното кредитиране, респективно изпълнението на нейния кредитен план. Ето защо банката упражнява деен контрол и над използването на оборотните средства. За да бъде този контрол още по-ефикасен, БНБ участва във формирането на оборотните средства чрез задължителното кредитиране на предприятията. Във връзка с този контрол БНБ е длъжна да следи за изпълнението на финансовите планове на предприятията.

Българската инвестиционна банка беше създадена със Закона за банките от 27 декември 1947 г.¹ От началото на 1967 г. функциите на БИБ бяха поети изцяло от БНБ и БИБ преустанови своето съществуване.

Българска външнотърговска банка. Тя беше основана в края на 1963 г. и започна своята дейност от началото на 1964 г. Основните ѝ задачи са да кредитира външнотърговските централи, да упражнява монопол над чуждите платежни средства, с които разполага страната ни, и да урежда разплащанията с другите страни — социалистически и капиталистически.

В изпълнение на решенията на Юлския пленум на ЦК на БКП за усъвършенстване на кредитната система, от 1 април 1969 г. бяха създадени и започнаха да работят две нови отрасли банки у нас:

а) Българска промишлена банка, която кредитира комплексно (краткосрочно и дългосрочно) всички промишлени предприятия в страната.

б) Българска земеделска и търговска банка, която също комплексно кредитира селскостопанските, търговските и кооперативни предприятия в страната.

Държавна спестовна каса е специализирано звено в нашата кредитна система, което беше създадено също с 218-то постановление на МС през март 1951 г. На ДСК е възложено да орга-

¹ Държавен вестник, бр. 302 от 1947 г.

низира влогонабирането, като създаде за тази цел най-разнообразни влогови форми, да провежда подписките за вътрешните държавни заеми и да води цялостно службата по тези заеми. От есента на 1965 г. ДСК кредитира индивидуално трудещите се за различни цели и извършва редица други комиссионни банкови операции. На ДСК е възложено и кредитирането на жилищното строителство в НРБ.

Държавен застрахователен институт. Държавният застрахователен институт има монополно право в областта на личното и имущественото застраховане на НРБ. Той извършва застрахователна дейност с помощта на свои клонове. Клоновете са подчинени на Централното управление на ДЗИ.

④

§ 6. ОСОБЕНОСТИ И ПРЕДИМСТВА НА СОЦИАЛИСТИЧЕСКИТЕ ФИНАНСИ

Изградени върху обществената собственост на средствата за производство, социалистическите финанси качествено се различават от финансите на буржоазната държава. Първата особеност е, че социалистическите финанси не са средство за експлоатация, както то е случаят при капитализма. Буржоазната държава като защитник на интересите на капиталистическата класа не само стоварва тежестта по собствената си издръжка върху работническата класа, дребните селяни и малките икономически съществувания, но съдействува на капиталистическата класа по различни пътища да се освобождава — да прехвърля и своя, макар незначителен по отношение на печалбите, дял от данъчната тежест върху трудещите се. По такъв начин финансите на буржоазната държава се превръщат в инструмент за допълнителна експлоатация.

Буржоазните държавни финанси са подчинени изцяло на законите на капиталистическата икономика, вследствие на което са подложени непрекъснато на кризисните пристъпи на капитализма. Те са крайно неустойчиви и особено днес, в епохата на империализма, насочват своето внимание главно към непроизводителните военни разходи. По такъв начин те, от една страна, съдействуват на капиталистическите монополи за осъществяване на големи монополни печалби, а от друга — непрекъснато подсилват кризисното състояние на капиталистическата икономика и изострят още повече противоречията на капиталистическото общество.

В пълна противоположност на буржоазните финанси се развиват социалистическите финанси. Те не само че не са инструмент за експлоатация, но са подчинени на закона за планомерното, пропорционално развитие, имат подчертан планоф характер и показват линия на непрекъснат възход. Свързани най-тесно с дейността и развитието на социалистическата икономика, те са важен конструктивен фактор в борбата за социализъм и комунизъм. Безкризисният характер на социалистическите финанси е другата тяхна особеност. Тя позволява на социалистическата държава ритмично и със сигурност

да финансира всички мероприятия, които са поставени от народно-стопанския план.

Плановият характер на социалистическите финанси (в съгласие с икономическите закони на социализма) позволява максималното към даден момент мобилизиране и използване на паричните средства в социалистическото общество. Оттук идва и посочената възможност за сигурно и ритмично финансиране на мероприятията по плана. Това по-нататък означава, че социалистическите финанси активно участват в развитието на народното стопанство и съдействуват за изпълнението на народно-стопанския план.

С помощта на финансовото планиране се определя обемът на необходимите парични средства за финансиране на народно-стопанския план, които трябва да се поставят на разположение на държавата. В процеса на финансовото планиране по-нататък се разкриват скритите резерви за намаляване себестойността на продукцията и за увеличаване на паричните натрупвания както в отделните предприятия, тъй и в народно-стопански мащаб. Проф. А. Александров подчертава, че финансовото планиране съдействува за уточняване на пропорциите в народното стопанство, включително елементите на народно-стопанския план.¹

Процесът на финансовото планиране както в отделното предприятие, организация и учреждения, тъй и в народно-стопански мащаб почива на редица принципи. Първият от тях е подчинеността на отделните планове на политиката на партията за развитието на народното стопанство, за издигане на материалното и културното равнище на трудещите се. Друг принцип при съставянето на финансовите планове е принципът за балансирането. Това означава, че двете части на плана — приходната и разходната — трябва винаги да бъдат изравнени (балансиран). Третият принцип, който е много важен за качествената страна на финансовото планиране, е този за реалността на плановете. Този принцип изисква основно познаване на приходните възможности, от една страна, а от друга — точно определяне обема на разходите. Финансовите планове като част от народно-стопанския план имат задължителен характер.

С нарастване значението на финансовото планиране днес се увеличава необходимостта и от перспективно финансово планиране в народно-стопански мащаб. С негова помощ се предвиждат развитието и промените във финансите на дадена социалистическа страна. А това предвиждане допринася твърде много за усъвършенствуването на народно-стопанското планиране.

Друга особеност на социалистическите финанси е тази, че тяхното формиране става главно в държавните и кооперативните стопански предприятия. Двете форми на социалистическата собственост са икономическата основа, върху която се създава по-голямата част от средствата, с които разполага социалистическата държава. Към тази основа трябва да бъдат прибавени и личните стоацства на

¹ Александров, А. — Финанси СССР, Москва, 1955, стр. 41.

трудещите се (работници и селяни). Тези стопанства обаче имат незначителен дял в образуването на паричния фонд на социалистическата държава.

При разглеждане особеностите на социалистическите финанси трябва да бъде подчертана и огромната разлика в целите, за които се употребяват от социалистическата държава предоставените й средства. Докато при капитализма тези средства, особено в стадия на империализма, се насочват изключително към военните разходи, социалистическите финанси служат за стопанското и културното изграждане на социалистическите страни. Особеност на социалистическите финанси е и тяхната контролна функция над изпълнението на народностопанския план. Тази функция също е непозната на капиталистическите финанси.

Въз основа на посочените особености се формират и предимствата на социалистическите финанси.

Социалистическите финанси чрез организираната спестовност мобилизират с голям успех свободните средства на трудещите се. А това е друго тяхно предимство. Тази възможност е резултат от липсата на антагонистични интереси в социалистическото общество и непрестанното увеличение на личните доходи на населението. Различните форми на организираната спестовност — спестовните влогове, държавното застраховане и вътрешните държавни заеми — допринасят на социалистическата държава допълнителни парични средства, които засилват политическата и икономическата независимост на страната. Непрестанните грижи за развитието на организираната спестовност освобождават, от друга страна, социалистическата държава от необходимостта да сключва заеми в чужбина. А известно е, че тъкмо по линията на външните заеми международният капитал най-лесно подчинява на своите интереси страните-длъжници, след което ги прави и политически зависими.

Събирането на паричните средства, които идват от различни икономически източници, и тяхното разпределение съобразно изискванията на народностопанския план се извършват както от различните звена на финансовата система, така и от звената на кредитната система. Дейността на кредитната система е тясно свързана със социалистическите финанси. Ето защо изучаването на звената на финансовата система трябва да бъде съчетано с изучаването на звената на кредитната система.

Глава II

ФИНАНСОВАТА ПОЛИТИКА НА СОЦИАЛИСТИЧЕСКАТА ДЪРЖАВА

§ 1. СЪЩНОСТ НА ФИНАНСОВАТА ПОЛИТИКА НА СОЦИАЛИСТИЧЕСКАТА ДЪРЖАВА

Финансовата политика е тази част от стопанската политика на социалистическата държава, която определя начините за формиране на централизираните и децентрализираните парични средства на социалистическата държава и осигурява възможното им най-рационално използване, в съгласие с народностопанския план; същевременно тя посочва и осъществява необходимите мероприятия за създаване на стабилна парична система, за укрепване на боевия съюз между работническата класа и трудещите се селяни с помощта на финансовите категории.

Финансовата политика на социалистическата държава е неразделна част от цялостната ѝ стопанска политика. На тази основа трябва да се подчертае, че както стопанската, тъй и финансовата политика (като част от стопанската политика) преследва същите цели и съдействува за решаване на задачите, които стоят пред работническата класа и нейните съюзници през различните етапи на социалистическото и комунистическото строителство.

В прехода от капитализъм към социализъм тя активно съдействува на работническо-селската власт за ликвидиране икономическата мощ на повалената капиталистическа класа. В този случай пред финансовата политика стоят задачи и от чисто политически характер. Участието ѝ обаче в борбата срещу капиталистическата класа има характер на помощно-допълнително средство.

В периода на социалистическото строителство финансовата политика осигурява не само необходимите парични средства за срочното и ритмично финансиране на мероприятията по народностопанския план, но и създава условия за постигане на възможната най-добра ефективност при използването на финансовите средства.

Финансовата политика играе особено отговорна роля за пови-

щаване рентабилността на социалистическите предприятия, за създаване на условия за бързо внедряване на техническия прогрес в различните промишлени отрасли и за преустройството на селското стопанство; за засилване действието на принципа на материалната заинтересованост в материалното производство, за успехи в борбата за разкриване на вътрешните резерви и увеличаване на натрупванията.

Особено много нараства значението на финансовата политика в прехода от социализъм към комунизъм. Когато искаме да видим мястото и значението на финансовото стопанство на социалистическата държава, включително и това на финансовата политика, трябва да имаме предвид следната особеност — успоредното съществуване на двата принципа за разпределение през разглеждания период.

Успоредното съществуване на двата принципа за разпределение, а това значи тяхното съзнателно използване за постигане на крайната цел — комунистическото общество — поставя пред финансовата политика на социалистическата държава отговорни и многобройни задачи.

Тези задачи могат да се сведат в най-общи линии до следните няколко точки:

1. Чрез все по-широкото използване на функциите на социалистическото финансово стопанство да се съдействува за изпълнението и преизпълнението на задачите както по перспективните, тъй и по годишните народностопански планове. Тук особено внимание трябва да се отдели на контролната функция на социалистическото финансово стопанство, която може навреме да помага за преодоляване на изоставащите сектори, а така също и да съдействува за премахване на редица слабости.

2. Изграждането на материално-техническата основа на комунизма е в най-тясна връзка с внедряването и „...ускоряването на техническия прогрес във всички без изключение отрасли на социалистическата промишленост“¹. Днес пред финансовата политика на социалистическата държава финансирането и кредитирането на техническия прогрес е първостепенна задача. Решаването на практическите въпроси около съчетаното използване на бюджетното и кредитното финансиране на техническия прогрес ще създаде допълнителни предпоставки за ускоряване икономическото развитие на страната ни.

3. Създаването на изобилие от селскостопански суровини и произведения е немислимо без всеотдайното използване на редица финансови категории, съчетани и с ценовата политика по отношение на селскостопанските произведения. Ние не можем да си представим повишаването на добивите без съвременна селскостопанска техника, без продуктите на тежката химия, без напоителните и отводнителните системи и т. н. Всичко това обаче е свързано с разходване на го-

¹ Вж. Материали на XXII конгрес на КПСС, София, 1962 г., стр. 115.

леми финансови средства. Тези мероприятия изискват и по-умелото използване на закона за стойността, намиращ конкретен израз в ценообразуването. Достатъчно е да се припомнят някои факти от нашето близко минало, за да се види, че финансите, парите и кредитът като икономически лостове са от първостепенно значение и за селското стопанство. Мисълта ни е за размера на трудодея. Докато той беше на необосновано ниско равнище, успехите в областта на селското стопанство бяха и по-малки, и по-бавни. Партийните мероприятия обаче в тази област¹, особено след 1956 г., показаха убедително, че по пътя на по-доброто използване на закона за стойността се създават широки икономически предпоставки за видим подем в ускореното развитие на селскостопанското производство. Успехът на тези мероприятия обаче зависи от това, как и къде ще бъдат намерени необходимите средства за финансирането им, съчетани с повишаване на материалната заинтересованост на кооператорите.

4. В програмата, приета от XXII конгрес на КПСС, бяха вписани такива мероприятия за подобряване материалното положение и задоволяване социално-битовите и културните потребности на трудещите се, каквито историята на никое човешко общество досега не познава. За да бъдат решени обаче тези задачи, е потребен огромен ръст на националния доход, като чрез съответно разпределение се осигурят необходимите обществени средства за задоволяване на растящите обществени потребности. В решаването на тази задача особено място заема финансовото стопанство на социалистическата държава.²

5. Подобряване материалното положение на трудещите се в СССР, а и у нас, е другата голяма задача, поставена пред финансовата политика на социалистическата държава. А тя е свързана с постепенното премахване на данъците на населението. Решаването на тази задача конкретно в СССР съгласно решенията на V сесия на Върховния съвет на СССР ще стане постепенно, на етапи. Подобна задача е поставена и пред финансовата политика на НР България.

6. Друга, твърде важна задача е усъвършенствуването на финансовото планиране. Тук на преден план стои въпросът за подобряване планирането на оборотните средства в различните отрасли, планирането на печалбата в предприятията на стопайска сметка, включително и усъвършенствуването на перспективното финансово планиране.

Тези задачи винаги са заемали едно от централните места в решенията на конгресите на БКП.

От изложеното се вижда, че пред финансовата политика на со-

¹ Тези мероприятия започнаха с промяната на редица изкупвателни цени, включително и мероприятията за насърчване на топлопроизводството, лозарството, животновъдството, с гарантирания минимум на трудодея, с увеличаване на неясните на селските стопани, с разширяване обсега на общественото осигуряване в селското стопанство и др.

² За подробности вж. Русенов, М., Задачи на социалистическите финанси и решенията на XXII конгрес на КПСС, Варна, 1961, стр. 16, 17 и след.

цидистическата държава, особено в прехода от социализъм към комунизъм, стоят много и твърде отговорни задачи. Тяхното решение до голяма степен ще зависи и от подготовката и опитността на финансовите органи, които ще трябва да претворят финансовите мероприятия в живо дело.

§ 2. ФИНАНСОВАТА ПОЛИТИКА НА СССР

Задачите, които се поставят пред финансовата политика на СССР, са в най-тясна връзка с особеностите на етапите в развитието на социалистическото строителство във великата социалистическа страна. В исторически мащаб те са следните :

а) Непосредствено след Великата октомврийска социалистическа революция съветската власт наследи невиджана разруха на народното стопанство и пълен хаос в областта на финансовото стопанство. Преди революцията — през 1917 г. — VI конгрес на РСДРП(б) констатира тежкото стопанско и финансово положение на страната и набеляза редица мероприятия от стопански и финансов характер, които да се проведат веднага след като бъде завзета политическата власт от партията. Изхождайки от обстоятелството, че държавните финанси могат да се използват като средство в експроприацията на буржоазията, VI конгрес вписа в своята резолюция следната точка : „II. За борба срещу финансовия крах са необходими следните мерки : незабавно прекратяване на по-нататъшното пускане на книжни пари, отказ да се плащат държавните дългове — както външни, така и вътрешни — обаче при запазване интересите на дребните вносители ; реформиране на цялата данъчна система чрез въвеждане на данък върху имотите, на данък върху прираста на имуществата и високи косвени данъци върху луксозните предмети, реформиране на доходния данък и поставяне оценка на доходите от имоти под действителен контрол както в центъра, така и по места“¹.

Непосредствено след завземането на властта от болшевиките посочените мероприятия започват последователно да се осъществяват. Трябва да се добави обаче, че партията, отчитайки грешката на Парижката комуна през 1871 г. по отношение на частните банки, веднага национализира банките, анулира всички външни и вътрешни държавни заеми и монополизира дейността на застрахователните дружества.

С подписването на Брест-Литовския мирен договор се създаде предпоставка за намаляване на военните разходи и условия за постепенно заздравяване на финансовото стопанство. Ленин още през 1918 г. създаде своя стопанско-финансов план за укрепване на со-

¹ ВКП(б) в резолюции и решения на конгресите, конференциите и пленумите на ЦК, том I, София, 1953, стр. 32.

циалистическия сектор в народното стопанство и преминаване от капитализъм към социализъм. Не трябва да се забравя обаче, че тъкмо през този период класовата борба се изостря. Повалената руска буржоазия все още пази надежда да ликвидира съветската власт и да възстанови капиталистическия строй.

Ленин подчертава, че в областта на народното стопанство една от първите мерки, която трябва да бъде осъществена, е да бъде създаден общодържавен отчет и контрол над производството и разпределението на обществения продукт, да бъде укрепена трудовата дисциплина, да се разгръща съревнованието и укрепва принципът на единоначалието.¹ Но наред с тази необходимост Ленин отдава извънредно голямо внимание и на стабилизирането на държавните финанси и паричното обръщение — много важен момент при укрепването на стопанството и за развитието му на социалистическа основа.

В своя доклад пред конгреса на представителите на финансовите отдели (състоял се на 18 май 1918 г.) Ленин конкретизира задачите, които стоят пред съветската власт в областта на финансовата политика. Тези задачи са:

1. Изграждане на финансова централизация, която да съсредоточи силите: „без провеждането в живота на тия принципи ние не ще постигнем икономическите преобразования, при които всеки гражданин ще има парче хляб и възможност да задоволява своите културни нужди“ — така Ленин акцентира значението на финансовата централизация.²

2. Въвеждане на подоходно и поимуществено облагане. Ленин счита, че „единствено правилен от социалистическа гледна точка данък е прогресивно-подоходният и поимущественият“³. Същевременно той обръща внимание на големите трудности, които ще придружават това мероприятие. Трудностите идват от отчаяната съпротива на повалената капиталистическа класа и кулашките елементи на село.

3. Прекратяването на до-нататъшното развитие на инфлацията и постепенното стабилизиране на паричното обръщение за Ленин е много важна предпоставка в борбата за установяване на социалистически производствени отношения, за ускорено развитие на народното стопанство. . . . „ . . . работата на печатната машина, която се практикуваше досега, може да бъде оправдана като временна мярка и трябва да отстъпи място на прогресивно-подоходното и поимущественото облагане с твърде чести срокове на събиране“⁴. Поставянето на паричното обръщение в ред, според Ленин, трябва да бъде съпроводено и с въвеждането на нови парични знаци (парична реформа, която трябва да удари между другото и по икономическата мощ на повалената капиталистическа класа и кулашкия елемент на село).

4. Да бъде въведен натурален налог върху богатите селяни за зърнените храни. Това мероприятие, което по своята същност е един

¹ Подробеност вж. Ленин, В. И. — съч., т. 27, стр. 244 и сл.

² Пак там, стр. 379.

³ Пак там, стр. 379.

⁴ Пак там, стр. 380.

натурален данък, цели да облекчи продоволствието в страната, да се засилят приходите по бюджета, а така също и да се ограничават възможностите на богатите селяни да използват продоволствените затруднения, за да трупат парични средства чрез спекулативно повишаване цените на зърнените храни.¹

Изпълнението на стопанско-финансовия план на Ленин е обаче осуетено от гражданската война и империалистическата интервенция срещу съветската власт.

б) Финансовата политика на СССР през годините на военния комунизъм е исправена пред свършено нови задачи, осъществявани в изключително тежки условия за действие.

В годините на военния комунизъм цялата дейност на народното и финансовото стопанство е подчинена на задачата да се разгромят интервентите, да се ликвидира контрареволуцията и се укрепи съветската власт. Настъпват бързи промени в задачите на финансовата политика и в устройството на финансовото стопанство. Съветската власт централизира в свои ръце всички промишлени отрасли с оглед нуждите на борбата срещу контрареволуцията. Това довежда до премахване на стопанската сметка и поставяне предприятията на бюджетна издръжка. Поради бързото разстойване на паричното обръщение и съзнателното използване на инфлацията, от страна на съветската власт, като средство за борба срещу запазената икономическа мощ на капиталистическата класа в града и кулаците на село се наблюдава бързо натурализиране на разменните отношения, включително и своеобразно натурализиране на приходите и разходите на съветското финансово стопанство. Трябва същевременно да се съгласим с проф. А. Александров, който счита, че с това натурализиране настъпва и едно намаляване на значението на финансите.²

През разглеждания период особено значение придобива производственото изземване (продразверстката) и централизираното разпределение на промишлени произведения срещу селскостопански продукти.

Вследствие на растящата инфлация паричните постъпления по бюджета загубват всякакво значение. Всъщност единствен бюджетен паричен доход остават постъпленията от паричната емисия, но той е без особено значение поради непрестанното обезценяване на книжните пари. Стоковите отношения, бюджетът и банките фактически загубват своето значение.

в) Финансовата политика на СССР през годините на НЕП-а. С победоносното изгонване на интервентите и разгромяването на контрареволуцията всички стопански и финансови мероприятия от времето на военния комунизъм трябва да бъдат заменени с нови, които да нормализират и разширят разменните отношения между града и селото, да създадат условия за бързо развитие на народното стопанство и ускорено изграждане на социалисти-

¹ Ленин, В. И. — съч., т. 28, стр. 31 и сл.

² Александров, А., Финансы СССР, Москва, стр. 57.

ческото общество. За решаването на тази задача финансовото стопанство на съветската държава играе отговорна роля.

Финансовите мероприятия на съветската власт през годините на НЕП-а не са нищо друго освен последователно осъществяване на финансовата програма на Ленин. Какво голямо значение отдава Ленин на финансите през периода на НЕП-а личи от следните негови мисли: „Задачата за укрепване на съветските финанси е една от най-трудните, но тя стои сега на първо място и без нейното разрешение е невъзможно да се направят значителни крачки напред нито в опазването на независимостта на Съветска Русия от международния капитал, нито в стопанското и културното развитие на страната“.¹

Едно от първите мероприятия непосредствено след преодоляване на военния комунизъм е заменянето на продоволственото изземване с продоволствения данък, който отначало е натурален, а покъсно се преустройва в паричен налог, а след това и в селскостопански данък. Продоволственият данък има за задача, наред с набавянето на средствата за бюджета, да съдействува за развитието на икономическите връзки между града и селото.

За да се стабилизира и паричното обръщение, е необходимо да се укрепят цялото финансово стопанство на СССР.

Всячки мероприятия от финансов характер са конкретизирани от XI конгрес на КПСС, който се състоял през 1922 г. В нарочен раздел на резолюцията — „За финансовата политика“ — са дадени указания за изграждането на финансовото стопанство. По-важните от тях са следните:

„1. . . да се установи твърдо, че нашата икономическа и финансова политика решително се ориентира към възстановяване на златното покритие на парите — необходимо дотолкова, доколкото златото твърдо си остава световни пари и доколкото това значение на златото на световния пазар се отразява и в отношенията на вътрешния пазар. . .

2. В борбата с бюджетния дефицит трябва да се изхожда преди всичко от ясното съзнание, че съветската държава няма достатъчно икономически и особено финансови ресурси за поддържане на целия този грамаден административен и стопански апарат, който тя наследява от предшестващия период и поддържането на който тогава се осигуряваше с методи, неприложими в условията на новия период.

3. Едновременно със слагането в ред на държавното финансиране на промишлеността и търговията е необходимо сурово орязване на административния апарат. . .

4. Особена задача на финансовата политика е отначало намаляването, а после и прекратяването на книжнопаричната емисия. Тази извънредно важна задача, чието провеждане трябва да започне веднага, може да бъде напълно разрешена само при повишаване производителността на труда, при увеличаване на държавните приходи

¹ Ленин, В. И. — съч., т. 33, стр. 376.

от национализираната промишленост и особено при успешно провеждане на данъчната политика.

5. Данъчната политика трябва да има за задача да регулира процесите на натрупването чрез прякото облагане на имуществата, доходите и т. н.

В това отношение данъчната политика е главното оръдие на революционната политика на пролетариата в преходната епоха.

6. Същевременно данъчната политика си поставя непосредствено чисто фискални задачи. . . . Обаче провеждането на данъчната политика не трябва да води към намаляване на реалната заплата на работниците, т. е. трябва да се съпровожда от съответни компенсации в работната заплата. . . . Партията поставя за задача съобразно изграждането на данъчния апарат да се развие системата на прякото облагане и постепенно да се изхвърлят косвените данъци. Обаче центърът на тежестта на данъчната система може сега да бъде само в косвеното облагане като по-лесно осъществимо (акциз върху предметите за масово потребление), допълвано от реални преки данъци. . . ; производството и потреблението на луксозни предмети трябва да бъдат особено сурово облагани.

7. Увеличението на приходите от държавната промишленост, транспорта и търговията, от селскостопанските и горските владения, от експлоатацията на земните недра, от концесиите и арендите може и трябва да стане един от пътищата за оздравяване на бюджета и ликвидране на дефицита : при това трябва да се има предвид, че превръщането на държавните предприятия от нерентабилни в доходни изисква безпощадна борба с безстопанствеността, безотчетността и търговската неграмотност

8. Стокооборотът между града и селото, стоковото обръщение в пределите на градските и селските пазари, а още повече стокооборотът с външните пазари не могат успешно да се развиват без мощното съдействие на кредита, чието регулиране трябва да бъде в ръцете на държавната банка. Създаването на спомагателни кредитни учреждения, контролирани от държавната банка и съдействащи за съсредоточаването на свободните парични средства за производително използване, както и създаването на мрежа от учреждения за дребен (кредитни кооперации) и местен кредит трябва да става в предели, ненарушаващи доминиращата роля на държавната банка. . .

9. Всички мероприятия на финансовата политика, насочени към подобрене на бюджета, към увеличаване на приходите, към регулиране на паричното обръщение, към организиране на кредита, сами по себе си са палнативи, тъй като не са в състояние да преодолееят икономическата криза, която е основата на финансовата криза. Изходът лежи само в повишаване производителността на труда в селското стопанство и в промишлеността, само в увеличаване поглъщаемостта на пазара както чрез увеличаване на едрото, така и на стоковото предлагане от страна на земеделските и домашно-занаятчийските стопанства.

10. Към тази цел трябва да бъде насочена както общата иконо-

мическа политика, така и финансовата политика. След периода на военния комунизъм пред партията на работническата класа стои задачата да затвърди в най-кратък срок завоеванията на политическата власт, като изгради създадения в процеса на борбата държавен апарат върху здрава финансова база¹.

С възстановяване на стопанската сметка, за да се създаде непосредствена материална заинтересованост за държавните предприятия, чистият доход, създаван в държавния стопански сектор, започва да се дели на две части: чист доход (печалба) за предприятията и централизиран чист доход за държавата. Поради несъвършенството на планирането в икономиката изземването на въпросната част от чистия доход за обществото става по пътя на различни (и множество) данъци, които били плащани от стопанските предприятия в СССР. Данъците при необобществения сектор пък се използват съгласно решенията на XI конгрес на партията за регулиране на натрупванията в дребностоковите и частните капиталистически предприятия.

Наред с продоволствения данък още през 1921 год. са създадени промишленият данък, патентният сбор, който се плаща за придобиване право за промишлена и търговска дейност, уравнилният сбор, налогът върху превозите, налогът върху строежите, подоходният налог, който се плаща както от държавните предприятия в размер на 10% от печалбата им, така и от градското население, и редица още други данъци. Многобройността на данъците е една от особеностите на съветската данъчна система в периода на НЕП-а.

Бързото нормализиране на стопанския живот в страната и развитието на търговията и промишлеността, подпомагане и от финансовата политика на държавата, показва правилността на мероприятията на НЕП-а. Особено бързият подем в селското стопанство, освободено от продоволственото изземване (продразверстката), твърде скоро наложи нови промени в данъчната политика на село. Натуралният характер на продоволствения данък вече не отговаря на все разширяващите се разменни отношения, които придобиват отново все повече паричен характер.

Ето защо XII конгрес на партията през 1923 г. посочва необходимостта от промени в данъчната политика на село. Конгресът в своята резолюция постанови да бъдат отменени продоволственият данък, подворният данък, данъкът върху превозите и всички преки местни данъци, които да се обединят в единен пряк селскостопански данък. Конгресът, във връзка със създаването на селскостопанския данък, изрично подчертава значението на качеството на данъчната администрация за успеха на новия данък.² С въвеждането на селскостопанския данък през 1923 г. се поставя началото на опростяването на данъчната система, респ. намаляването броя на различните данъци. Този процес ще се прояви по-късно още по-подчертано, тъй като е свързан с укрепването и разширяването на социалистическия сек-

¹ Вж. ВКП(б) в резолюции и решения... , т. 1, София, 1953, стр. 530—532.

² ВКП(б) в резолюции и решения... , том 1, София, 1953 г., стр. 609.

тор в народното стопанство. XII конгрес още веднъж подчертава необходимостта от окончателно уравнивяване на бюджета.

Друг момент, който се отнася до развитието на кредитната система, е засиленото внимание на финансовата политика към кредита и организацията на кредитните институти. Още през 1923 г. се посочва необходимостта от съсредоточаване на кредитирането на промишлеността в едно-единствено кредитно учреждение.¹

През разглеждания период в приходната система на съветското финансово стопанство започват да заемат своето място и вътрешните държавни заеми. Нормализирането на стопанството и нарастването на доходите на съветските граждани правят възможна практиката на държавните заеми, които първоначално са имали натурален характер (заеми в зърнени храни), а след това се превръщат в парични. По отношение на срока заемите най-напред са краткосрочни, а по-късно се преминава и към дългосрочни заеми. С постепенното нормализиране на паричните отношения става необходимо и възможно възстановяването на слесовните каси.

По отношение на държавните разходи на СССР в годините на НЕП-а трябва да се подчертае, че с превръщането на приходите от натурални в парични бързо започват да се увеличават и разходите. При това основната част от държавните разходи е насочена към финансиране на народното стопанство; с нарастване на приходите става възможно постепенно да се разширяват социално-културните разходи на съветската държава. Твърде голямо внимание е отделено на въпроса за намаляване на непроизводителните управленчески разходи.

Както беше отбелязано, финансовата политика през годините на НЕП-а насочва своето внимание и към стабилизиране на паричното обръщение. Укрепването на финансовото стопанство, вкл. и стабилизирането на бюджета, не е мислимо без системни грижи за поставяне в ред на паричното обръщение. Основната предпоставка за успех както в областта на финансите, така и в укрепването на паричното обръщение е успехът на мероприятията за възстановяване и развитие на народното стопанство. Но не трябва да се забравя, че успехът в областта на финансовата политика също допринася за бързото възстановяване на народното стопанство. С ликвидирането на бюджетния дефицит през 1924 г. се създава и последната предпоставка за стабилизиране на рублата. Започнатата парична реформа през 1922 г. е окончателно завършена през 1924 г. с въвеждането на рубла с определено златно съдържание.

Ако искаме да резюмираме накратко особеностите на финансовата политика на СССР през годините на НЕП-а, трябва да кажем, че усилията са насочени към:

1. Изграждане на данъчната система с оглед на многоокладността на съветската икономика по онова време.

2. Широко използване на данъчната политика за разгръщането на разменните отношения между града и селото, за поощряване на

¹ ВКП(б) в резолюции и решения... т. 1, София, 1953 г., стр. 602.

обществения сектор в отраслите на народното стопанство и за потискане на непманите.

3. Системна работа за премахване на бюджетните дефицити.

4. Усъвършенствуване на данъчната система.

5. Борба за стабилизиране на паричното обръщение като важна предпоставка за успех както във финансовата, така и в цялостната стопанска политика на страната.

г) Финансовата политика на СССР през годините на петгодишните стопански планове до началото на Отечествената война. Със стабилизирането на паричната система, преустройството на данъчната система и постепенното възстановяване на народното стопанство, както се подчерта, изчезват и бюджетните дефицити. От 1925 г., съветският бюджет започва вече редовно да приключва с излишъци.

Успешното възстановяване на народното стопанство през годините на НЕП-а позволява на съветската държава да премине към бързо индустриализиране на страната и колективизиране на селското стопанство. За основа на колективизацията служи Лениновият кооперативен план. Това не само поставя пред финансовата политика на СССР нови задачи, но постепенно предизвиква и качествени промени във финансовото стопанство на страната.

През 1925 г. XIV конгрес на партията посочва предпоставките, които са необходими за индустриализацията и колективизацията на страната, а XV конгрес през 1927 г. изработва директивите на първия петгодишен стопански план. Трябва да се отбележи, че до 1928 г. в СССР ръководството на народното стопанство се осъществява въз основа само на годишни планове.

За решаване основната задача на първия петгодишен стопански план финансовото стопанство трябва да съдействува за увеличаването на натрупванията в социалистическата промишленост и другите отрасли на народното стопанство: трябва да се привлекат в най-голяма степен спестяванията на трудещите се посредством влогонабирането и държавните заеми за целите на социалистическото строителство.

Трябва да припомним, че още към края на първия петгодишен план в СССР са изградени основите на социалистическата икономика, а задачата на втория петгодишен план е да се продължи социалистическото строителство в СССР. С изпълнението на втория петгодишен план на XVII конгрес беше отчетено, че в общи линии в СССР е вече създадена социалистическа основа както за икономиката, така и на съветското общество. Същевременно с победата на социализма — при запазени стоково-парични отношения — финансите трябва още по-активно да съдействуват за преминаването на страната от социализъм към комунизъм. Разработвайки основните положения на третия петгодишен народностопански план, XVIII конгрес отбелязва, че за прехода към комунизъм е необходимо СССР да достигне и задмине по промишлена продукция на глава от населението най-развитите капиталистически страни — САЩ, Англия, ГФР

и др. В редицата мероприятия за решаването на тази задача конгресът посочва и необходимостта от „подобряване на бюджетно-кредитната работа, по-нататъшно укрепване на стопанската сметка, засилване на борбата срещу безстопанствеността, укрепване на съветската рубла въз основа на социалистическото производство, усилено развитие на стокооборота и общ подем в материалното равнище на живота на народа“. Необходимо е обаче да се припомни, че третият петгодишен план трябваше да бъде осъществен в обстановката на бързо влошавашо се международно положение поради агресивната политика на фашизираните европейски страни начело с хитлеристка Германия.

Поради избухването на Втората световна война и варварското нападение на хитлеристите в СССР третата петилетка остана незавършена.

През годините на петгодишните стопански планове до началото на Отечествената война усилията на съветската финансова политика са насочени главно към намиране на необходимите средства, за да се осигури ритмично финансиране на мероприятията в народното стопанство и задоволяване на растящите социално-културни потребности на съветското общество. През целия този период разходите по финансирането на народното стопанство вземат най-големия дял от приходите на финансовото стопанство, следвани от социално-културните разходи.

Докато през 1927/28 г. тези разходи възлизат на 1319 млн. рубли, през годините на първата петилетка средно годишно те нарастват почти с 9000 млн., през втората — с 22 000 млн. и за третата, която остана незавършена поради войната — с 40 000 млн. рубли. Въпреки че през този период усилията са насочени главно към промишлеността, не остава назад и селското стопанство, което след колективизацията бързо се модернизира. През втората петилетка за неговото развитие са дадени 36 888 млн. рубли, или почти четири пъти повече в сравнение с първия петгодишен план. Средното годишно разходване за селското стопанство през първата петилетка е било 2450 млн. рубли, през втората петилетка — 9200 млн. рубли, а през третата — 12 300 млн. рубли.

През разглеждания период, и особено след първата петилетка, започват бързо да нарастват разходите на съветската държава за социално-културните мероприятия. През годините на първата петилетка за социално-културни мероприятия са отделени общо 20 172 млн. рубли, през втората — 93 662 млн. рубли, а през трите години на третата петилетка — 113 558 млн. рубли. По онова време, когато капиталистическият свят се готви вече усилено за Втората световна война, в нито една капиталистическа страна не са отделяни толкова много и с такъв темп на нарастване средства за социално-културните потребности на трудещите се както в СССР.

Трябва при това да се подчертае, че тези огромни разходи за народното стопанство и социално-културните мероприятия в СССР не са свързани със съответно нарастване на данъчния товар за съ-

ветските граждани, а обратно — поставя се началото на едно по-степенно намаляване на този товар.

Настъпните качества промени в икономиката на СССР налагат нови промени във финансовото стопанство и по-точно в данъчната система на страната. Големият брой данъци, характерни за НЕП-а, започва вече да спъва до голяма степен по-нататъшното развитие на производителните сили в страната, тъй като тези данъци не отговарят на променилата се икономическа основа. Назряват условията за данъчна реформа; тя е прокарана през 1930 година. Отменени са големият брой данъци, които съществуват още от времето на НЕП-а. Въведен е данъкът върху оборота, преустроен е подоходният данък и по такъв начин данъчната система придобива още по-простен вид. През следващата 1931 год. са нанесени някои поправки в данъка върху оборота, тъй като той се разпростира и върху нестоковите обороти; внесени са и някои изменения в подоходния данък по отношение облагането на селското стопанство, респективно колхозите. Тяхното облагане се превръща в пропорционално.

В основни линии структурата на данъчната система, установена през 1930 и 1931 г., съществува и до днес. Основните данъци в СССР са данъкът върху оборота, подоходният данък и селскостопанският данък, който всъщност е вариант на подоходния данък. Наред с основните данъци съществуват и други няколко специални данъци, чието значение за приходната част на бюджета е твърде ограничено.

Със селскостопанския данък се облагат по-тежко стопаните, които не членуват в колхозите.

Данъците върху личните доходи на гражданите при мирновременна обстановка имат сравнително малко фискално значение. Те обаче представляват за съветското финансово стопанство един данъчен потенциал, който при изключителна обстановка може чувствително да подсилва приходите на бюджета.

През 1930 г. е извършено преустройство и на банковата система. С цел да се укрепи организационното състояние на държавните предприятия, колхозите и кооперативните предприятия, а така също и да се внедри още по-добре контролът чрез рублата, банковата система е строго специализирана.

Краткосрочното кредитиране, паричната емисия, разплащателните операции, касовото изпълнение на бюджета и контролът над фонда на работната заплата са предоставени на Госбанк. Финансирането на капиталните вложения за сметка на бюджета и дългосрочното кредитиране е възложено на специалните банки: Промбанк, Торгбанк, Сельхозбанк и Цекомбанк, а влогонабирането, службата по държавните заеми и комисионните банковни операции са възложени на държавните спестовни каси. С тази структура на банковата система в СССР е извършена втората стъпка към уедряването на кредитните институти. Извършена е още една крачка към идеята на Ленин за една голяма, обхващаща цялата дейност на народното стопанство банка, която да има свои подразделения не само в административните пунктове, но и в по-големите предприятия.

д) Финансовата политика на СССР в годините на Отечествена война. Нападението на хитлеристите прекъсва гигантското стопанско и културно мирно строителство в СССР. Отечествена война поставя пред финансовото стопанство свършени нови задачи. Преди всичко налага се да се осигурят огромни парични и материални средства за водене на бойните действия по всички фронтове. Съветската армия трябва да прогони наглия и човеконенавистен враг извън пределите на Съветския съюз и да го ликвидира. Така поставената задача изисква от съветската икономика с всеки следващ ден на войната да произвежда още повече оръжие, боеприпаси и хранителни продукти, докато непрекъснато се изтощава промишленият и отбранителен потенциал на воюващите капиталистически страни в Европа. Финансовото стопанство на СССР трябва да осигурява средства за пренасянето на стотици важни за отбраната промишлени предприятия далеч зад бойната линия, които да бъдат отново монтирани и пуснати в действие в непознати кратки срокове.

Решаването на всички посочени задачи, свързани с воденето на войната, не доведе до структурни промени във финансовото стопанство на СССР. Въпреки голямото съкращаване на гражданското производство и потребление съветското финансово стопанство успява през годините на войната да осигури необходимите парични средства за непрекъснатото финансиране на войната. Основните приходи са пак данъкът върху оборота и отчисленията от печалбата, но наред с тях значително се увеличават постъпленията от данъците върху личните доходи на населението и от държавните заеми.

Постъпленията от данъка върху оборота и отчисленията от печалбите показват значително намаление само през 1941 и 1942 г., когато и бюджетът за същото време (поради огромното нарастване на военните разходи и намалението на приходите) приключва с дефицит. Благодарение обаче на бързото възстановяване на стопанството в освободените райони на европейската част на СССР, а така също и на непрекъснатото разширяване дейността на всички промишлени отрасли данъкът върху оборота и отчисленията от печалбите отново започват да носят все по-големи приходи. По такъв начин след 1943 г. бюджетът на СССР не само посреща всички военни разходи, но отново започва да приключва с излишъци.

Съветското финансово стопанство с всеки изминат ден на войната става все по-здраво, тъй като наред с финансирането на военните разходи бюджетът отново е в състояние да отдели големи средства и за възстановяване на народното стопанство.

Не може да се отмени неподчертан фактът, че през годините на войната кредитите за народното стопанство и социално-културните мероприятия след 1943 г. също непрекъснато растат.

С такова състояние на финансовото стопанство в обстановката на непознати за историята военни действия не може да се похвали нито една от воюващите капиталистически страни. Предимствата на социалистическата икономика и социалистическите финанси са изпитани още веднъж в условията на такава тежка, продължителна и

изтощаваша световна война. Съветското финансово стопанство успя да осигури финансирането на войната в необходимите размери, използвайки главно собствените си източници на финансови средства.

е) Финансовата политика на СССР след Втората световна война. Победоносното завършване на Отечествената война поставя отново СССР в обстановката на мирно социалистическо строителство, което най-напред трябва да ликвидира с разрушенията на войната. След това съгласно решенията на XX и XXII конгрес на КПСС, страната трябва да премине към разгърнато строителство на основите на комунистическото общество.

От деня на завършване на войната до 1950 г. пред финансовата политика на СССР стоят две главни задачи: а) възстановяване на икономиката на страната; б) ликвидиране на разстройството на паричното обръщение, предизвикано от хитлеристите с неограниченото пускане на военни рубли във временно окупираните области на европейската част на СССР. Наред с тези две задачи съветската финансова политика трябва активно да съдействува за облекчаване на данъчния товар на селското стопанство, включително и намаляването на цените на някои стоки за широко потребление.

Пръв от всички участващи във Втората световна война страни СССР успя още към края на 1947 г. да нормализира своето стопанство и да го постави на мирновременни релси. Наред с бързото ликвидиране на разрушенията от войната са взети енергични мерки за стабилизирането на паричното обръщение. Към края на 1947 г. се провежда парична реформа, която отстранява смущенията, предизвикани от хитлеристките военни рубли, а през 1950 г. рублата се поставя на златна основа. По такъв начин тя е откъсната от колебливия курс на североамериканския долар.

Разходите по финансиране на народното стопанство отново заемат своето челно място в разходната система на СССР. За периода 1948—1958 год. за народното стопанство са отделени 2620 млрд. рубли. Наред с нарастването на разходите по народното стопанство се увеличават и разходите за социално-културните мероприятия.

Нов етап в развитието на социално-културните разходи в СССР започва през 1957 г., когато се извършва значително увеличение на държавните пенсии.

Линията на облекчаване съветските граждани като данъкоплатци започва да става все по-видима. Облекчения са дадени най-напред в облагането на колхозите и колхозниците през 1953 г. Само за посочената година тези облекчения възлизат на 13 милиарда рубли, а през следващите години надминават 20 милиарда. Друго мероприятие от облекчителен характер е отменяването на вътрешните държавни заеми. След 1955 г. финансите на съветската държава са вече в такова състояние, че действително заемите стават излишен метод за набиране на средства.

Не може да бъде отминат и друг момент в развитието на съветското финансово стопанство като резултат от последователната миролюбива политика. Военните разходи въпреки изострящата се

„студена война“ се задържат на едно сравнително ниско равнище, а после започва и тяхното намаляване. Все във връзка с миролюбивата политика на СССР трябва да се отбележи и растящата помощ — финансова, културна и др., — която той оказва както на страните от социалистическия лагер, така и на редица слаборазвити страни, които се откъсват от системата на колониализма.

XXII конгрес на КПСС във връзка с постепенното преминаване към комунистическото общество поставя пред финансовото стопанство на държавата нови и много отговорни задачи. Когато искаме да видим мястото и значението на социалистическите финанси (централизирани и децентрализирани), особен интерес представлява успоредното съществуване на двата принципа за разпределение. Съзнателното използване на двата принципа за разпределение с оглед да бъде постигната крайната цел — комунистическото общество — поставя пред социалистическото финансово стопанство различни задачи. Те могат накратко да се конкретизират така:

1. Като се използват най-широко двете функции на финансовото стопанство на социалистическата държава, да се съдействува за изпълнението и преизпълнението на задачите по годишните народно-стопански планове.

2. Да се съдействува най-широко за внедряване на техническия прогрес в икономиката на СССР. Пред социалистическото финансово стопанство въпросът за финансирането на техническия прогрес е може би най-важната задача. От това, как ще бъде решен този въпрос, зависи до голяма степен какъв ще бъде темпът на развитието по пътя към комунизма.

3. Успоредно с развитието на промишлеността и транспорта за приближаването към комунистическото общество не по-малко значение има и напредъкът в селскостопанското производство. Но и тук успехите са немислими без всестраниното използване на финансите, съчетани с ценовата политика по отношение на селскостопанските произведения.

Решаването на тези задачи, отнасящо се до всички отрасли на народното стопанство, е свързано с материалната заинтересованост на трудещите се, заети в материалното производство. Без правилно използване на принципа „на всекиго според труда“ не е мислим напредък. А за осъществяването на този принцип финансовото стопанство на социалистическата държава има огромно значение. Все по-умелото използване на този принцип довежда до възможността при непосредственото участие на финансовото стопанство на социалистическата държава да започне прилагането и на комунистическия принцип за разпределение — „на всекиго според потребностите“. В сегашния етап на развитие на СССР разпределението според потребностите намира конкретен израз в разширяването на обсега на обществените потребности и ръста на фондовете за обществено потребление. За да се види огромната и отговорна задача, която стои пред съветските финанси в това отношение, ще посочим конкретно растежа на обществените фондове, определени от XXII конгрес. Те се увеличават

от 24,6 млрд. рубли¹ за 1961 г. на 255—265 млрд. рубли през 1980 г., или „... тези фондове през 1980 г. ще се съставяват приблизително половината от цялата сума на доходите на населението“.²

Но като говорим за задачите на съветското финансово стопанство, не можем да отменим и четвъртата голяма задача, която беше поставена пред него от XXII конгрес: постепенното премахване на данъците на населението. Този процес започна през 1950 г.; временно той е отложен поради международната обстановка. Трябва да се подчертае, че такова мероприятие е невъзможно при капитализма, където данъците са икономическата основа на буржоазната държава. Кои са предпоставките, които правят възможно премахването на данъците на населението при социализма? Според проф. Д. Алахвердян те са следните:

а) ликвидирането на експлоаторските класи в СССР. С тяхното изчезване данъците върху населението губят своя класов характер, който в прехода от капитализъм към социализъм ги правеше необходими, тъй като те бяха едни от инструментите за класова борба;

б) при социализма данъците върху населението не са икономическа основа на държавата. Социалистическата държава за разлика от буржоазната е собственик на средствата за производство и в това си качество участва непосредствено в разпределението на националния доход и е напълно в състояние да формира своите приходи за сметка на вътрешностопанските натрупвания.³

Развитието на приходите от стопанската дейност на съветската държава следователно позволява на съветския бюджет да се откаже постепенно от данъците върху населението.

§ 3. ФИНАНСОВАТА ПОЛИТИКА НА НРБ

В развитието на финансите на НРБ могат да бъдат отбелязани два етапа, без обаче да се прави някаква рязка граница между първия и втория етап, тъй като качествените промени в развитието на държавните финанси започват непосредствено след 9 септември 1944 година. Тези етапи са следните: а) от 9 септември 1944 г. до края на 1947 г., когато се извършва национализацията на промишлеността, мините и банките; б) от 1948 г. досега. Качествените, революционни изменения във финансовото стопанство на страната започват още непосредствено след завземането на държавната власт от Отечествения фронт, но те се засилват много повече след национализацията.

Финансовото стопанство на страната непосредствено след 9 септември 1944 г. е в окаяно положение. Вследствие антинародната политика на бившите царски режими и въвличането на страната в хит-

¹ Рублите са по новия мащаб.

² Вж. Материали на XXII конгрес на КПСС, София, 1962, стр. 233.

³ Алахвердян, Д. — Государство без налогов, Москва, 1960, стр. 18.

леристката военна авантюра бюджетните дефицити достигат огромни размери, а те, от своя страна пък, са благоприятно условие за бързо развитие на инфлацията. Растящите военни разходи, инфлацията и бюджетните дефицити непрестанно стоварват все по-голям данъчен товар върху българските работници, селяни и интелигенция.

Народнодемократичната власт под ръководството на БКП проведе най-напред редица мероприятия, които имат за цел да заздравят финансовото стопанство на страната и същевременно да насочат остринето на финансовата политика към капиталистическата класа. Тези мероприятия са: а) засилване събирането на неплатените данъци и други държавни приходи от капиталистическата класа и едрите селски стопани; б) установяване на режим на строги икономии в разходите на държавата; в) сключване на Заема на свободата и въвеждане на нови данъци; г) паричната обмяна през 1947 г. и др.

Но когато изучаваме финансовата политика непосредствено след 9 септември 1944 г., като подчертаваме, че тя е началото на революционните промени във финансовото стопанство на страната, винаги трябва да имаме предвид, че тази политика носи белезите на т. нар. преходен период — преход от капитализъм към социализъм. И в областта на финансовата политика, и на преустройството на финансовата система ние наистина поставяме основите на социалистическото преустройство, но ние нямаме още завършване на това преустройство в рамките на изискванията на социалистическото стопанство — пише тогавашният министър на финансите, академик проф. д-р Ив. Стефанов.¹ Вследствие ограничаването на капиталистическата експлоатация още през първия етап се наблюдават качествени промени във финансовото стопанство на страната. Тези промени се отнасят както до разходите, така и до данъчната система на страната.

С приключването на Отечествена война, чийто победен край възстанови международния престиж на нашата Родина, постепенно започва ликвидирането на господстващото положение на непроизводителните разходи. Производителните разходи започват да заместват непроизводителните. Тази промяна е от много голямо значение както за народното стопанство, така и за стабилизирането на финансовото стопанство. Наред с това се поставя началото на строг режим на икономии в държавното управление. Системната политика на икономия в държавните разходи е важна предпоставка в борбата за ликвидиране на бюджетните дефицити, а оттук и за премахване на една от причините за разстройството на паричното обръщение на страната.

Много по-осезателни са обаче промените в приходната и данъчната система на страната. Първото голямо мероприятие — наред със Заема на свободата и изземването на имуществата, придобити от българската буржоазия чрез спекула и по незаконен път — е въвеждането на данъка върху общия доход. През 1946 г. Народното събрание гласува закона за този данък и той влиза в сила

¹/Стефанов, Ив. — Финансовата, бюджетната и данъчната политика на Отечествения фронт, София, 1948, стр. 10.

от 1. I. 1947 г. Основният белег на нашия закон за данъка върху общия доход от 1946 г. е голямото облекчение, което той създава за дребните селски стопани, работниците и служешите. Същевременно той насочва вниманието си към големите доходи — преди всичко тези на капиталистическата класа. По такъв начин данъчната политика на народнодемократичната власт се превръща в инструмент и за класова борба. Трябва да се признае, че този закон е образец в нашето данъчно законодателство през прехода от капитализъм към социализъм.

Друго голямо мероприятие от финансово-политическо естество е паричната обмяна през м. март 1947 г. Тя цели не само да се намали паричното обръщение в страната и по такъв начин да се направи още една крачка по пътя към ликвидиране на инфлационистичните последици от войната, но същевременно с облагането на обменемите парични суми да се нанесе и удар по финансовата мощ на българската буржоазия. Мероприятието е добре проучено, обсъдено и организирано.

От гледище на укрепване държавния сектор в областта на промишлеността до национализацията заслужава внимание и отношението на народнодемократичната власт към съществуващите държавни предприятия, а така също и към възможностите за създаване на нови. През 1946 г. се гласува законът за самоиздръжка на държавните и държавно-автономните предприятия. Според този закон всички споменати предприятия трябва да се превърнат в рентабилни. Това мероприятие има и определено финансово значение, тъй като се подготвя вече една широка основа за засилване на приходите от стопанската дейност на държавата. Пак през същата 1946 г. е гласуван законът за конфискуване на придобитите чрез спекула и по незаконен начин имоти, който обхваща периода от 1935 до 1945 г. С прилагането на този закон на държавата са предадени ония парични средства и имоти, които капиталистическата класа беше натрупала, използвайки главно военната конюнктура и грабежи неограничено трудовите хора в страната.

Най-после трябва да отбележим, че през 1946 г. е създаден и двегодишният народностопански план, чиято главна задача е да възстанови народното стопанство, което бе понесло тежки поражения през годините на войната. Със създаването на този план у нас се поставя началото и на плановото ръководство на държавните финанси, които трябва да бъдат подчинени на основната цел на плана и не само подчинени, но и активно да съдействуват за осъществяването на тази основна цел.

Един безспорен успех на нашето финансово стопанство през разглеждания период е голямото намаляване на т. нар. данъчна тара. От 6,8% за 1939 г. тя намалява на 1,7% за 1948 г.¹

Краят на 1947 г. е ознаменуван с историческия по своето революционно значение акт за по-нататъшното развитие на страната ни

¹ Вж. Стефанов, Ив. — цит. съч., стр. 29—30.

по пътя към социализма и комунизма — национализацията. Премахва се капиталистическата експлоатация, създават се съвършено нови производствени отношения, които, от своя страна, променят и облика на финансовото стопанство. Още през 1948 г. приходите от стопанската дейност заемат централно място в приходната система на бюджета, твърде скоро започват да нарастват постъпленията от отчисленията от печалбата, а наред с това и разходите по народното стопанство излизат на първо място. С акта на национализацията се преустройва и банковата система на страната. Всички частни банки са национализирани, а дейността им преустановена. В страната продължават да съществуват БНБ, популярните банки и новосъздадената БИБ. Преустановена е дейността и на нашата голяма държавна банка БЗКБ, чиито функции преминават главно към БНБ. Национализирането на промишлеността, мините, застрахователното дело и банките налага намаляване звената на банковата система, както и подчиняване на дейността ѝ на задачите на народно-стопанския план.

С успешното изпълнение на двегодишния народностопански план и национализацията у нас вече са създадени необходимите предпоставки за плановете ръководство. Същевременно V конгрес на БКП в края на 1948 г. под ръководството на Георги Димитров приема първия петгодишен народностопански план, чиято главна задача е изграждането основите на социализма в НРБ; той поставя не само определени, но и качествено нови задачи и пред финансовото ни стопанство. Последното трябва не само да осигурява необходимите средства за финансиране на мероприятията по плана, но и ритмично да отпуска тези средства. Наред с тази си задача финансовата политика на страната трябва да съдействува за по-нататъшното укрепване на паричното обръщение, да продължи политиката на стабилизиране финансите на местните органи на държавната власт и да изгради единството на държавния бюджет.

Едно от първите мероприятия на нашата финансова политика след V конгрес на БКП е изграждането на единството на държавния бюджет и внедряването на социалистическите бюджетни принципи в нашата практика. С бюджета за 1949 г. местните бюджети органически се вграждат в държавния бюджет, ликвидират се всички самостоятелни фондове; уравниеността, резервният фонд и бюджетните излишци стават постоянни явления и за нашата бюджетна действителност.

След национализацията се налага да се създаде и законът за държавните предприятия, гласуван през 1948 г. С него стопанската сметка се превръща и у нас в основен метод за ръководство на държавните предприятия. Наред с това нараства значението на предприятията на стопанска сметка в областта на натрупванията на средствата, потребни за финансиране мероприятията по народностопанския план. Твърде скоро на тази основа нарасна извънредно много значението на отчисленията от печалбата и данъка върху оборота като основни приходи по бюджета на държавата. Това налага през

1948 г. да се организира вече на качествено нова основа съществуването на този данък и той се изгражда като данък от социалистически тип.

Данъкът върху оборота осъществява много здрава връзка между бюджета и народното стопанство. С преустройството на данъка върху оборота се поставя и началото на опростотворяването на нашата данъчна система — едно явление, което е типично за социалистическата данъчна система изобщо.

Когато говорим за преустройството на данъка върху оборота, трябва да посочим, че след национализацията и особено с преминаването в курс на усилено коопериране на селското стопанство твърде скоро става необходимо преустройството и на данъка върху общия доход. То се извършва през 1950 г. С тази данъчна промяна към края на 1950 г. данъчната система на НРБ придобива напълно социалистически характер. Основни приходи за бюджета стават: данъкът върху оборота, приходите от данъка върху общия доход върху ТКЗС и ТПК, отчисленията от печалбата на държавните предприятия и МТС.

Успешното изпълнение на първия петгодишен народностопански план и бързото коопериране на селското стопанство създават много здрава основа за паричното обръщение, което придобива вече напълно планов характер. С оглед всички парични натрупвания да бъдат поставени изцяло на разположение на държавата за нуждите на плана навява необходимостта от банкова реформа, а освен това трябва да се създаде и златна основа на паричната единица. Ето защо през 1951 г. с 218-то постановление на Министерския съвет се реорганизира още веднъж банковата ни система. Премахнати са популярните банки, преустановена е кредитната дейност на селските кооперации и се закрива Пощенската спестовна каса. В страната остават да съществуват само БНБ като емисионен, касоворазплащателен център и банков институт за краткосрочно кредитиране; БИБ като институт за финансиране и дългосрочно кредитиране на капиталните вложения, а влогонабирането и службата по държавните заеми са възложени на новоосновната Държавна спестовна каса.

С оглед на останалите структурни изменения в икономиката на страната в началото на 1952 г. са внесени редица промени в устройствения закон за бюджета, в организацията на данъка върху оборота, държавните такси, местните данъци и пр.

Мероприятия на финансовата ни политика от голям мащаб през 1952 год. е паричната реформа. Ще отбележим, че с тази реформа се постигна трайно стабилизиране на паричното обръщение, като курсът на лева се определи на златна основа — 0,130687 г. злато.

Успоредно с паричната реформа се премахва купонната система при снабдяването, преоценяват се всички спестявания и дългове на гражданите, а така също се извършва и конверсия на сключените два вътрешни държавни заема — Заема на свободата и Заема за развитие на народното стопанство. Всичко това създава условия за по-на-

татъшното усъвършенствуване на финансовото стопанство и финансовото планиране у нас.

За видимия подем в развитието на народното ни стопанство, намерил конкретен израз в предсрочното изпълнение на първия петгодишен народностопански план, дава своя дял и финансовата политика на партията и правителството.

Шестият конгрес на БКП приема директивите за втория петгодишен народностопански план, чието изпълнение фактически започва още през 1953 г. За решаването на основните задачи за втория петгодишен народностопански план — изграждане на социализма в НРБ и в частност да се осигури „... подем в развитието на селското стопанство, като се ликвидира изоставането на животновъдството“, за да се повдигне материалното и културно равнище на българския народ, пред финансовото стопанство стоят големи, отговорни задачи. Те се изразяват преди всичко в осигуряване на необходимите средства за финансиране на мероприятията по плана. В тази насока особено внимание се обръща на подобряване организацията на приходите от стопанската дейност на държавата и преди всичко на данъка върху оборота и отчисленията от печалбите.

Тези две приходни форми към 1956 г. вече дават над 65% от постъпленията по бюджета.

За да се премахнат някои несъответствия при ценообразуването на селскостопанското производство и промишлеността, през 1955 г. се поставя началото на усъвършенствуване на нашата ценова политика — един процес, който продължава и до днес, тъй като ценообразуването действително трябва да бъде изградено на изискванията на закона за стойността. През 1955 г. са внесени промени в закупните цени на редица селскостопански произведения — нещо, което води до увеличаване материалната заинтересованост сред кооператорите. А през 1956 г. с оглед да се намалят бюджетните дотации за чланови загуби са внесени изменения във фабричнозаводските цени. По такъв начин се създават почти за всички предприятия относително еднакви условия за рентабилна стопанска дейност.

През годините на втория петгодишен народностопански план са внесени и значителни облекчения в облагането на ТКЗС с данък върху общия доход с оглед да се подобри финансовото състояние на стопанствата и да се оставят повече средства за повишаване трудовото възнаграждение на кооператорите. Облекчения са направени и в облагането на приходите от личните стопанства на кооператорите. По такъв начин финансовата политика на страната още по-активно се намесва за решаването на една от главните задачи на петилетката — по-нататъшното укрепване и развитие на селското стопанство.

Продължена е и практиката на държавните заеми, като са сключени през 1954 и 1955 г. още два вътрешни заема. Поради успеха на нашето социалистическо строителство и по-нататъшното укрепване на финансовото стопанство и у нас става възможно след 1955 г. да бъде преустановена обаче практиката на вътрешните държавни заеми. Същевременно се отложи тиражирането на заемите за няколко

години, но от началото на 1963 г. отново се поднови службата по вътрешните държавни заеми.

През годините на втората петилетка у нас е даден нов тласък в развитието на социално-културните разходи и по-точно разширен е обсегът на пенсията, включително и тяхното увеличаване. Така през 1957 г. е основан фондът за пенсионирането на селските стопани, а през 1958 г. се приема нов закон за държавните пенсии. По такъв начин общият обем на социално-културните разходи на нашата страна започва да заема почти 22% от всички бюджетни разходи. Колкото и положително явление обаче да е този ръст, трябва да бъде посочено, че през разглеждания период е допуснато известно увлечение по линията на социално-културните разходи. Темпът на тяхното нарастване изпреварва значително темпа на натрупванията в страната. А това означава, че за сметка на ускореното развитие на народното стопанство се дава предимство на разходи с непроизводителен характер. Това увлечение обаче е забелязано от ЦК на БКП и се провеждат мероприятия, които поставят в съответствие развитието на социално-културните разходи с темпа на формирането на натрупванията.

Седмият конгрес на БКП през 1958 год. набелязва основните задачи на третия петгодишен народностопански план, като главна задача е по-нататъшното изграждане на социалистическото общество в НРБ. Другарят Тодор Живков отчете пред Осмия конгрес, че „През 1958—1961 г. съвкупният обществен продукт се е увеличил с 53,8%, националният доход — с 43,1%, а капиталните вложения — над два пъти“.¹ Тези данни най-добре потвърждават бурното развитие на нашето народно стопанство през годините на третата петилетка.

Във връзка с осъществяване на основната задача на третия петгодишен народностопански план финансовата политика на страната трябва да осигури преди всичко необходимите средства за финансиране на различните мероприятия. Това налага да се поведе активна борба срещу всички прояви на безстопанственост в предприятията, да се търсят пътища за ликвидиране на плановите загуби, за ускоряване обръщаемостта на оборотните средства, а във връзка с административната реформа — да се стабилизират и финансите на местните органи на власт.

За решаване на тази задача се усъвършенствува дейността на кредитната система, като се търсят нови форми за кредитиране. Разширен е обсегът на дългосрочното кредитиране и банковият контрол над дейността на предприятията; с помощта на кредита и финансите се търсят пътища за засилване на натрупванията в държавните предприятия.

През годините на третия народностопански план самооблагането е въведено и в градовете, като по такъв начин се създава един допълнителен местен, целеви приход, който твърде много ускорява благоустрояването на нашите градски селища.

¹ Живков, Т. — Отчет на ЦК на БКП пред VIII конгрес на партията, София, 1962, стр. 46.

Развитието на нашата икономика с ускорени темпове към края на изпълнението на петгодишния план налага още една реформа в областта на паричното обръщение — увеличаване на златното съдържание на нашия лев. Във връзка с това са променени курсовете на валутите на страните, с които търгуваме, намалени са десет пъти заплатите, надниците, влоговете, вземанията и пр. в съгласие с новия мащаб, който е определен за цените. Съответно на него са изменени и цените на стоките в страната. Трябва да се подчертае, че паричната реформа от 1961 г. (проведена през първото тримесечие на 1962 г.) в общи линии не внесе изменение в доходите на трудещите се у нас.

Осмият конгрес на БКП приема историческата генерална директива за развитието на нашата страна до 1980 г. Според директивата ние трябва да завършим строителството на социализма и постепенно да преминем към изграждането на комунизма. За да се види огромната задача, която VIII конгрес поставя пред нашите финанси и финансовата политика, достатъчно е да споменем, че през първата десетилетка на периода сумата на капиталните вложения ще възлезе почти на 25 млрд. лв., а в периода 1971—1980 г. — на още 45 млрд. лв., или общо 65 млрд. лева. Макар и тази сума да изглежда огромна: за нашите възможности, тя е осъществима, като имаме предвид, че обемът на промишлената продукция през 1980 г. ще достигне огромната сума 33 млрд. лв. срещу 4 млрд. и 928 млн. лв. за 1960 г., а националният доход ще достигне 20—21 млрд. лв., или 5 пъти повече по отношение на 1960 г.

Наред с това пред нашата финансова политика във връзка с генералната директива се постави и друга голяма задача, свързана с развитието на обществените фондове за потребление, чийто размер през 1980 г. трябва да достигне почти 50% от индивидуалните доходи на гражданите в НРБ. За да бъдат решени тези огромни задачи, необходимо е нашата финансово-кредитна система не само да мобилизира напълно своите сили, но и да усъвършенствува непрекъснато дейността си, като още по-умело ползва функциите на социалистическото финансово стопанство. На Осмия конгрес по този повод др. Живков определи задачите на финансово-кредитната ни система така: „Необходимо е още повече да се укрепва финансово-кредитната система, да се повишава ролята на контрола чрез лева във всички сектори на икономиката, правилно да се използват парите, финансите и кредитът, като важен лост за повишаване ефективността на ръководството и контрола в народното стопанство. Това обаче поставя пред тези органи задачата да се преустроят, да започнат да работят по новому, с оглед на новите изисквания, да вникват по-дълбоко в икономиката и финансовото състояние на отделните отрасли и предприятия“¹.

Освен посочените задачи през периода до 1980 г. конгресът задължава да се търси решение и на въпроса за постепенното премах-

¹ Живков, Т. — Отчет на ЦК на БКП пред VIII конгрес на партията, София, 1962, стр. 77.

ване на данъците и таксите, плащани от населението, без, разбира се, това да излага на риск нормалното и ритмично финансиране на основните мероприятия по генералната директива.

Такива са в най-общи линии задачите на нашата финансова политика днес. Финансовото стопанство трябва да стане още по-организиращ фактор при използване на финансовите средства на страната за превръщането в действителност приетата от Осмия конгрес на партията генерална директива.

Глава III

СЪЩНОСТ И ОРГАНИЗАЦИЯ НА ФИНАНСИТЕ НА СОЦИАЛИСТИЧЕСКИТЕ ПРЕДПРИЯТИЯ И ОТРАСЛИ

§ I. СЪДЪРЖАНИЕ НА ФИНАНСИТЕ НА СОЦИАЛИСТИЧЕСКИТЕ ПРЕДПРИЯТИЯ И ОТРАСЛИ

1. Паричните отношения като съдържание на финансите на предприятията и отраслите

Финансите на държавните предприятия, както и общодържавните финанси са парични отношения, които възникват в процеса на разширеното социалистическо възпроизводство и са свързани с функционирането на държавата като собственик на средствата за производство и като организатор на възпроизводствения процес. Финансите на предприятията се разграничават от общодържавните финанси по това, че *изразяват и обслужват относително обособения индивидуален кръгооборот на обществените производствени фондове, първичното разпределение на доходите и образуването на децентрализираните парични фондове.* Във финансите на социалистическите предприятия се проявява икономическата страна на производството в обособените производствени единици. Като съставна част и форма на социалистически производствени отношения финансите на предприятията са по своя характер и роля обусловени от обществената собственост на средствата за производство.

Съдържанието на финансите на социалистическите предприятия се разкрива по-конкретно при анализа на кръгооборота на производствените фондове и разпределението на доходите. На първия стадий на кръгооборота предприятието авансира намиращите се в негово владение и разпореждане парични (финансови) средства за набавяне необходимите елементи на производството. Паричната форма на стойността се сменя от стоковата. Покупката на средствата за производство и авансирането на работната заплата се обслужват от съответните функции на парите. Възникващите в случая парични отношения са израз на изпълнението на функциите на парите. Но по-

ради единството на кръгооборота, поради това, че се авансират намиращи се в обществена (държавна) собственост производствени фондове, тези парични отношения са едновременно съдържание на финансите на държавните предприятия. Като анализира кръгооборота на капитала, Маркс прави извода, „че паричният капитал в кръгооборота на промишления капитал не изпълнява никакви други функции, освен функциите на пари и че тези функции, на пари само благодарение на своята връзка с другите стадии на този кръгооборот имат в същото време значение на функции на капитала“.¹ На третия стадий на кръгооборота произведените стоки се реализират, при което стоковата форма на стойността се сменя от паричната. Авансираните фондове се връщат отново в парична форма, но в нараснал размер. Акът на реализацията на готовата продукция се обслужва от парите. Като изпълняват своите собствени функции, парите в случая са едновременно носители на икономически отношения, които са съдържание на финансите на предприятията.

На втория стадий на кръгооборота живият труд се съединява с веществените елементи на производството. Парите във функцията мярка на стойността се използват за отчитане, контрол и стимулиране процесите на пренасяне на стойността на средствата за производство върху готовия продукт и на създаване на нова стойност. Тези парични отношения също така се включват в съдържанието на финансите на социалистическите предприятия.

Съдържанието на финансите на социалистическите предприятия се разкрива не само при кръгооборота на производствените фондове, но и при първичното разпределение на доходите. В процеса на първичното разпределение чрез финансите се формират доходите на участниците в производството — работната заплата и колективните фондове за потребление, централизираният чист доход на държавата-собственик и печалбата на предприятията. Разпределението на доходите вътре в предприятието се извършва чрез формиране и използване на децентрализираните парични фондове. Паричните отношения, обслужващи този процес, са също така съдържание на финансите на социалистическите предприятия.

Понятието *финанси на отраслите* се разбира в икономическата литература по различен начин. В едни случаи това понятие се използва за обозначаване особеностите на финансите на предприятията в отделните народно стопански отрасли, и следователно то няма самостоятелно значение. В други случаи под финанси на отраслите се разбира системата от икономически отношения при формирането и използването на паричните фондове на отрасловите стопански организации (държавните стопански обединения, министерствата и др.). В съответствие с това разбиране финансите на отраслите съществуват тогава и дотолкова, когато и доколкото са налице парични отношения по формиране и използване определени фондове на отраслите.

При старата система за ръководство на народното стопанство по-

¹ Маркс, К. — Капиталът, т. II, с. 79.

начало не се формираха фондове към стопанските министерства и управленията. Обаче управленията (които ръководеха отделни подотрасли) извършваха в ограничени рамки преразпределение на част от печалбата и оборотните средства на подчинените им предприятия. Възникващите в случая парични (финансови) отношения не можеха да бъдат отнесени нито изцяло към общодържавните финанси, нито към финансите на предприятията. Те представляваха съдържание на финансите на отраслите, които обаче не бяха напълно оформено самостоятелно звено на социалистическите финанси.

В условията на новата система за ръководство на народното стопанство финансите на отраслите получиха по-нататъшно развитие и постепенно се обособиха от финансите на предприятията: Към финансите на отраслите следва да бъдат отнесени преди всичко паричните отношения, които възникват при разпределението на доходите и формирането на паричните фондове на стопанските обединения. Към финансите на отраслите би следвало да бъдат отнесени и паричните отношения, които възникват при образуване и използване на фондовете „Нови производства“ и „Икономическо въздействие и подпомагане“ в стопанските министерства. Във финансите на отраслите се включват и паричните отношения при образуването и използването на съответните фондове към Централния кооперативен съюз, Централния съвет на ТКК, Съюза на ТКЗС, към изпълкомитите на окръжните народни съвети (фонд „Развитие на местната промишленост“) и др.

Участието на стопанските министерства в преразпределението на доходите на предприятията и обединенията е ограничено. Финансите на отраслите са представени преди всичко от паричните отношения при образуване и използване на фондовете към стопанските обединения. Според утвърдената с 50 Постановление на Министерския съвет от 1968 г. Наредба за фондовете към стопанските обединения се образуват следните фондове: „Нови производства“, „РТУ“, „Валутен“, „Икономическо въздействие и подпомагане“, „Изобретения и рационализации“ и др. Освен това стопанските обединения имат ограничени права в преразпределението на основни средства между подчинените си предприятия, в установяването на планови показатели, от които произтичат определени имуществени изгоди или загуби за предприятията.

В процеса на развитието една част от стопанските обединения постепенно се превръщат във фирми (предприятия), а влизащите в състава им предприятия стават обособени на вътрешна стопанска сметка подразделения (клонове, цехове и пр.). Паричните отношения в тези фирми са съдържание на финансите на предприятията. Друга част от обединенията се оформят като държавни стопански организации за ръководство на съответните подотрасли. Влизащите в състава им предприятия запазват своята икономическа и финансова самостоятелност. Паричните отношения в такива обединения се отнасят към финансите на отраслите.

2. Стопанската сметка като основа на финансите на предприятията

При достигнатото равнище на развитие на производителните сили общонародната собственост се проявява обикновено като производствени фондове, предоставени във владение и стопанисване на отделните предприятия. В качеството си на владетели на обществените производствени фондове държавните предприятия са относително икономически обособени. Стоковите връзки между тях имат преобладаващо значение, наред с нестоковите връзки в процеса на държавното планиране и преразпределението на част от доходите чрез бюджета. Законът за стойността действа в единство и взаимна обусловеност със закона за планомерното развитие. Тази икономическа организация на производството при социализма се проявява и реализира преди всичко в стопанската сметка. Като форма на икономическа организация на производството стопанската сметка може да се различава от обективно обусловеното ѝ съдържание. При старата система за ръководство на народното стопанство принципите на стопанската сметка се прилагаха формално.¹ Предприятията не бяха владетели на обществените производствени фондове и нямаха някои от главните качества на стокопроизводители. Самоиздръжката не съществуваше. Различието между доходите и разходите на всяко отделно предприятие във всеки даден период се балансираше чрез бюджета. Работната заплата и възможностите за развитие и техническо усъвършенстване на производството в отделните предприятия зависеха не от собствените им доходи (и възможния за ползване банков кредит), а от утвърдените планови показатели и тяхното изпълнение. Цялата дейност на предприятията по производството, реализацията и капиталните вложения се регламентираше от държавата. Производствените колективи не бяха материално отговорни и материално заинтересовани в крайните общи резултати от производството. Обективните изисквания на закона за стойността за съобразяване на индивидуалната стойност с обществената и за пропорционално разпределение на труда по отрасли им бяха безразлични.

При новата система за ръководство на народното стопанство държавните предприятия се намират на пълна самоиздръжка. Своите разходи, в това число за заплащане на труда и за развитие и техническо усъвършенстване на производството, те покриват от собствените си приходи, след плащане на установените данъци към държавния бюджет. Предприятията имат по-широки права в организацията на производството и на икономическите връзки с доставчиците на средства за производство и купувачите на готовата продукция. Държавата изпълнява своята функция по централизираното планово ръководство на обществения възпроизводствен процес, изпол-

¹ „Стопанската инициатива на предприятията и техните права бяха стеснени, а отговорността — недостатъчна. Стопанската сметка имаше до голяма степен формален характер.“ (А. Н. Косигин, Об улучшении управления промышленностью... Доклад на Пленуме ЦК КПСС, 27. IX. 1965, Политиздат, Москва, 1965, с. 17.)

звайки преди всичко икономически средства. В тези условия предприятията не само имат по-широка самостоятелност, но са материално заинтересовани от крайните резултати от стопанската дейност, от намалението на индивидуалната стойност под обществената и от произвеждането на търсена и качествена продукция.

Стопанската сметка е основа на обособяване финансите на държавните предприятия от общодържавните финансии. В изграденото на пълна самоиздръжка държавно предприятие производствените фондове извършват относително обособен кръгооборот. Паричните отношения, които изразяват и обслужват този кръгооборот, са отделени от паричните отношения, които са съдържание на общодържавните финансии. Финансите на предприятията се проявяват като самостоятелно звено на социалистическите финансии. Ако предприятието не е изградено на стопанска сметка, то не е икономически обособена производствена единица, а стопански орган на държавата. Кръгооборотът на неговите фондове не е външно отделен от общия кръгооборот на намиращите се в общонародна собственост средства за производство.

Паричните разходи на такива предприятия се покриват направо от бюджета, а всички парични постъпления се внасят в приход на бюджета.

Паричните отношения в държавните предприятия, необособени на стопанска сметка, се включват в състава на общодържавните финансии, без да се обособяват в самостоятелно звено на социалистическите финансии.

Стопанската сметка е основа на финансите на предприятията и в този смисъл, че тя определя принципите и организацията на финансии на предприятията. Същевременно принципите на стопанската сметка ще намерят действително приложение само при съответната финансова организация на държавните предприятия. Тази взаимна зависимост и взаимна обусловеност между стопанската сметка и финансии на държавните предприятия се обяснява със следното обетоятелство: стопанската сметка е форма на икономическа организация на държавните предприятия в условията на стоковото производство. Тя е стойностна категория. Като парични, стойностни отношения финансии на предприятията са следователно формата на съществуване и реализиране на самата стопанска сметка. Вън от дадената финансова организация на държавните предприятия принципите на стопанската сметка не могат да се реализират. Ако между възприетите принципи на стопанската сметка и финансовата организация на държавните предприятия няма пълна съгласуваност, ще възникнат сериозни противоречия и затруднения.

Финансовата организация на държавните предприятия се характеризира в условията на последователното прилагане принципите на стопанската сметка със следните основни моменти:

Първо, предприятието покрива своите финансови разходи в процеса на простото и разширеното възпроизводство от собствените си

финансови източници.¹ Извършва се постоянно съпоставяне и съизмерване на доходите и разходите. Възможностите на всяко предприятие за развитие и техническо усъвършенстване на производството и за заплащане на труда зависят от неговите финансови ресурси, а в крайна сметка — от рентабилността на производството.

Второ, предприятието плаща в приход на държавния бюджет предварително установени със закон единни данъци. То по принцип не получава безвъзмездно средства от бюджета.

Трето, наличността и движението на финансовите средства на предприятието се отразяват по неговия баланс и по разплащателната сметка в банката.

Четвърто, в предопределени от общонародната собственост рамки държавното предприятие се разпорежда със своите финансови средства. То само определя величината и структурата на основните и оборотните си средства, разходите за производството, печалбата. Чрез система от икономически лостове (данъци, лихвен процент, нормативи) държавата регулира равнището и разпределението на финансовите средства на предприятията, без да сковава тяхната инициатива и да убива стимулите за повишаване ефективността на производството.

Пето, предприятията влизат във финансови взаимоотношения помежду си, а също така с кредитните институти. При това те се ръководят преди всичко от собствените си икономически интереси като самоиздържащи се икономически единици — стокпроизводители. Техните интереси изискват да се спазва принципа на еквивалентността при стоквата размяна.

Формата на стопанската сметка и организацията на финансите на държавните предприятия се изменят през различните етапи от развитието и при различните условия. В периода на индустриализацията на страната и кооперирането на селското стопанство съществуваше силна дефицитност на някои основни елементи на производството. За да се осигури разрешаването на поставените в народностопанския план задачи, се налагаше да бъде ограничавана икономическата и финансова самостоятелност на предприятията, а преобладаващата част от финансовите ресурси се разпределяха и използваха чрез държавния бюджет. Формалното прилагане на самоиздръжката и ограничаването на финансовата самостоятелност на държавните предприятия са неизбежни и при наличието на диспропорции, а също при условие че производствените единици заемат монополно положение и са освободени от натиска на икономическото съревнование на вътрешния и на външния пазар. В решенията на Юлския пленум на ЦК на БКП е поставена задачата да се отстрани дефицитността на някои елементи на производството, да се осигурят по-значителни материални, финансови и валутни резерви като предпоставка за последователното прилагане на новата система за ръководство на народното стопанство.

¹ Ползването на банков кредит не се изключва, а се предполага в случай.

3. Връзки между финансите на предприятията и общодържавните финанси

Финансите на социалистическите предприятия са основа на общодържавните финанси. От величината и разпределението на доходите чрез финансите на предприятията до голяма степен зависи състоянието и на общодържавните финанси. От друга страна, общодържавните финанси заемат ръководно, определящо положение към финансите на предприятията. Чрез установените от държавата данъци и нормативи до голяма степен се предопределя размера и използването на оставащите в предприятията финансови средства. Мястото на общодържавните финанси и на финансите на социалистическите предприятия във финансовата система на социализма се обуславя от характера на държавата като собственик на средствата за производството и организатор на възпроизводствения процес и от характера на предприятията, като относително обособени икономически единици — стокпроизводители.

Между общодържавните финанси и финансите на държавните предприятия съществуват два вида връзки:

От една страна, това са материални връзки, възникващи при движението на паричните средства между предприятията и централизирания фонд на държавата.

От друга страна, такива връзки възникват в процеса на държавното регулиране на финансовата дейност на предприятията и при съставянето и балансирането на финансовите планове.

Характерът и организацията на връзките между финансите на предприятията и общодържавните финанси са изцяло обусловени от съществуващата икономическа организация на производството. При старата система за ръководство на народното стопанство връзките между финансите на държавните предприятия и общодържавните финанси бяха изградени по следния начин: Предприятията внасяха в приход на бюджета освен данъка върху оборота още и преобладаващата част от реализираната печалба, даже и тогава, когато се нуждаеха от средства за финансиране на плановите капитални вложения. Вноските от печалбата се определяха с утвърждавания на всяко отделно предприятие годишен финансов план. Предприятията, които имаха по-висока планова рентабилност и по-малки планови разходи за капитални вложения, за попълване прираста на оборотните средства и за други собствени нужди, се задължаваха да правят в бюджета по-големи отчисления от печалбата си. На предприятията с ниска планова рентабилност се утвърждаваха по-малки планови отчисления от печалбата. Такива предприятия получаваха по-значителни средства от бюджета под формата на безвъзмездно финансиране на капиталните вложения или субсидии за покриване на планови загуби. Балансирането на финансовите разходи и постъпления на държавните предприятия се осъществяваше от бюджета не само при съставянето на плана, но и при неговото изпълнение. Държавата установяваше задължителни планови показатели както за

источниците, така и за използването на всички финансови средства на предприятията.

Разгледаната тук организация на взаимоотношенията между финансите на предприятията и общодържавните финансии имаше това предимство, че позволяваше на държавата непосредствено да се разпоредва с всички финансови ресурси и гъвкаво да маневрира с тях при изпълнение на народностопанския план. Но при тези условия предприятията нямаха интерес да разкриват и използват всички възможности за увеличаване на финансовите постъпления и за най-икономично използване на финансовите средства. Държавният контрол и административните форми за въздействие не винаги можеха да предотвратят загубите от недостатъчната заинтересованост на предприятията или от проявяването на отрицателни стимули в тях при съставянето и изпълнението на производствено-финансовите планове.

При въвеждане на икономическа организация на производството, съобразена с неговия стокос характер, връзките между финансите на държавните предприятия и общодържавните финансии са изградени по следния начин: Предприятията плащат в приход на бюджета установени със закон данъци. Те по принцип не получават безвъзмездно средства от бюджета. От бюджета могат да се отпускат средства само за строителство на нови самостоятелни предприятия, за премии към цените на отделни стоки и по изключение (за ограничен срок) субсидии за подпомагане на някои губещи предприятия. След плащане на установените данъци предприятията използват своите финансови средства съобразно разработените от самите тях производствено-финансови планове, като *не излизат от рамките, определени с единните държавни нормативи.*

Тези принципи и форми на връзки между финансите на държавните предприятия и общодържавните финансии са съобразени с принципите на стопанската сметка и с изискването за централизирано държавно ръководство на целия възпроизводствен процес. Тяхното прилагане е една от предпоставките за осигуряване еднопосочност на интересите на производствените колективи с обществените интереси.

§ 2. ОСОБЕНОСТИ НА ФИНАНСИТЕ НА КООПЕРАТИВНИТЕ ПРЕДПРИЯТИЯ И ТКЗС

Общонародната собственост при социализма заема господстващо и определящо положение. В тези условия кооперативната собственост е форма на обществена, социалистическа собственост. Както социалистически предприятия кооперациите са еднотипни с държавните предприятия. Същевременно кооперативните предприятия имат известни особености, които се проявяват и в техните финансии. В тези особености намира икономическа реализация кооперативната собственост при социализма.

Кооперациите образуват и увеличават своите производствени фон-

дове от собствени финансови източници (встъпителни и дялови вноски на членовете, амортизационни отчисления, печалба) и от банков кредит. Те не могат да получават безвъзмездно средства от държавата.

Кооперативните предприятия са не само владетели, но и собственици на средствата за производство. Като собственици те се разпореждат с производствените фондове, организират тяхното използване и разширено възпроизводство. Тъй като определящо значение за характера на производствените отношения при социализма има общонародната собственост, кооперативната, групова собственост придобива някои нови черти. Кооперативните предприятия нямат неограничени права да се разпореждат със средствата за производство и по-точно, те по принцип не могат да ги използват за експлоатиране на чужд труд. Освен това кооперациите са задължени да се съобразяват със законодателните и нормативните разпореждания на държавата в процеса на централизираното планово ръководство на народното стопанство.

Заплащането на труда в отделните кооперации е в зависимост от реализираните от тях доходи. Членовете на кооператива са заинтересовани от повишаване ефективността на производството, защото само на тази основа може да се увеличи работната заплата и колективните фондове за потребление.

Възможностите на отделните кооперативни предприятия за разширяване и техническо усъвършенстване на производството са определени от собствените им финансови ресурси за натрупване и от размера на инвестиционния банков кредит, който те могат да ползват при изгодни условия. Кооперациите са заинтересовани да реализират по-висока норма на печалбата и най-ефективно да използват финансовите средства в процеса на разширеното възпроизводство, за да постигнат бързо развитие на производството.

Кооперативните предприятия плащат установените данъци към бюджета. В рамките на утвърдените нормативни или в съответствие със залегналите в примерния устав на ТКЗС принципи, те разпределят дохода, останал след внасяне на данъците.

Не е трудно, да се установи, че между организацията на финансите на кооперативните предприятия и финансовата организация на държавните предприятия в условията на новата система за ръководство на стопанството не съществуват качествени различия. Сближаването между финансите на кооперативните и държавните предприятия е резултат не само на последователното прилагане на принципите на стопанската сметка в производствените единици, основани на общонародната собственост, но и на развитието на самата кооперативна собственост. Може да се предполага, че в процеса на развитието на икономическата и финансовата организация на държавните и кооперативните предприятия ще изчезнат всички различия между тях и ще се оформят производствени единици от нов тип.

По-конкретното разглеждане на финансите на кооперативните предприятия разкрива наличието на особености във финансовата органи-

зация на трудово-производителните и потребителните кооперации, от една страна, и на ТКЗС, от друга страна. Заплащането на труда в трудово-производителните и потребителните кооперации се извършва въз основа на утвърдени по общия ред тарифни условия, разценки и щатни таблици.

По същество работната заплата в кооперациите в миналото се планираше от техните централни съюзи, а сега се регулира чрез утвърдени нормативи към общия доход. Печалбата на кооперациите се разпределя въз основа на нормативи, утвърдени от Министерството на финансите и съответния централен съюз на кооперациите. Така например печалбата на трудово-производителните кооперации по действащите от 1 януари 1969 г. нормативи се разпределя за издръжка на висшестоящата организация (7,5%), за фонд СБКМ (18%), за фонд РТУ (39%), за фонд „Развитие на кооперативната промишленост при ЦС на ТПК (20,50%), за фонд „Девиденти“ (15%). Към кооперациите могат да бъдат образувани и някои специфични фондове, какъвто е например фонд „Рехабилитация“ към ТПК на трудоустроите.

Доходът на ТКЗС след плащане на данъците, таксите, застрахователните премии и др. се разпределя за целите, предвидени в примерния устав. Конкретните проценти на отчисления за фондовете и за трудово възнаграждение се определят от общото събрание на членовете на кооперативното стопанство. Най-важните фондове, образувани в ТКЗС, са фонд РТУ, фонд СБКМ и фонд „Резервен за възнаграждение на труда“. В течение на годината на кооперациите се изплаща авансово до 80% от планираното и до 90% от очакваното възнаграждение. След приключване на годината между кооператорите се разпределя останалата част от реализирания доход за възнаграждение на труда. Заплащането на труда в отделните производствени единици на ТКЗС, обособени на вътрешна стопанска сметка, се извършва според получения доход за разпределение по утвърдени нормативи към чистата продукция.

Укрепването и нормалното развитие на кооперациите, и в частност на ТКЗС, в значителна степен зависят от по-нататъшното подобряване системата на цените, от засилването на специализацията на производството и от въвеждането на издръжани форми за мобилиране на диференциалната рента в бюджета на държавата.

§ 3. РОЛЯ НА ФИНАНСИТЕ НА ПРЕДПРИЯТИЯТА В ОБЩЕСТВЕНИЯ ВЪЗПРОИЗВОДСТВЕН ПРОЦЕС

1. Роля на финансите на предприятията за стимулиране икономията на време

Законът на икономия на време по думите на К. Маркс е първи икономически закон при обобщественото производство. Икономията на време се изразява както в намаляване разходите на труд във всеки продукт, така и в пропорционалното разпределение на труда по сфери на дейност.

В условията на социализма предприятията като производители осъществяват икономия на време преди всичко по силата на своите икономически интереси. Като самоиздържащи се стопански единици социалистическите предприятия са заинтересовани да намаляват индивидуалната стойност под обществената стойност и да произвеждат търсена и качествена продукция. Чрез техните икономически интереси действуват обективните икономически закони на социализма. Финансите на предприятията са формата, чрез която се възприемат изискванията на икономическите закони и се реагира на тези изисквания. Предприятията, които намалят индивидуалната стойност под обществената, реализират добавъчен доход и следователно разполагат с по-значителни финансови средства за натрупване и за потребление. Предприятията, които произвеждат търсена и с високи потребителни свойства продукция, получават в резултат на отклонението на цените над стойността по-висока печалба. В обратното положение се намират предприятията, които произвеждат недостатъчно търсени и некачествени стоки, или пък в които индивидуалната стойност на продукцията е над обществената.

В условията на обществената собственост върху средствата за производство държавата планомерно, предварително разкрива основните народностопански пропорции и създава условията за действително реализиране на тези пропорции. Това значи, че предприятията са ориентирани за изменението на пропорциите не само от движението на цените в дадения момент, но и от показателите и контролните цифри на перспективните и годишните народностопански планове. Чрез установените въз основа на перспективните планове данъчни ставки, нормативи, лихвен процент, разпределение на бюджетните разходи и др. предприятията са икономически принудени да се съобразяват, общо взето, с планово определените пропорции.¹ Същевременно предприятията и обединенията имат възможност да проявяват по-голяма самостоятелност и инициатива при разработване на

¹ Ако дадено предприятие игнорира разкритите в плана обективно обосновани пропорции при извършване на капиталните вложения и определяне структурата на производството, то ще претърпи загуби. В голямото мнозинство от случаите предприятията ще се стремят и ще успяват да избягнат тези загуби, като се съобразяват с плановете пропорции.

своите планове. Чрез техните икономически интереси в процеса на планирането се извършва предварителна обективна проверка на обосноваността и реалността на предвидените в държавния план пропорции. Съгласуваният и уточнен в резултат на обмяната на информация между предприятията и държавните планиращи органи народностански план във все по-голяма степен ще отговаря на изискването за оптималност.

Следователно чрез финансите на социалистическите предприятия действуват и реализират своите изисквания както законът за стойността, така и законът за планомерното развитие. Чрез финансите на предприятията се възприемат стимулите и същевременно се създават икономическите предпоставки за непрестанно развитие и техническо усъвършенстване на производството, за най-бързо съобразяване неговата структура с изменящите се потребности и ефективност.

По силата на своите икономически интереси като стокпроизводители социалистическите предприятия изискват да се спазва принципа на еквивалентността при размяната. Даже при най-голяма централизация на планирането те се стремят да ограничават производството на стоки с цени, по-ниски от стойността и да увеличават производството на стоки с цени над стойността. Следователно чрез финансите на предприятията продажните цени се подлагат на проверка и уточняване. Законът за стойността обективно действува като закон на цените.

При условие, че държавните предприятия не са обособени напълно на самоиздръжка, те са нечувствителни към обективното действие на икономическите закони на социализма, или у тях се появяват отрицателно насочени икономически стимули. Възникването на обособени цени е затруднено. Предприятията се стремят преди всичко към извоюване на по-ниски индивидуални планови показатели, като се страхуват да използват всички възможности за повишаване ефективността на производството. Съобразяването на индивидуалната стойност с обществената и на производствената структура с търсенето само по себе си им е безразлично.

2. Роля на финансите на предприятията при осигуряване на финансовите баланси

Ако в перспективния държавен план основните народностански пропорции са обосновани и ако разработените на тяхна основа данъци, нормативи и др. са издържани, предприятията ще имат интерес както в процеса на планирането, така и при изпълнението на плановете да се съобразяват с държавния план. Те ще се стремят преди всичко да съставят реални и балансиращи финансови планове, които да отговарят на изискването за оптималност, т. е. да им осигуряват при конкретните условия на всеки даден период най-бързо развитие и техническо усъвършенстване на производството и същевременно по-значително нарастване на работната заплата и колек-

тивните фондове за потребление. Под влиянието на установените от държавата данъци и нормативи, предприятията ще изграждат такива финансови баланси, които, общо взето, ще бъдат близки до необходимите за осигуряване общия финансов баланс на страната, при дадената в държавния план пропорция натрупване-потребление. Предприятията няма да се страхуват да разкриват още в процеса на планирането всички резерви за развитие на производството и повишаване неговата ефективност. Ще отпадне необходимостта от по-широкото прилагане на административни разпореждания и принуда по отношение на предприятията. Финансовите планове на производствените единици и на страната ще бъдат по-реални и по-напрегнати. Противоречието между заинтересоваността на предприятията в предвиждане на повече средства за разширяване и техническо усъвършенстване на производството и ограничеността на общия фонд за натрупване ще намерят естествено разрешение. Всяко предприятие ще може да предвиди например такива разходи за капитални вложения, каквато е сумата на собствените му финансови ресурси за натрупване плюс възможния за получаване банков кредит. Нарастването на работната заплата не може да излезе извън рамките на предвидените финансови средства за потребление и установените от държавата единни нормативи.¹

Както е известно, при старата система за ръководство на народното стопанство възникваха сериозни затруднения при осигуряване на финансовите баланси, защото предприятията предвиждаха в проектите на своите финансови планове по-големи разходи за натрупване и потребление и по-малки постъпления, отколкото са възможни и необходими за уравнивяване на финансовия баланс на страната.

Последователното прилагане на принципите на стопанската сметка е предпоставка и условие за изпълнението на финансовите планове, а следователно и за действителното уравнивяване на финансовите баланси. Предприятията не могат да извършат по-големи финансови разходи за натрупване и потребление, отколкото са действително реализираните постъпления. Те не могат да излязат от така определените обективни рамки и чрез по-значителното използване на кредитни средства, защото банката регулира общата сума на кредитите чрез лихвения процент, кредитните лимити и пр. Постоянният стремеж и външна принуда за увеличаване на финансовите разходи ще заставят предприятията сами да разкриват възможности за разширяване на собствената си финансова база, за оптималното разпределение и най-ефективно използване на финансовите средства.

¹ За регулиране на работната заплата в съответствие с установената в перспективния план пропорция натрупване — потребление са необходими и други условия (например балансираност на търсенето и предлагането на различните производствени елементи).

3. Роля на финансите на предприятията при кръгооборота на производствените фондове

На първия стадий на кръгооборота предприятията се явяват в качеството си на купувачи на стоки. Те влизат в стойностни (еквивалентни) отношения с доставчиците на стоките. Ако купувачите и продавачите са в приблизително равно положение (т. е. никой от тях не е пълен монополист), ако на пазара съществува, общо взето, равновесие, всеки купувач е в състояние да въздейства върху доставчиците за договаряне на необходимите му по количество, качество, асортимент и условия на доставката стоки. При наличието на посочените предпоставки (а те се предполагат при всяко стоково производство) купувачите разполагат с достатъчно ефикасни икономически средства за въздействие върху доставчиците за изпълнение на договорните задължения. Приет е принципът страната, нарушила договорните задължения, да компенсира загубата, нанесена на контрагента.¹

По-нататък на първия стадий на кръгооборота финансите на предприятията играят активна роля за постигане най-висока ефективност от авансираните средства в основни и оборотни фондове. Ръководството на предприятието задължава съответните служби да проучат задълбочено възможните варианти за капитални вложения и да предложат най-ефективните, да търсят най-близки, изгодни и сигурни източници за снабдяване със суровини, материали, гориво и пр.

На втория стадий на кръгооборота финансите на предприятието са формата, в която заинтересоваността на колектива като цяло в крайните резултати от производство се трансформира в материална заинтересованост и материална отговорност на всички звена, служби и отделни работници и служители за повишаване производителността на труда, за икономично използване на средствата за производство и постигане най-висок ефект. Разбира се, своята обективна роля финансите не изпълняват автоматически. Решаващо значение за това има правилното изграждане на вътрешната стопанска сметка в предприятието, подбора на кадрите, организацията на контрола и пр.

На третия стадий на кръгооборота предприятието се явява в качеството си на продавач на стоки. Чрез парите и финансите то въздейства върху купувачите за разширяване на реализацията, за спазване на договорните задължения и особено много за своевременното плащане на изпратените стоки. Банките, като посредници при безналичните плащания, създават подходящи условия и вземат мерки

¹ Досегашната практика показва, че възможностите за използване финансите на предприятията за въздействие върху доставчиците при сключване и изпълнение на договорите са твърде ограничени. Това се обяснява преди всичко със съществуването на дефицитност на редица стоки, с монополното положение на производителите и с формалното до известна степен прилагане принципа на самоиздръжката. При тези условия купувачите в редица случаи избягват да изискват прилагането на предвидените в закона санкции за нарушаване на договорите или пък производителите са нечувствителни към платените неустойки и лихви.

за ускоряване на плащанията, за ликвидиране на просрочията. Чрез продажната цена продавачите са подложени на активното въздействие на пазара за постоянно съобразяване на структурата и качеството на стоките с изменящото се търсене, за намаляване на производствените разходи.

В цяло финансите на предприятията играят важна роля в осигуряване непрекъснатостта на кръгооборота на производствените фондове и в постигането на възможно най-висока ефективност от стопанската дейност. Едно от важните условия, за да могат финансите да изпълняват своята обективна роля, е наличието на известни финансови резерви.

4. Роля на финансите на предприятията при разширеното възпроизводство

В условията на старата система за ръководство на народното стопанство ролята на финансите на предприятията при осъществяване на разширеното възпроизводство беше ограничена. Преобладаващата част от капиталните вложения в действащите предприятия се финансираха безвъзмездно от държавния бюджет, независимо от рентабилността и източниците за натрупване в самите предприятия. Изборът на варианти и решения за капиталните вложения бяха по принцип в компетенция на държавните органи, а не на предприятията. Производствените колективи бяха изцяло освободени от отговорността за ефективността на капиталните вложения, защото плановите показатели им се утвърждаваха в зависимост от възможностите при дадените производствени фондове. В тези условия финансите на предприятието имаха съвсем ограничена, предимно техническа роля при разходването на осигурените от държавата средства за натрупване.

При новата система, намиращите се на самоиздръжка предприятия финансират разширеното възпроизводство и техническия прогрес от собствени източници и от банков кредит. Ролята на финансите на предприятията се проявява в няколко насоки. Първо, под натиска на икономическото съревнование на вътрешния пазар и конкуренцията на световния пазар социалистическите предприятия са принудени постоянно да развиват и технически да усъвършенствуват производството. Това създава у тях интерес да увеличават рентабилността, като се съобразяват с оптималните през всеки даден период пропорции в разпределението на дохода за натрупване и потребление. Потребителското отношение към печалбата се преодолява. Второ, чрез финансите на предприятията се създава натиск за задълбочено проучване на условията и перспективите при избора на варианти и при планиране на капиталните вложения. Производствените колективи са най-много заинтересовани да осъществяват само високо ефективни капитални вложения, защото от това до голяма степен се предопределя равнището на рентабилността и заплащането на труда. Трето, финансите на предприятията активно въздействуват за съкращаване сроковете на строителство чрез концентриране на средствата върху по-

малък брой решаващи обекти и за бързо достигане проектните мощности на новите основни фондове. Всяко забавяне в тази област е свързано със загуби и намаление доходите на колектива. Четвърто, чрез финансите на предприятията се реализира икономическата принуда за съобразяване на разходите за разширено възпроизводство и технически прогрес с наличните собствени ресурси за натрупване и възможният за ползване при изгодни условия банков кредит. Пето, чрез финансите на предприятията се реализира ръководната роля на държавата при осъществяване на разширеното възпроизводство. Чрез данъците, лихвата за кредита, нормативите, бюджетните разходи държавата въздейства върху обема и структурата на капиталните вложения в цялото народно стопанство.

§ 4. ФИНАНСОВИ СРЕДСТВА НА СОЦИАЛИСТИЧЕСКИТЕ ПРЕДПРИЯТИЯ

1. Състав на финансовите средства на предприятията

Финансови средства на социалистическото предприятие са неговите парични средства. Финансовите средства се намират в непрестанно движение. Те се авансират при всеки кръгооборот на производствените фондове и отново се връщат към изходния пункт при реализацията на готовата продукция. Потенциален носител на финансови средства на предприятието е стойността на стоково-материалните ценности, на основните и оборотните фондове. Това се доказва от факта, че средствата на труда постепенно пренасят своята стойност върху готовия продукт и при неговата реализация пренесената стойност се проявява във формата на парични, финансови средства. Оборотните средства постоянно сменят стоковата и паричната форма на стойността. При социализма са невъзможни кризите на свърхпроизводство и затова превръщането на потенциалните финансови средства в действителни е, общо взето, осигурено. Това не изключва възможността за възникване на затруднения при преминаване на стоковата форма на стойността в парична или за отклонение на величината на действителните финансови средства от стойността на съответните стоково-материални ценности. Финансовото положение на отделното предприятие се определя преди всичко от размера на неговите парични (финансови) средства, отнесен към неговите задължения с настъпил срок за плащане към дадения момент. Възможностите за увеличаване на работната заплата и за непрекъснато възобновяване на възпроизводствения процес на разширена основа зависят непосредствено също така от величината на действителните финансови средства. Разбира се, тъй като финансовите средства не се създават (а само се реализират) в сферата на обръщението, тяхната собствена величина е до голяма степен предопределена от стойността на потенциалните финансови средства. Поради това обект на финансовата

дейност в предприятието е не само образуването и използването на неговия паричен фонд, но и използването на всички основни и оборотни средства.

Финансовите средства се образуват и увеличават от постъпленията от реализацията на стоквата продукция, а също от постъпленията за извършени услуги, получени глоби, лихви, неустойки и др. В оборота на предприятието могат да се използват и чужди финансови средства, получени под формата на краткосрочни и дългосрочни заеми.

Според източника за тяхното образуване финансовите средства се състоят от три части: първо, финансови средства, които изразяват пренесената стойност на средствата и предметите на труда и се акумулират във фондовете за възстановяване на изразходваните средства за производство. Второ, финансови средства, които изразяват стойността на необходимия продукт и се използват за заплащане на труда и за образуване фондовете за колективно потребление. Трето, финансови средства, които съответствуват на паричния еквивалент на стойността на принадлежния продукт и се използват за разширяване и техническо усъвършенстване на производството и за образуване на резерви.

Според тяхната роля във възпроизводствения процес финансовите средства на предприятието могат да бъдат разделени на две части: активна и пасивна. Към пасивната част на финансовите средства се отнасят паричните средства, авансирани за основни и материални оборотни фондове. В процеса на производството величината на тези средства не се изменя. При реализиране на готовата продукция те се връщат отново в парична форма и в същия размер. Към активната част на финансовите средства се отнасят паричните средства, авансирани за заплащане на работната заплата. Живият труд създава нова стойност, която е по-голяма от стойността на необходимия за издръжката и възпроизводството на работника труд. Авансираните за заплащане на работна заплата финансови средства нарастват в процеса на производството. Те са източник за разширяване на производството и за образуване на резервен фонд.

От гледна точка на начина на участие в процеса на производството и начина на тяхното възпроизвеждане финансовите средства, авансирани в производствени фондове, се разграничават на основни средства и оборотни средства. Основните средства участвуват постоянно в процеса на производството и пренасят на части своята стойност върху стойността на готовия продукт. Оборотните средства участвуват еднократно в процеса на производството и пренасят изцяло своята стойност върху готовия продукт.

Финансовите средства на държавните предприятия се делят на собствени и заемни. Собствените средства се намират в безсрочно владение на предприятията, без да загубват своя характер на обществени фондове.

Структурата на финансовите средства на социалистическите предприятия се изменя. Както обществото като цяло, така и отделните

предприятия са заинтересовани да се увеличават финансовите ередства, които изразяват новосъздадената стойност и да се намалява относително делът на финансовите средства в производствени фондове и съответно в материални разходи за производството. Този интерес се реализира чрез намаляване фондоемкостта и материалоемкостта на социалистическото производство.

2. Образуване и кръгооборот на основните фондове

Основните фондове имат определящо значение в производството. Това се обяснява не само с високия им относителен дял (те са около $\frac{3}{4}$ от всички производствени фондове), но и с обстоятелството, че от тяхната величина и качество зависи до голяма степен обемът на производството и на националния доход.

Основните средства при социализма са обществена (държавна или кооперативна) собственост. От това се определя и начинът на тяхното образуване. При създаването на нови, самостоятелни държавни предприятия основните фондове по начало се образуват за сметка на централизирания фонд на държавата — собственик. Това може да стане чрез безвъзмездно финансиране от бюджета или чрез банков кредит. Използването на кредита при изграждане на нови самостоятелни държавни предприятия се налага поради следните обстоятелства. Ако новите държавни предприятия се създават само за сметка на безвъзмездно отпуснати от бюджета средства, те ще се намират в особено благоприятно положение в сравнение с действащите предприятия. Освен че ще разполагат с най-нови и съвършени средства за производство, те няма да бъдат обременени с плащането на лихви и погасяването на инвестиционни заеми, за разлика от действащите, които по принцип ползват заеми за капитални вложения. Новосъздаваните и действащите държавни предприятия могат да бъдат в приблизително равни обективни условия, ако финансирането на капитални вложения за изграждане на нови самостоятелни производствени единици се извършва от бюджета и от банков кредит в такова съотношение, каквото е средното за страната съотношение между собствените и заемните източници за финансиране на капиталните вложения в действащите предприятия. Инициативата и отговорността за изграждането на нови самостоятелни предприятия и за тяхната ефективност ще имат държавните органи, а до известна степен и инвеститорските дирекции, които са представители на бъдещото предприятие. Очевидно е, че ако новосъздаденото предприятие няма обективната възможност да осигури минимално необходимата за нормалното му функциониране рентабилност, държавните органи ще трябва да му оказват временна финансова помощ.

Образуването и разширяването на основните фондове в действащите предприятия се извършва по принцип от собствени финансови ресурси и от инвестиционен банков кредит. Инициативата и отговорността за изграждането и ефективността на основните средства

в действащите предприятия са по начало възложени върху самите тях. Държавата насочва, координира и контролира капиталните вложения във всички предприятия с оглед реализирането на основните народностопански пропорции, предвидени в перспективния план.

Значителна част от финансовите средства за капитални вложения са съсредоточени в стопанските обединения и се използват /съобразно техните решения. Това е основателно при условие, че обединението е по своя характер фирма, стокпроизводител, а включените в състава му предприятия са клонове и цехове на вътрешна стопанска сметка. Ако обаче предприятията са запазили своята икономическа самостоятелност в рамките на обединението и се намират на пълна самоиздръжка, финансовите средства за разширяване на основните им фондове трябва да остават по начало в тях и да се намират в тяхно разпореждане. Това не само не изключва, но и предполага участието на държавните органи и на обединенията в планирането и координирането на капиталните вложения в самите предприятия.

Фирмите и предприятията, обособени на пълна самоиздръжка, са материално отговорни и материално заинтересовани да извършват такива капитални вложения, които да осигуряват повишаване на техниката и организацията на производството до световното равнище и реализиране на по-висока от средната норма на печалбата. Производствените колективи не могат да отговарят със своите доходи за ефективността на производството, ако решенията за обновяване и разширяване на основните фондове са напълно извън тяхната компетенция.

Всички финансови средства за обновяване (частично или пълно) на основните фондове и за тяхното разширяване се съсредоточават във фонд „Разширяване и техническо усъвършенстване на производството“. Освен това чрез фонд „Нови производства“ се набират и използват финансовите средства за научни изследвания, проектиране и усвояване на нова техника и нови изделия. Като регламентира образуването и използването на фондовете за разширяване и техническо усъвършенстване на производството, държавата осъществява централизирано планово ръководство на процеса на разширеното социалистическо възпроизводство.

Основните средства извършват постоянен кръгооборот, като в процеса на производството те постепенно се изхабяват и пренасят своята стойност върху стойността на готовия продукт. Физическото и икономическото изхабяване представляват два взаимно свързани обективни процеса. Амортизационните отчисления, извършвани по установените от държавата амортизационни норми, са формата, в която се проявява външно и се реализира обективният процес на изхабяването (на пренасяне стойността на средствата на труда). Естествено, амортизационните отчисления се различават не само качествено, но и количествено от обективния процес, който те изразяват. Това се обяснява както с отклонението на цените от стойността (амортизациите се начисляват винаги към цената

на основните средства), така и с отклонението на амортизационните норми от действителния срок на функциониране на всяко дадено средство на труда. Различието между амортизационните отчисления и действителното изхабяване обуславя (при обосновани продажни цени на стоките) несъпадението между заплатените производствени разходи и величината на пренесената стойност, а следователно между фактическата норма на печалбата и средната норма на печалбата.

Амортизационните норми се определят на такова равнище, че да осигурят възстановяване на първоначалната стойност на средствата на труда в течение на нормалния срок за тяхното функциониране. Самият период на функциониране на отделните средства на труда се установява с оглед на срока за тяхното физическо и морално изхабяване.¹ Освен това амортизационните норми осигуряват набирането на необходимите средства за частично възстановяване на средствата на труда (чрез основния ремонт).

Формулата за определяне на годишната норма на амортизационните отчисления при линейна (равномерна) амортизация е:

$$Нг = \frac{Пс + Оп - Ос}{Пс \times Тр},$$

където

Нг — годишната амортизационна норма,

Пс — първоначалната стойност

Оп — разходите за основен ремонт,

Ос — остатъчна стойност,

Тр — трайността или срока за функционирането на средството на труда.

Амортизационните норми могат да се установяват и по методите на ускорената, нелинейна амортизация, при което в първия период от функционирането на средствата на труда обикновено се пренася **по-голяма част от първоначалната им стойност** върху готовия продукт. В резултат на по-специален анализ се доказва, че и в условията на социалистическото стоково производство е оправдано в отделни случаи да се използват някои от методите за ускорена, нелинейна амортизация.

Амортизационните норми, диференцирани по групи основни средства, а също и в зависимост от режима на тяхното използване, се отнасят към първоначалната стойност на основните средства. През 1967 г. беше проведена преценка на основните фондове в нашата страна и от 1. I. 1968 г. влязоха в сила нови амортизационни норми.² Разделянето на амортизационните норми за възста̀новяване и за

¹ Моралното изхабяване е резултат на това, че с увеличаването на обществената производителност на труда действащите основни средства загубват част от своята стойност, защото подобни на тях средства на труда вече се произвеждат по-евтино или на по-високо техническо равнище. (Вж. К. Маркс, Капиталът, т. I, с. 422.)

² Амортизационните отчисления при новите норми са с около 30% по-високи поради увеличението на възстановителната стойност при преценката на основните фондове и поради отчитане до известна степен и на моралното изхабяване.

основен ремонт вече има само ориентировъчно, разчетно значение

Начислените амортизации се внасят ежемесечно във фонд РТУ и чрез него се използват за простото възпроизводство, а до известна степен и за разширеното възпроизводство на средствата на труда. До 60% от амортизационните отчисления се отнасят във фонд РТУ на обединението, а останалите — във фонд РТУ за предприятието (по отделна партия).

3. Образуване и кръгооборот на оборотните средства

Оборотните средства представляват „паричен израз на цялата авансирана в оборотни фондове стойност, намираща се във всеки даден момент на всичките три стадия на нейния кръгооборот“¹. По конкретно към оборотните средства според това разбиране се отнасят авансираните парични средства в запаси от суровини и материали, в работна заплата, в незавършено производство и готова продукция (без амортизационните отчисления). Към оборотните средства се отнасят и паричните средства, предназначени за възстановяване в натура на потребените оборотни фондове. На практика към оборотните средства се отнасят и амортизационните отчисления до тяхното внасяне във фонд РТУ.

Оборотните средства на предприятието се намират в сферата на производството и в сферата на обръщението. В сферата на производството те се проявяват като производствени запаси и незавършено производство. В сферата на обръщението се намират готовата продукция и паричните средства.

В практиката се разграничават нормируеми оборотни средства (производствени запаси, незавършено производство и готова продукция) и ненормируеми оборотни средства (парични средства в касата, по разплащателната сметка и в разчети): Нормируемите оборотни средства се планират и потребностите от тях се покриват от планови източници. Ненормируемите оборотни средства не се планират, а потребностите от тях се покриват от извънпланови източници.

В самоиздържащите се социалистически предприятия оборотните средства се осигуряват от собствени финансови източници и от банков кредит. Към собствените източници се отнасят устойчивите пасиви и печалбата. По принцип те трябва да покриват минималния постоянен остатък от оборотни средства. Банковият кредит по начало е източник за образуване на променливата част от оборотните средства. На практика кредитът участва и в образуване на постоянната част на оборотните средства.² На тази основа се разширяват възможностите на банката за въздействие и контрол върху работата на всички отрасли и предприятия.

¹ Павлов, П. М. — Оборот средств предприятия, изд. Финансы, 1966, с. 9.

² Относителното тегло на банковия кредит в оборотните средства на промишлеността сега е около 50%, а в някои отрасли достига до 80—90%.

Оборотните средства извършват постоянен, непрекъснат кръгооборот. Те преминават от един стадий на кръгооборота в друг, като съответно сменят формите на стойността. Оборотните средства се намират едновременно на всички стадии на кръгооборота. Тяхното постоянно движение и едновременното им наличие на всички стадии на кръгооборота са условия за непрекъснатостта на възпроизводствения процес.

4. Показатели за обръщаемостта на оборотните средства. Фактори за ускоряване на обръщаемостта

Кръгооборотът на оборотните средства, разглеждан в неговото единство и постоянно повтаряне, се нарича оборот на оборотните средства. Скоростта на обръщението на оборотните средства се измерва преди всичко с показателите коефициент на обръщаемостта и дни на обръщаемостта. Коефициентът на обръщаемостта се изчислява като реализираната продукция (по фабрично-заводски цени) се раздели на средния остатък на оборотните средства през съответния период.

Или

$$K_o = \frac{P}{CO},$$

където

K_o е коефициент на обръщаемостта,

P — реализираната продукция и

CO — средният остатък на оборотните средства.

Дните на обръщаемостта се определят по формулата

$$D_o = \frac{CO \times D_n}{P},$$

където

D_o е дни на обръщаемостта, а

D_n — дните на периода, за който се изчислява обръщаемостта.

В резултат на ускоряване на обръщаемостта се извършва абсолютно и относително освобождаване на оборотни средства. Абсолютно освобождаване имае тогава, когато в резултат на ускорената обръщаемост една част от оборотните средства става ненужна за бората и чрез фонд РТУ се използват обикновено за капитални вложения. Относително освобождаване имае тогава, когато при ускорената обръщаемост със същия размер оборотни средства се изпълнява по-висока производствена програма.

Сумата на освободените в резултат на ускоряване на обръщаемостта оборотни средства се установява с помощта на следната формула:

$$CO_2 = \frac{D_{o1} \times P_2}{D_n},$$

където

CO_2 е условният остатък на оборотните средства през отчетния период (примерно тримесечен);

DO_1 — дните на обръщаемостта в базисния период (3-месеч.);

P_2 — реализираната продукция през отчетния период.

Като се извади средният фактически остатък на оборотните средства през отчетния период (CO) от условния среден остатък през същия период, който би бил необходим, ако се беше запазил обръщаемостта от предшестващия период (CO_2), ще се установи сумата на освободените (или допълнително заангажирани) оборотни средства в резултат на изменение на тяхната обръщаемост.

Обръщаемостта на оборотните средства в отделните отрасли е различна поради нееднаквата продължителност на производствения цикъл, а също поради различията в условията на снабдяване със средства за производство и реализация на готовата продукция. Както обществото като цяло, така и отделните социалистически предприятия са заинтересовани в ускоряване обръщаемостта и относително намаляване потребността от оборотни средства. Ускоряването на обръщаемостта на оборотните средства осигурява допълнителни финансови и материални ресурси за разширяване на производството. При по-бързата обръщаемост на оборотните средства е възможно да се засилят темповете е разширеното възпроизводство, без да се изменя съотношението между натрупването и потреблението в националния доход, или да се поддържат достигнатите темпове на разширено възпроизводство, като се намали дела на натрупването в националния доход. Като ускоряват обръщаемостта на оборотните средства, самоиздържащите се социалистически предприятия увеличават собствените си финансови ресурси за капитални вложения, без да намаляват дохода за потребление.

Съществуват няколко групи фактори, които оказват влияние за ускоряване на обръщаемостта на оборотните средства.

Първата група фактори за ускоряване на обръщаемостта въздействат за намаляване на производствените запаси. Най-голямо значение между тях имат съкращаването на интервала между две доставки (което обаче е ограничено от нарастването на транспортните разноси), приближаването на източниците за снабдяване, засилване равномерността, редовността и сигурността на доставките, подобряването работата на транспорта. Заангажираните в производствени запаси оборотни средства могат относително да се намаляват и в резултат на намаление на нормите за материални разходи и снижение на цените на средствата за производство.

Втората група фактори оказват влияние за намаляване времето на производството (производствения цикъл). В резултат на внедряване на нова техника и технология се намалява периодът на труда (времето, през което живият труд въздействува чрез средствата на труда върху предмета на труда). В резултат на подобряване вътрешнозаводските производствени връзки и особено при въвеждане на поточни или автоматични линии и цехове се намаляват, а в ня-

кои случаи изобщо се избягват, прекъсванията в периодите на труда. Използването на нова технология също така е важен фактор за намаляване прекъсванията в процеса на труда.

Третата група фактори са свързани с намаляване времето за комплектуване, опаковка и изпращане на готовата продукция, а също на времето за оформяне на платежните документи и получаване на паричния еквивалент на стойността на реализираната продукция. В тази насока влияние оказва както подобряването на производственото планиране и икономическите връзки с купувачите, така и внедряването на най-съвършена техника.

Важно значение за ускоряване обръщаемостта на оборотните средства има ликвидирането на свръхнормативните, ненужни запаси от стоково-материални ценности в предприятията.

§ 5. ПЕЧАЛБАТА НА СОЦИАЛИСТИЧЕСКОТО ПРЕДПРИЯТИЕ

1. Характер и значение на печалбата при социализма

Стойността на принадлежния продукт при социализма се проявява преди всичко в диференциалната рента и печалбата (чистия доход) на обществото. Печалбата на обществото като паричен израз на стойността на принадлежния продукт е източник за разширяване на производството и образуване на резервен (застрахователен) фонд, а също така за издръжката на общото, несвързано с производството управление, на отбраната и на окончателно напусналите възпроизводствения процес лица.

Печалбата при социализма се създава в предприятията, които са изградени на основата на обществената (държавна или кооперативна) собственост. Тя си остава обществена собственост, независимо дали се централизира в общодържавния паричен фонд или се използва от самите предприятия. Социалистическата печалба изразява отношенията на сътрудничество и взаимопомощ, нейното производство и разпределение не е свързано с експлоатация на една класа или група от друга класа или група. Отделното социалистическо предприятие не може да използва печалбата за набавяне на производствени фондове, които да се превърнат в негов монопол и да се използват за експлоатация на чужд труд. Тези отношения на собственост социалистическата държава охранява с всички средства, с които разполага.

Разбира се, по повод на печалбата при социализма се проявяват не само отношения на сътрудничество и взаимопомощ, но и известни противоречия между самоиздържащите се предприятия. Всяко предприятие се стреми да реализира по-голяма печалба, в това число ако е възможно и чрез отклонение на цените от стойността. Това е една от проявите и същевременно форма за реализация на съдържащите се в стоката противоречия между потребителна стойност и стойност,

между конкретен и абстрактен труд и между индивидуален и обществен труд.

Печалбата не е цел, както на социалистическото производство в цяло, така и на отделните предприятия. Но тя е една от главните предпоставките за постигане целта на социалистическото производство — все по-пълното задоволяване на потребностите на трудещите се с относително по-малки разходи на труд. Колкото по-голяма е абсолютната и относителната величина на печалбата на обществото, толкова, при равни други условия, по-бързи ще бъдат темповете на разширяване и техническо усъвършенствуване на производството, а в крайна сметка по-пълно ще се задоволяват растящите потребности на производителите при едновременно съкращаване на работния ден и облекчаване на труда. От мястото на печалбата във възпроизводствения процес се определя и нейното значение като критерий за ефективността на общественото производство. Нормата на печалбата (отношението на печалбата към авансираните производствени фондове) се използва като най-обобщен показател при избора на варианти за капитални вложения, при определяне специализацията на страната в рамките на международното разделение на труда и при оценяване резултатите от работата на отделните предприятия.

Отделните социалистически предприятия имат интерес да реализират по-висока норма и по-голяма маса печалба, за да могат на тази основа по-бързо да развият и технически да усъвършенствуват производството, да подобряват качеството и да намаляват индивидуалната стойност под обществената. Този интерес в увеличаване на рентабилността (като предпоставка за нарастване на работната заплата и колективните фондове за потребление) играе ролята на главна движеща сила за непрестанното развитие и усъвършенствуване на производството. Нормата на печалбата ориентира предприятията за изменящите се условия на производството и на пазара и създава както икономическите стимули, така и предпоставките за съобразяване с тези условия. Разбира се, при социализма печалбата не е единствения ориентир и не е крайната цел на предприятията. Значението на печалбата се проявява в системата на централизираното планово ръководство на цялото народно стопанство. Печалбата се използва съзнателно при изпълнение на поставените в държавния план задачи.

Печалбата на обществото се реализира в следните форми на доход: централизиран чист доход на държавата-собственик, печалба на социалистическите предприятия и лихва за кредита. Тези доходи са икономическа реализация на участниците (агентите) на социалистическото производство. Те са икономическата основа за изпълнение обективно определените функции на държавата, на предприятията и на владетелите на кредитните средства (банките) в общественния възпроизводствен процес.

2. Печалба и цени

Печалбата се проявява непосредствено като разлика между цената и заплатените разходи за производството (търговската себестойност) на стоките. Тя може да изпълнява своите обективни функции само при съществуването на икономически обосновани цени. Доказано е теоретически и от опита на нашата практика, че ако продажните цени не отразяват вярно стойността и съотношението между търсенето и предлагането, печалбата на предприятията престава да бъде точен критерий за резултатите от тяхната работа, престава да ориентира правилно за ефективността на производството при избора на вариант за капитални вложения, при определяне структурата на производството и на износа. При наличието на такива цени печалбата на предприятията поражда отрицателно насочени икономически стимули и противоречия между интересите на предприятията и обществото. Например ако продажните цени на някои търсени и висококачествени стоки са под стойността, предприятията се стремят да ограничат тяхното производство за сметка на по-рентабилните стоки. Затрудненията при взаимното приспособяване на производството и потреблението не могат да бъдат напълно преодоляни даже и при най-голяма централизация на планирането. Загубите на обществен труд са неизбежни.

Единодушно се признава, че използваните досега цени не отразяват вярно нито стойността, нито съотношението между търсенето и предлагането на отделните стоки. Причината е, че държавният ценов орган определя цените на всички стоки, без да знае тяхната стойност и без да може да даде самостоятелен количествен израз на съотношението между търсенето и предлагането. Доколкото цената е израз на едно обществено отношение, а именно на отношението между стокопроизводителите по повод размяната на стоките, тя трябва да възниква по принцип в рамките на това отношение. Гаранция за обосноваността на договаряните между участниците в стоквата размяна цени са икономическите интереси на производителите. Обществената собственост на средствата за производство и високата концентрация и централизация на производството изискват държавата при социализма планомерно да ръководи и контролира процеса на ценообразуването. Това се изразява в непосредственото определяне от страна на държавата на цените на най-важните средства за производство и предмети за потребление, в установяването на таван или долна и горна граница на цените, в утвърждаването на предварително договорените (съгласувани) между предприятията цени на повечето стоки. Важно условие за обосноваността на продажните цени е икономическото съревнование на вътрешния пазар и конкуренцията на външния пазар, поставени в определени граници и под обществен контрол.

Интересите на самоиздържащите се социалистически предприятия се удовлетворяват от такива цени, които осигуряват средна норма на печалбата по отношение на авансираните производствени фон-

дове. Само при това условие предприятията от различните отрасли с нееднакъв органически състав на фондовете ще се намират в обективно равни условия от гледна точка на възможностите за развитие и техническо усъвършенствуване на производството. Следователно по наше мнение база на продажните цени при социализма е производствената цена, а не стойността или себестойността. При това положение нормата на печалбата е обективно обусловен, единен показател за изразяване и измерване ефективността на производството. В нормата на печалбата икономииите на текущ жив и овеществен труд се съизмерват с величината на авансираните производствени фондове. Другите показатели за рентабилността (отношението на печалбата към себестойността или отношението на печалбата към работната заплата) не изразяват точно и пълно резултатите от работата на предприятията, ефективността на производството.

3. Разпределение на печалбата

Принципите и формите за разпределение на печалбата са обусловени непосредствено от икономическата организация на производството. При формалното прилагане на стопанската сметка печалбата на държавните предприятия се разпределяше с годишния финансов план на основата на следния принцип: Държавата определяше сумата на годишната печалба и размера на разходите, които могат да се покрият във всяко отделно предприятие от нея. Останалата част от печалбата се предвиждаше (в абсолютна сума и в процент) за внасяне в приход на бюджета. В предприятията оставаше средно около 15—20% от печалбата, която се използваше главно за попълване прираста на оборотните средства, за извънлимитни капитални вложения, за погасяване на инвестиционни заеми и плащане на лихвите по тях, за образуване фонда на предприятието и други второстепенни цели.

Прилагането на тези принципи и форми за разпределение на печалбата позволяваше на държавата да се разпорежда с цялата печалба на държавните предприятия, като централизира непосредствено в бюджета такава част от нея, каквато е необходима за изпълнението на поставените в народностопанския план задачи. Децентрализираното използване и разпръскването на печалбата бяха ограничени до минимум. Тази практика, наред с полужителните страни, имаше и сериозни недостатъци. Финансовата самостоятелност и заинтересоваността на предприятията от повишаване на рентабилността бяха много стеснени. Предприятията даваха неточна информация и предложения, за да им бъде планирана по-малка печалба и по-големи разходи от нея. Те нямаха интерес да разкриват всички резерви за изпълнение на плана за печалбата, защото нарастването на поощрителните фондове беше ограничено, а планът за печалбата се увеличаваше в следващия или още в същия период. Възможностите на отделните предприятия за натрупване и за заплащане

на труда в никаква степен не зависеха от достигнатото равнище на рентабилност.

Печалбата на обособените на пълна самоиздръжка държавни предприятия трябва да се облага с единни, установени със закон и неизменни за по-дълъг период от време данъци. Останалата в предприятията печалба се използва в рамките на утвърдените от държавата единни дълготрайни нормативи за финансиране на научноизследователските работи, капиталните вложения и техническия прогрес, за попълване на оборотните средства, за допълнително заплащане на труда, за колективни фондове за потребление, за плащане на лихви и погасяване на заеми за капитални вложения, за образуване на резервен фонд и др. При този начин на разпределение на печалбата държавните предприятия имат интерес да използват всички възможности за повишаване рентабилността на производството и разполагат с необходимата финансова база за проявяване на самостоятелност, инициатива и творчество в организацията на възпроизводствения процес на разширена и по-висока техническа основа.

Прилаганите досега при новата система за ръководство на стопанството конкретни форми не осигуряваха спазване на принципа за единно данъчно (нормативно) разпределение на печалбата. При всички използвани досега схеми за разпределение на доходите на предприятията се запазваха в една или друга степен някои елементи на стария начин за разпределение на печалбата. При заварените необосновани цени и силни различия в техническото равнище и рентабилността на отделните предприятия вноските от печалбата в бюджета поне в базисния период се диференцираха по такъв начин, че да изравнят приблизително оставащата у тях печалба за натрупване и за допълнително заплащане на труда. Възможностите на отделните предприятия за натрупване и за допълнително заплащане на труда се свързваха не толкова с равнището на доходността (рентабилността), колкото с прираста на доходите към дадена база. Но поради големите различия в базисните условия се налагаше да се определят диференцирани нормативи за заплащане на труда и за натрупване, вследствие на което самите нормативи до голяма степен загубваха качествата на устойчивост и дълготрайност. Всичко това ограничаваше самостоятелността и отслабваше стимулите за най-бързо повишаване ефективността и рентабилността на производството.

Според схемата за разпределение на печалбата в предприятията на промишлеността, строителството и транспорта, утвърдена с 50-то Постановление на Министерския съвет и влязла в сила от 1. I. 1969 г. печалбата се използва за следните цели и в следната последователност:

1. За плащане на данъка върху производствените фондове;
2. За погасяване на заеми и изплащане на лихви за капитални вложения;
3. За плащане лихви за оборотни средства;
4. За фонд „Допълнително материално стимулиране“;
5. За фонд „Социално-битови и културни мероприятия“;

6. За издръжка на по-горестоящата организация;
7. За фонд „Икономическо въздействие и подпомагане“;
8. За специфични фондове;
9. Останалата печалба е за натрупване. Тя, от своя страна, се разпределя по установени от държавата нормативи между бюджета (70 — 95%), фонд РТУ на предприятието и фонд РТУ на обединението.

Трябва да се отбележи, че погасяването на заемите за капитални вложения и плащането на лихвите за всички кредити (в това число и за просрочените) от печалбата преди облагането ѝ с високия прогресивен данък ограничава възможностите за използване на банковия кредит и лихвата за въздействие върху предприятията.

4. Фондове на предприятията

Разпределението на печалбата на социалистическите предприятия е тясно свързано и обикновено се изразява в образуването и използването на специалните фондове на предприятията и стопанските обединения. Като регламентира фондовете на предприятията, държавата регулира използването на оставащата у тях печалба съобразно установените в народностопанския план пропорции. Същевременно специалните фондове са една от главните материални предпоставки за финансово-икономическата самостоятелност, отговорност и заинтересованост на самоиздържащите се социалистически предприятия.

Една част от специалните фондове се образуват само към предприятията, друга част само към стопанските обединения, а трета част се образуват едновременно и в предприятията, и в обединенията. В предприятията от отделните народностопански отрасли се създават и някои така наречени специфични фондове, каквито са например фонд „Повишаване културата на търговията“, фонд „Разлики в сортовете и качеството на суровините“ и др. Една част от фондовете са предназначени да набират и насочват финансовите средства за развитие и техническо усъвършенстване на производството, а друга част от фондовете имат потребителски характер.

В държавните промишлени, транспортни и строителни предприятия се образуват следните фондове:

а) Фонд „Разширяване и техническо усъвършенстване на производството“. В този фонд се съсредоточават всички финансови средства за разширяване и техническо усъвършенстване на производството. По-точно в него се внасят 40% от амортизационните отчисления, печалбата за натрупване (след плащане на прогресивния данък и заделяне частта за фонд РТУ на обединението), освободените оборотни средства, постъпленията от продадени или ликвидирани основни средства, от застрахователни обезщетения и пр. От фонда РТУ се финансира разходите за основен ремонт и модернизация, за капитални вложения, за научноизследователската и проектно-конструк-

торски работи, за мероприятия по техническата безопасност и охрана на труда, за подготовка на кадри, имуществено застраховане, попълване на оборотните средства и пр. По принцип предприятията се разпореждат сами със средствата по фонда РТУ, което им позволява да проявяват инициатива и маневреност в процеса на разширено възпроизводство и техническия прогрес. Тази възможност засега обаче е ограничена от сравнително малките постъпления във фонда РТУ.

б) Фонд „Нови производства“. Средствата по този фонд се набират чрез начисления в себестойността по утвърдени, диференцирани по отрасли проценти към фабрично-заводските цени на произведената стокова продукция. От фонда „Нови производства“ се финансират разходите за научноизследователски, проектно-конструкторски работи, закупуване на лицензи, подготовка на кадри и пр., свързани с усвояването на нови изделия, на нова техника, технология, организация на производството, труда и управлението. От него се покриват и разходите за непосредствената подготовка и усвояване на новите изделия. По-голямата част от средствата на фонд „Нови производства“ се внасят в съответния фонд на обединението, а 35% от постъпленията в последния се централизират в министерството.¹

в) Фонд „Изобретения и рационализации“. В него се внася 30% от икономическия ефект от внедрени изобретения и рационализации. Той се използва преди всичко за възнаграждения на авторите на внедрени изобретения и рационализации, за капитални вложения по създаване на съответната материална база, за разходи по експериментирание, за награди и др. Една част от постъпленията във фонд „Изобретения и рационализации“ се внася в съответния фонд на обединенията и министерствата.²

г) Фонд „Допълнително материално стимулиране“. Средствата на този фонд се набират от резервираната работна заплата (по установен норматив към нормативния фонд на заплатата) и от една част (сега 10%) от печалбата, получена от прираст на рентабилността в сравнение с базисната година.³ Фондът ДМС се използва за премиални възнаграждения на работниците, инженерно-техническия персонал и служителите според техния принос за изпълнение на определени показатели, за награди при изпълнение на особено важни задачи, а също при проектиране и внедряване на нова техника и нова орга-

¹ В първите години от пробното прилагане на новата система за ръководство на народното стопанство разходите за усвояване на нови изделия и нова техника се покриваха от фонд РТУ на производството, което даваше по-голяма възможност на предприятията да маневрират с оглед постигането на най-висока ефективност.

² Първоначално фонд „Рационализации“ също така беше включен в общия фонд РТУ.

³ Рентабилността се изчислява чрез отношението на печалбата към производствените фондове. Във фонд ДМС се внася 50% от положителната разлика между фонда на работната заплата, установен с държавния норматив и фонда на работната заплата, начислен в себестойностите по собствения на предприятието норматив. Ако тази разлика е отрицателна, тя се приспада от фонд ДМС.

низация на труда, за годишно премиране, за създаване на резерви и за разпределение между поделенията на предприятието в зависимост от приноса им за изпълнение на общия план. Чрез фонд ДМС заплащането на труда се обвързва до известна степен с печалбата.

д) *Фонд „Социално-битови и културни мероприятия“*: Основен източник за образуване на фонд СБКМ е печалбата. В зависимост от утвърдения на всяко предприятие лимит за разходите на фонд СБКМ се установява и процент на отчисленията от печалбата за този фонд. В него се внасят също амортизационните отчисления от жилищното и културно-битовото стопанство, както и постъпленията от ликвидирано имущество и освободени оборотни средства на това стопанство, от лихви и др. Набраните по фонд СБКМ средства се използват по план-сметка, утвърдена от общото събрание на работниците и служителите, за строителство и ремонт на жилища, общежития, почивни и културни домове, за подобряване културата на обслужване на работниците, за различни социално-културни мероприятия, за поевтиняване храната в столовете, за помощи, награди и др. Фонд СБКМ заедно с фонд „Допълнително материално стимулиране“ има най-голямо значение за създаване на колективни и лични стимули в предприятието като цяло, в отделните звена и във всички членове на производствения колектив.

е) *Фонд „Икономическо въздействие и подпомагане“*. Този фонд се образува към стопанските обединения и министерства от отчисления от печалбата на предприятията. Използва се за оказване на финансова помощ на влизашите в обединението предприятия, които са задължени да произведат нерентабилна продукция за вътрешния или външния пазар, а също при неблагоприятни изменения на асортимента, при възлагане на специални (неизгодни) поръчки или кооперирани доставки и други от този род, а също за изплащане на работната заплата, когато собственият доход на предприятието не осигурява 90% от дохода на работниците по тарифни ставки и 80% от дохода на служителите по шатни таблици.

Фонд ИВП е една от формите, чрез която се ограничава самостоятелността и отговорността на предприятията в рамките на обединенията, придобили някои от болезните на фирми.

ж) *Валутен фонд*. Валутният фонд се образува към обединенията от част от реализираната валута и от валутната премия, начислявана по норматив към прираста на валутата спрямо предшестващата година. Набраната в този фонд чужда валута се използва от обединенията (до 25% може да се предоставя на предприятията) за внос на машини, инсталации, патенти, материали и др. Валутният фонд е една от важните предпоставки за проявяване самостоятелността и инициативата на предприятията и обединенията в процеса на разширеното възпроизводство.

§ 6. ФИНАНСОВО ПЛАНИРАНЕ В ПРЕДПРИЯТИЯТА

1. Принципи и организация на финансовото планиране в предприятията

Финансовото планиране в предприятията по своето съдържание представлява предварително разкриване на обема и структурата на паричните доходи и разходи в тяхната взаимна връзка и обусловеност. То е най-тясно свързано с производствено-техническото планиране в предприятието. От една страна, финансовото планиране е завършващ етап на производствено-техническото планиране, а, от друга страна, то е определящ момент по отношение на производственото планиране. Отделните финансови показатели се изчисляват въз основа на съответните показатели на производствено-техническия план (за обем и асортимента на производството, за нормите на материални и трудови разходи, за производителността на труда и пр.). Но самите производствено-технически показатели са предопределени от обобщените финансови показатели по две линии: първо, в намиращите се на пълна самоиздръжка предприятия целите и задачите на производствено-техническия план до голяма степен произтичат от утвърдените обобщени показатели на финансовия план за повишаване ефективността (рентабилността) на производството; за реализиране на по-голям доход за натрупване и потребление; второ, повечето от показателите на производствено-техническия план се намират в някаква зависимост от съответните финансови показатели за обема и разпределението на средствата за инвестиции, за заплащане на труда и др.¹

Финансовото планиране в предприятията се включва в системата на изграждане на финансовите баланси на страната. Връзката между финансовите планове на предприятията и финансовите баланси на държавата (преди всичко бюджета) е двустранна: От една страна, финансовите планове на предприятията са основа за изграждане на бюджета на държавата. От друга страна, социалистическата държава въздейства и направлява процеса на финансовото планиране на предприятията съобразно общите задачи, поставени в перспективния народно стопански план и единния финансов план на страната. Главни средства за такова въздействие са данъците, единните нормативи, лихвата, обема и структурата на бюджетните разходи и др. Сега се използват и някои задължителни показатели, утвърждавани на предприятията, като обема на производството на най-важните стоки, валутата от износа и за вноса, по-крупните капитални вложения и др.

В така определените рамки социалистическите предприятия разработват сами своите финансови планове. В тази степен, в която са приложени принципите на стопанската сметка, предприятията имат

¹ Тази активна, водеща роля на финансовия план е възможна, само ако предприятията са обособени на пълна самоиздръжка.

интерес още в процеса на финансовото планиране да разкриват възможностите за увеличаване на финансовите постъпления и относително ограничаване на финансовите разходи при най-рационалното им разпределение за различните цели. Централизираното планово ръководство на народното стопанство се съчетава със самостоятелността и инициативата на непосредствените производители. Засилва се реалността и точността на показателите на производствено-финансовите планове на предприятията, което е главна предпоставка за съставянето на по-реален и по-близък до оптималния народностопански план.¹

2. Форма и съдържание на финансовия план на предприятието

Финансовият план на предприятието е баланс, в който се отразяват в определена система и взаимна обвързаност финансовите постъпления и финансовите разходи. Освен това финансовият план отразява взаимоотношенията на предприятието с бюджета.

Използваният от държавните предприятия финансов план има две части: I. Източници на средствата; II. Направление на средствата. По-важните показатели в първата част са печалбата, данъкът върху оборота, приходите от външно-търговската дейност, суми от ремонт на собствени сгради, постъпления от специфични фондове и на края — финансиране от бюджета. Във втората част на финансовия план се отразява използването на амортизационните отчисления по направления, разходите за ремонт на собствени сгради, погасяването на банкови заеми и лихви, използването на печалбата за различните фондове и отчисления, разходите по специфичните фондове и вноските в бюджета по различните данъци²

Между отделните показатели на финансовия план съществуват строго определени връзки (кореспонденции). За да се провери обосноваността на проекта на финансовия план, се съставя шахматна таб-

¹ При старата система за ръководство на народното стопанство най-важните показатели на финансовия план на предприятията се определяха от държавните органи. Доколкото оценката на дейността и величината на премията на предприятията завясаха от изпълнението на утвърдените им производствено-финансови планове, производителите се стремяха да дадат неточна изходна информация и да окажат натиск за разработване на по-изгодни планови показатели. Неизбежната при тези условия неточност на конкретните показатели на плановете на отделните предприятия налагаше тяхното коригиране в течение на годината. Корекциите обаче влизаха в противоречие с функциите на плана като критерий за оценка на дейността и за премияване на предприятията. Отслабваша стимулите за икономия на време.

² В промишлените предприятия в СССР се използваше в миналото разгърната форма на финансов план, наречен баланс на доходите и разходите. Той се състоеше от три части: доходи, разходи, взаимоотношения с бюджета. В тази форма на финансовия план се отразяваха всички финансови постъпления (преди всичко постъпленията от реализацията на продукцията) и всички финансови разходи, в т. ч. разходите за производството. Тя пораждаше обаче известни затруднения при избягване повторното пресмятане. В литературата са предлагани и други форми на финансов план.

лица, в която се установяват връзките и балансираността между всеки показател от източниците и направлението на средствата.

Предприятията разработват редица приложения към финансовия план, представляващи по същество негова конкретизация и обосновка. Най-важно значение има Приложение № 1 — Таблица за продажбите и резултатите от тях. В тази форма за всяко изделие или група сходни изделия се изчисляват постъпленията от реализацията по продажни цени, търговската себестойност, търговските отстъпки, данъка върху оборота и крайния резултат — печалбата или загубата... В другите приложения се дават разгърнатите показатели за образуването и използването на печалбата, за норматива на оборотните средства, за взаимоотношенията с финансово-кредитната система, за капиталните вложения, за постъпленията и разходите по отделните фондове и пр.

Финансовият план на предприятието се съставя при активното участие на всички производствени звена, на целия трудов колектив. Процесът на съставянето и балансирането на финансовия план е същевременно процес на проверка на всички показатели на производствено-техническия план от гледна точка на тяхната оптималност и обвързка.

3. Планиране на печалбата

Предприятията и стопанските обединения обръщат голямо внимание на планирането на печалбата, която е главният източник за натрупване, за допълнително заплащане на труда и за образуване на фондовете за колективно потребление. На практика се използват два метода за планиране на печалбата — прекият и икономическият.

Печалбата по прекия метод се планира по следния начин. Установява се за всяко изделие (а при много широк асортимент — за всяка стокова група) продажната цена, търговската отстъпка, ставката на данъка върху оборота и търговската себестойност. Определя се печалбата за единица и се умножава с количеството от даденото изделие, което ще бъде произведено през плановия период. Като се прибави печалбата от наличните в началото на плановия период количества от даденото изделие и се извади печалбата от количествата, които се предвижда по норматив да останат непродадени в края на годината, се установява печалбата от реализираната продукция.

Прекият метод за планиране на печалбата се отличава с простота и точност. Неговото прилагане обаче е затруднено, ако в момента на съставянето на финансовия план не е възможно да се уточни планът за обема, асортимента, цените и себестойността на продукцията. В такъв случай се прибегва до използване на икономическия метод за планиране на печалбата.

Икономическият метод за планиране на печалбата се основава на използване на показателя за достигната през отчетния период рентабилност. Плановата печалба се определя, като очисте-

ната от влиянието на временно действащи или случайни фактори рентабилност през отчетния период (наречена базисна рентабилност) се умножи с миналогодишната себестойност на заплануваната продукция. Така определената планова печалба се коригира в зависимост от предвиденото снижение на себестойността, изменението на средната продажна цена, поради промени в асортимента, качеството, цените и др. Взема се предвид и влиянието на измененията в остатъците на готова продукция на склад в началото и края на планираната година.

Икономическият метод може да се прилага на този етап от планирането, когато още не е напълно уточнен планът за обема, асортимента, себестойността и пр., а също така за проверка на резултатите от планиране на печалбата по прекия метод. Особено широко се използва икономическият метод за планиране на печалбата във висшестоящите стопански органи и във финансовите органи.

4. Планиране на оборотните средства

Досега плановият размер на оборотните средства се установяваше въз основа на утвърдени от държавата нормативи в дни за различните видове запаси. При новата система за ръководство на стопанството предприятията сами планират оборотните си средства. Те обаче се съобразяват с препоръките на банката, тъй като една част от плановата потребност от оборотни средства се покрива чрез банков кредит. Целта при планиране на оборотните средства е да се установи реален норматив, съобразен с действителните потребности на предприятията при дадените условия и осигуряващ непрекъснатостта на възпроизводствения процес.

Планирането на оборотните средства на предприятията се извършва чрез изчисляване на нормативи в дни, в натура, и в стойност по отделните запаси.

Нормативът в дни за запасите от различни суровини, основни и спомагателни материали, гориво и пр. се изчислява, като се взема обикновено половината интервал между две доставки и се прибавят дните за предварителна подготовка и за гаранционен запас. Нормативът в натура и в ценово изражение се получава, като нормативът в дни се умножи съответно със средновековния разход в натурален измерител и със среднодневния разход от съответния материал по доставна цена.

Нормативът за малоченни и малотрайни предмети се определя: а) за мм предмети на склад — по същия начин, както и за запасите от суровини и материали; б) за мм предмети в експлоатация нормативът се приема равен на половината от първоначалната им стойност.

Нормативът за незавършеното производство за всяко изделие зависи от продължителността на производствения цикъл и от коефициента, който изразява постепенността на нарастване на разходите за

незавършено производство. На практика нормативът в дни за незавършеното производство се изчислява, като сумата от незавършеното производство в края на всеки ден от производствения цикъл се раздели на фабрично-заводската себестойност на съответното изделие.

Нормативът в дни за готовата продукция включва дните, необходими за натрупване на съответното количество за/оформяне партидата, изпращана на купувача, а също дните за предаване (натоварване) на стоките, за оформяне и представяне в банката на платежните документи и за получаване паричния еквивалент на стойността на продадената продукция, или за разрешаване заем срещу стоки на път. Стойностният норматив се равнява на норматива в дни, умножен със среднодневната търговска себестойност на произведената продукция.

Поради липса на подходяща изчислителна техника или поради икономическа неоправданост на подробното му изчисляване нормативът на оборотните средства на предприятията през отделни години може да се определя по косвен начин. За целта фактическата обръщаемост на оборотните средства през отчетната година се коригира с предполагаемото ускорение или забавяне и се отнася към обема на запланиваната продукция.

Глава IV

СЪЩНОСТ, СИСТЕМА И КЛАСИФИКАЦИЯ НА ДЪРЖАВНИТЕ ПРИХОДИ

§ 1. СИСТЕМА И КЛАСИФИКАЦИЯ НА ДЪРЖАВНИТЕ ПРИХОДИ

Под въздействието на обективните икономически закони при социализма и увеличението на материалните и културните потребности на народа, разходите на социалистическата държава непрестанно нарастват. Наложително е съответно държавата да разполага с все повече средства, за да се постигне максимално задоволяване на обществените потребности. Така се налага увеличение на държавните приходи.

Под държавни приходи се разбират паричните постъпления, които държавата получава текущо за покриване на своите потребности. Те се втичат в централизираните и децентрализираните фондове на държавата. Към първите се отнася преди всичко бюджетът и затова тези фондове и техните приходи ние можем да наречем бюджетни, докато децентрализираните приходи представляват доходи на държавните предприятия, които отчасти служат като основа на възпроизводствения процес в тях, отчасти се втичат в централизираните фондове на държавата. В смисъла на това определение не са държавни (финансови) приходи различните парични суми, които постъпват в държавната каса, но с които държавата не може свободно да разполага — например суми, които постъпват от населението като дарения, влогове, депозити и т. н.

Общият източник за получаване на приходи от социалистическата държава, под каквато и форма и както и те да се получават, е националният доход. Приходната система има за цел да проведе такова разпределение и преразпределение на националния доход, че да се осигури покриването на всички обществени потребности.

С развитието на социалистическото строителство съществено се изменят начините и формите на добиване финансови приходи. В преходния период от капитализъм към социализъм предно място имат

приходите, получавани по пътя на преразпределение на доходите и натрупванията на населението, което се извършва под форма на данъци. При изградения социализъм основа на народното стопанство е социалистическата собственост върху средствата за производство и главен източник на държавните приходи става чистият доход на социалистическото общество.

Съществуването при социализма на две форми на социалистическата собственост и на личната трудова собственост на гражданите и произтичащите от това разнообразни форми на доходи и натрупвания налага не само разнообразяване на използваните от държавата приходиизточници, но и различие във формата и вида на приходите. Съответно е наложителна и класификация на приходите.

А. По своя социално-икономически характер всички финансови приходи на социалистическата държава се разделят на два вида: 1) приходи от народното стопанство и 2) приходи от населението. Приходите от народното стопанство¹ обхващат плащанията, които внасят в бюджета държавните предприятия, организации и стопанства, а също и тези, внасяни от кооперативните организации, вкл. ТКЗС. Понеже в народното стопанство при социализма в този именно сектор се създава грамадната част от националния доход, ясно е, че от него се получава чрез разпределение и преразпределение и грамадната част от бюджетните приходи.

Приходите от народното стопанство са няколко вида. Главните от тях са:

а) *Данък върху оборота* — той е текущо изземване на предварително определена част от паричните натрупвания в социалистическите предприятия и стопанства. Явява се основен приход на държавния бюджет изобщо и е главна форма за осъществяване на принадлежащия продукт в полза на обществото.

б) *Вноска* на част от печалбата на държавните предприятия. Те могат да вземат различна форма — може да бъдат предварително определени в абсолютен размер (отчисления от печалбата), както се практикуваше преди въвеждането на новата система на ръководство на народното стопанство, а отчасти и сега в отделни случаи, но може да вземат и форма на данъчни плащания: данък върху производствените фондове, данък върху печалбата, подоходен данък и т. н.

в) *Различни плащания* за използване на държавното имущество, за получаване на услуги от необособени на стопанска сметка държавни служби като такси за използване дървесината на горите, за заплащане работата на МТС и т. н.

Приходите от населението с изграждането на социализма постепенно намаляват, понеже с ликвидирането на класовите различия се премахва и тяхната основна социално-политическа задача. Все пак те запазват за дълъг период от време известно бюджетно значение, особено благодарение на качеството си да служат като ин-

¹ Някои автори наричат тези приходи просто „стопански приходи“.

струмент за съгласуване на личните интереси с обществените. Главните форми на тези приходи са:

а) *Данъци* — това са задължителни, установени със закон платежи на населението в полза на държавния бюджет. Социалистическата държава практикува като личен данък подоходния данък (данък върху общия доход), но също така и някои други данъчни видове — данък върху наследствата, данък върху сградите, военен данък и т. н.

б) *Такси (берии)* — платежи, които се събират, когато гражданите изискват от държавни органи услуги от различен вид.

в) Вноски по *държавните заеми*, сключени от населението. По този път на използване кредита социалистическата държава дава производствено направление на сдестяванията на гражданите. Вноските постъпват като приход в бюджета, въпреки че са възвръщаеми. Социалистическата държава обаче използва държавните заеми само като изключение и затова те сега имат сравнително малко бюджетно значение.

Б. Според формално-правното основание, въз основа на което постъпват приходите в държавния бюджет, те се делят на *неданъчни* и *данъчни*. Към първите се отнасят, общо взето, приходите от стопанската дейност на социалистическата държава, докато към вторите се числят приходите, налагани въз основа на държавната власт. Това деление обаче не дава напълно ясно разграничение, понеже има известни приходи, които може да се отнесат както към едната, така и към другата група.

Мнозина са на мнение, че при социализма към данъците трябва да се отнесат само ония приходи, които са резултат на преразпределителни процеси, сиреч само облагането на населението и на кооперативните организации. Те отнасят (и това е безспорно) към *неданъчните* приходи всички бюджетни вноски, които правят държавните предприятия като отчисления от печалбата, приходи от стопанска дейност, необособена на стопанска сметка, вноски от амортизационни отчисления, свободни оборотни средства на държавните предприятия както и някои други подобни. Спорен обаче при подобно схващане остава характерът на данъка върху оборота, както и на всички данъци, с които се облагат доходите на държавните предприятия (подоходен данък, данък върху производствените фондове и пр.).

Постъпленията от данък върху оборота в бюджета в по-голямата си част безспорно са изземане на част от натрупването на предприятието и в този смисъл са част от стойността на продукта за обществото, част от чистия доход. В редица случаи обаче е очевидно, че данъкът върху оборота представлява надбавка над цената на дадена стока, която надхвърля стойността на стоката и има за цел да я поскъпи и да влияе върху консумацията. При подобни стоки (спиртни напитки, тютюн и др.) се касае за облагане на консумацията и консуматора и следователно данъкът върху оборота взема характер на консумативен данък, другояче казано да акциз. Ето защо може да

се каже, че данъкът върху оборота е междинна форма, която може да се третира в известна — по-голяма — своя част като неданъчен приход, а в известна част — значително по-малка — като данък.

В разглежданото деление на бюджетните приходи е двойствено положението и на изброените по-горе данъци от държавните предприятия. Те не може да се смятат за данъци в истинския смисъл на думата, а само като форма на събиране в бюджета на чистия доход за обществото. Като такава форма те са инструмент на разпределение на доходите в държавния сектор на народното стопанство. Използването на данъчната форма стана наложително при новата система на ръководство на народното стопанство, понеже при нея отделното предприятие или организация трябва да имат колкото се може по-пълна стопанска самостоятелност в рамките на държавния план за социално и стопанско развитие. При тях действуват такива икономически фактори като цена, печалба, материална заинтересованост и пр., които много се влияят от данъците и тяхното изменение.

При новата система отделното предприятие е особено заинтересовано да се увеличава неговият чист доход, сиреч рентабилността му. Данъчната вноска обаче представлява определена стойностна величина, която отделното стопанско предприятие не е в състояние да измени. Когато чрез данъка се намалява натрупването в предприятието, последното, за да отхвърли нежелателното за него намаляване на своя доход — а това е неизбежна последица на облагането, когато цената е твърдо определена, — ще се постарее да се компенсира чрез намаляване на стойността и увеличение на brutния чист доход. С други думи казано, данъчното бреме се проявява като стимул за увеличение на рентабилността.

Последица от реакцията спрямо данъка при действието на закона за стойността е преминаването към по-икономична и рационална организация на производството, към по-пълно използване на производствените средства и интензификацията на труда, или общо казано към повишаване производителността на труда. Естествено, колкото повече даден данък дава импулс за подобно подобрене на производствения процес, толкова по-високи качества той има. Ето защо е от голяма важност с какви данъци, под каква форма и в какъв размер се облагат държавните предприятия.

В. Друго деление на бюджетните приходи, което почти се покрива с предишното, е делението им на задължителни и доброволни. Задължителни са приходите, които са определени едностранно от бюджетните органи. Такива са всички данъци, но и различните вноски на държавните предприятия, докато доброволни са преди всичко вноските по държавните заеми, плащанията по само-облагането и пр. В определен смисъл са доброволни приходи също плащанията за използване държавното имущество и услугите на държавните стопански предприятия, приходите от държавните лотарии и пр., докато доброволността (факултативността) на известни такси (берии) е по-ограничена, а на други — по-ясна.

Г. Според целенасочеността си финансовите приходи може да се

разделят на общи и целеви (фондови). Към общите приходи се отнасят ония, които се внасят в общия фонд на бюджета, докато целевите приходи по начало се събират в отделни (понякога също централизирани) извънбюджетни фондове или имат специално целево предназначение. Общите приходи се изразходват свободно за покриване на всички разходи на държавата, докато целевите може да се употребяват, за да задоволят само точно определени потребности.

В съвременния етап на общественото развитие общите приходи имат далеч по-голямо разпространение и значение, понеже централизирането им в бюджета позволява много по-правилното им използване в съгласие с държавния план за социално-икономическо развитие на страната. При социализма само в крайно ограничени случаи се допускат целеви приходи. Такива са например средствата, събирани по пътя на самооблагане на населението, курортните такси, вноските във фонда за пенсиониране на земеделските стопани-кооператори.

Д. Най-после ние имаме делението на финансовите приходи на републикански и местни според това, дали се касае за приходи в полза на бюджета на републиката, или в полза на бюджетите на народните съвети.

§ 2. ДАНЪК И ЕЛЕМЕНТИ НА ДАНЪЧНОТО ОБЛАГАНЕ

При днешния етап на нашето социалистическо развитие данъкът е най-често прилаганата форма (метод) за разпределение и преразпределение на националния доход. Погледнато от тази гледна точка данъкът е плащане, което задължително и безвъзмездно държавата събира по закон като свой приход.

Според това определение най-характерните особености на данъка са законността, задължителността и безвъзмездността му. Данъците се събират в полза на бюджета въз основа на властта на държавата и затова те са задължителни за плащане при условията, установени от закона и не може да се отбегнат. Те са задължителни в този смисъл, в противоположност на доброволните приходи, каквито са например вноските по държавните заеми, понеже държавата ги установява едностранно в техния размер, величина и начин на определяне и събиране. Трябва да се предполага, че, създавайки своите задължения, гражданите и стопанските единици ще внасят доброволно данъците, които дължат и само асоциални елементи може да се опитат да отбягнат това си задължение. Като задължителни данъците са и безвъзмездни. Платените от тях суми не подлежат на връщане и срещу тях обложеният не получава конкретно никакъв стойностен еквивалент.

Във връзка с използването на данъците за набиране приходи на бюджета и възможните влияния на различните данъчни видове върху народното стопанство трябва да са изяснят някои понятия от

данъчната практика и да се определи съдържанието на данъчната терминология.

Използването на данъците за набиране приходи на бюджета се изгражда върху данъчното задължение. В социалистическата държава са данъчно задължени всички физически и юридически лица. Тази всеобщност на данъчното облагане е резултат на дълъг исторически процес. Във феодалната държава привилегированите съсловия (дворянството и духованството) не са били данъчно задължени и не са плащали данъци. Когато властта премина в ръцете на буржоазията, тя въведе формално равенство пред законите и премахна данъчния имунитет. Но данъчното задължение при капитализма е само формално еднакво за всички. В действителност буржоазията носи несравнено по-малко данъчни тежести от трудещите се, понеже капиталистическата финансова система е така устроена, че позволява на стопански силните да прехвърлят чрез пазарните отношения данъчната тежест върху гърба на експлоатираните народни маси.

Първото понятие, което следва от данъчното задължение, е данъчният субект или данъкоплатеца — това е лицето (физическо или юридическо), спрямо което съществува данъчното задължение и което плаща данъка. Данъчното задължение на данъкоплатеца обаче съвсем не значи, че данъчната тежест остава винаги да тегне върху самия данъкоплатец. Фактически тя може да легне реално върху дохода на друга стопанска единица или лице, върху които, както се казва, данъкоплатецът е прехвърлил данъка, като е използвал механизма на ценообразуването. Този, доходът на когото реално понася данъчната тежест, се нарича носител на данъка. Данъчното прехвърляне е обикновена практика в капиталистическото стопанство, където капиталистическата класа благодарение на силните си пазарни позиции винаги прехвърля данъците върху трудещите се, които се явяват крайните купувачи на произведенията на капиталистическите предприятия. При социализма благодарение на плановете и нормативно определяне на цените на стоките, прехвърлянето на данъчната тежест е овладяно — само в малко отделни случаи (при т. н. акцизи, мита и пр.) данъкоплатците може да не са носители на данъка.

Под данъчно облагане ние разбираме общо разпоредбите на държавните органи, чрез които данъчно се задължават отделните данъчни субекти и се определя размерът на данъците им.

Под данъчен източник се разбират средствата, от които се покриват данъчните задължения или от които се плащат данъците. Данъчен източник е обикновено доходът на носителя на данъка. Само в отделни крайни случаи и то за кратко време данъчен източник може да бъде имуществото на отделния носител на данъка.

От данъчния източник трябва да се отличава данъчният обект. Това е стопанското явление, било то предмет, действие или стопанска проява, което поражда данъчното задължение за определен платеж и по което се определя размерът му. Това може да е или

полученият доход, респ. печалба, или притежаваната сграда, или внасяната от чужбина стока и т. н. Обикновено данъците носят името на обекта си: подоходен данък, поземлен данък и пр.

Следващото понятие е данъчен мащаб — качеството или свойството на данъчния обект, въз основа на което се определя размерът на данъчното задължение: например големината на месечния доход, големината на оборота на едно предприятие, неговата печалба и т. н. За конкретното определяне на данъчното задължение като база на пресмятането се взема данъчната единица, т. е. единицата от данъчния мащаб, по която става изчисляването на данъка. Така, ако мащаб на данъка е месечният доход, то данъчната единица ще е 100 лв. доход.

Паричната сума, която като данък трябва да се плати върху данъчната единица, се нарича данъчен размер или ставка — например за 100 лв. доход данъкът е 8 лв., или 8 процента и т. н. Данъчната основа е конкретно дадения данъчен обект, който подлежи на облагане и при който при дадена единица и размер на данъка се определя данъчното задължение: например, при подоходния данък данъчна основа е годишният или месечният доход, получен от данъкоплатеца.

Когато данъкът варира било според големината на данъчната основа, било според други характерни особености на данъчния обект, облагателните размери се нареждат предварително в определен систематичен ред, в който се посочва данъчната единица и данъчният размер — това са данъчните таблици или тарифи. Главният вид данъчни тарифи са митническите тарифи.

Във връзка с въпроса за облагането стон и въпросът за формите, по които се определя размерът на данъчното задължение. В наше време се прилагат 3 основни форми: а) в абсолютни ставки; б) в пропорционални ставки и в) в прогресивни ставки. И трите форми се прилагат и при социализма, като предпочитание трябва да се даде на оная, която при дадени условия ще окаже най-благоприятно влияние за постигане задачите на облагането.

а) При абсолютната ставка данъчният размер се определя в лева на данъчна единица, например 5 лв. на декар земя. Тази форма има две основни предимства: тя упражнява поощрително въздействие върху производителността на труда и улеснява данъчното администриране. Когато данъкът върху единица е точно определен, предприятието ще се старее да увеличи производството, понеже знае, че допълнително произведеното количество изцяло остава на негово разположение или като възнаграждение на труда. Така например като се определи, да речем, 5 лв. данък на декар от личното помощно стопанство, отделният стопанин ще гледа да обработва по-интензивно и с по-рентабилни култури своето стопанство, за да получи от него по-голям доход. Същевременно тази форма на облагане улеснява финансовите органи при определянето на данъчното задължение; то е ясно и просто и за данъкоплатеца. Недостатък на формата е, че когато се прилага при облагане на големи доходи или

обекти с големи разлики в доходността, производителността и пр. облагането е неточно и несправедливо. В подобен случай, ако се желае да се постигне същият резултат, вместо абсолютна ставка се прилага пропорционална ставка.

б) Под пропорционално облагане разбираме облагане, при което от данъчната основа при всички случаи се взема все една и съща част или процент. Например пропорционално облагане имаме, когато при 10% облагаема ставка доходът от 5000 лв. ще плати 500 лв., а доходът от 200 000 лв. ще плати наистина абсолютно по-голям данък, а именно 20 000 лв., но пак 10%.

Пропорционалното облагане се въведе с победата на буржоазията, понеже при капитализма то благоприятствува крупните доходи, получавани от имущество или капитал. Ето защо при капитализма работническото движение е решително против него.

Отношението на трудещите се към пропорционалното облагане се променя след победата на социализма. У нас няма капиталистическо натрупване и всичките доходи, свързани със собствеността (фундирани доходи), се получават от социалистическата държава като собственик на средствата за производство. При това положение основният въпрос е как да се обложат доходите и натрупванията, които се получават от трудещите се съразмерно с положения от тях труд. И тъкмо при трудовите доходи се проявява основното народностопанско преимущество на пропорционалното облагане — че то силно поощрява повишаването на производителността на труда. Понеже при него от дохода винаги се отнема една и съща част, данъкоплатецът е заинтересован да повиши дохода си, понеже знае, че по-голямата част от повишението ще остане изцяло за него. Така пропорционалното облагане стимулира материалната заинтересованост на трудещите се в разширяване на производството и повишаване на производителността на труда. В това отношение то се приближава по действието си към облагането с абсолютна ставка. На това въздействие на пропорционалното облагане се дължи, примерно казано, неговото приложение при облагането на кооперациите и особено на ТКЗС.

Разновидност на облагането с абсолютна ставка и на пропорционалното облагане е патентното облагане. Патентът е облагане с глобална сума, като данъчната основа се определя по външни белези. Патентът „се изважда“ предварително и понякога има отчасти характер на позволително за право на производство или на търгуване със съответната стока. Неговото предимство е, че се осигурява събирането на данъка при малко разноси на финансовите органи. Той може да замести както подоходния данък, така и данъка върху оборота. Това е причината за използване у нас на патента като форма на облагане на частните производители, занаятчии, търговци и т. н.

в) Третата форма на облагането е прогресията. Прогресивно облагане имаме тогава, когато данъчният размер се увеличава с увеличението на данъчната основа. Например ниските до-

ходи при определен данък може да се, обложат с 5%, докато високите доходи ще понесат тежест от 50%. По-големите данъчни обекти, следователно, не само абсолютно, но и относително плащат по-голям данък. Ако при пропорционално облагане доходът от 2000 лв. ще плати 200 лв. данък, а доход от 20 000 — 2000 лв. и т. н., то при прогресивно облагане, ако 2000 лв. платят 200 лв., 20 000 лв. ще платят вероятно 2300 лв. данък и т. н.

Прогресията при облагането може да вземе твърде различни форми и съответно на това изчислението на данъка може да става по различен начин. Преди всичко можем да различим открита (директна) и прикритата (индиректна) прогресии. Открита прогресия имаме тогава, когато прогресивното увеличение на данъчното задължение се получава вследствие на постепенното увеличение на данъчния размер, докато при прикритата прогресия то се получава чрез изменение на данъчната основа — отчисления от нея на необлагаеми суми и пр. Най-често се прилага откритата прогресия.

Откритата прогресия може да бъде по-нататък постоянна, ускорена и забавена. При постоянната прогресия ставките на отделните облагания се увеличават равномерно успоредно с равномерното увеличение на данъчната основа — например на всеки 100 единици от данъчния мащаб данъчната ставка се увеличава с 2%. При ускорената прогресия увеличението на данъчната основа в началото съответствува на увеличението на данъчните ставки, да речем с 2%, а после с 4%, с 10% и т. н. При забавената прогресия напротив, ако в началото увеличението на данъчната основа предизвиква увеличение на ставката с 10 единици, по-нататък тази разлика постепенно се намалява например на 9,5, после на 9,0, на 8,5 единици и т. н.

Най-важно е различието между отделните форми на прогресията по отношение разпределението на данъчната основа. И тук има много различни прогресии, от които сега се практикуват две основни: а) така наречената обикновена или класна прогресия и б) етажната прогресия или прогресия на плъзгащата се скала (стълбица).

При обикновената, или класна прогресия по-високите основи се облагат с по-малък процент, а високите — с по-голям процент, но така, че винаги конкретно облаганата данъчна основа се облага изцяло с един определен процент. При това класната прогресия винаги при определена величина на данъчната основа трябва да се прекъсне и замени с пропорционално облагане, понеже иначе ще се дойде до пълна конфискация на по-големите обекти. Ние можем да вземем следния пример на обикновена прогресия:

Класа	Размер на облагането
до 1000 лв.	10%
„ 6000 лв.	32%
„ 7000 лв.	41%
над 7001 лв.	50%

Ако при подобна прогресия изчислим например данъка на данъкоплатците X , Y и Z , които имат доходи 900 лв., 5950 лв. и 6100 лв., ще получим следното положение: X ще плати 90 лв. данък и ще му останат свободни 810 лв., Y ще плати 1904 лв. и ще му останат 4046 лв., а Z ще плати 2501 лв. и ще му останат 3599 лв. свободен доход.

От примера проличават добрите и лошите страни на обикновената прогресия: а) облагането много бързо може да се покачи и с това да отслаби материалната заинтересованост на трудещите се в разширяване на производството; б) при преминаване от една класа в друга и при т. н. гранични доходи лесно се стига до несправедливост — за един малко по-висок доход трябва да се плати много по-висок данък.

За да се коригират недостатъците на обикновената прогресия, прилага се т. н. е т а ж н а п р о г р е с и я, или прогресия на п л ъ з г а щ а т а с е с к а л а. При нея всяка подлежаща на облагане сума се разделя на отделни надстроени една над друга части и всяка част се облага отделно, но така, че данъчната ставка се повишава с по-високия доход или така:

Доходи в лева	Размер на облагането
от 10 до 200	2%
от 201 до 300	4%
от 301 до 400	5%
над 401	10%

Ако искаме да изчислим задължението на данъкоплатец с доход 350 лв. ще трябва да съберем данъка за първите 200 лв. = 4 лв., за следните 100 лв. = 4 лв. и за горницата от 50 лв. над 300 лв. = 2,5 лв. или общо 10,5 лв. За улеснение на изчислението можем да вмъкнем в таблицата сборовете и ще получим следния вид таблица, която обикновено намира приложение в практиката:

Доходи в лева	Размер на облагането
от 0 до 200	— 2%
от 201 до 300	4 лв. плюс 4% за горницата над 200 лв.
от 301 до 400	8 лв. плюс 5% за горницата над 300 лв.
над 401	13 лв. плюс 10% за горницата над 400 лв.

Прогресията като форма на облагане при социализма, се използва най-вече при облагане доходите на населението, където се проявява главното ѝ предимство, а именно коригирането неравномерността на доходите при спазване социалистическия закон за разпределение според положения от всекиго труд.

Глава V

СЪЩНОСТ, ОРГАНИЗАЦИЯ И РОЛЯ НА БЮДЖЕТНИТЕ ПРИХОДИ ОТ НАРОДНОТО СТОПАНСТВО

§ 1. ОРГАНИЗАЦИЯ НА ВНОСКИТЕ НА СОЦИАЛИСТИЧЕСКИТЕ ПРЕДПРИЯТИЯ В БЮДЖЕТА

Приходите от народното стопанство са основа на приходната система на социалистическия бюджет. Те осигуряват около $\frac{4}{5}$ от всички бюджетни постъпления (по плана за 1969 г. те представляват $87\frac{1}{2}\%$ от общата сума на бюджетните приходи).

Високите и устойчиви темпове на икономически растеж предопределят системното увеличаване на бюджетните постъпления от социалистическото народно стопанство. Изпълнението на производствено-финансовите планове от страна на предприятията и стопанските обединения е сигурна гаранция за изпълнение и на предвидените постъпления в бюджета. Всичко това определя значението на стопанските приходи на бюджета и голямото внимание, което се отделя на тяхната организация и планиране.

Чрез стопанските приходи на социалистическия бюджет се разпределя значителна част от националния доход. Вноските на предприятията в бюджета се отнасят към разпределителните отношения. Тяхната същност, а следователно и тяхната организация са определени от обществената собственост, която е в основата на социалистическите производствени отношения.

Социалистическата собственост има две форми — държавна (общонародна) и кооперативна (групова). Общонародната собственост при социализма е господстваща и определяща в системата на производствените отношения. Мястото и значението на кооперативната собственост могат да бъдат разбрани само в нейната връзка и обусловеност от общонародната собственост.

Общонародната собственост може да съществува на отделните етапи от развитието или в отделните сфери на производството като

производствени фондове, които се намират в непосредствено владение и стопанисване на държавата, или като производствени фондове, които са предоставени във владение и разпореждане на държавните предприятия. В зависимост от това икономическата организация на производството при социализма ще бъде различна. В първия случай предприятията ще имат характер на стопански органи на държавата, между които се установяват преки връзки при обмяната на продуктите на основата на конкретните указания на държавните планови органи. Във втория случай предприятията ще бъдат икономически обособени единици — стокопроизводители, а продуктите ще се разменят между тях като стоки при запазване държавното планово ръководство на целия възпроизводствен процес.

Икономическата организация на производството при социализма непосредствено обуславя и организацията на вноските на предприятията в бюджета. При старата система за ръководство на народното стопанство държавните предприятия не бяха икономически обособени като владетели на обществените производствени фондове. Самоиздръжката се прилагаше формално. Съответно на това неданъчната форма на вноски в бюджета имаше определящо значение, независимо от използването и на някои данъци. Държавата утвърждаваше плановата величина на финансовите постъпления и на финансовите разходи на всяко отделно предприятие. Разликата между така определените постъпления и разходи подлежеше на внасяне в бюджета под формата на отчисления от печалбата, установени в абсолютна сума и в процент към плановата печалба.¹ Ако тази разлика беше отрицателна, държавата отпускаше на предприятията необходимите финансови средства под формата на субсидии. При изменение на условията на работа и плановите показатели се изменяше в течение на годината или при утвърждаване на годишния баланс сумата на отчисленията от печалбата в бюджета (или сумата на държавната субсидия). Следователно финансовите резултати от работата на всяко отделно предприятие се балансираха чрез държавния бюджет и почти не се отразяваха на възможностите на самите предприятия за натрупване и за заплащане на труда.

Тази организация на вноските на държавните предприятия в бюджета осигуряваше централизираното разпореждане и използване на всички финансови ресурси на социалистическото народно стопанство в съответствие със задачите, поставени от народностопанския план. В първия период от социалистическото строителство тя изигра положителна роля, защото позволи да бъдат мобилизирани и насочени огромни финансови средства за създаването и бързото развитие на нови отрасли на промишлеността, за кооперирането и механиз-

¹ Към финансовите разходи на предприятията в случая са отнесени плановите капитални вложения, предвиденият данък върху оборота и др. На практика преобладаващата част от капиталните вложения в действащите предприятия се финансираше безвъзмездно от бюджета. В резултат на това оставаше позитивна „свободна“ печалба на предприятията, която подлежеше на изземане в бюджета.

зирането на селското стопанство, за решаване първостепенните задачи на техническия прогрес. При заварените от миналото диспропорции и остра дефицитност на главните фактори на производството трудно можеше да бъде приложена друга икономическа организация на производството и друга организация на вноските на държавните предприятия в бюджета. Същевременно разгледаната тук организация на вноските на държавните предприятия в бюджета съдържаше и сериозни недостатъци,¹ които започнаха да се проявяват все повече в периода на разгърнатото социалистическо строителство.

От 1964 г. у нас се пристъпи към постепенно изменение на икономическата организация на производството съобразно характера на обществената собственост при достигнатото равнище на производителните сили. Едновременно се изменяше и организацията на вноските на държавните предприятия в бюджета. Тъй като на държавните предприятия се признаваше качеството на стокопроизводители и те се обособяваха на пълна самоиздръжка, отчисленията от печалбата се заменяха от данъчната форма за набиране на бюджетните приходи. За разлика от отчисленията от печалбата данъците са предварително със закон установени задължителни безвъзмездни плащания към държавния бюджет. Те са единни за всички платци и неизменни за по-продължителен период. Данъците (в това число и прогресивните) поставят предприятията в обективно равни условия от гледна точка на възможностите за развитие и техническо усъвършенстване на производството и за заплащане на труда. Те не изменят съществено съотношението между доходите на отделните предприятия, въпреки че някои данъчни форми могат да смекчават разликата между оставащите у производителите финансови средства. Предприятията са материално отговорни и материално заинтересовани да планират и реализират по-високи доходи, защото и след плащане на данъците ще разполагат с по-значителни средства за нагрупване и за заплащане на труда. Предприятията са чувствителни към въздействието на купувачите, те са принудени по икономически път да се съобразяват с изискванията на закона за стойността и закона за планомерното развитие. Осигурява се еднопосочност на интересите на предприятията и обществените интереси. Това е предпоставка за качествено подобряване на планирането и за реализиране предимствата на социалистическата стопанска система пред капиталистическата.

Кооперативната собственост по начало предполага използването

¹ Държавните предприятия бяха заинтересовани да дават неточна информация и предложения, за да им бъдат утвърдени по-ниски планови показатели и по-малки вноски в бюджета. Те не бяха отговорни и заинтересовани да използват всички възможности за повишаване ефективността на производството, защото това беше свързано обикновено с увеличаване на плановите задачи в следващата, а не рядко още в същата година. Неточната информация, необоснованите в повечето случаи цени, противоречията между интересите на предприятията и обществото, както и някои други условия затрудняваха изграждането на оптимални планови пропорции и пълното използване на възможностите на обобщественото производство за икономии на време.

само на данъчната форма за вноски на предприятията в бюджета. Нашата практика винаги се е съобразявала с това изискване.

§ 2. СЪЩНОСТ НА ДАНЪЧНИТЕ ПЛАЩАНИЯ ОТ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИТЕ ПРЕДПРИЯТИЯ

1. Характер на данъците от предприятията

Данъците, плащани от социалистическите предприятия, се различават по своя характер от данъците при капитализма. Те са форма на социалистически производствени отношения. Чрез данъците социалистическата държава отнася в своя централизиран фонд тази част от националния доход, която е необходима и достатъчна, за да може тя да изпълнява функциите на собственик на средствата за производство и организатор на обществения възпроизводствен процес. Данъците при социализма са следователно форма за икономическа реализация на общонародната собственост. Набраните в централизирания фонд на държавата финансови средства се използват в интерес на всички трудещи се. Не съществуват класи или обществени групи, които да бъдат облагодетелствувани или онеправдани в процеса на данъчното преразпределение на част от националния доход.

Източник за плащане на данъците от социалистическите предприятия е преди всичко стойността на принадлежния продукт. Тъй като заетите в материалното производство лица получават една част от необходимия продукт извън работната заплата (чрез централизираните обществени фондове за лично потребление), източник за плащане на някои данъци е и стойността на необходимия продукт.

Набраните чрез данъците средства в централизирания паричен фонд на държавата (бюджета) се използват преди всичко за финансиране на разширеното възпроизводство, науката и техническия прогрес в съответствие с планово установените народностопански пропорции, за възпроизводството на работната сила и издигане благосъстоянието на трудещите се, за издръжката на нетрудоспособните, а също така за отбрана и за общото, несвързано с производството, управление. Същевременно държавата използва данъците като един от главните икономически лостове за централизирано планово ръководство на народното стопанство.

Социалистическата държава присвоява чрез данъците част от доходите на държавните предприятия по правото на собственик на средствата за производство.¹ Следователно данъците от предприятията при социализма са по начало форма на разпределение, а не на преразпределение на националния доход. Във връзка с този извод се налага да се внесат известни уточнения. Поради това, че някои данъци са прогресивни или диференцирани по отрасли (стокови гру-

¹ Това се отнася до голяма степен и за данъците от кооперативните предприятия, защото кооперативната собственост при социализма е обусловена по своя характер от общонародната собственост и е еднотипна с нея.

ни), чрез тях се извършва в известна степен и един вид преразпределение на доходите на предприятията. Целите на такова преразпределение могат да бъдат икономически или социално-политически. Не бива да се забравя, от друга страна, че данъците се плащат от реализираните в предприятията доходи. Това дава основание да се разграничат в рамките на разпределението два отделни и последователни процеси: процесът на реализирането и първичното разпределение на доходите и процесът на по-нататъшното или вторично разпределение. Разграничаването на различните етапи на разпределението има важно значение за разбиране някои особености на данъчната форма. Например отделни предприятия могат понякога да избягнат по един или друг начин част от данъчната тежест, което доказва съществуването на различия между първичното и вторичното разпределение.

Данъчната форма за централизиране на част от доходите на социалистическите предприятия в бюджета и в условията на социализма трябва да бъде съобразена с изискванията за съразмерност с възможностите и удобство на платците, за единство, устойчивост, законосъобразност, простота и ясност, евтиност на събирането, редовност и сигурност на постъпленията в бюджета. Същевременно данъчната форма трябва да бъде такава, че да ограничава възможностите за избягване или прехвърляне на данъчната тежест.

2. Роля на данъците от социалистическите предприятия

Данъците при социализма са една от главните икономически предпоставки, за да може държавата да изпълнява своите функции по организацията и плановото ръководство на обществения възпроизводствен процес, по организиране отбраната и общото управление на страната.

В условията на новата система държавното планово ръководство на социалистическите предприятия се осъществява преди всичко с помощта на икономически средства. Поради това ролята на данъците е едновременно в осигуряването на финансовите средства в централизирания фонд на държавата и в използването им като най-важен икономически лост за планово ръководство на стопанството.

Данъците от социалистическите предприятия се използват преди всичко за централизирано регулиране на основните, планово определени пропорции. Социалистическата държава прилага такива данъчни форми и установява такова равнище на отделните данъци, които да осигуряват реализирането на пропорцията натрупване — потребление при разпределение на националния доход. Тази пропорция предопределя при дадена продължителност на работния ден всички други пропорции. Например, ако пропорцията натрупване — потребление трябва да се измени в полза на натрупването, държавата може да засили прогресията при облагането на дохода на социалистическите предприятия за потребление, като същевременно намали ставките на данъка върху производствените фондове и данъка

върху печалбата за натрупване. Разбира се, за постигане на поставената цел държавата ще използва наред с данъците и други средства (кредитната лихва, бюджетните разходи и пр.).

Чрез диференциране на някои данъци (преди всичко на данъка върху оборота и митата) по отрасли държавата може да въздейства върху формирането на отрасловата структура на производството. Разбира се, колкото по-висока е степента на развитие на производителните сили, толкова по-слаба трябва да бъде диференциацията на данъците по отрасли. На тази основа отрасловата структура на търсенето, потреблението и производството ще се приближава до оптималната.

Чрез данъците социалистическата държава може да облекчава и стимулира по-бързото развитие на някои изостанали в миналото райони на страната.

Особено активна роля имат някои данъчни форми (митата, акцизите и данъка върху оборота) за регулиране на вноса и износа. Като изменя данъчните ставки, държавата може да ограничава или стимулира вноса и износа както в цяло, така и по отрасли и стокови групи.

Данъците при социализма се използват и при държавното ръководство на процеса на възпроизводството на работната сила. Така например чрез облекченото облагане на някои предмети за потребление може да се стимулира раждаемостта и да се облекчава отглеждането и възпитанието на децата. Обратно, високото данъчно облагане на някои вредни за здравето стоки като спиртни напитки и цигари съдейства за ограничаване на тяхната консумация, а следователно и за намаляване отрицателните последици от тази консумация върху здравето и работоспособността на трудещите се.

Някои данъчни форми могат да се използват от социалистическата държава за смекчаване на различията в доходите и потреблението на отделните производствени колективи, социални групи и категории трудещи се. Такава роля изпълняват обикновено прогресивните данъци върху дохода за потребление.

Чрез диференцирането на някои данъчни ставки по стокови групи може при необходимост да се въздейства върху равнището на цените с цел да се установи (макар и на една, изкуствена основа) съответствие между търсенето и предлагането.

Особено значение имат отделни данъци за регулиране равнището и увеличаването на работната заплата съобразно нарастването на производителността на труда и установените основни народно стопански пропорции.

В някои случаи чрез данъците се създават допълнителни стимули за най-пълно използване факторите на производството (производствените фондове и земята), за икономии на време. Такава роля играят в частност данъкът върху производствените фондове и поземленият данък.

Всячки данъци са основа и средство за осъществяване на държавен финансов контрол върху цялостната дейност на социалистическите предприятия.

При неправилна организация и прилагане отделни данъци могат да имат не само положително, но и отрицателно влияние върху социалистическите предприятия. Това се потвърждава от нашата практика. Прилаганият през 1965—1966 г. прогресивен данък върху дохода на една част от предприятията, поради прекомерно силната прогресия и някои други причини отслабваше стимулите за повишаване производителността на труда.

3. Система на стопанските приходи на бюджета

Прилаганите във всеки даден период данъци са свързани помежду си и взаимно обусловени. Те образуват една данъчна система, която се характеризира с общи цели, задачи и принципи. Ако принципът за единството на данъчната система бъде нарушен, възникват трудно разрешими противоречия.

Действащата сега система на бюджетни приходи от народното стопанство се основава, от една страна, на заварените, исторически оформили се данъчни и неданъчни плащания на социалистическите предприятия в бюджета, а, от друга страна, на данъците, въведени с 50-то постановление на Министерския съвет от 6 ноември 1968 год. Поради това, че преходът към новата икономическа организация на производството не е напълно завършен, в системата на стопанските приходи на бюджета съществуват различни, а в отделни случаи и противоречиви форми на вноски на социалистическите предприятия. Трябва да се подчертае обаче, че в сегашната система на приходи от народното стопанство е, общо взето, прокаран принципът за е д и н н о д а н ъ ч н о о б л а г а н е на обособените на пълна самоиздръжка предприятия и фирми (стопански обединения). При анализа на отделните данъчни форми ще бъде установено доколко последователно е приложен този принцип, какви са отклоненията от него, какви са конкретните цели и влияние на всеки данък.

По утвърдения бюджет за 1969 г. мястото на отделните данъци в системата на стопанските приходи е следното :

1. Данък върху оборота	1184	млн. лв.	— 48%
2. Отчисления от печалбата	171	" "	— 4%
3. Подходен данък	1134	" "	— 30%
4. Данък върху производствените фондове	249	" "	— 6%
5. От външнотърговска дейност	196	" "	— 5%
6. От неособени на стопанска сметка дейности	39	" "	— 2%
7. От български търговски флот	25	" "	— 1%
8. Данък върху общия доход от кооперациите	122	" "	— 3%
9. От горското стопанство (такси)	14	" "	— —
10. Други стопански приходи	40	" "	— 1%
Всичко	3928	" "	— 100

Както се вижда, наред с данъчната форма за мобилизиране на стопанските приходи на бюджета се използва и неданъчната форма (отчисленията от печалбата, постъпленията от необособени на стопанска сметка предприятия и дейности и др.). Някои от прилаганите данъци не отговарят на всички изисквания към данъчната форма и в известни отношения се приближават до отчисленията от печалбата. Може да се предполага, че при наличието на по-обосновани цени и отстраняването на дефицитността на някои най-важни елементи на производството ще се създадат условия и за подобряване системата на стопанските приходи на бюджета.

§ 3. ДАНЪК ВЪРХУ ОБОРОТА

1. Същност и роля на данъка върху оборота

В повечето социалистически страни данъкът върху оборота е основен бюджетен приход. Относителното тегло на данъка върху оборота в общите бюджетни приходи у нас се движи през различните периоди от 35 до 50%, а по утвърдения бюджет за 1969 г. е 37%.

Значението на данъка върху оборота като най-важен бюджетен приход се определя не само от високия му относителен дял в общите бюджетни постъпления, но и от редовността и сигурността на неговите постъпления. Пропорционален на реализирания оборот, данъкът върху оборота не зависи от колебанията в себестойността и печалбата и може да се внася в най-чести срокове. Той се използва от социалистическата държава като едно от главните средства за регулиране на цените и рентабилността, за въздействие върху структурата на търсенето, потреблението и производството в желаната насока. Чрез него държавните финансови органи осъществяват контрол върху изпълнението на плана за обема на производството и реализацията на стоките.

Данъкът върху оборота при социализма е форма на централизиран чист доход на държавата. Чрез него социалистическата държава съсредоточава в своя централизиран паричен фонд значителна част от стойността на принадлежащия продукт. Освен това в данъка върху оборота, както и в другите данъци, се реализира и част от стойността на необходимия продукт, разпределяна чрез централизираните обществени фондове за лично потребление. Не е възможно да се установи какво е съотношението между тези два източника на данъка върху оборота, защото обществените фондове за лично потребление се образуват от общите бюджетни постъпления, а не от определени конкретни приходоизточници.

При разглеждане същността на данъка върху оборота е необходимо да се обърне внимание на някои особености, свързани с неговата досегашна организация. Данъкът върху оборота за някои стоки

достига до 50, 100 и повече процента към фабрично-заводската цена. Очевидно е, че източник за плащането на данъка върху оборота при тези високи ставки не може да бъде доходът, създаден в предприятията, които го внасят в бюджета. Данъкът върху оборота се плаща в случая за сметка на доходите, създадени в други звена на производството, или за сметка на личните доходи на крайните купувачи на съответните стоки. Така например чрез високите ставки на данъка върху оборота в продажните цени на някои стоки, произведени от селскостопански суровини, се внася в приход на бюджета част от чистия доход, създаден в селското стопанство и преразпределен чрез изкупните цени. В други случаи по-големите постъпления на данъка върху оборота от някои предмети за потребление са резултат на това, че средствата за производство, използвани за тяхното произвеждане, са калкулирани по ниски (без данък върху оборота) цени. Накрая значителни постъпления от данък върху оборота за такива стоки например като спиртни напитки и цигари са резултат на отклонение на крайните продажни цени над стойността. Източник за плащане на данъка върху оборота в случая са до известна степен личните доходи на консуматорите на съответните стоки.

Следователно данъкът върху оборота не е еднороден по своята същност. В него се съдържат освен чист доход на социалистическото общество и акцизи (косвени, прехвърляеми данъци). Този извод се потвърждава и от факта, че след национализацията на средствата за производство в края на 1947 г. в данъка върху оборота наред с другите бюджетни постъпления бяха включени съществувалите до тогава акцизи. През отделните етапи от развитието елементите на косвено облагане в данъка върху оборота се засилват или отслабват. Така например в периода 1949—1952 г. в резултат на по-бързото увеличаване на цените на дребно от нарастването на средната работна заплата, чрез данъка върху оборота се акумулираха в бюджета и част от личните доходи на гражданите. През следващия период — 1953—1957 г. индексът на цените (база 1952 год.) се намали на 77, докато средната парична заплата се увеличи на 125,7% към същата база, а средната реална заплата — на 160,5%. В течение на няколко години общите постъпления от данъка върху оборота почти не се увеличиха, въпреки нарастването на обема на производството и реализацията. Това означава, че увеличението на личните доходи на населението през резгледания период е ставало не само за сметка на нарастването на националния доход, но и за сметка на относителното намаление на централизирания чист доход на държавата. Следователно елементите на косвено облагане в данъка върху оборота значително се намалиха.

Не може да се приеме за основателно изразеното от отделни икономисти мнение, че данъкът върху оборота при социализма е по своята същност всеобщ косвен данък. И в условията на социалистическото производство реално се създава принадлеен продукт, част от стойността на който се централизира в бюджета чрез данъка върху оборота и вноските от печалбата. Данъкът върху оборота като цяло

е форма за реализиране част от стойността на принадлежния продукт и в този смисъл той е еднотипен с печалбата на предприятията. Ако приемем, че данъкът върху оборота се прехвърля върху купувачите на предметите за потребление и се плаща в крайна сметка от работната заплата, би следвало да отречем съществуването на принадлежния продукт (поне в по-голямата му част) и да допуснем, че реалната работна заплата се намалява при ежегодното нарастване на данъка върху оборота. Разбира се, в данъка върху оборота при социализма се съдържат и елементи на прехвърляем данък при облагането на тези стокони групи, за които ставките на данъка са значително над средните, а продажните цени се отклоняват в голяма степен над стойността.

Същността на данъка върху оборота при социализма и неговото различие от данъка върху оборота при капитализма не могат да бъдат изяснени, ако не се вземе предвид, че набраните чрез данъка върху оборота средства са общонародна собственост и се използват изцяло в интерес на трудещите се. Освен това диференциацията на ставките на данъка върху оборота (и на включените в неговия състав акцизи) е, общо взето, съобразена с изискването за облекчено облагане на предметите за потребление от първа необходимост и за засилено облагане на тъй наречените луксозни или вредни за здравето стоки.

Ако от данъка върху оборота се отделят акцизите и частта от необходимия продукт, централизирана в обществените фондове за лично потребление, чрез него ще се реализира само стойност на принадлежния продукт (централизиран чист доход на обществото). При това положение данъкът върху оборота ще има хомогенен характер.

2. Данъкът върху оборота и цените

Размерът на данъка върху оборота във всеки отделен случай по начало представлява разлика между установените цени на дребно, намалени с търговските отстъпки, и фабрично-заводските цени. Цените на дребно на предметите за потребление са се сформирали исторически под въздействието на разнообразни фактори. Те по принцип се установяват или изменят от съответните държавни органи, като се вземат предвид преди всичко цените на сродните и взаимнозаменими стоки, съотношението между търсенето и предлагането (с оглед възможностите за произвеждане на съответните стоки) и себестойността. В някои случаи се отчитат и интересите на фиска, необходимостта да се разрешават определени социално-политически задачи и др. Досега не е създадена научно-обоснована методология за изчисляване влиянието на отделните фактори при определяне цените на дребно. Поради това образуването на крайните продажни цени на предметите за потребление е свързано понякога с прояви на субективизъм и случайност. Доказателство са случаите, при които цените на някои търсени и устойчиво дефицитни стоки са по-ниски от

стойността, а цените на дребно на други стоки, които могат да се произведат в по-голямо количество, са значително над стойността и по този начин изкуствено ограничават пазарното търсене. Поради различни причини цените на дребно на повечето стоки остават неизменни в течение на по-продължителен период, въпреки съществени изменения в стойността или в условията на пазара на съответните стокови групи.

Досега фабрично-заводските цени се определяха чрез провеждане на общи реформи на цените през всеки 5—6 години. Към себестойността на всички стоки се прибавяше умерено диференциращ процент (обикновено от 2 до 5) печалба. Фабрично-заводските цени бяха диференцирани също така и според качеството. Последователно прилагане на принципа за осигуряване на еднаква рентабилност налагаше диференциране на фабрично-заводските цени на една и съща стока според разфасовките, разцветките и пр. Например един килограм шоколад, според това в какви разфасовки е, (по 20, 25, 50 или 100 г) има различни фабрично-заводски цени. Фабрично-заводските цени на новите стоки в миналото бяха равни на плановата себестойност плюс приетият за отрасъла минимален процент рентабилност, а в последните години към плановата себестойност се прибавяше такъв процент рентабилност, какъвто е достигнат в предприятието.

Данъкът върху оборота за всяка отделна стока представляваше разликата между така установените цени на дребно, намалени с търговските отстъпки,¹ и фабрично-заводски цени. Неговото основно предназначение беше да мобилизира в централизиранния фонд на държавата чист доход, реализиран над определената с фабрично-заводските цени печалба на предприятията. С други думи, на данъка върху оборота се възлагаше ролята на регулатор на рентабилността на социалистическите предприятия и отрасли. Данъкът върху оборота неутрализираще влиянието на отклоняващите се от стойността цени на дребно върху печалбата на предприятията. Силната диференциация на неговите ставки обаче беше обусловена не само от отклоненията на цените на дребно от стойността, но и от това, че бяха установени различни продажни цени според направлението на реализацията. Така например средствата за производство, предназначени за по-нататъшна преработка в държавния сектор, обикновено се реализираха по фабрично-заводски цени. Само по изключение някои средства за производство се отпускаха според целите на тяхното използване по продажни цени, в които се включваше и известен данък върху оборота. Според направлението на реализацията спиртът например имаше няколко различни продажни цени и следователно няколко различни ставки на данъка върху оборота: Една част от средствата за производство, продавани на ТКЗС, също така се облагаша с данък върху оборота. По начало всички стоки за износ се освобождаваха от плащане на данък върху оборота.

¹ Търговските отстъпки, от своя страна, също така бяха диференцирани за целото и за града и по форми на търговията.

Такава система на цените и съответната на нея организация на данъка върху оборота бяха обусловени от съществуващата икономическа организация на производството. При формалното прилагане на самоиздръжката държавата осигуряваше чрез установяването по посочения начин фабрично-заводски цени приблизително еднакъв процент рентабилност на всички производители, планираше и отчиташе производството и разпределението на обществения продукт, стимулираше изпълнението на плановете. Създаваше се възможност за провеждане на самостоятелна политика на цените на дребно, независимо от стойността и себестойността на отделните стоки.

Досегашната система на цените и организацията на данъка върху оборота имаха съществени недостатъци. Предметите за потребление имаха два вида несвързани непосредствено помежду си цени: цени на дребно и фабрично-заводски цени. При това положение между продавачите и купувачите на една и съща стока не съществуаше обща цена, по повод на която те биха могли да влизат в непосредствени икономически отношения. Цената преставаше да изразява стойностните отношения между контрагентите при стоквата размяна. Икономическите интереси на стокотриизводителите не могат да бъдат критерий и гаранция за обосноваността на цените. Ако се допусне при това положение участниците в стоквата размяна да се договарят за цените на някои стоки, купувачите ще се съгласят със всяка предложена от производителите фабрично-заводска цена, защото техните интереси са непосредствено свързани само с цената на дребно. Същевременно производителите ще приемат всяка предложена от купувачите (търговските организации) цена на дребно, защото техните интереси са свързани непосредствено с фабрично-заводската цена. На стремежа на производителите към по-висока фабрично-заводска цена и на купувачите към по-ниска цена на дребно може да се противопостави само социалистическата държава, която е заинтересована в осигуряване постъпленията от данъка върху оборота. Процесът на възникване на цените се превръща от отношение между самите стокотриизводители в отношение между купувачите и държавата (при определяне цените на дребно) и между производителите и държавата (при определяне фабрично-заводските цени). Но държавните административни органи и стокотриизводителите са контрагенти с различно качество и различно положение. Стокотриизводителите вероятно ще се стремят да дадат точна информация и предложения при разработване на цените, за да си осигурят по начало по-висока печалба. Държавните административни органи са принудени да поддържат определено равнище на цените като условие за нормалното развитие на стопанството и за осигуряване на бюджетните приходи. Но те не са в състояние да изчисляват стойността на всяка стока и да дават верен количествен израз на съотношението между търсенето и предлагането. Поради това утвърждаваните от държавните органи цени са обикновено необосновани, не изразяват вярно стойността и съотношението между търсенето и предлагането. Тези цени остават неизменни в течение на по-продължителен период, възп-

реки че през този период настъпват значителни изменения в стойността и в условията на реализацията. При наличието на такива цени непосредственото обвързване на производството и потреблението са невъзможни. Дадена стока може да е силно дефицитна и нейната цена на дребно да се отклонява над стойността. Но това не означава непременно, че и фабрично-заводската цена ще се отклонява над средното равнище и ще стимулира бързото разширяване на нейното производство. Чести са случаите когато нови стоки с високи потребителни свойства имат относително ниски фабрично-заводски цени, което ограничава тяхното производство и предлагане. В същото време някои остарели стоки имат високи фабрично-заводски цени (и следователно значителна рентабилност) и ниски цени на дребно. По този начин се поддържа изкуствено голямо търсене и необосновано голямо потребление и производство на такива стоки. При наличието на подобни цени непосредственото договаряне между производствените и търговските предприятия за обема и асортимента на производството е невъзможно. Става неизбежно определянето на асортимента чрез задължителни планови показатели, което, както показва досегашната практика, не гарантира пълното, своевременно и качествено задоволяване потребностите на социалистическия пазар.

Необоснованите цени са главната пречка за последователно прилагане принципите на стопанската сметка. Такива цени не могат да се използват успешно за точно измерване разходите на обществен труд, ефективността на производството, капиталните вложения и външната търговия и за стимулиране икономите на време. Големите и в редица случаи случайни отклонения на цените на дребно на предметите за потребление от стойността обуславят възникването на такава структура на търсенето, потреблението и производството, която не отговаря на изискването за оптималност. Ниските цени на средствата за производство (без данък върху оборота) недостатъчно стимулират икономичното използване на веществените елементи на производството.

В условията на новата система за ръководство на народното стопанство на предприятията (фирмите) се признава качеството на стопанскопроизводители и те се обособяват на пълна самоиздръжка. Става наложително въвеждането на обща цена за купувачите и продавачите на една и съща стока, по повод на която те биха могли да влизат в преки икономически връзки помежду си. Преминването от съществуващата система на цени към единни продажни цени вече предполага превръщане на данъка върху оборота в предварително установен процент към тези цени и отменяне на фабрично-заводските цени. Печалбата на социалистическите предприятия ще се формират като разлика между продажната цена, намалена с данъка върху оборота и себестойността на продукцията. Естествено, преходът от значително отклоняващите се от стойността цени на дребно и силно диференцираният данък върху оборота към единни продажни цени и единен процент на данъка върху оборота не може да се извърши нито с еднократен акт, нито в кратък срок, защото този преход ще бъде свър-

зан със значителни изменения в структурата на търсенето, потреблението и производството. Загубите на обществен труд от изменението на отрасловата структура на производството ще бъдат обратно пропорционални на времето на преминаването от диференцираните ставки на данъка върху оборота към единни, все по-слабо диференцирани ставки.¹ При валичнето на единни продажни цени, изразяващи производствената цена и условията на реализацията предприятията ще могат да влизат в преки икономически връзки помежду си, ще се създадат условия за по-вярно изчисляване ефективността на производството, капиталните вложения и външната търговия, ще се засилят стимулите за икономии на време.

3. Организация на данъка върху оборота

Данъкът върху оборота се състои от три различни по своя характер части, организацията на всяка от които е дадена в отделна тарифа. Това са тарифа А, тарифа Б и тарифа В.

По тарифа А обект на облагането са реализираните стоки от собствено производство или собствена доставка „на страна“. Когато в производството са използвани материали на клиента, оборотът от реализацията ще се определи като стоков или нестоков в зависимост от относителния дял на собствените или чуждите материали (по стойност). Ако повече от половината материали са на производителя, приема се, че има производство и реализация на стоки. Ако повече от половината материали по стойност са на клиента, приема се, че е извършена услуга.

Като облагаеми се приемат оборотите от продажбата на стоки от собствено производство или собствена доставка на други предприятия и организации. Строго се спазва принципът на еднократността на облагането с данък върху оборота. Някои стоки като брашното, захарта, спирта и др. се облагат не само тогава, когато се продават на други предприятия, но и когато се използват вътре в предприятието за по-нататъшно производство. С това изключение е направен опит да се унифицира образуването на себестойността в комбинирани и некомбинирани предприятия от съответните отрасли. По принцип от облагаемите обороти са изключени продажбите на средства за производство за по-нататъшно производство и стоките, предназначени за износ. Към необлагаемите се отнасят и някои други обороти (например от продажба на стоки, произведени в учебните заведения, храната в работническите столове и пр.).

Платци на данъка върху оборота по тарифа А са по принцип производителите, а не търговските предприятия. По този начин изчисляването, внасянето и контрола по данъка върху оборота се приближават до мястото на неговото производство.

Ставките на данъка върху оборота са три вида : а) в процент

¹ Предварително от данъка върху оборота ще трябва да бъдат отделени акцизите върху някои вредни за здравето или не от първа необходимост стоки.

към продажната цена, б) като разлика между цената на дребно; намалена с търговските отстъпки и фабрично-заводската цена и в) в абсолютна сума за натурална единица от дадена стока. Сега най-широко се използват ставките на данъка върху оборота под формата на разлика в цените. Съществуват тенденции, особено във връзка с реформата на фабрично-заводските цени, към по-широко прилагане на процентните ставки на данъка върху оборота. Абсолютните ставки се използват по изключение на някои стоки като тютюн, пиво и други.

При определяне сроковете за внасяне на данъка върху оборота е възприет следният принцип: колкото по-голяма е сумата на реализирания данък върху оборота, толкова по-чести са сроковете за неговото внасяне и обратно. Предприятията, които през изтеклата година са платили над 1 мил. лева данък върху оборота, извършват вноските на всеки три дни.

При платен данък върху оборота през изтеклата година от 10 хил. лева до 1 мил. лева вноските се правят на десет дни, а при платен данък под 10 хил. лева — вноските са месечни. По този начин се осигуряват редовни и често постъпващи бюджетни приходи, а същевременно в предприятията не се задържат непринадлежащи им финансови средства.

По тарифа Б към облагаемите обороти по принцип се отнасят постъпленията от извършени услуги от производствен и непроизводствен характер.

Изключени са от облагаемите обороти например постъпленията от извършени от държавните предприятия ремонти на обществени средства за производство, превозите на товари със железопътния и автомобилен транспорт и др. Ставките на данъка върху оборота по тарифа Б са твърде силно диференцирани (от 8% до 35%).

Облагаеми обороти по тарифа В са постъпленията от продажба на билети за различни представления, спортни състезания и др. Не се облагат билетите за оперни, народни и общински театри, симфонични оркестри и др.

Ставките на данъка бяха диференцирани за билетите за кино-прожекции според големината на населените места от 5 до 45%. Сега се прилага единна ставка 5%.

§ 4. ДАНЪЦИ ВЪРХУ ПЕЧАЛБАТА НА ДЪРЖАВНИТЕ ПРЕДПРИЯТИЯ

1. Данък върху производствените фондове

Всички предприятия, които от 1964 г. преминаха на новата система за ръководство на народното стопанство, плащаха данък върху производствените фондове. Първоначално с този данък се облагаха основните и оборотните средства с производствено предназначение,

независимо от източника за тяхното образуване. Ставката на данъка беше 6%. По-късно от облагане по същество бяха освободени основните средства, придобити с банков кредит (погасяване на заема), а също и заемните оборотни средства в някои отрасли. Данъчните ставки бяха диференцирани — 2% за добивната промишленост, строителството, търговията и материално-техническото снабдяване и 5% за останалите отрасли на промишлеността.

От 1 януари 1969 г. влезе в сила нова Наредба за вноските в бюджета, според която обект на облагане с данък върху производствените фондове са основните фондове с производствено предназначение (по първоначална или възстановителна стойност), основните фондове за административни цели, тъй както и собствените оборотни средства, обслужващи производствената дейност. Не се облагат държавните земеделски стопанства, напоителните системи, търговските предприятия (за вътрешна и външна търговия), Централния кооперативен съюз, предприятията на материално-техническото снабдяване, Аптечно управление, Обединения Вългшица и Енергообединение, част от фондовете на железниците, фондовете на радиото, телевизията, кинорежата, Обединение „Българска книга“, социално-битовите и културни дейности, хладилници, силози и складове на ДСО „Зърнени храни“ и др. Вижда се, че при определяне обекта на облагане е възприет принципът да се освобождават от облагане основните и оборотните фондове на непроизводствената сфера и на тези стопански отрасли (търговия, добивна промишленост и др.), които имат ниска рентабилност или трябва да бъдат стимулирани да разширяват своите производствени фондове. Освобождаването от облагане на заемните оборотни средства е допустимо само при условие, че ставката на данъка върху производствените фондове е по-ниска от лихвения процент. При 3% ставка на данъка върху производствените фондове и 5% лихва за банковия кредит, някои отрасли по изключение плащат лихва само 2 или 3%. Предприятията от тези отрасли имат интерес да заменят собствените си оборотни средства с банков кредит, за да направят икономии от разликата между ставката на данъка и лихвения процент, като същевременно използват съответната част от печалбата вместо за попълване на оборотните средства за капитални вложения.

Данъкът върху производствените фондове се изчислява ежемесечно до 15 число по баланса за предшестващия месец, като вноските се правят два пъти месечно — на 16 и 27 число. Предприятията със сезонни колебания на производството имат право да диференцират средногодишната ставка по тримесечия в зависимост от плана за печалбата в отделните тримесечия. Те са задължени след изтичане на годината да извършат преизчисление на данъка върху производствените фондове върху средногодишната наличност на фондовете. Трудовите производствени кооперации извършват вноските на данъка върху производствените фондове след изтичане на всеки месец (до 10 число на следващия месец) на база на установените по тримесечия финансов план суми. След приключване на тримесе-

чието те извършват преизчисления, като установените разлики се до-
внасят или прихващат.

По своята същност данъкът върху производствените фондове е
част от печалбата на социалистическото общество. Трудно могат да
се приемат за издържани мненията, изразени в икономическата ли-
тература, според които данъкът върху производствените фондове е
форма за възстановяване или плащане на авансираните от държа-
вата производствени фондове, или е аналогичен на лихвата върху
банковия кредит или на амортизационните отчисления.

Всички данъци, плащани от държавните предприятия, са ико-
номическа реализация на общонародната собственост и няма основа-
ния само данъкът върху производствените фондове да се счита като
плащане на авансираните от държавата фондове. Данъкът върху
производствените фондове се начислява върху всички средства за
производство, а не само върху безвъзмездно получените от държавата
фондове.

Лихвата се проявява външно във форма на цена на услуга. Тя
се изменя в зависимост от търсенето и предлагането на заемни сред-
ства и от определените в перспективния план цели, които трябва да
се постигнат и чрез използване на лихвения процент. Поради това
не може да се прави аналогия между лихвата и данъка върху про-
изводствените фондове.

Амортизационните отчисления са установени по групи основни
средства в зависимост от срока за тяхното функциониране. Те осигу-
ряват поначало простото възпроизводство на средствата на труда.
По това те качествено се различават от данъка върху производствен-
ните фондове.

По своята форма данъкът върху производствените фондове е
имуществен данък. Той е установен към наличните основни и оборот-
ни фондове с производствено предназначение и неговата величина не
зависи от фактически реализираната печалба, която е източникът за
плащането му. От това произтича неговата положителна роля и не-
говите недостатъци.

Данъкът върху производствените фондове поражда у предприя-
тията допълнителни стимули за набавяне само на най-ефективни
основни средства и за пълното им използване, както и за уско-
ряване обръщаемостта на оборотните средства. Разбира се, такива
стимули съществуват в самоиздържащите се предприятия и незави-
симо от данъка. Но в прехода от старата икономическа организация
на производството към нова ръководствата и производствените ко-
лективи не могат изведнъж да осъзнаят своите интереси и да изме-
нят отношението си към производствените фондове. Данъкът върху
производствените фондове дава тласък в тази насока. Предприятията,
които успеят да внедрят високоефективни основни средства и да се
освободят от менужни основни и оборотни средства, увеличават нор-
мата на печалбата и плащат относително (към печалбата) по-малък
данък, отколкото предприятията, които задържат в своя оборот по-
големи и недостатъчно ефективни производствени фондове.

Данъкът върху производствените фондове е прогресивен по отношение на печалбата на предприятията с рентабилност, по-ниска от средната, и регресивен по отношение на печалбата на предприятията с рентабилност, по-висока от средната.

	Предприятия				
	А	Б	В	Г	Д
1. Производствени фондове	100	100	100	100	100
2. Печалба	5	10	15	20	25
3. Норма на печалбата	5	10	15	20	25
4. Данък върху производствените фондове (3%)	3	3	3	3	2
5. Данъкът в % към печалбата	60	30	20	15	13

От разглеждания пример се вижда, че данъкът върху производствените фондове засяга най-силно предприятията с ниска норма на печалбата и е съвсем лек за предприятията с висока норма на печалбата. Той утежнява положението на предприятията, които и без това са затруднени поради намаление на рентабилността. Следователно, данъкът върху производствените фондове е икономически и социално противоречив. Чрез него не се смекчават, а се изострят различията и неравномерността в развитието на отделните предприятия и във възможностите им за натрупване и заплащане на труда. Той създава допълнителни пречки за маневриране на предприятията с оглед съобразяване на производството с търсенето през отделните периоди на годината или през различните години. Даже и при временно намаление на търсенето предприятията са принудени да работят при пълно натоварване на средствата за производство или да търсят начин за продаване или даване под наем на временно излишните средства на труда. Колкото по-високи или по-силно диференцирани са ставките на данъка върху производствените фондове, толкова по-остро се проявяват неговите отрицателни страни. Поради това е обосновано решението за въвеждане на единна и сравнително ниска (3%) ставка на данък върху производствените фондове.

2. Прогресивно облагане на печалбата

От 1964—1965 г. предприятията, преминали на пълна самоиздръжка, плащаха прогресивен данък върху дохода за потребление. В облагаемия доход се включваха начислената работна заплата и колективни фондове за потребление, както и печалбата, останала след плащане на данъка върху производствените фондове и данъка за регулиране на рентабилността, а също след отделяне, полагащата се от нея част за фонд РТУ. За данъчна основа беше приет облагаемият доход на едно лице на промишления персонал, коригиран с коефициент, равен на средната работна заплата в отрасъла през базисната година. Или данъчната основа се определяше по формулата

$\frac{Д}{ПХК}$, където Д е облагаемият доход, П — промишленият персонал и К — коефициентът, изразяващ средната работна заплата в отрасъла. Този коефициент беше въведен, за да се неутрализира изравнителното влияние на данъчната прогресия по отношение на средната работна заплата от отраслите с различно качество на труда. Прогресивният данък върху дохода за потребление наред с положителните страни имаше и някои недостатъци. Предприятията бяха принудени да включват в облагаемия доход цялата добавъчна печалба, след отделяне за натрупване (за фонд РТУ) 3% към производствените фондове. При бързото нарастване на прогресията изземването на дохода за горните етажи на прогресията достигаше 70—80 и повече процента. Поради това в предприятията отслабнаха стимулите за намаляване числеността на персонала и увеличаване производителността на труда и рентабилността.

През същия период предприятията, преминали на новата система, плащаха данък за регулиране на рентабилността, който се определяше, като разликата между всички парични постъпления и всички парични разходи (в това число за плащане на другите данъци и за образуване на фондовете) се отнасяше към реализирания през базисния период оборот по фабрично-заводски цени. Така определеният процент на допълнителния данък върху оборота неутрализираше различията в доходността на отделните предприятия, обусловени главно от завареното нееднакво техническо равнище и от наличието на необосновани цени. При изменение на условията в сравнение с базисния период се налагаха корекции на данъка за регулиране на рентабилността. Следователно данъкът за регулиране на рентабилността възпроизведе някои от характерните черти и недостатъци на използваните при старата система отчисления от печалбата. Той намаляваше материалната отговорност и стимулираше разкриване на всички резерви за повишаване ефективността на производството.

През 1966 г. прогресивният данък върху дохода за потребление и данъкът за регулиране на рентабилността бяха заменени с данък върху дохода. Размерът на този данък се определяше за всяко отделно предприятие като разлика (в базисната година) между дохода и разходите, в това число за плащане на другите данъци и за образуване на фондовете. Така установената сума се отнасяше към основните фондове. Данъчните ставки нарастваха според увеличението на облагаемия доход на 100 лева основни фондове. Този данък представляваше модификация на отчисленията от печалбата, с присъщите ѝ недостатъци. Той се измени през 1968 г.

От 1 януари 1969 г. влезе в сила данъкът върху печалбата за натрупване. С него се облага печалбата, останала за натрупване (след погасяване на заемите за капитални вложения и лихвите за всички банкови кредити, след образуване на фондовете и внасяне на полагащите се суми за висшестоящите организации). Утвърденият от Юлския пленум на ЦК на БКП (1968 г.)

принцип за единно данъчно облагане не беше напълно спазен при организацията на този данък. Бяха утвърдени пет таблици за облагане на печалбата за натрупване в държавните предприятия. Стопанските обединения бяха разпределени в пет групи, като всяка група се облага по отделна таблица. Ставките на данъка нарастват в зависимост от увеличението на печалбата за натрупване на 100 лева производствени фондове. При определяне на данъчните ставки се вземаше предвид плановата печалба и плановите капитални вложения на всяко обединение за 1969 г. Поради високата норма на печалбата и ограничения размер на планираните капитални вложения със собствени средства чрез данъка се изземваше преобладаващата част от печалбата за натрупване. Така например при 10% норма на печалбата за натрупване в бюджета се внасяше по първа таблица 8,17 лв. на 100 лева производствени фондове (или 82% от печалбата), по втора таблица — 8,85, по трета таблица — 7,0 по четвърта таблица — 9,12, по пета таблица — 9,53. Това означава, че данъкът даже при сравнително ниска норма на печалбата за натрупване за някои обединения достига до почти пълно преразпределение на съответната част от дохода. Неизбежно отслабва стимулт за реализиране на по-висока норма на печалбата.¹

Данъкът върху печалбата за натрупване се внася два пъти месечно до 16 и до 27 число по $\frac{1}{6}$ част от сумата на тримесечния план. След изтичане на всеки месец се правят преизчисления по нарастващи сборове от началото на годината.

От 1 януари 1969 г. влезе в сила и данък за регулиране на средната работна заплата. Той се изчислява по следната таблица:

Нарастване на средната работна заплата спрямо базисата (в %)	Постъпления в бюджета	
	за долната граница (в %)	за горната граница (в %)
до 105	—	—
105—110	—	40
110—115	1,818	50
115—120	3,913	60
над 120	6,250	70

За базисна заплата по принцип се приема средната работна заплата, фактически изплатена през изтеклата година.

Предназначението на данъка за регулиране на средната работна заплата е да ограничава нарастването на средната заплата, която се изплаща в рамките на резултативния фонд на работната заплата.

¹ Трябва да се предполага, че данъчните ставки и групировката на обединения ще се изменят ежегодно в зависимост от измененията в рентабилността и в плановите потребности от средства за капитални вложения. Такива изменения поначало са несъвместими с данъчната форма. Данъкът върху печалбата за натрупване съдържа елементи, характерни за отчисленията от печалбата.

§ 5. ОТЧИСЛЕНИЯ ОТ ПЕЧАЛБАТА

Отчисленията от печалбата бяха наред с данъка върху оборота основен бюджетен приход при съществуващата в миналото икономическа организация на производството. От 1 януари 1969 г. всички държавни предприятия преминаха на новата система за ръководство на стопанството и вместо отчисления от печалбата плащат установените данъци. Отчисленията от печалбата се запазиха по изключение само за отделни предприятия и за кредитните институти. Както беше установено, определени характерни черти на отчисленията от печалбата бяха възпроизведени в някои от използваните при новата система за стопанско ръководство данъчни форми.

Отчисленията от печалбата се определят при утвърждаване на финансовия план на всяко отделно предприятие като разлика между плановата печалба и общата сума на предвидените от нея разходи в предприятието, но не по-малко от 10% от плановата печалба. Те се внасят в бюджета авансово на 15 и 27 число от месеца.

Първия месец от тримесечието се плащат 30%, а втория и третия месец от тримесечието по 35% от предвидените в тримесечния финансов план отчисления от печалбата. След изтичане на всеки месец и тримесечие се извършват по нарастващи сборове преизчисления върху фактически реализираната печалба. От реализираната за изтеклия месец печалба се внася процентът, който се установява, като предвидените в тримесечния финансов план отчисления от печалбата се отнасят към плановата печалба за тримесечието. Преизчисленията за тримесечието се извършват по следния начин: от отчетената за тримесечието печалба в пределите на плана се внася в бюджета плановият процент. От свръхплановата печалба държавните предприятия на републиканско подчинение внасят в бюджета 50%. След изтичане на годината при утвърждаване на годишния баланс на всяко предприятие окончателно се уреждат взаимоотношенията с бюджета по повод на отчисленията от печалбата и преразпределението на излишните оборотни средства.

Дългогодишната практика показа, че отчисленията от печалбата са най-подходяща форма за разпределение на печалбата между предприятията и държавния бюджет в условията на формално прилагане на стопанската сметка (при старата система на ръководство). Те дават възможност за пълно мобилизиране на всички свободни финансови средства на предприятието в централизирания фонд на държавата и за предотвратяване разпиляването или нерационалното използване на печалбата. Чрез изменение на плана за печалбата и за отчисленията от нея в бюджета в течение на годината държавата гъвкаво маневрира с финансовите средства с оглед изпълнението на народностопанския план.

Както беше установено, отчисленията от печалбата са форма на бюджетни приходи, несъвместима с пълната самоиздръжка. В процеса на планирането и внасянето на отчисленията от печалбата

между предприятията и държавата възникват противоречия. Предприятията имат интерес да дават неточна информация и предложения, за да им бъде утвърден по-нисък план за печалбата, по-големи разходи за капитални вложения, попълване на оборотни средства и др. и по-малки отчисления за бюджета. Те нямат интерес да разкриват всички резерви за повишаване рентабилността на производството, защото по-голямото изпълнение на плана за печалбата и вноските от нея в бюджета обикновено е свързано с установяване на по-напрегнати планови показатели в следващата, а често пъти и още в същата година.

§ 6. ДАНЪЦИ ОТ КООПЕРАТИВНИТЕ ПРЕДПРИЯТИЯ И ОРГАНИЗАЦИИ

1. Данък върху общия доход от производителните и търговските кооперации

Данъкът върху общия доход от производителните и търговските кооперации претърпя известни изменения, но неговата първоначална организация в основни линии се запази. Обект на облагането с този данък е балансовата печалба, която се определя като разлика между постъпленията от реализацията (след спадане на платения данък върху оборота) и себестойността. Би могло да се допусне, че кооперациите, за да избягнат до известна степен данъчното облагане на печалбата, ще начисляват по-висока заплата в себестойността, като по този начин изкуствено ще увеличават себестойността и ще намаляват облагаемата печалба. Откритото проявяване на подобни тенденции се ограничава благодарение на централизираното планиране или регламентиране на работната заплата. Все пак през отделни периоди или в отделни кооперативни предприятия начислената заплата е по-висока, отколкото е икономически оправдано и допустимо. Ако на кооперациите бъде предоставено правото (съобразно техния характер) сами да планират работната заплата в рамките на централно установените тарифни условия и щатни таблици, облагането на печалбата ще стане практически невъзможно. Всяка кооперация ще може при наличие на по-голям доход да начислява по-висока заплата с цел да ограничи размера на облагаемата печалба. Само натискът на икономическото съревнование (ако такова съществува), ще принуждава кооперациите да ограничават относително ръста на работната заплата, за да реализират по-значителна печалба и на тази основа да могат да разширяват и технически да усъвършенствуват производството.

Първоначално всички кооперации се облагаха с пропорционален данък. По-късно се въведе прогресивното облагане на печалбата на трудово-производителните кооперации. Данъчната прогресия първо-

начално беше бавна и само с няколко етажа. От 1 януари 1963 г. прогресията беше значително усилена. Ставките на данъка нарастваха от 35 на сто (при рентабилност до 6%) до 90 на сто при рентабилност над 30%.¹

От началото на 1969 г. влезе в сила нова таблица за облагане печалбата на трудово-производителните кооперации. Данъчните ставки нарастват от 36% при рентабилност до 5%, на 42% при рентабилност от 5 до 10%, на 48% при рентабилност от 10 до 15%, за да достигнат 95% при рентабилност над 50%. Прогресията е етажна и увеличените данъчни ставки се отнасят само за печалбата от съответния етаж.

Чрез силното прогресивно облагане на печалбата се противодействува на тенденциите към необосновано голямото нарастване на рентабилността в някои кооперации.

Данъкът върху печалбата на кооперативните предприятия и организации от системата на Централния кооперативен съюз е пропорционален. По действущата от началото на 1969 г. таблица балансовата печалба на потребителните кооперации се облага с 22% данък, на окръжните кооперативни съюзи — с 23,77% данък, на „Наркооп“ (търговия на дребно и обществено хранене) в повечето градове — с 42%.

Всички кооперации изчисляват данъка въз основа на фактически реализираната за изтеклото тримесечие печалба и го внасят в бюджета до края на следващия месец. Държавните финансови органи осъществяват контрол за правилното образуване на себестойността и точното установяване на балансовата печалба и на подлежащия за внасяне данък.

Следва да се отбележи, че при наличието на обосновани цени и пълното прилагане на новата система за ръководство на народното стопанство, сигурно ще се наложи въвеждането на единни (общини) данъчни форми както за държавните предприятия, така и за кооперативните предприятия, независимо от сферата на тяхното функциониране.

2. Данък върху общия доход на ТКЗС

До 1963 г. обект на облагане с данък върху общия доход в ТКЗС беше общият доход, очистен от редица необлагаеми разходи и доходи. От началото на 1963 г. като обект на облагането е приет само доходът за разпределение между кооператорите. Облагаемият оборот е равен на паричното и остойностеното натурално заплащане на труда на кооператорите. По този начин се ограничават до известна степен прекомерно голямото увеличение на дохода за потребление,

¹ Рентабилността се изчислява като отношение на печалбата към себестойността.

като се създават стимули за отделяне на по-значителни средства за вътрешнокооперативно натрупване.

Източник за плащане на данъка върху общия доход по начало е реализираната в ТКЗС печалба на социалистическото общество. Доказателство за това е фактът, че след плащане на данъка върху общия доход заплащането на труда на кооператорите е почти на същото равнище, както и на работниците. В някои случаи данъкът върху общия доход от ТКЗС може да има като свой източник и стойността на необходимия продукт и диференциалната рента. Кооперативните стопанства, в които се реализира нисък доход и в които заплащането на труда е под средното равнище, плащат данъка върху общия доход обикновено за сметка на стойността на необходимия продукт. При диференцираните ставки на данъка върху общия доход по окръзи и ТКЗС източник за плащането на данъка е до известна степен и диференциалната рента.

Средната за страната ставка на данъка върху общия доход от ТКЗС (6,5%) е диференцирана по окръзи от 1 до 8,3%. Предоставено е правото на изпълнителите на окръжните народни съвети, съгласувано с Министерството на земеделието, да диференцират установената за окръга средна ставка по отделни кооперативни стопанства (от 0 до 10%) в зависимост от различието в природните и климатични условия, в доходността и заплащането на труда и пр.

Не съществува обективен критерий и научно издържана методология за установяване на данъчните ставки. При това положение диференциацията на данъка върху общия доход може да бъде повлияна от субективни елементи. Не е изяснено доколко различието в доходността на отделните кооперативни стопанства се дължи на нееднакви природни условия, доколко на необосновани цени и наложена нерационална структура на производството и доколко на лоша организация на работата в самото стопанство. Поради тази причина е трудно да се разкрият и действителните източници за плащане на данъка. Във всеки случай данъкът върху общия доход от ТКЗС не може да изпълнява ролята на преразпределител на преобладаващата част от диференциалната рента. Причината за това е както в неподходящата му форма, така и в ниското му равнище. Този данък не може да се използва и за регулиране на печалбата на ТКЗС.

Данъкът върху общия доход от ТКЗС се изчислява върху фактически разпределения доход между кооператорите за всяко тримесечие. Внася се в бюджета до края на следващия месец след изтичане на тримесечието, а за четвъртото тримесечие — до 31 декември. След годишното приключване се извършва преизчисление на годишната вноска на данъка върху общия доход, като до края на месец януари се уреждат взаимоотношенията с бюджета за изтеклата година.

Финансовите органи извършват контрол за правилното изчисляване и своевременно внасяне на данъка върху общия доход от ТКЗС. Едновременно те оказват методологическа помощ на ТКЗС.

3. Поземлен данък

Предприятията, които стопанисват по-добри участъци земя и по-богати или благоприятно разположени рудници, реализират и в условията на социализма диференциална рента. Диференциалната рента се проявява като добавъчен доход над средната норма на печалбата. Тя по начало принадлежи на собственика на средствата за производство — социалистическата държава — и се присвоява от нея. На практика една част от диференциалната рента остава в самите предприятия и създава допълнителни стимули за по-пълно използване на добрите участъци земя. Ако рентата остава изцяло в производствените предприятия, те присвояват доход, който не е тяхна заслуга и не им принадлежи.

Досега преобладаващата част от диференциалната рента, реализирана в селското стопанство, се присвояваше от социалистическата държава чрез установяване на изкупните цени под стойността, в отделни случаи чрез диференциране на изкупните цени, чрез данъка върху общия доход от ТКЗС и отчисленията от печалбата от ДЗС. Беше посочено, че данъкът върху общия доход е неподходяща форма за мобилизиране на диференциалната рента. Установяването на изкупните цени под стойността (под производствената цена) на селскостопанските стоки не осигурява правилно разпределение на доходите на ТКЗС. При използването на такива цени ТКЗС, които стопанисват най-лоши участъци земя, обикновено не могат да покрият даже заплатените производствени разходи, докато ТКЗС, стопанисващи най-добри участъци земя, реализират значителна добавъчна печалба. Чрез намалената единна изкупна цена в първия случай държавата присвоява значителна част от печалбата и даже част от стойността на необходимия продукт, а във втория случай не се осигурява изземването на цялата рента. Диференцирането на изкупните цени на някои стоки по райони влиза в противоречие със стоковия характер на производството и действието на закона за стойността. Съществуването на различни цени на един и същ пазар е предпоставка за отклоняване на продукцията по други канали на реализация, а в отделни случаи и за спекулативни покупки-продажби. Става неизбежно установяването на задължителни планови показатели за производството и изкупуването и засилването на държавния контрол, върху стоково-паричните отношения. Тези мерки обаче не винаги гарантират запазването на обществените интереси.

Най-подходяща, исторически възникнала форма за разпределение на рентата от селското стопанство при държавната собственост върху земята е поземленият данък.

Поземленият данък се установява в абсолютна сума на декар земя от дадена категория. Неговото въвеждане трябва да се предшества от икономическа оценка на земята в страната, т. е. от разработването на социалистически парцелен кадастър. Всички участъци земя се групират в няколко категории (примерно десет) според своето плодородие, месторазположение, доходност и пр. Изчислява

се на декар земя от всяка категория какви са доходите и разходите, авансиранияте фондове и нормата на печалбата. Добавъчната печалба над средната норма на печалбата представлява диференциалната рента на декар земя. Поземленият данък се установява приблизително равен на така изчислената рента на декар земя от всяка категория. Периодически (примерно на 10 години) се внасят необходимите уточнения в парцелния кадастър. При нужда може да се измени и поземленият данък, но това по принцип трябва да се извършва по-рядко. Почестите корекции на ставките на поземления данък ще имат като последица отслабване на стимулите у ТКЗС за трайни подобрения в качеството и плодородието на земята.

Следва да се има предвид, че разработването на подробен парцелен кадастър е изключително сложно и скъпо струващо мероприятие. Неговото осъществяване трае няколко години. Поземленият данък може да бъде предварително въведен на основата на приблизителна икономическа оценка на различните категории земя. След като завърши работата по съставянето на поземления кадастър, временните ставки на поземления данък ще бъдат заменени с постоянни.

Икономическата оценка на земята сега е твърде затруднена поради наличието на необосновани изкупни цени на редица стоки и нерационална структура на производството в една част от селскостопанските предприятия. С провеждането на реформата на цените и осъществяването на научно обосновано райониране на селскостопанското производство ще се отстранят или смекчат някои от пречките за разработване на издържан парцелен кадастър и за правилното изграждане на поземления данък.¹

Намиращите се на пълна самоиздръжка селскостопански предприятия ще бъдат материално заинтересовани най-пълно и най-ефективно да използват земята, независимо от нейното качество. При наличието на правилно определен поземлен данък те ще бъдат поставени в обективно равни условия от гледна точка на възможностите за реализиране на нормални доходи за заплащане на труда и за натрупване. Ще се създадат икономическите предпоставки за по-пълно и рационално използване на земята в някои полупланински или по-неблагоприятно разположени райони. Това е важен резерв за увеличаване на селскостопанската и в частност — на животновъдната продукция.

§ 7. ПРИХОДИ ОТ ДЪРЖАВНИ ИМОТИ, МТС И ДРУГИ

Социалистическата държава е собственик на множество разнообразни имоти, стопанства и предприятия. Основните стопански дейности, организирани от нея, са обособени на стопанска сметка, но част от своите имущества и имоти държавата използва за нуждите

¹ В съответствие с марксовата икономическа теория цените на селскостопанските стоки би следвало да бъдат определени на база на производствената цена при относително най-лошите подходящи за произвеждане на съответните стоки земи.

на своите органи : тя използва множество сгради за помещения на службите си, използва автомобили и други съоръжения за обслужване на народната отбрана и т. н. От това имущество бюджетът няма приходи. Част от държавното имущество обаче се използва от населението, от държавните и кооперативните стопанства и организации за потребностите на тяхната дейност. Стопанисването на това държавно имущество става, като обособените му части се поставят на бюджетна издръжка : всичките доходи от тях изцяло постъпват в приход на съответния бюджет и финансирането им също изцяло става за сметка на бюджета. В тези случаи държавното имущество се използва срещу заплащане на наем или цена, която се установява като такса. Подобни платёжи представляват определен приход на бюджета. Между тях особено значение за финансите имат платёжите, получавани при използването на машинно-тракторните станции, горите и държавните лотарии.

а) *МТС и техните финанси.* МТС като социалистически предприятия за подпомагане развитието на селското стопанство по своята организация имат своеобразна форма на държавни предприятия. Доколкото при днешния етап на нашето развитие продължават да съществуват, те са предприятия на бюджетна издръжка.

МТС се създадоха въз основа опита на Съветския съюз и от нуждата да се подпомогне преминаването на нашето изостанало и дребно селско стопанство към социалистически форми. Изграждането им започна от 1945 г. Благодарение на щедро отпусканите средства броят на МТС, броят на техните машини и обемът на извършената работа бързо нарастваха. До 1959 г. основните работи, извършвани от МТС, се заплащаха в натура. Това отговаряше на интересите на селското стопанство и на неговата бърза социалистическа реконструкция. Помощ за още неукрепналите ТКЗС беше, че натуралното заплащане се извършваше в края на стопанската година, така че МТС един вид кредитираха и то безлихвено производителите.

На тази основа в сравнително кратък срок бяха привлечени в кооперативните стопанства почти всички земеделски стопани и се повиши продуктивността на селското стопанство. През следните години обаче с напредъка и финансовото укрепване на ТКЗС от народностопанско гледище стана по-изгодно те сами да поемат тракторите и другите селскостопански машини. Постепенно, където това стана възможно и бе по силите на кооперативните стопанства, МТС се разтуриха и инвентарът им се закупи от стопанствата. Към 1 януари 1966 г. останаха да съществуват около 78 МТС с 13789 трактора, докато самите ТКЗС вече имаха 41527 трактора. Естествено при това намаление на броя на МТС съответно е намаляло и тяхното бюджетно значение.

Още в началото на ликвидирването на МТС се наложи да се премине към парично заплащане на работата им. Съгласно дей-

ствителните към така изградените изкупни цени могат да се използват само при особени случаи и за постигане на определени задачи, без да се превръщат в постоянна (и значителна) съставка на цената.

съществуващата таблица¹ таксите са диференцирани по райони (полски, полупланински и планински), по вида на работата и според това, дали услугите се използват от ТКЗС или от ДЗС и други обществени организации и стопанства. Така таксите за полските работи са установени в твърди суми на декар според извършената работа (оран или риголване от различна дълбочина и вид, сеитба, жътва), а при вършитба и прибиране реколтата с комбайн — на тон получено зърно. При мелиоративните работи размерът на таксите зависи от трудността на работата, категорията на почвата, вида на работните машини и т. н.

б) *Приходи от горското стопанство.* Съгласно Конституцията горите у нас са общонародна, т. е. държавна собственост. Използването на горския фонд обаче става или от специално създадените за това държавни дърводобивни предприятия, или от трудово-кооперативните земеделски стопанства и местното население, които използват за свои нужди както дървесина, дърва за горене и дървен материал, така и странични горски продукти. Използването става срещу заплащане на такси, които представляват приход на държавния бюджет.

Горските такси са силно диференцирани според категорията на гората и според вида на използвания продукт. Диференциацията икономически е оправдана поради голямата разлика, която съществува в условията при различните категории гори. Това означава, че себестойността на добива на дървесина и пр. е различна и то по-ниска в участъците, които са при по-добри природни условия и по-висока при участъци с по-лоши природни условия, т. е. при гори от по-горна категория. Така се явява диференциална рента за по-доброкачествените гори и е правилно тя да се из земе в полза на държавата. Освен това навсякъде плащаните такси трябва да покриват разходите, които държавата прави за стопанисването на горите, за тяхното опазване и т. н.

Всички гори у нас се управляват и стопанисват под ръководството на Министерството на горите и горската промишленост, като непосредственото управление и стопанисване на държавния горски фонд се осъществява чрез окръжни управления на горите и чрез горски и ловни стопанства. Приходът от горите се състои, както вече се спомена, от таксите, плащани на корен за използването на строителна дървесина, дърва за горене и вършина. Съгласно действащата тарифа таксите са силно диференцирани: така например при широколистните обли строителни материали (среден размер) на пълтен кубически метър за горите първа категория таксата е 120 лв., а за горите трета категория — 80 лв., т. е. с 50% по-малко. Таксата също е диференцирана според това, дали ползвател е държавно дърводобивно предприятие, или е местното население. Таксите, плащани от местното население, са значително по-високи.

Таксите за страничните ползвания на гората и страничните гор-

¹ Д. в., брой 11 от 7. II. 1969.

ски продукти обхващат плащанията за използване на паша, добиване на сено, бране на разни горски плодове, борина, пънове, смоли, наемане на места и т. н. Тя е определена различно според размера на ползването и вида. Някои ползвания — бране на гъби, ягоди и други плодове — са безплатни.

Приходите от тарифните такси на корен и другите горски такси се внасят по републиканския бюджет ежемесечно от горските стопанства, след като от тях се приспадне сумата, начислена по утвърден процент от тази такса за посрещане разходите по лесокултурните мероприятия.

Таксите, които ние споменахме, имат между другото за задача да регулират правилното стопанисване на гората и нейните богатства. Нашите гори нямат такъв голям размер и в миналото не са така добре стопанисвани, както това е например с огромното горско стопанство на СССР и някои други социалистически страни. Затова приходите от горите у нас имат по-голямо значение за регулирането на горското стопанство, отколкото за финансите.

в) *Приходи от лотарии.* Лотарията при социализма е своеобразно държавно предприятие, от което бюджетът получава приходи. Неговата дейност се гради на страстта у хората да си опитат „щастие то“. Известно е, че при капиталистическите условия значителна част от населението лекомислено се отдава на лотарийна игра и поради липса на перспектива за стопанско преуспяване много хора с увлечение изразходват доходите си за покупка на лотарийни билети. Тази слабост на хората в капиталистическите страни се използва от частни предприятия, които от недобросъвестно разиграване на лотарии извличат големи печалби. Поради това мнозина са на мнение, че лотариите трябва да бъдат забранени. От друга страна, е известно, че ограничаването на тази страст е трудно, така че е по-добре тя да се канализира и набиранияте по този начин средства да се използват за покриване на обществени потребности. Тези са съображенията, поради които се въведоха лотарии в социалистическите страни.

Лотариите може да се разделят на парични и предметни. Смята се, че предметните лотарии са по-изгодни от гледище на обществените интереси. Неудобството е, че на едно лице може да се падне вещ, която не му е нужна или която то вече притежава и трябва да търси да я замени. Това неудобство при паричните лотарии не съществува.

Познати са две основни форми на парични лотарии: лотото и класната лотария. Съществуващите у нас лотарии технически се явяват видоизменения на тези две основни форми.

Подтик към организиране на лотарии даде голямото развитие на спорта и увлечението по него. Отделни спортни организации поискаха да използват това за разширяване финансирането на спортното строителство, като организираха лотарии. Държавата намери, че е по-правилно тя планово да организира поощрението и финансовото подпомагане на родния спорт. Така се организира разигра-

ването на Спорт-тото в двете му вариации — Спорт-тото 1 и Спорт-тото 2. След това през 1957 г. се организира Българската държавна лотария като парична лотария, а през 1958 г. се организира Държавната предметна лотария. По-късно двете лотарии се обединиха в една Държавна парично-предметна лотария. Тя има форма на опростена класна лотария. Тиражите на лотариите разпределят под форма на парични и предметни печалби най-малко 50% от стойността на издадените билети. Чистият приход от Държавната лотария е в полза на държавния бюджет.

§ 8. ПРИХОДИ ОТ ТАКСИ, МИТА И ДРУГИ

а) *Приходи от държавни такси.* На особено разглеждане подлежат като приход на държавата и таксите или, както те още се наричат, берияте (сборовете). Тези наименования се употребяват наравно и докато научната терминология проявява тенденция да употребява думата берия, практическият живот и законодателството, обратно, също така настойчиво употребяват думата такса. В същността на нещата няма никаква разлика.

Традиционното разглеждане на таксите във връзка с това обикновено се обосновава с обстоятелството, че те са близки до стопанските приходи и дори според някои представляват преход от стопанските към данъчните приходи. За това спомага и обикновената словоупотреба, която често говори за такси и в случаи, когато се касае за цени на стоки или услуги на стопански предприятия: така не е такса, в тук употребявания смисъл на думата, сумата, която ние плащаме за изпращането на писмо, за ползване на телефон и пр. — това са цени. Таксата (берията) по своята същност е облагане и то специално облагане.

Таксата е плащане, с което се облага едно лице, което е предизвикало действия или е ползвало услуги на държавни органи в свой интерес. От това определение може да се заключи, че таксите са облагания, които се определят едностранно от държавата и се отнасят до услуги или действия, които нямат стопански или стоков характер, а са проява на властническите функции на държавата; мотив за събиране на такса е действие или услуга на държавен орган, а не стопанско действие. С това таксите се отличават от приходите от народното стопанство. Едновременно те се отличават и от общите облагания (данъците в тесен смисъл) по това, че съответната услуга или действие трябва да е предизвикана от гражданина или предприятието и да е в негов интерес. Те не следва да се плащат от самото наличие на дадено качество или състояние на нещата, а са свързани с изискванията на платеща за дадено служебно действие. В това се състои тяхната факултативност (доброволност): те имат характер на данък, но са свързани с конкретно използване на държавните служби и, формално погледнато, са възмездяване за това използване.

Във връзка с характера на таксата като данък не може да се отбегне въпросът, защо при ползването на служебните услуги трябва да се плаща, когато се знае, че държавните институции се създават, за да обслужват обществото. Отговорът се търси в две направления: първо, има много държавни институции, които не се ползват и по същността на нещата не може да се ползват равномерно от всички. Справедливостта налага всеки, който изисква подобна услуга, да понесе поне част от тежестите за издръжка на съответната служба. Така съдилищата трябва да съществуват, понеже те в днешния етап на общественото развитие отговарят на една обществена потребност. Когато обаче съдът бива сезиран да се произнесе по спор между двама граждани, от присъдата непосредствена полза имат само двете страни в процеса и е справедливо те да поемат част от разходите по делото. Второ, ако ползването на всички държавни служби се обяви за напълно свободно и безвъзмездно, съществува опасност някои хора да прибегват необосновано до прекомерното им ползване. Таксите имат задача да ограничат ползването на държавните служби до случаите, когато то е наистина необходимо — те трябва да направят например невъзможни множество съдебни процеси по незначителни поводи, спорове относно въображаеми права пред разни служби и т. н.

Таксите са много разпространени в капиталистическите страни, понеже там при господстващите условия, подобно на косвените данъци, те са лесно прехвърляеми, малко засягат интересите на управляващата класа, а като регресивни отежняват широките народни маси. Общо взето, в социалистическите страни те са малко на брой и по възможност се диференцират с оглед на доходите на заинтересованото лице. Те се избягват във всички случаи, когато няма истинска услуга от страна на държавните органи. Те се определят в такъв размер, че когато няма диференциран частен интерес, достъпът до услугите на държавните органи да бъде по възможност безплатен и свободен. Общо размерът на таксите трябва да бъде по-нисък в случаите, когато ползването на съответните служби е повече в общ интерес, и по-висок, когато услугата е в интерес предимно на отделния гражданин.

Да се изброяват поединично конкретните поводи, по които се събират такси, е невъзможно. По-правилно е да се посочат отделните видове такси:

Първо, може да се различат общи и специални (ведомствени) такси. Общите се събират винаги в определен размер за услуга или действие, независимо от кой държавен орган се извършват и независимо от разходите, създадени на държавния орган. Специалните (ведомствените) такси, обратно, се събират в конкретноопределен размер от дадени само органи на държавата и то обикновено с оглед на разходите и значението на услугата, която възмездяват.

Второ, таксите се делят на прости и пропорционални според начина на определяне размера им. Простите такси са по-

разпространени. Те се събират в абсолютна сума за издадения документ или оказаната услуга. При пропорционалните такси размерът се определя с оглед на условията, обуславящи действието на държавния орган — например цената на иска, размерът на документа и пр.; при тях понякога се прилага и прогресия при облагането.

Трето, таксите се разделят на такси с контролен и такси с възмезден характер. Към контролните такси се отнасят онези, събирането на които е свързано с упражняване контрол върху дейността на социалистическите организации или отделните граждани. Такива са таксите, събирани при проверка на мерките и теглилките, при проверка на моторните превозни средства и пр. Към възмездните такси се отнасят събираните от разни държавни учреждения за техните действия в интерес на предприятията или гражданите. Те общо се обединяват под името „държавна такса“, която държавните учреждения събират, когато се поиска съответната услуга или действие.

Четвърто, таксите се делят според начина на тяхното погасяване на посредствени (в таксови марки) и непосредствени (в брой). Непосредствените такси се плащат в брой на съответната служба, докато посредствените се погасяват със залепване на специални таксови марки или други знаци (пломби, гербова хартия). У нас повече е разпространено посредственото внасяне на таксите. То предполага, че съответното действие е свързано с издаване на документ и има като предпоставка опростено и леко пресмятане на самата такса. То прави излишно поддържането на хасови отдели при много служби, държане квитанционни книги, отчитане на сумите и т. н.

Най-последно, съществена разлика при таксите има според това, дали те се събират в полза на бюджета на републиката или в полза на бюджетите на народните съвети. Като приход таксите имат повече значение за вторите.

У нас за първи път таксите се определиха единно в 1951 г. със Закон за държавните такси и със Закона за местните данъци и такси. Законът за държавните такси изброява подробно случаите, когато те се събират от държавните органи.

Общият списък на действията и документите, които подлежат на държавна такса, както и размерите на тази такса, се определят по тарифи, одобрени от Министерския съвет¹. Тарифите биват общи

¹ Съгласно закона за държавните такси такса се заплаща в следните случаи: 1) за искови молби от различен характер и за услуги, давани от народните съдилища; 2) за молби, подавани до органите на Държавния арбитраж; 3) за извършване на нотариални действия и услуги; 4) за извършване на официални преводи на документи и книжа от чужд език на български и обратно; 5) за издаване, заместване, визиране и пр. на паспорти; 6) за молби за получаване на гражданство и изобщо във връзка с гражданството; 7) за даване услуги по Закона за противопожарната защита; 8) за разрешаване упражняването на някои занятия като лов, риболов, търговия на дребно, ползване на радиоапарат, уреждане представления и забави и пр.; 9) за изпити за добиване право на управление моторни превозни средства и пр.; 10) за издаване на патенти за изобретения и др.; 11) за услуги на държавните учреждения и за издаване документи от тях и други.

и ведомствени. В редица случаи от посочените в закона услуги, действия и пр., подлежащи на облагане с такса, се допускат освобождавания, които целят да се облекчат гражданите в ползване услугите на държавните органи, например във връзка с тяхната трудова дейност и т. н.

б) *Приходи от митнически сборове.* При внасянето, изнасянето и транспортирането на стоки през границите на страната митниците събират различни митнически сборове. Това са различни данъци и такси като мито, статистическо право, магазинаж и т. н. От тях най-голямо значение има митото.

Митото е данък, с който се облага преминаването на стоки през границата на държавата. Днес имаме вносни и износни мита, докато транзитните и вътрешните мита навред са изчезнали.

Голямото значение, което се отдава на митото, не се дължи толкова на неговите качества като инструмент за осигуряване приходите на бюджета, колкото на влиянието, което то упражнява върху развитието на народното стопанство като данък върху международния стоков оборот. Съвършено правилно другарят Тодор Живков в доклада си пред Юлския пленум на ЦК на БКП каза: „Митническата политика е средство за защита на националното производство, за развитие на ефективните отрасли и за поощряване икономичните на валута, вносни суровини, материали и машини. Очевидно ние и за напред трябва да създаваме благоприятни валутни и митнически условия за най-бързото развитие на икономическите връзки между социалистическите страни“¹.

Двете значения на митото — финансовото и народностопанско — обаче се намират в диалектично противоречие. Защото, за да се получават големи приходи от мито, трябва да се увеличава стокооборотът с облаганите стоки, а за да се използва покровителственото въздействие на митото, то трябва да се взема в размер, който намалява стокооборота с облажените продукти, а следователно и приходите от мито. Ето защо определянето размерите, формите и вида на митата трябва да има ясно определена задача и да се постави на научна основа.

Според начина на изчисляването си митата по начало биват адвалорни (стойностни) и специфични (количествени). Адвалорни са ония мита, които, както и самото име подсказва, се събират в зависимост от цената на стоката в процент от нея. Специфични са митата, които се изчисляват в зависимост от количеството на стоката по предварително определени ставки за всеки вид и качество на стоката.

В социалистическите държави се дава превес на адвалорните мита, понеже те са по-удобни, тъй като отразяват стопанската същност и значение на митото в плановото направляване на цените. В капиталистическите държави, обратно, като че ли повече се изпол-

¹ Работническо дело, бр. 207 (25 юли 1968), стр. 3.

зва, особено в миналото, специфичното мито понеже дава по-конкретна протекция на народното стопанство и на капиталистическите предприятия.

Митническа тарифа е официално установен систематически списък на стоките и нормите, по които става облагането им с мито. В нея обаче не се отчита само възможното въздействие на митото върху производството в страната, но и влиянието му върху международната търговия. Особено капиталистическите държави в преговорите за сключване на търговски договори отдават голямо значение на размера на митото и понякога на тях трябва да се правят отстъпки, за да се улесни и нашият износ в тях. Така изработването на тарифата става мероприятие, което изисква голяма опитност, икономически познания и политически усет.

Митото има различно съдържание при капитализма и при социализма. Неговото дълго задържане във финансовата система на капиталистическите страни се дължи единствено на изгодата, която то има за буржоазията. Там то дава на държавата сравнително големи приходи, като облага на първо място консумацията на трудещите се. Буржоазията използва митото, за да увеличи печалбите си и да закрепни своето господство. Чрез митническото облагане тя отстранява от местния пазар чуждестранните стоки, повишава цените и увеличава печалбите си. „Системата на протекционизма, казва К. Маркс, е била изкуствено средство за фабрикуване на фабриканти, за експроприране на независими работници, за капитализиране на националните средства за производство и на средствата за живот“¹.

Съдържанието на митото се променя в социалистическите условия. Народностопанското и финансовото му въздействие е силно диференцирано според това, дали се касае за облагане на стоки за широко потребление или на стоки с производствено предназначение. При положение, че външната търговия е монопол на държавата, протекционистическото значение на митото силно се стеснява. Вносът и износът се извършват съгласно държавния план и външната търговия има за цел да снабди страната с продукти, които са нужни за разширеното социалистическо възпроизводство. Цените на вносните и износните стоки се установяват също съгласно ценовата политика на страната. Митото от стоките, които внася държавният монопол, представлява разширение действието на данъка върху оборота и върху вносните стоки. Само потребителните стоки, които отделни граждани получават като подаръци от чужбина, подлежат на облагане с финансово мито. В този случай митото служи като средство за усилено облагане луксозната консумация на останките от капиталистическата класа и разните спекулантски елементи. Като приходоизточник на бюджета това мито все повече и повече намалява своето значение.

По-друго е положението, ако социалистическата държава облага производствени стоки (суровини, материали, съоръжения), които се

¹ Маркс, К. — Капиталът, т. I, изд. БКП, 1954, стр. 753.

използват от социалистическите предприятия. В подобен случай митото затруднява внасянето на такива основни средства. Ако се желае да се улесни внасянето им от страните на социалистическия пазар (СИБ), трябва да се въведат известен вид преференциални мита, които ще приближат социалистическата икономическа общност към състояние, близко до т. н. митнишки съюз. Във всички случаи обаче митото върху производствени стоки ще упражни силно въздействие върху предприятията да използват икономично обложените вносни стоки, понеже платеното мито се калкулира в себестойността и, следователно, се намаляват шансовете за печалба. По този начин митото се явява в известна степен инструмент на благоприятно въздействие върху икономиката на предприятията, като поощрява и местното производство на съответните средства. Налагане обаче върху машини и други съоръжения, то в някои случаи може да съдействува за забавяне на техническия прогрес и обновяване съоръжеността на промишлеността, селското стопанство и другите отрасли със съвременна модерна техника. Ето защо изработването на митническата тарифа при подобни отношения ще трябва да се подготви чрез сериозни икономически изследвания. Въз основа на подобен анализ трябва да се отчетат всички възможни стопански и финансови последици на митото. Митническите тарифи и при социализма ще клонят към известна диференцираност и усложняване на системата на ставки. При това не трябва да се забравя, че по начало почти винаги вносното мито представлява само преразпределение на националния доход на страната, която го налага, че то се понася от нейното народно стопанство.

в) *Приходи от глоби и конфискации.* Глобата е задължително плащане, налагано по съдебен или административен ред във връзка с извършено нарушение на закон или неправомерно действие. Следователно тя има по-скоро наказателно-изправителна задача, отколкото да даде приходи на държавата. Глобите се определят било в абсолютна сума, било като лихва в зависимост от сумата и срока на извършеното нарушение. Така например по силата на Закона за данъка върху оборота за невнасяне данъка в срок и други нарушения министърът на финансите налага глоба до 2000 лв., докато за закъсняване на всеки просрочен ден виновните са длъжни да заплатят дължимата сума с лихва 0,05%.

Конфискацията е принудително и безвъзмездно изземване на имущество в полза на бюджета във връзка с извършено престъпление или неправомерно действие. Така например подлежат на изземване в полза на държавата дървените материали и другите горски продукти, добити при нарушаване на законните постановления за стопанисване на горите, както и инструментите за сеч или повреждане, с които е извършено деянието.

От събираните глоби, както и от продажба на конфискуваното имущество бюджетът ежегодно има определен приход.

Глава VI

ПРИХОД ОТ НАСЕЛЕНИЕТО

§ 1. ОБЛАГАНЕ НА НАСЕЛЕНИЕТО С ДАНЪЦИ

При социализма само облагането на населението с данъци по своята социаликономическа същност има характер на преразпределение на националния доход и отговаря на същината на данъка. При голямата роля, която имат за държавния бюджет приходите от народното стопанство, естествено е приходите от облагане на населението да имат само второстепенно значение. Но това положение и постепенното намаляване на тяхното значение за бюджета не бива да създава впечатлението, че тези приходи имат и малко политическо и народностопанско значение. При социализма разпределението в народното стопанство става според вложения от всекиго производителен труд. Възнаграждението, което получават трудещите се, трябва да отговаря на количеството и качеството на труда, който е положил всеки един. При това положение теоретически с ликвидирането на класовите различия и противоречия преразпределението на доходите се явява излишно. Само усложненото международно положение, създадено от попълзновенията на империалистическите сили и постоянно подновяването от тях изостряне на международните отношения налагат мобилизиране на част от трудовото възнаграждение в полза на общите интереси. Още от 1957 г. СССР почна да провежда политика на намаляване и премахване данъците от населението. В 1958 г. се премахна данъкът от малосемейните граждани, както и данъкът върху оборота от нестиковите операции и т. н. На XXII конгрес на КПСС се подчерта тенденцията към постепенно премахване на подходящия данък от населението, а същото се реши и от VIII конгрес на БКП. Данъците от населението са загубили вече във всички социалистически страни класовото си значение, понеже антагонистическите класи са изчезнали, а също и значението си като бюджетен приходозточник, понеже представляват само около 7—8% от общите приходи. Сега данъчното облагане се използва от социалистическата държава предимно за съгласуване на личните интереси

с обществените. В програмата на КПСС изрично се казва, че задачата на партията да се създаде висок жизнен уровень на населението ще се разреши между другото и чрез премахване на данъците от населението. У нас през последните години чувствително се повиши размерът на необлаганата работна заплата. Може да се очаква, че при по-добра финансова обстановка в недалечно бъдеще изобщо доходите на трудещите се ще се освободят от облагане.

Във връзка с отменянето на данъците трябва да се разясни въпросът и за необлагаемия минимум. За да се разбере добре това понятие, трябва да го различаваме ясно от понятието екзистенци-минимум. Екзистенци-минимум е общоикономическо, а не финансово понятие и под него се разбира онзи най-нисък доход, който при дадени обществени условия е необходим, за да може едно лице да съществува. Необлагаем минимум обаче е определен минимален доход (или друга данъчна основа), който не подлежи на облагане. Може освобождаването от облагане да засяга само данъкоплатците, които изобщо имат доход само в такъв размер, или пък да засяга и онези, които имат по-голям доход, но доходът им в този размер не се облага.

Има много причини да не се облагат най-ниските доходи. На първо място основанията са социални: социалистическата държава, в която грижите за човека стоят на първо място, не може да позволи трудещите се с малки доходи, които приближават екзистенци-минимума, да отделят от тях за данъци. Ето защо необлагаемият минимум при социализма далеч надхвърля екзистенци-минимума. Прибавят се и чисто финансови основания. Събирането на данъците от дребните доходи причинява относително големи разноси на финансовите служби. В някои случаи дори събирането на подобни дребни суми може да се окаже дефицитно или, както се казва, данъчната дара при тях е твърде голяма. Така причини от финансово-техническо и социално естество налагат в много случаи необлагаем минимум както при подоходния, така и при другите данъци от населението.

В същия смисъл трябва да се разбира и въпросът за данъчната справедливост. При социализма се приема, че данъчното облагане трябва да е съразмерно на поносимостта му от данъчния носител, да се намира в съответствие с неговата стопанска мощ. Съответно на това схващане член 94 от нашата Конституция постановява: „Данъчните задължения на гражданите се разпределят според тяхната стопанска мощ“. Понеже стопанската мощ се изразява в дохода, ясно е, че най-справедлив данък е подоходният данък в неговата прогресивна форма. Той е основната форма на облагане на населението при социализма.

Съществена отлика на социалистическите данъци от тези при капитализма е тяхната възвръщаемост. В социалистическите страни, където няма експлоататорски класи, целият национален доход отива в полза на трудещите се. Социалистическата държава изразходва събраните средства за повдигане културата и подобряване бита на трудещите се. Издръжката на безплатната всенародна ме-

дийнска помощ, на безплатното образование и професионална подготовка на подрастващото поколение и т. н. далеч надхвърля сумата, получавана, като бюджетен приход от облагане на населението.

Обикновено населението не се облага само с един-единствен данък, а с няколко отделни данъци. Ето защо при данъчното облагане се говори за данъчна система. Под данъчна система се разбира планомерното съчетание на няколко отделни данъци. Отделните видове данъци в нея може да се класифицират от различни гледни точки — според начина на облагането, според обекта на данъка и пр. Общо взето, ние делим данъците на две основни групи: а) общи, които се събират от гражданите с оглед на преразпределението на техните средства и при които не съществува връзка между ползването на държавна дейност и плащането на данъка — това са данъците в тесен смисъл на думата и б) специални, които се събират във връзка с ползването на някои услуги на държавните органи и които донякъде представляват възмездяване на тези услуги — това са берните или таксите (сборовете).

Друго деление на данъците е делението им на натурални и парични. Това деление в известно отношение е загубило вече своето значение. Събирането на данъците в натура се е практикувало в далечното минало, когато то е отговаряло на слабото развитие на производителните сили, но натурални данъци е имало и през време на военния комунизъм в СССР. Днес в социалистическите страни всички данъци са парични.

Данъците биват още редовни и извънредни. Редовни са, когато редовно се използват за покриване разходите на държавата, докато извънредните се събират по повод на даден извънреден разход. Извънредни са най-вече данъците по покриване на военните разходи. Типичен извънреден данък у нас беше еднократният данък върху имуществото от 1946 година.

Често се среща делението на данъците на обложни и безобложни. То се прави с оглед на това, кой и как определя данъчното задължение. При обложните данъци това е данъчната служба, при безобложните данъци, обратно — данъчното задължение се определя от този, който контролира данъчния обект; той едновременно е задължен и да внесе данъка на приход. Безобложните данъци се събират при източника, при самото проявление на данъчния обект. Типично безобложни са данъците от заплатите на служителите и работниците. Общо те се събират по-лесно и при опростена данъчна техника. При социализма господства тенденцията всички данъци да се събират безобложно.

Във връзка с мотивите за въвеждане на данъците някои говорят за финансови и нефинансови данъци. За финансови се смятат данъците, които се въвеждат единствено с цел да се осигурят приходи на бюджета, докато нефинансовите преследват като основна своя цел други (стопански, политически и др.) задачи — например ергенският данък като средство за поощрение раждаемостта.

В капиталистическия свят най-често употребяваното деление на данъците е делението на преки и косвени. Преки са данъците, които лягат върху доходите на отделните лица, докато косвени са данъците върху консумацията. При капитализма косвените данъци са най-много разпространени. Както беше вече отбелязано по-горе, при социализма прехвърлянето на данъците е овладяно поради плановия характер на народното стопанство и ценообразуването. Ето защо у нас едва ли има смисъл делението на данъците на преки и косвени.

Най-после данъците може да се разделят на републикански и местни според това, дали приходите от тях постъпват в полза на бюджета на републиката или в полза на бюджетите на народните съвети.

§ 2. ПОДОХОДНОТО ОБЛАГАНЕ В НРБ

Във всички социалистически страни основен данък от населението е подоходният данък или, както той се нарича у нас, данъкът върху общия доход. Широкото приложение на този данък се дължи на големите му предимства при съгласуване на личните интереси с обществените, както и на това, че при него лесно може да се достигне до облагане на отделния данъкоплатец съответно на неговата стопанска мощ.

Подоходен данък, по своето съдържание обаче коренно различен от социалистическия, съществува в почти всички съвременни капиталистически страни. В тях въвеждането му е резултат на тежката борба, която е водила работническата класа. Най-напред е бил въведен в много несъвършена форма в края на XVIII век в Англия за преодоляване на финансовите затруднения на страната при войните с Наполеон. Успехът му популяризира този данък в тогавашния капиталистически свят и разпалва борбата на осъзналото своите класови интереси работничество за неговото повсеместно въвеждане. Той става цел на всички реформаторски стремежи на данъчната политика. В Комунистическия манифест той се представя като данък, за въвеждането на който се бори революционният пролетариат и неговото класово движение. Буржоазията дълго време се е съпротивлявала срещу въвеждането му, защитавайки своите класови интереси. Когато повече не е възможно да се избегне въвеждането му, капиталистическата класа се постарала да ограничи размерите на облагането в границите, които не накърняват съществено интересите на капитала и не спират натрупването. Днес монополистическият капитал стои заслонен зад този „детински прогресивно-подоходен данък“¹, запазвайки си всички финансови изгоди.

И в буржоазна България въвеждането на прогресивно-подоходния данък има своята интересна история. Отдавна както социалде-

¹ Лени н, В. И. — Съч., т. 19, стр. 192.

мократическите партии, следвайки идеите на Дим. Благоев и другите първи социалисти, така и другите партии с прогресивна идеология, като БЗНС, радикалната партия и пр., защитавайки интересите на трудещите се, са поставили като важна точка в програмните си искания въвеждането на прогресивно-подоходния данък като основен данък. В 1922 г. БЗНС, като управляваща партия, осъществи тази идея, но след неговото насилствено сваляне от власт фашисткото управление отново въведе системата на регресивните косвени и реални преки данъци. Едва след победата на народа през 1944 г. се създадоха условия за окончателно въвеждане на прогресивно-подоходното облагане.

Данъкът върху общия доход беше въведен у нас като основен данък от населението по искане и под натиска на народните маси през 1946 г. и влезе в сила от 1 януари 1947 г. Законът е бил изменен многократно съответно на промените в нашето обществено развитие по пътя да социализма. Сегашният му вид¹ е съобразен със съветския опит в подоходното облагане и той включва в социалистическото строителство всички трудещи се според техните реални доходи и възможности.

С ДОД са задължени физическите и юридическите лица, местни и чужди граждани. Чуждите граждани са задължени само за доходите им, добити в страната, а българските граждани за доходите, придобити в страната или внесени от чужбина. Членовете на отделното домакинство се облагат общо за своите доходи, ако произлизат от общо стопанство. Всяко физическо лице, което има отделно домакинство или което има самостоятелни доходи, се облага отделно.

Не подлежат на облагане с ДОД следните доходи и лица : а) доходите на членовете на ТКЗС, получавани срещу изработените трудовни ; б) доходите, получавани свръх нормата от продажба на селскостопанска продукция и приплода на добитъка ; в) пенсияте и стипендиите ; г) заплатите и възнагражденията на чуждестранните дипломатически представители при условие на взаимност ; д) еднократните помощи ; е) лихвите от влогове в кредитните и влогонабирателни институти и тези от държавни заеми, вкл. премияте от такива ; ж) печалбите от лотарии, разрешени от правителството и а) обезщетенията от застраховки.

Не плащат ДОД също държавните предприятия, МТС, ДЗС, политическите партии, обществените и масови организации и съюзи с идеални цели² и пр.

Облагането на данъчнозадължените лица е разделено на два главни дяла — облагане на градското население и облагане на сел-

¹ Д. в., бр. 132 от 6. VI. 1950 г.

² Обществените организации и сдружения с нестопанска цел (Синодът на Бълг. православна църква, Български ловно-рибарски съюз, СОАТ, и пр.), които извършват стопанска дейност и реализират печалби, се облагат за тези печалби пропорционално в процент, не по-голям от 30%, като ежегодно размерът на облагането се определя от министъра на финансите. (Д. в., бр. 52 от 5. VII, 1966).

ското население. Признакът на разделението обаче не е местожителството, а произхода на преобладаващия доход. Лицата, жители на града, които имат доходи от селско стопанство и последните са по-големи от доходите им от другите занятия, се облагат като селски стопани и обратно — жители от селата, респ. земеделци, които имат други доходи и те са по-големи от доходите им от селско стопанство, се облагат като жители на града.

Първо, облагане на градското население. То е разделено на 4 групи, които се облагат по различни прогресивни таблици, а именно:

- а) заплати, надници и възнаграждения на работници, служителите и други трудещи се;
- б) възнаграждения (извън служебната им заплата) на писатели и други работници на науката и изкуството;
- в) възнаграждения на временните сътрудници на проектантски организации;
- г) доходи от свободни професии, занаяти, търговия, наеми и пр.

Към първата група принадлежат лица, които получават заплати, надници и други възнаграждения от държавния бюджет, учреждения и предприятия, от кооперации, организации, задруги, както и от частни лица и дружества за заемана от тях служба или постоянна работа. Облагането и погашението на данъка става безобложно и ежесечно, като учреждението или предприятието-платец е длъжно да отчисли данъка при плащане заплатата и да го внесе по държавния бюджет.

Месечният доход до 55 лв. е необлагаем. Възнагражденията над 55 лв. се облагат по етажна прогресия така, че месечни доходи над 72 лв. се облагат с 4,08 лв. плюс 12% за горницата. При това данъкът за месечни възнаграждения до 70 лв. се намалява с 20%.

Втората група обхваща писатели, художници, артисти и други работници на науката и изкуството, които получават възнаграждения извън служебното си занятие. Възнагражденията се облагат годишно, доколкото се получават от едно и също предприятие или учреждение, и то безобложно. Възнаграждения, получавани от другаде, се облагат самостоятелно по същия начин. Прогресията на облагането почва от 4% за първите 240 лв. и след това при етажна прогресия достига до 17% за горницата над 1500 лв. годишен доход.

Третата група обхваща временните сътрудници на проектантските организации, които се облагат за възнагражденията, получавани извън тези от служебните им занятия. Те се облагат помесечно и то доходът им до 40 лв. се облага с 8% и при доста бърза прогресия месечният доход над 320 лв. за горницата се облага с 48%.

Четвъртата група обхваща облагането на доходите от свободни професии, занаяти, търговия, наеми и т. н. Те се облагат годишно. Данъкоплатецът подава декларация пред финансовите органи за годишния си доход в края на годината. Необлагаеми суми няма. За първите 200 лв. годишен доход размерът на облагането е 9% и при съответно покачване на прогресията горницата над 3200 лв. годишен

доход се облага с 48%. С изменение на закона от 1968 г.¹ се образува една подгрупа, за която прогресията продължава и над 3200 лв. годишен доход. Частните занаятчии, които произвеждат стоки за широко потребление, за реализирания доход над 4000 лв. се облагат с 1246 лв. плюс 54% за горницата между 4000 и 5000 лв. и при доста стръмна етажна прогресия трябва да плащат за горницата над 7000 лв. 81% данък. Общо тази група лица са най-тежко обложени, което отговаря на несоциалистическия характер на доходите им.

Вторият дял от закона обхваща доходите от селскостопански приходаизточници, а именно: а) стопанствата на едноличните селски стопани; б) личните стопанства на членовете на ТКЗС; в) личните стопанства на работниците, служителите, пенсионерите и членовете на ТПК.

Най-важният момент на облагане доходите на едноличните селски стопани е да се определи височината на самия доход на отделното стопанство. Облагаемият доход се установява по състоянието му към 1 юли на годината и то: по фактически засятата или засадена площ, по броя на добитъка, свинете, пчелните кошери и пр. според установени за всеки вид посев и добитък норми, валидни за всеки окръг на страната отделно. Нормите са определени от Закона с право на корекция в известни граници от Министерския съвет и съответните народни съвети. Облагането става годишно въз основа на служебна бележка, издадена от народния съвет. Необлагаеми са 200 лв. годишен доход на домакинство, а когато домакинството има и други доходи от каквото и да е занятие, тогава първите 200 лв. се облагат с 4%, следните 200 лв. с 5% и т. н., а доходите над 4000 лв. годишно за горницата се облагат с 46%. Данъкът подлежи на внасяне на четири равни части: до 30. IX, до 31. X, до 30. XI и до 20. XII на годината.

Доходите от личното помощно стопанство на селските стопани-кооператори се облагат така: освобождават се от облагане доходите от животновъдството и пчеларството, ако то е в рамките, позволени за ТКЗС; доходът от обработваемата земя, се облага по твърди норми и то от 0,5 до 2 лв. на декар годишно според категорията на земята и района, в който тя се намира. При облагането не се гледа с какво е засята или засадена земята. Министерският съвет може да изменя нормата при спазване средната норма за съответната територия. При това членовете-кооператори, които стопанисват земя според нормите, позволени за ТКЗС, плащат данъка с 40% намаление. Този начин на облагане в абсолютна ставка, наподобяващ поземления данък, трябва да стимулира интензивното и продуктивно обработване на помощното стопанство. То трябва да поглъща свободния труд на членовете-кооператори, да дава занимание на ограничено работоспособните членове на техните семейства (старци, деца) и да даде допълнителна стабилност на тяхното препитание.

Работниците, служителите, пенсионерите и т. н., които обработ-

¹ Д. в., бр. 69 от 3. IX. 1968.

ват земя в рамките, позволени за членовете на ТКЗС по Примерния устав, се освобождават от облагане.

Това са общите постановления на закона, но има редица случаи на диференцирано облагане на данъкоплатците, за да се поощри производството или да се осигури препитанието на някои особено злепоставени граждани. Така законът дава различно третиране на използвания собствен и чужд труд. Домакинствата, които използват постоянен наемен труд, плащат данъка с увеличение и то⁹ при един работник с 10%, при двама работника с 15% и при трима работника с 30%.

Обратно, в редица случаи имаме облекчения. Така при облагане на пчелните кошери, когато броят им е до броя на членовете на домакинството, доходът от тях не се облага, когато същият е до два пъти от броя на членовете на домакинството — доходът се взема в половин размер и т. н. Облекчават се също малодоходните и малоработоспособни домакинства и т. н. Министерският съвет може да реши да намали данъка и на домакинства, които посеви или добитък са пострадали от бедствия. Облекчени са също следните доходи: а) риболовците плащат данъка с 50% намаление; б) глухонемите и слепите се освобождават от данък, когато доходът от самостоятелното им занаятно е до 320 лв. годишно, а при по-голям доход се облагат само за горницата над 320 лв.

Нашият данък върху общия доход в днешния си вид трябва да се смята отговарящ на съвременния етап на нашето социалистическо развитие. При него са запазени интересите на бюджета, като същевременно е даден стимул за повишаване производителността на труда. Спазен е класовият подход към отделните групи данъкоплатци. Навред, доколкото е възможно, се предвижда безобложно облагане и текущо внасяне на данъка. Прогресията се провежда така, че се запазва действието на социалистическия закон за разпределението според труда. Данъчната тежест се разпределя съразмерно стопанската мощ на гражданите. Без съмнение в някои подробности данъкът ще се изменя с напредъка на социалистическото изграждане на страната, но общата му тенденция е установена.

§ 3. ПРИХОДИ ОТ МЕСТНИ ДАНЪЦИ

Данъчните приходи на народните съвети у нас са установени със Закона за местните данъци и такси. Те обхващат следните основни видове: а) данък върху сградите; б) данък върху наследствата; в) военен данък и г) данък от неомъжените, неомъжените, овдовелите, семейните и разведените без деца.

а) *Данъкът върху сградите* се смята като едно от най-старите облагания изобщо. Появил се в отделни страни още в древността, той е претърпял много и съществени метаморфози, но продължава да съществува под една или друга форма във всички страни, в които има сгради като частна или лична собственост.

Нашият данък върху сградите има своята история. В турско време се е облагала отделно сградата (иджар) и отделно мястото (емляк). Като единен данък върху сградата и дворното място той е узаконен от 1895 г. След това в буржоазния период на няколко пъти той се е събирал ту като държавен, ту като общински данък. В днешния си вид е уреден със Закона за местните данъци и такси. Съгласно установения ред с него се облагат сградите, дворните места и парцелите, като дворните места, които се намират извън регулационния план на населеното място, се облагат в размер до 2 декара.

На облагане не подлежат всички сгради. Съгласно Закона от облагане се освобождават: а) сградите на учрежденията и държавните предприятия, ако не са отдадени под наем; б) почивните домове на профсъюзите; в) сградите и местата на ДЗС, ТКЗС и пр., освен ако се отдават под наем или са жилищни помещения; г) сградите на политическите партии и обществените организации от различен вид; д) сградите на чуждите държави, служещи за дипломатически цели, при условие на взаимност; е) сградите, служещи за молитвени домове, и др.

Данъкът се определя върху стойността на сградата въз основа на така наречената данъчна (емлячна) оценка. Тя се установява по норми, установени от МС по предложени на министъра на финансите. Нормите за сградите са на кубически метър според местонахождението и вида на строежа, а за дворните места — на квадратен метър съгласно категорията им. Размерът на облагането е различен според това, дали сградата е частно притежание или обществено и то: а) за сградите, дворните места и парцелите на жилищния фонд на държавата, кооперативните и обществените предприятия, учреждения и организации — 1 на хиляда върху оценката и б) за останалите сгради, дворни места и парцели — 2 на хиляда. Данъкът подлежи на внасяне до 20. III., до 20. VI, до 20. IX и до 20. XII. На предплатилите целия данък в първия срок се прави 5% отстъпка.

б) *Данък върху наследствата.* Този данък се явява резултат на сложна и продължителна класова борба в буржоазния свят през XIX в. Надали има друг данък, при въвеждането на който да се е оказвало такова съпротивление и относно който да са се водили толкова много и горещи спорове. Идеолозите на буржоазията са твърдели, че с въвеждането му ще се притъпят стимулите към стопански напредък и пр. В действителност данъкът съществува вече два века, без да е настъпила някоя от предсказаните „злини“. Причината не е само лесното и широко разпространено прикриване на наследствата и ниския размер на облагането, но чисто и просто нежеланието на буржоазията наистина да приеме облагането на наследствата.

Облагането на наследствата при социализма е естествено, защото наследството представлява увеличение на имотното състояние на наследника, който понякога го получава, без да го е заслужил с труда си, и следователно трябва да се обложи, както се облага всеки доход. При това естествено е облагането да е прогресивно, понеже и всяко друго увеличение на дохода се облага прогресивно. **Колкото**

се касае пък до обстоятелството, че прогресията се поставя в зависимост от степента на родството на наследника с наследодателя, то това се оправдава с обстоятелството, че обикновено най-близките родственици на наследодателя, като съпруга, деца, родители и пр., са помагали по един или друг начин за увеличението и запазването на имота. Те са живели или продължават да живеят от неговите доходи. За тях наследството нито е напълно безвъзмездно, нито представлява увеличение на дохода им. Засиленото облагане на по-далечните сродници се дължи на това, че връзките им с наследодателя и неговата стопанска дейност са малки и забогатяването им от наследството е неоправдано. При това законното наследяване у нас е ограничено между близките роднини, а за другите наследници полученото наследство е тежко обложено. Когато у нас отпадне частната собственост върху по-големи имуществва, както е в СССР, самият данък също ще отпадне и ще добие характер на такса за наследяване на лична собственост.

У нас данъкът върху наследствата е в полза на местните бюджети. Подлежат на облагане имуществата (движими и недвижими имоти, вземания, ценности и пр.), които преминават в наследство по закон и завещание и то само когато наследяването е безвъзмездно. Данъкоплатци са българските граждани за наследствата им от страната и чужбина, и чуждите граждани за наследствата им само в страната. Облагат се дяловете на всеки наследник отделно. Движимостите се оценяват по тяхната действителна цена, покритите имоти по текущата данъчна оценка и полските имоти по норми, които се определят от Министерския съвет по доклад на министъра на финансите. От актива се приспадат доказаните задължения, както и вземанията, от които наследниците са се отказали в полза на държавата. Спадат се също и разноски за погребение в размер на 80 лв.

При откриване на наследството наследниците са длъжни в срок от 2 месеца да подадат декларации до финансовия отдел на НС. Освобождават се от данък: обикновената покъщнина, застраховки до 800 лв., облигациите по държавните заеми, пенсите, чензите на дейките, библиотеки, предмети на изкуството и др. п. Не подлежат на облагане наследствените дялове на наследниците по пряка линия до 400 лв., а за останалите — до 80 лв. Дяловете на преките наследници, състоящи се от внесено в ТКЗС имущество, се освобождават от данък, ако наследниците също членуват в ТКЗС, а ако не работят в ТКЗС — данъкът на техния дял се намалява наполовина. Също така, ако наследодателят е бил обложен с данък върху наследството през последните 3 години, наследниците плащат върху същото наследство данъка наполовина.

Наследството се облага за наследствените дялове на наследниците, съпрузи, нискостоящи и възходящи, прогресивно, като първите 800 лв. се облагат с 2% след това размерът на облагането расте под форма на етажна прогресия и горницата над 12 000 лв. се облага с 50%.

За наследствата на роднини по сребрена линия данъкът се увз-

личава с 20%, а за тези, придобити по завещание от други лица с 60%.

в) *Военен данък.* Военният данък се смята един вид изравнение на освободените от военна повинност. Той засяга само лица, които са освободени от военна повинност, и обикновено се обосновава със стопанските изгоди, които те имат. Възможен е в два основни вида: а) когато облага лицата, които на законно основание не отбиват редовната си военна или изравнената с нея трудова повинност, и б) когато съответното лице във военно време по каквато и да е законна причина не е мобилизирано, а упражнява занаята си и има съответно доход. От първия вид е нашият военен данък, а от втория — въведеният под това име в СССР данък през време на Великата отечествена война.¹

Нашият закон задължава лицата от мъжки пол на възраст от 20 до 50 години, ако не са служили военната или трудовата си повинност или са негодни да служат във войската или за работа в трудовата повинност да плащат данък. Освобождават се младежите, които поради физически, душевни или умствени недостатъци са негодни за служба и неспособни с личен труд да се прехранват, както и лицата, които са станали негодни да служат по повод или при изпълнение на самата служба.

Военният данък е основен и допълнителен и се плаща в продължение на 6 последователни години, като се определя на два пъти по за 3 години, а се събира ежегодно. Основният размер на данъка е 6 лв. годишно, а допълнителният е 1% върху дохода на обложения, по който същият плаща данък върху общия доход. Когато младежът не плаща данък върху общия доход, облага се само с основния размер.

Данъкът се плаща годишно на три равни части до 30 юни, до 30 септември и до 20 декември на годината. При изселване или временно напускане страната на лица, навършили 17 години, данъкът се определя и събира наведнъж за 6 години или военното окръжие определя гаранция в същия размер. Гаранцията се конфискува, ако лицето не се завърне в страната.¹

г) *Данък върху неомъжените, неомъжените, овдовелите, семейните и разведените без деца.* Този данък, популярно наречен „ергенски данък“, се събира по силата на Указа за насърчаване на раждаемостта¹. Той има типично нефинансова задача: като отежни доходите на съответните лица, да ги поощри към брак и увеличение на раждаемостта. Нефинансовият му характер проличава особено, като се вземе пред вид логическата му свързаност със семейните добавки и другите бюджетни помощи за многодетните семейства. Същевременно той представлява известно обществено изравнение на разходите на малолетните семейства с по-големите разходи на многодетните семейства.

С „ергенски данък“ се облагат българските и чуждите граждани с местожителство в страната неомъжени, неомъжени, овдовели и разведени както и семейни без деца, на възраст от 21 до 45 години за жените и от 21 до 50 години за мъжете.

¹ Д. в., бр 15 от 23 II. 1968 г.

Гражданите, които имат доход, обложен с ДОД, плащат данъка безобложно в размер 5% върху дохода си, ако са на възраст от 21 до 30 години, и в размер 10%, ако са над тази възраст. Семейните без деца започват да плащат данъка в размер 10% пет години след сключването на брака, дори ако са под 30-годишна възраст.

Освободени са: а) семейните до 2 години от сключване на брака или от смъртта на детето; б) родители на деца, загинали в Отчествената война, в борбата срещу фашизма и капитализма или като трудоваци и войници; в) лицата, които имат инвалидност I, II или III група, и г) слепите граждани.

§ 4. ПРИХОДИ ОТ МЕСТНИ ТАКСИ

За бюджетите на народните съвети са от значение и приходите от такси. Законът за местните данъци и такси определя случаите, когато те се събират. Размерът им се определя по тарифи, одобрени от МС. По-главните местни такси са:

а) *Такси за получаване на имущество по дарение и по възмезден начин.* Фактически това са две такси. Първата се събира при прехвърляне на движими и недвижими имущества като дарение, а втората при възмездно прехвърляне, т. е. при покупко-продажба на недвижими имоти, едър добитък и пр., както и при учредяване вещни права върху недвижими имоти.

б) *Такси за използване на превозни средства.* Подлежат на облагане частните собственици на а) автомобили, мотоциклети, велосипеди, лодки и пр., б) ездови коне и в) коне, катъри и мулета, използвани за превозване по занаят.

в) *Такси за ползване на водопроводна и канализационна мрежа и за изхвърляне на смет.* Тези такси се плащат за ползване на съответните услуги и се определят по калкулационна сметка, за водопроводната и канализационната мрежа съответно на изразходваната вода, а тази за „смет“ според данъчната оценка на недвижимия имот.

г) *Такса за пазене на полските имоти* — плаща се от собствениците на тези имоти за пазенето им. Таксата всъщност е облагане, понеже се налага без оглед на действителната услуга и нейната желателност и почти винаги има размер, който надхвърля направените разходи. С кооперирането на полските имоти таксата загуби почти всякакво значение.

д) *Такси за почивка или курортно лечение в курорти от републиканско или местно значение.* Към народните съвети, на територията на които се организират курорти, се учредява фонд „Благоустройство и озеленяване на курортните места“. Ведомствата, профорганизациите, обществените и кооперативните организации за всяка ползвана крата за почивка или курортно лечение, и частните лица, които посещават курорта, плащат такса, размерът на която се определя от правилника на фонда¹.

¹ Известия, бр. 13 от 14. II. 1953 год.

е) Такси за заверки и услуги от административен характер — събират се по различни поводи, като: а) заверка на подписи, договори, пълномощия от местните народни съдилища; б) издаване на свидетелства, удостоверения, разрешителни и т. н. Определени удостоверения и пр. не подлежат на облагане.

ж) Такси за ползване на тържища и пазарища. Плаща се за ползване място за продажба по пазарите и тържищата. Размерът зависи от начина на продажбата (на ръце, с количка и пр.) и от заеманата площ.

з) Такси за ползване на училищата, леговищата, детските градини, домове, площадки, общежития и др. Основните такси от този вид — за всички видове и степени училища — са отменени и обрзаванието е напълно безплатно. Останалите такси (за детски градини и домове, общежития, лагери и др.) имат чувствително намален размер при много освобождавания на социален принцип.

и) Събират се също редица такси, които имат характер на цени. Такива са таксите за техническо обслужване, за използване на карьерни материали, за ветеринарно обслужване и т. н.

Общо и при местните такси съществува ясна тенденция да се намалява техният размер и случайте, когато се събират.

§ 5. САМООБЛАГАНЕ НА НАСЕЛЕНИЕТО В НРБ

Нашата народна република изразходва много средства за културния напредък и за подобряване бита на населението, но тези разходи са недостатъчни. Не трябва да се забравя, че поради малкото грижи, полагани в миналото, ние сме изостанали от културата на по-напредналите социалистически страни. Особено изостанало е благоустройството на селата и някой бързо развиващи се градове. Буржоазното управление не полагаше грижи за тяхното благоустройство и за духовната култура на населението им. Наличието на голяма разлика на условията на живота в града и селото е закономерност при капитализма. В миналото селското стопанство не даваше особени печалби на капитала и не съществуваше възможност за широко проникване на капиталистическата система в него, така че господстващата класа задържаше културното развитие на селото, за да го използва като източник на евтина работна ръка и евтини суровини. Поради това у нас съществуваше не само обща изостаналост, но и голямо различие в благоустройството и културното състояние на селото и града, както и между отделните райони на страната. Различията затрудняват грижите на народната власт за повишаване бита и културата на отделните населени места. Прибавя се още, че при бурния стопански напредък на страната след социалистическата победа в редица селища, изостанали в миналото, се почувстваха нараснали културни и битови потребности, което наложи в тях да се вземат конкретни и диференцирани мерки. Някои от необходимите мероприятия в тази насока лесно можеше да се проведат с труда на самото население и с използване на местни ре-

сурси. Това е причина да се въведе финансирането на мероприятията за развитие на отделните населени места по пътя на самооблагане на населението.

Най-напред самооблагането беше въведено за опит в резултат на местни инициативи, а от 1951 г. със специален закон за самооблагане на селското население само за селата. Добрите резултати доведоха до разпространение практиката на самооблагането върху всички населени места в републиката, което се регулира със специалния Закон за самооблагането на населението от 11. II. 1958 г.

Най-характерно за самооблагането е строгото провеждане при него на демократическите принципи специално при определяне размера на вноските на гражданите. То става на началата на строга демократичност и доброволност. Размерът на вноските се определят от общо събрание на всички граждани, подлежащи на самооблагане, и то с квалифициран състав.

Самооблагането има за цел по желание и решение на населението да съдействува да се осъществят известни благоустройствени и културни мероприятия от местно значение. Инициативата принадлежи на гражданите, на обществено-политическата организация: Отечествен фронт, на другите масови организации и на изпълнителния комитет на народния съвет при спазване принципите на демократически централизъм.

През дадена година в дадено населено място може да се проведе само един път самооблагане и то трябва да е така разчетено, че да бъде по възможност приключено в течение на годината. Събраните суми и доброволният труд на населението може да са предназначени за прокарване и поправка на водопроводи, за електрификация, за строеж на пътища, болници, училища, читалища и други мероприятия от културен, битов и стопански характер.

При наличие на инициатива за самооблагане народният съвет трябва да определи обектите, които смята да се реализират, да приготви проектосметната документация и да организира общо събрание, на което трябва да участвуват и да гласуват за предложението поне $\frac{2}{3}$ от подлежащите на самооблагане лица. Общото събрание определя дали да се проведе самооблагане, дали участието да бъде само с парични вноски, само с доброволен труд или едновременно с парични вноски и труд; кои мероприятия да се осъществят и къде, процента на паричното участие и броя на трудовчасовете, както и кои материално затруднени лица се освобождават или за кои се намалява размерът на вноските.

Паричните вноски, с които се задължават гражданите, не може да бъдат по-големи от 3% от годишния им доход. Личният доброволен труд може да достигне до 40 трудовчаса (при участие с коли до 20 трудовчаса) за мъжете от 18 до 60 години и за жените от 18 до 55 години. Трудовото си участие гражданите могат да заменят със заплащане, размерът на което е еднакъв за всички участници и не може да надминава 1,60 лв. за всеки 8 трудовчаса. Решението на общото събрание се одобрява от изпълнителния комитет на горестоя-

щия народен съвет, ако са спазени всички законни изисквания при провеждането му.

Събраните по пътя на самооблагането суми не постъпват в бюджета на народния съвет. Те са извънбюджетни средства, които се държат в съответната банка и се изразходват по специална сметка. Финансовите органи на народните съвети само събират, отчитат и контролират изразходването им.

Ние не се впускаме в подробности в организацията на самооблагането. Безсъмнено е, че това своеобразно финансово мероприятие играе значителна роля в социалистическото изграждане на нашите села и градове. По този път се предприеха и създадоха мероприятия, които ускориха материално-битовото и културно развитие на населените места. Същевременно обаче редовното ежегодното изпълнение на самооблагането довежда до индиферентност към него в гражданството, до нарушаване на демократическите принципи в организацията му и т. н. Неравномерното определяне на размерите на вноските и трудовото участие са също неблагоприятен елемент. Всичко това налага в близко бъдеще самооблагането да се преустрои на нови начала.

Глава VII

СПЕСТОВНО ДЕЛО И ДЪРЖАВНО ЗАСТРАХОВАНЕ ПРИ СОЦИАЛИЗМА

§ 1. СЪЩНОСТ И ФОРМИ НА СПЕСТОВНОСТТА ПРИ СОЦИАЛИЗМА

В стоковото производство нормално моментът на получаване на парични суми от каквото и да било произход — доходи на трудещите се, от реализация на продукция и пр. — не съвпада с момента на тяхното изразходване. По тази причина както в предприятията, така и в населението винаги има временно свободни парични средства.

Временно свободните парични средства на населението на територията на цялата страна са огромна сума. Те имат характер на „временно свободни“ само от гледна точка на отделните лица, като в тях се появяват не еднократно, а системно, след всяко получаване на техните доходи или други парични постъпления. От гледна точка на цялото народно стопанство обаче свободните парични средства у населението са нещо постоянно, а поради нарастване на доходите техният обем също нараства. Би било икономически неоправдано тези парични средства да останат неоползотворени в народното стопанство.

Оползотворяването на паричните средства става с помощта на спестовността. Предназначението на спестовността следователно е да мобилизира временно свободните парични средства на населението с цел да ги насочва към бюджета или банките за финансиране и кредитиране на народното стопанство. Ето защо по своята икономическа природа спестовността представлява система от парични отношения, появяващи се между населението и държавата в процеса на мобилизирането на временно свободните му парични средства от държавата и при възвръщането им на населението.¹ Характерен белег на тези отношения е, че населението е кредитор, а държавата длъжник.

Като се използва като средство за акумулиране и насочване в народното стопанство на временно свободните парични средства на

¹ По същество тези отношения са кредитни отношения между населението и държавата, затова в икономическата литература е възприето да се наричат държавен кредит.

населението, спестовността допринася значително много за развитието му. Наред с това тя играе ролята на регулатор между търсенето и предлагането, тъй като чрез спестовността могат да се мобилизират евентуално появилите се у населението парични излишъци. С това, както и чрез приноса ѝ за увеличаване на стоковите запаси, спестовността допринася за запазването на покупателната сила на лева. За ранните периоди на строителството на социализма, когато финансовата мощ на държавата е все още недостатъчна, спестовността се явява като форма на подпомагане на народната държава от трудещите се, като средство за регулиране на паричното обръщение и за заздравяване на паричната единица и пр.

Мобилизирането на временно свободните парични средства на населението се извършва чрез тъй наречената организирана спестовност, която се осъществява в две форми: а) влогове в държавния спестовен институт и б) вътрешни държавни заеми.

Обективната необходимост трудещите се да изразходват паричните си доходи постепенно ги заставя да спестяват част от тези доходи. Спестовността следователно е отлагане използването на текущите парични доходи или приходи. По този начин гражданите си осигуряват равномерно задоволяване на текущите потребности или натрупват парични средства за извършване на по-големи покупки. Спестовността може да бъде неорганизирана и организирана. Неорганизирана е онази спестовност, при която всяко лице заделя част от доходите си с цел да ги изразходва по-късно, без да ги влага в спестовен институт. Организирана е спестовността, при която заделяните суми от доходите на лицата се внасят в спестовни институти.

У нас сега спестовността се организира и провежда от специален институт, наречен Държавна спестовна каса.

Народностопанско значение има само организираната спестовност. Ето защо държавата полага големи грижи и усилия за създаване на един съвършен апарат за набиране на спестяванията, както и за намиране на най-правилни и удобни за населението форми на набиране на свободните му парични средства.

Подбудите за спестяване обаче в никакъв случай не могат да се търсят само в субективните преценки и съображения на лицата. Те са обусловени от дълбоки социално-икономически причини. При социализма тези причини са коренно различни от причините при капитализма. Безработицата е бич, който постоянно съпътства трудещите се при капитализма. Ето защо несигурността за утрешния ден ги заставя да отделят от оскъдните си доходи. При социализма трудещите се не са заплашени от безработица. Социалистическата стопанска система им осигурява редовна и пълна заетост. Спестяването тук следователно не е свързано с осигуряване на „бели пари за черни дни“, а с подобряване на културно-битовите условия на населението.

Спестовното дело у нас след Девети септември се развива с непозната преди това бързина. Непрекъснатото нарастване на доходите на трудещите се е източник на нарастване на спестяванията. През годините на четвъртата петилетка например броят на вложки-

телите е нараснал с 23%, а размерът на спестяванията — със 72%. По-бавното нарастване на броя на вложителите се обяснява с това, че у нас населението е обхванато масово от организираната спестовност и резервите в това отношение са в голяма степен изчерпани.

Влогоубаиране. Влогоубаирането сега е основна форма на спестовност у нас. То се изразява в определени отношения, които възникват между спестовния институт и населението, когато последното му предава своите спестявания. Отношенията конкретно се състоят в еднократно или системно предаване на парични суми от страна на населението и системно връщане на част или цялата сума при поискване, както и заплащането на определен процент лихва. При спестовността лихвата е дост за материално стимулиране на спестителите да влагат средствата си в ДСК. В социалистическото общество тя е част от дохода, който се създава в стопанството в резултат на използването на средствата от спестяванията.

Лицата, които правят своите спестявания в спестовния институт, се наричат спестители или вложители. Вложител може да бъде всеки български или чуждестранен гражданин, като има право да влага по една или повече влогови сметки. Влогоубаирането се извършва на принципа на доброволността, а влоговете се приемат в неограничен размер и за неограничено време. Титуляр по влога може да бъде само едно лице, с изключение на жилищноспестовните влогове, които могат да бъдат откривани на две и повече лица. Вложителите могат да се разпореждат със средствата по влога си лично, или чрез упълномощено от тях лице, или чрез законния си представител без оглед на това кой е направил влога. На внесените суми по влоговете се начисляват лихви съгласно Тарифата за лихвите. В края на годината те се прибавят (капитализират) към сумата по влога. Лихвите по влоговете се освобождават от данъци и такси. На вложителите се издават спестовни книжки от клона на спестовния институт, в който се открива влогът. В книжките се вписват внасяните и теглените суми, както и начисляваните лихви в края на годината. По влоговете могат да се извършват плащания и по безналичен начин по нареждане на титуляра.

Вноски по влоговете могат да се правят във всички поделения на ДСК, независимо от това къде е издадена книжката, като сумите се превеждат на клона, при който е открит влогът. Тегления по влоговете и безкасови прехвърляния на суми по други сметки се извършват свободно до пълния размер на влога при поделението на спестовната каса, което е издало спестовната книжка. Клонове на спестовната каса, които не са издатели на спестовните книжки, могат да изплащат суми само по безсрочни или работнически влогове при наличието на специален шифър, издаден от касата, в която е влогът, до размер на шифрования остатък по влога, или без шифър до размер, определен от ЦУ на ДСК.

Когато вложителят почине, сумата по влога се изплаща на наследниците му по установения ред, а ако няма наследници, тя се внася на приход в републиканския бюджет.

Влогоубаирането трябва да отговаря на някои изисквания, за

да стане желана и предпочитана форма на спестяване. Първото и най-важно изискване е спестителите да имат доверие в спестовния институт, като са гарантирани, че могат да теглят своите суми всякога, когато пожелаят. На второ място, влягането и тегленето на суми по влоговете да не е съпътствувано от излишни и ненужни формалности. На трето място, да е запазена тайната на влоговете. Важно значение по-нататък има получаването на лихва, освобождаването ѝ от данъци, освобождаването на влоговете до определен размер от запориране и пр. Всичко това прави организираната спестовност по-привлекателна за населението.

Влоговете могат да се правят при различни условия, с различни цели, за различни срокове и пр. По тази причина те биват различни видове. Според срока, за който се влагат средствата, влоговете биват: срочни и безсрочни. Срочни са ония влогове, които се влагат за срок, не по-малко от две години. След изтичане на този срок влогът се счита за срочен и се олихвява като такъв, независимо от времето на престояване в касата. Влогът е срочен само ако се направи при изричната уговорка, че е такъв. Всяка вноска, направена от вложителя, се счита като отделен срочен влог и се записва в отделна партида. Срочните влогове се приемат в неограничен размер при минимална еднократна вноска от 100 лв. Всеки срочен влог се изплаща само изцяло, т. е. не се допуска частично теглене на суми по срочен влог. Тези влогове се олихвяват с по-висок лихвен процент. Одобрените лихви могат да се изплащат при поискване, без с това да се отнема срочният характер на влога. Ако вложителят изтегли сумата по срочния си влог преди изтичане на двегодишния срок, то влогът се третира като безсрочен и се олихвява като такъв.

Безсрочни са ония влогове, които се внасят еднократно или периодично, без да се определя срок за престояването им в касата и внесените по тях суми изцяло или на части са платими при поискване от вложителите. Титуляри на тези влогове могат да бъдат всички пълнолетни граждани, както и непълнолетни лица, встъпили в законен брак, или внасящи на свое име трудовите си доходи или средства, предоставени им за издръжка. Тези вложители, макар и непълнолетни, могат да се разпореждат с влоговете си самостоятелно, без да е необходимо съгласието на родителите или настойниците им.

Срочните влогове са по-удобни за спестовната каса и за народното стопанство. Понеже те се влагат за по-дълъг срок и се знае времето на поискването им, те може по-рационално да се използват и да се реализират повече доходи от тях. С това се обяснява по-високата лихва, която се плаща за тях, отколкото за безсрочните влогове. Обрато, безсрочните влогове са по-удобни за вложителите, тъй като последните могат във всяко време, когато им се появи нужда от парични средства, да теглят суми от тях.

В зависимост от възрастта на вложителя влоговете биват: детски, т. е. влогове на лица, ненавършили пълнолетие, и влогове на пълнолетни граждани. Детски са влоговете, които се правят на името на малолетни или непълнолетни лица. Като детски се третира и влоговете на пълнолетни лица, поставени под пълно

или ограничено запрещение. Сумите по детските влогове се внасят в брой или чрез удържки от месечните трудови възнаграждения на родителите или други лица, дали съгласието си да се правят такива удържки.

Титулярите по детски влогове, ненавършили 14-годишна възраст, или поставени под запрещение, нямат право да се разпореждат със средствата по тях. Суми могат в такива случаи да се теглят само със съгласието на двамата родители или настойниците им. С оглед да се закрилят интересите на малолетните или на поставените под запрещение, ползването на суми по влоговете им може да става само при доказани неотложни техни нужди. При съмнение касата може да откаже изплащането до представяне на разрешение от съда. След навършване на пълнолетие на титуляра на детски влог, както и след встъпване в брак преди навършване на пълнолетие, влогът продължава да се води и одихвява като детски до края на съответната година. От началото на следващата година той се прехвърля служебно към безсрочните влогове.

Пълнолетните граждани могат да правят всички други видове влогове без детските.

В зависимост от социалния състав на вложителите, влоговете биват: работнически, т. е. спестявания на работници и служачи и влогове на други социални групи. Работническите влогове са най-масовите. С цел да се улеснят трудещите се, на тях се дава възможност при желание да запишат определена месечна вноска за работнически влог, която им се удържа при изплащане на заплатата и се внася от касиерите на предприятията и учрежденията в ДСК.

Работническите влогове имат характер на безсрочни влогове. Освен редовните месечни вноски по тези влогове могат да се приемат и допълнителни суми през всяко време и в неограничен размер.

Освен изброените влогове спестовната каса приема още и следните видове влогове: жилищноспестовни, условни, влогови сметки „Чуждестранни лева“ и кредиторни сметки „Местни лева“ на чуждестранни лица.

Жилищноспестовните влогове имат целеви характер. Те се правят с цел спестителите да добият право да ползват заем за жилищно строителство или за ремонт на собствени жилища. Това право се придобива при наличие на определена сума по жилищноспестовен влог. Тези влогове се откриват на името на едно или повече лица — съпрузи, роднини по права или по сребрена линия до трета степен.

Условни са онези влогове, които се внасят на името на трети лица, които се считат за титуляри на влоговете. Последните могат да се разпореждат с вложените суми само при настъпване на определени условия: достигане на определена възраст, завършване на образование и пр. При искане на сумата по влога титулярът трябва да представи документ, от който да се вижда, че условието, установено при откриването на влога, е изпълнено.

Влогови сметки „Чуждестранни лева“ се откриват на чуждестранни лица по нареждане на БНБ или БВТБ от преведена

или откупена чуждестранна валута в левове. Откриването на сметките става само по безналичен начин. Титулярът на такъв влог или негов пълномощник може да тегли свободно и без ограничение суми от сметката.

Местни лица могат да правят вноски в левове за сметка на чуждестранни лица. Сумите се минават по кредиторни сметки „Местни лева“ на името на чуждестранни лица, ако не е дадено друго разпореждане от МФ. Титулярите на тези сметки могат да се разпореждат с внесените суми по сметките лично или чрез упълномощени лица.

Държавни заеми. Държавните заеми са най-типичната форма на проявление на тъй наречения държавен кредит. Исторически те са свързани с бюджета на държавата. Особено широко развитие те получават през епохата на капитализма и най-вече през неговия последен стадий — империализма. Системното милитаризиране на империалистическите държави и непрекъснатото надпреварване във въоръжаването води до систематическо нарастване на разходите по бюджетите на тези държави. Редовните приходи от данъци, такси и др. се оказват недостатъчни за покриване на колосалните военни и други бюрократични разходи. Дефицитите по бюджетите са хроническо явление. Външните и вътрешните заеми за покриване на тези дефицити стават редовно явление. Следователно държавните заеми при капитализма са обусловени от нестабилността и дефицитността на капиталистическите бюджети. Този социално-икономически корен на заемите при капитализма предопределя тяхното назначение, техния характер и тежкото социално-икономическо влияние, което те имат върху трудещите се.

Работническата класа и бедните и средните селяни са основната част от населението на капиталистическите страни. Следователно върху тях се стоварва и основната част от вътрешните държавни заеми. Средствата от заемите се използват за подготовка и водене на войни. По този начин средствата на потисканите и експлоатирани класи се използват в интерес на господстващата експлоататорска класа, за засилване на нейното господство и на потисничеството на трудовите слоеве от народа. Използваните за непроизводствени цели заеми не се възпроизвеждат. По тази причина източник за тяхното погасяване и за изплащане на лихвите се явяват пак доходите на трудещите се. За да може да устоява на погашенията, буржоазната държава трябва системно да повишава данъците от населението. По този начин заемите при капитализма са средство за жестока експлоатация на народните маси. Това ограбване на населението се засилва още повече на фондовите борси, където, поради недостиг на средства за съществуване, те са принудени да продават своите облигации по нисък курс на борсови спекуланти. Така че заемите при капитализма допринасят за обогатяване на буржоазията и за обедняване на населението. Погасяването на заемите е съпътствувано често и с допълнителна емисия на книжни пари, което води до намаляване на покупателната сила на съответната валута. Последниците от инфлацията се стоварват с най-голяма тежест върху плещите на тру-

дешите се. Тя „стойява“ техните дребни спестявания, намалява силно реалните им доходи и понижава жизненото им равнище.

Свършено други са причините за съществуването на заемите при социализма. Бюджетът тук не приключва с дефицити. И ако все пак социалистическата държава прибегва до сключване на вътрешни заеми, то причините за това са различни, но не са свързани с нестабилност и дефицитност на бюджета. В ранните стадии на прехода от капитализъм към социализъм и при строителството на социализма държавата използва заемите от трудещите се като допълнителен източник за ускореното изграждане на новия строй. Вътрешните заеми са форма на участие на трудещите се във финансирането на строителството на социализма. Наред с това през този период вътрешните заеми са средство за поставяне в икономическия оборот на залежалите в населението парични суми, с което се допринася за стабилизиране на паричната единица. Сключването на вътрешни заеми и през по-късните периоди е свързано с желанието да се използват свободните средства на населението за ускоряване на разширеното възпроизводство.

Така най-характерният белег на вътрешните заеми при социализма е, че те се използват за производителни цели. Оттук идват коренно различните социални и икономически последици, които те имат. Заемите се възпроизвеждат и то в уголемен размер (с дохода, реализиран от стопанската дейност), следователно за изплащането им не е нужно да се увеличават данъците от населението. Погасяването им става от доходите, реализирани от стопанската дейност. Като се използват за производителни цели, вътрешните заеми допринасят за повишаване на благосъстоянието на трудещите се. По такъв начин заемите при социализма са много подходяща форма на спестяване от страна на трудещите се.

Във връзка с това трябва да се посочат общите моменти на вътрешните държавни заеми и на влоговете и техните различия. И при заемите, и при влоговете възникват парични взаимоотношения между населението и държавата, при които населението отстъпва своите свободни парични средства на държавата. Последната се задължава да използва и да върне тези средства при спазване на определени условия: възмездяване (плащане на лихви или премии) и погасяване при настъпване на уговорен срок или при поискване. Следователно тук са налице кредитни отношения, при които населението е кредитор, а държавата — длъжник. Така че и влоговете, и вътрешните държавни заеми при социализма са форми на спестявания.

Различията между тях не се проявяват в напълно чисти форми. Типичен белег на заемите е, че те по начало са срочни и в повечето случаи дългосрочни. Това означава, че погасяването им става в определени срокове в течение на дълъг период от време. Възможно е обаче заемите да бъдат краткосрочни или безсрочни. Типичен белег на влоговете е, че те, в преобладаващата си част са безсрочни, т. е. погасяват се при поискване. Но, както се отбеляза, влоговете могат да бъдат и срочни. Те почиват изцяло на принципа на доброволността. При заемите този принцип се проявява до подписване на под-

писката за участие в него. Записаната веднъж сума задължително трябва да бъде внесена.

След стабилизирането на икономиката на страната и създаване на социалистическа банкова система и след пълната победа на социалистическите производствени отношения става обективно ненужно социалистическата държава да сключва вътрешни заеми.¹ Свободните средства на населението се мобилизират и използват чрез влоговете в ДСК.

Държавните заеми могат да бъдат различни видове. Най-напред трябва да разграничим вътрешни и външни заеми. Вътрешни са заемите, сключвани с населението на страната. Външни са заемите, получавани от други държави. Практически е възможно нашата страна да сключва такива заеми както с капиталистическите, така и със социалистическите страни. Фактически за нас решаващо значение имат заемите със социалистическите страни и преди всичко със СССР. Според това, кой е кредитор на държавата, различаваме заеми от населението и заеми от предприятия и организации. У нас решаващо значение има заемите от населението. За заеми от предприятия и организации може да става дума само по отношение на кооперативните предприятия и свободния стабилен остатък по влоговете в ДСК и по фондовете на ДЗИ. Държавните предприятия при сегашната организация на взаимоотношенията им с бюджета нямат възможност да дават заеми на държавата, която е техен стопанин и която ги снабдява със средства.

В зависимост от това, как се оформяват заемите, те биват облигационни и безоблигационни. Облигационни са тези, при които държавата предава на заемодателите специални ценни книжа, наречени облигации, удостоверяващи, че техните притежатели са предали на държавата вписаната в тях сума. Облигациите, които изля-

¹ След 9 септември 1944 год. новата народнодемократична държава у нас сключи шест заема с населението. Първият заем, наречен Заем на свободата, беше сключен през 1945 година. Той беше за срок от 20 години при 5,5% лихва. Населението участва ентузиазирано в подписката, поради което първоначално обявената сума беше значително превъзшена. Този заем изигра твърде голяма роля в започнатия процес на заздравяване на нашата икономика и за стабилизираната на паричната ни единица. Следващият заем, под наименованието Държавен заем за развитието на народното стопанство, беше сключен през 1951 год. През месец май 1952 год. заедно с извършената у нас втора парична реформа се извърши и конверсия на заема на свободата със заема за развитие на народното стопанство 1951 год. в един 2% конверсионен заем 1952 год. Едновременно с това се извърши ревалоризация на заемите, при която по Заема на свободата обмяната стана 100 стари лева за 2 нови, а по заема за развитие на народното стопанство 1951 г. — 100 стари за 3 нови лева.

През 1952 год. бе сключен нов държавен заем за развитието на народното стопанство 1952 г.; през 1954 г. — Държавен заем „Втора петилетка“ 1954 г. и през 1955 г. — Заем за развитие на селското стопанство — 1955 г. Тези три заема са еднотипни — всички те са дългосрочни, със срок от 20 г. — лихвата по тях се разпределя между участниците във форма на премии, като 35% от облигациите печелат различни по големина премии, а останалите се изплащат по номинална стойност. Изплащането става, като ежегодно в течение на 20-годишния срок се извършват по два тиража, на всеки от които се изплащат по една четиридесета от облигациите.

зат в тираж, дават право на лицата да получат номиналната им стойност, както и следуемите се лихви или премии. Всички заеми с населението са облигационни, като облигациите са безименни (на приносите).

Голямо практическо значение имат държавните заеми, сключвани с ДСК и ДЗИ. Постъпленията в ДСК по влоговете превишават плащанията по същите. По тази причина в касата винаги има един остатък от постоянно свободни парични средства. До известна степен аналогично е положението по фондовете и особено по резервния фонд на ДЗИ. С оглед тези парични средства да се използват по-рационално, държавата изземва под формата на заеми с ЦУ на ДСК и на ДЗИ в своя бюджет посочените остатъци. Предадените суми се записват като дълг на държавата, без да се издават облигации.

При заемите възмездяването може да става или под формата на лихва, или на премии, или частично под формата на лихва, частично под форма на премии. От тази гледна точка заемите биват лихвени, премийни и смесени.

Според начина на внасяне на сумите заемите биват заеми в брой, при които веднага се внася пълната записана сума, и заеми с разсрочка, при които сумата се внася на части за определен срок. У нас се практикуваше вторият вид заеми.

В зависимост от срока за погасяване заемите биват срочни и безсрочни. Безсрочни са заемите, сключвани с ДСК и ДЗИ. Заемите от населението са само срочни.

Условията за вътрешните държавни заеми се определят от държавата. Към тях спадат: размерът и целта на заема, начинът на възмездяване — лихва или премия, срокът за изплащане на заема, начинът на внасяне на записаните суми, редът и начинът на тиражиране и изплащане на заема и пр. Държавата си запазва правото, когато намери за необходимо, да променя някои условия. Сред тях решаващо значение имат срокът и височината на лихвата. Променяването на лихвата и на някои други условия се нарича конверсия на заема. Конверсията обикновено е съпътствувана от сливане на два или повече стари заема в един с нов лихвен процент. Превръщането на краткосрочните заеми в дългосрочни и лихвени се нарича консолидиране на заема.

Във връзка с характеристиката на заемите трябва да се отбележи, че е несъществено да се прави разлика между държавни заеми и държавни дългове. Държавните заеми намират израз в броя, видовете и големината на сключените от държавата вътрешни и външни заеми. Държавният дълг — това е сумата, която държавата дължи на населението или на други държави в даден момент. Дългът на една държава може да произтича не само от заемите, които тя е сключила, но и от наложените ѝ от други държави едностранни плащания (контрибуции, репарации и пр.), или от неизплатени обезщетения, неустойки и др. вид. при неизпълнение на международни икономически договори, съглашения и пр. Тъй че сумата на държавния дълг може да бъде равна или по-голяма от сумата на заемите ѝ. Поради това че изплащането на дълговете става еже-

годно на части, наречени анюитети, то държавният дълг бива основен, който обхваща задълженията на държавата с ненастъпил срок (падеж) за изплащане, и текущ, който включва плащанията, чийто падеж настъпва през текущата година, и които предстои да бъдат извършени.

Сключването на вътрешните заеми става, като се открива подписка, която се провежда в установени срокове. Откриването на подписката, както и установените срокове за провеждането ѝ се обявяват от Министерството на финансите въз основа на правителствено решение. Подписката се осъществява от ДСК. За тази цел се формират специални комисии по предприятия, учреждения и квартали. Те обхождат населението, разясняват му целите, задачите и условията на заема и му поднасят подписката, в която всеки гражданин определя сумата, с която желае да участва в заема. Вноските се правят обикновено в срок от 10 месеца, като всеки месец се удържа от заплатата на подписчиците по една десета от записаната от тях сума. След изтичането на десетмесечния срок държавата чрез ДСК предава облигациите на населението. Когато заемът е лихвен, към тях се прикрепят купони за изплащане на лихвата за целия срок на заема. Лихвите се плащат, докато облигацията излезе в тираж и се изплати на притежателя ѝ. Тиражите по всеки заем се извършват два пъти годишно, като започват още от първата година от сключването на заема. Когато заемите са премийни, едновременно се тиражират и премията. В тях се включва и номиналната стойност на облигациите.

§ 2. ДЪРЖАВНА СПЕСТОВНА КАСА

Устройство и функции на ДСК. ДСК се създаде у нас като самостоятелен влогонабирателен институт при втората банкова реорганизация, извършена по силата на 218-то ПМС от м. март 1951 год. От момента на създаването ѝ до края на 1966 година ДСК се занимаваше предимно с осъществяването на тъй наречения държавен кредит — влогове и вътрешни държавни заеми и свързаните с тях различни видове операции. От началото на 1967 година след сливането на бившата БИБ с БНБ към тази дейност на касата се прибави организирането на жилищната спестовност и отпускането на дългосрочни и краткосрочни заеми на населението. По този начин тя се оформи като кредитен институт, обслужващ изцяло кредитните отношения с населението.

По смисъла на Закона за ДСК тя е „... влогово-кредитен институт, който има за задача да поощрява и развива спестовността, да организира влогонабирането и кредитирането на населението“. Като звено на държавния апарат тя е съставна част на финансово-кредитната администрация. ДСК е юридическа личност и функционира на началата на стопанската сметка. Тя е подведомствена на МФ, ДСК, както и останалите банкови институти, е изградена на принципа на организационното единство с централно управление и поделения на

територията на цялата страна. Дейността ѝ по места се извършва от окръжни и районни клонове, спестовни каси, филиали и представителства. Правата, задълженията и подчинеността на поделенията на ДСК се определят от председателя на същата. Някои свои дейности ДСК може да възлага по договор срещу възнаграждение на пощенските, телеграфните и телефонните станции, на ТКЗС и на други предприятия, учреждения и организации.

Ръководството на ДСК се осъществява от председател, подпомаган от управителен съвет, състоящ се от председателя и заместник-председателите на касата, и членове, определени от министъра на финансите. На последния е дадено право да ръководи и контролира дейността на касата. Той определя функциите на управителния съвет. На председателя на касата са дадени широки права. Решенията на управителния съвет влизат в сила, ако са утвърдени от председателя на ДСК, или ако той е гласувал за тях. Спорните въпроси между него и управителния съвет, при които повече от половината от членовете му са останали на друго мнение, се решават от министъра на финансите.

Функциите на ДСК се свеждат до извършване на следните основни дейности :

а) да обслужва населението, като приема и съхранява свободните му парични средства по различни влогови сметки, като му отпуска предвидените в Правилника за кредитиране на населението и в Правилника за кредитиране на жилищното строителство заеми, като извършва по нареждане на вложителите безкасови плащания за тяхна сметка, като приема; съхранява ценности, ценни книжа и др. под. и вноски за гаранции ;

б) да обслужва държавата, като организира провеждането на подписките по държавните заеми, раздава облигациите от заемите на подписчиците, събира вноските по заемите и извършва тиражирането и изплащането на същите, като организира и провежда държавната парично-предметна лотария, като приема приходи по републиканския бюджет в случаите, установени от министъра на финансите ;

в) да обслужва обществено-политическите организации, предприятия към тях и редакциите на местните ведомствени вестници и списания, като приема и съхранява по текущи сметки средствата им и извършва плащания по тях ;

г) да обслужва някои предприятия, учреждения и организации, като приема парични депозити със специално назначение и изпълнява кореспондентска служба за тяхна сметка ;

д) да извършва, където няма поделения на БНБ, някои нейни дейности, установени с наредба, одобрена от министъра на финансите и председателя на банката . . .

Средства на ДСК. Като организация на стопанска сметка, ДСК разполага с необходимите ѝ средства, обособени в целеви фондове. Съгласно Закона за ДСК тя има следните фондове : а) Основен фонд — фонд на основните средства ; б) Запасен фонд ; в) Амортизационен фонд ; г) Фонд за премирание на служителите при ДСК ; д) Фонд

„Социално-битови мероприятия“ и е) фондове, които се създават при ЦУ на ДСК по решение на МС.

Основният фонд представлява остатъчната стойност след спадане на амортизационните отчисления на сградите, инвентара, инсталациите и други имущества на ДСК. Запасният фонд е предназначен да покрива загубите на касата. Той се създава чрез отчисления от печалбата и може да достигне до 5% от сумата на влоговете. Ако средствата по този фонд се окажат недостатъчни да покрият загубите на касата, разликата се погасява от държавния бюджет. Амортизационният фонд се създава от амортизационните отчисления на основните средства на касата. Средствата му се използват за ремонтване, реконструиране и възстановяване на основните средства.

Финансови резултати на ДСК и разпределението им. В резултат на своята дейност ДСК реализира парични приходи и извършва парични разходи. Трябва да се прави разлика между паричните приходи и разходи и доходите и разходите на касата. Паричните приходи и разходи — това са brutните парични постъпления и разходи по влоговете и по други операции. В резултат на тях се образува паричната наличност, с която разполага касата. Тази парична наличност тя е длъжна да съхранява по текуща сметка в БНБ.

Доходите на спестовната каса са резултатите от дейността ѝ, които са икономически източник за покриване на издръжката на нейната дейност и на финансовите ѝ резултати. Доходите на ДСК са от: а) лихви върху отпусканите заеми на населението и върху паричните средства на касата, съхранявани в БНБ; б) комисиони, такси и др., събирани от гражданите, предприятията, учрежденията и организациите за оказваните им услуги; в) средствата, отпуснати от държавния бюджет за покриване на разходите, извършвани по държавните заеми, по държавната парично-предметна лотария и др.

Разходите (издръжките) на дейността на ДСК обхващат: а) лихвите по влоговете и по текущите сметки; б) административно-стопанските разходи и в) амортизационните отчисления и плащанията от касата комисиони за оказвани ѝ услуги от други предприятия, учреждения и организации.

Разликата между доходите и издръжката представлява чистият финансов резултат — печалбата или загубата на ДСК. Печалбата се разпределя по следния начин: за фонд „Премиране на служителите на ДСК“ и за фонд „Социално-битови мероприятия“ в размери, определени с правилници; остатъкът се разпределя по равно за вноски в държавния бюджет и за увеличаване на запасния фонд. Когато последният достигне 5% от общата сума на влоговете, цялата печалба се внася на приход в бюджета. Този начин на устройство на взаимоотношенията на касата с държавния бюджет прави неужно плащането на данъци и такси от същата. Затова тя изрично е освободена от такива. Всички книжа и документи във връзка с операцията на ДСК се освобождават от държавни и местни такси.

Кредитиране на населението от ДСК. Задоволяването на редица потребности на трудещите се може да се осъществява чрез изразходване на по-големи парични суми, надвишаващи редовните

им текущи доходи. В такива случаи те трябва или предварително да спестят съответната сума чрез заделяне на части от доходите си, или да прибягнат до ползване на банкови заеми, или да използват едновременно и спестени, и заети средства. Тъй като заемите се погасяват от бъдещите доходи, то те могат да се разглеждат като форма на предварително изразходване на бъдещи доходи или постъпления от стопанска дейност или по други поводи.

Кредитирането на населението у нас се разшири значително през последните 2—3 години. То е форма на снабдяване на населението с парични средства, полезна както за самото него, тъй и за народното стопанство. Чрез кредита населението получава възможности своевременно и по-пълно да задоволява своите потребности, а народното стопанство печели от ускоряването на стокооборота, от увеличаването на жилищния фонд, изграждан с кредитни средства, от нарастването на обема на предлаганите на населението услуги и т. н., за каквито цели се използват получаваните от населението заеми.

След проведената в края на 1966 год. реорганизация на банковата ни система кредитирането на населението се възложи на ДСК. То е регламентирано със специален Правилник за кредитиране на населението за потребителски и други нужди. Съгласно този правилник отпусканите на населението заеми са строго целеви, точно лимитирани по размер и по срок за погасяване. Според назначението си заемите, отпускани на населението, могат да се разделят на три групи.

1. За стопански нужди на населението, към които спадат: за покупка на торове, препарати, дребен земеделски инвентар, семена и пр.; за покупка на продуктивен добитък; за производствени нужди на занаятчии.

2. За обзавеждане и комунални услуги, към които спадат: за покупка на стоки; за приспособяване и дообзавеждане на квартири за нуждите на международния и вътрешния туризъм; за комунални услуги; за текущ ремонт на частни жилищни сгради.

3. За неотложни нужди, свързани със семейни обстоятелства.

Освен на населението ДСК отпуска заеми и на взаимоспомагателните каси за подсилване на средствата им за кредитиране на членовете си.

Важно условие за отпускане на заем е заемоискателят да получава редовно месечно трудово възнаграждение, пенсия или други трудови доходи, да е пълнолетен, да е на постоянна работа и да не е в период на предизвестие за напускане или освобождаване от работа. Заемите се отпускат въз основа на сключени договори между ДСК и заемоискателите. Те се олихвяват съгласно Тарифата за лихвите.

За гарантиране на вземането заемите се отпускат при солидарната отговорност на двама поръчители, които имат редовни доходи. В случай че длъжникът не изплати задължението си, то се събира от поръчителите. Като гаранция на заема служат и закупените със средствата му продуктивен добитък и други движими вещи, които

до погасяването на заема се считат за заложенни пред ДСК и длъжниците нямат право да ги отчуждават или залагат.

Заемите могат, по преценка на ръководителя на съответното поделение на ДСК, да се събират и предсрочно, ако заемополучателят не изпълнява точно условията, посочени в договора.

Освен изложените общи условия, валидни за отпускане на всички заеми, има и някои специфични условия, необходими при отделните видове заеми. Затова се налага да се направи кратка характеристика на всеки заем.

Заемите за покупка на стоки се отпускат само за такива стоки, които са включени в списък, одобрен от министъра на вътрешната търговия и министъра на финансите. Максималният размер на заема е 500 лв., с изключение на някои изрично упоменати стоки, за които се отпуска по-голям размер. Сроктът за погасяването им е две години. Касата издава на заемателя един или няколко акредитива, в които се вписват името и сумата, за която могат да се закупят стоки. Акредитивите имат срок от 1 месец. Те са валидни за всички предприятия от района на касата, които продават съответната стока.

Условие за отпускане на този заем е наличието на собствени на заемоскателя парични средства.

Търговските организации, продали съответната стока, инкасират акредитивите от обслужващия ги клон на банката. Той от своя страна дебитира сметката на клона на ДСК, издател на акредитивите, и му ги изпраща.

Заемите за покупка на торове, препарати, дребен земеделски инвентар, семена и други се отпускат на лица, притежаващи лични земеделски стопанства. Заемите се използват по безкасов начин или в налични пари. Максималният размер на заема е 150 лв., а срокът за погасяване — 1 година.

Заемите за покупка на продуктивен добитък се отпускат за покупка на едър или дребен продуктивен добитък. При отпускане на заема се изисква заемоскателят да разполага със собствени средства в размер на 20% от стойността на добитъка, които той внася в касата. Последната уведомява писмено изкупвателната организация, от която ще се извърши покупката на добитъка за размера на заема и на собствените средства на купувача. Изплащането става по безналичен начин от касата след представяне на необходимите документи (фактура и др.). Покупката на добитък може да се извърши и от ТКЗС или ДЗС.

За покупка на продуктивен добитък се отпускат до 800 лв. при срок за изплащане до 5 години за дребния и до 8 години за едрия добитък.

Заемите за приспособяване и дообзавеждане на квартири за нуждите на международния и вътрешния туризъм се отпускат на притежатели на жилища за обзавеждането и мобилирането на стаи с цел да бъдат предоставени на разположение на съответните туристически или посреднически организации за настаняване на наши или чуждестранни туристи. За

тази цел собственикът на жилището подава декларация пред предприятията за турнизъм. Размерът на заема се определя въз основа на предварителна сметка за разходите за приспособяване и дообзавеждане на квартирата.

Заемите за производствени нужди на занаятчици се предоставят за доставка на производствен занаятчийски инвентар и на материали или за обзавеждане на работилници за оказване на услуги на населението. Заемите се отпускат само на регламентирани занаятчици. Ползването им става по безналичен начин. Максималният размер на заема е 200 лв. със срок за погасяване 10 месеца.

Заемите за комунални услуги се разрешават на трудещите се за заплащане на различни услуги, оказвани им от държавните и кооперативни предприятия и организации, като ушиване на различни видове облекло, покупка на помощни материали и за други комунални услуги. Отпускат се до 100 лв. със срок до 10 месеца.

Заемите за текущ ремонт на жилищни сгради се отпускат за финансиране на разходите за текущо ремонтване на жилищата на частни лица. Те се предоставят на лица, живущи в градовете или в промишлени центрове. Ремонтите се извършват от държавни или кооперативни предприятия и организации или от регламентирани занаятчици и по стопански начин. Максималният размер на заема е 300 лв. при срок за изплащане до 20 месеца. Фактическият размер на заема се определя въз основа на предварителна сметка за разходите по текущия ремонт.

Заемите за неотложни нужди, свързани със семейни обстоятелства, се разрешават за: обзавеждане на новобрачни семейства; лекуване и поддържане на лечебен режим; при раждане на дете; за погребение на член на семейството; за други неотложни битови нужди. Отпускането на заемите става срещу документ, удостоверяващ неотложната нужда или съответното събитие, които са станали повод или основание за отпускане на заема. Размерите на заемите и сроковете за погасяването им са различни в зависимост от характера на нуждата, за която са искани.

Заемите, отпускани на населението, се погасяват в рамките на сроковете, установени при разрешаването им. Погасяването става не веднъж в края на срока, а чрез месечни вноски. Общата сума на заема се разделя на броя на месеците и по този начин се установява размерът на месечната вноска, която се удържа от каснерите на предприятията, учреденията, организацията и ТКЗС при изплащане на заплатите и други трудови възнаграждения на длъжниците. Сумите се превеждат на съответната ДСК с платежно нареждане, което се представя в банката заедно с другите документи за получаване на парични средства за заплати.

§ 3. ДЪРЖАВНО ЗАСТРАХОВАНЕ ПРИ СОЦИАЛИЗМА

Предназначение и роля на държавното застраховане. Макар развитието на науката и прогресът в техниката да са преди всичко процес на опознаване на законите на природата и овладяване и подчинение в служба на човека на природните сили, хората все още не са в състояние да предотвратят тяхното стихийно действие и техните тежки последици за народното стопанство. Ето защо налага се да се създават парични и материални резерви, чрез които да се възстановяват материалните и икономическите загуби на обществото, нанесени му от природни стихийни и социални бедствия. Те се създават от държавното застраховане.

Така че необходимостта от държавно застраховане произтича от това, че народното стопанство търпи загуби от природни стихийни и от редица социални бедствия, наводнения, гръмотевици, бурни урагани, градушки, срутване на земни пластове, пожари, транспортни аварии, епидемии, эпизоотии, суши, неплодородие и много други. Понякога тези загуби могат да бъдат толкова големи, че да причинят прекъсване или забавяне на възпроизводствения процес и да поставят държавата пред непреодолими трудности.

Държавното застраховане има за цел да създава паричен фонд, необходим за възстановяване на загубите от такива щети и да осигурява непрекъснатост и нормални темпове на възпроизводството и в ония случаи, когато народното стопанство е претърпяло щети от природни стихийни или социални бедствия. От предназначението на държавното застраховане е обусловена и неговата роля. Докато държавното обществено осигуряване има за задача да опазва и поддържа живия фактор на производителните сили — работната сила, — то държавното застраховане има за задача да опазва и възстановява материалните фактори на производството и материалната база за съществуването и развитието на нашето общество.

Така че задачата на държавното застраховане не се ограничава само до създаване на застрахователния фонд. Еднаква, а може би и по-важна негова задача е да провежда мероприятия, които предпазват от щети от природни и социални бедствия, както и да упражнява контрол за вземане на всички възможни мерки от страна на държавата и стопанските органи за предпазване от такива бедствия. Например държавното застраховане провежда широк кръг противопожарни мероприятия. Освен това то изплаща щети на застрахованите само ако те са осигурили предварително опазване на имуществото си от пожар. Държавното застраховане провежда многобройни мероприятия за борба срещу эпизоотии, срещу наводненията, срещу срутванията на сгради или земни пластове и др. Изобщо органите на държавното застраховане се стремят да осъществяват всички мероприятия, които могат да предотвратят или да намалят загубите от природни стихийни бедствия.

Не трябва обаче да се счита, че работната сила и изобщо човекът в никаква степен не е предмет на дейността на държавното застраховане при социализма. Както е известно, трудещите се при

социализма са напълно социално осигурени от ДОО, но това не изключва възможността те да си създават сами допълнителни възможности за осигуряване срещу рисковете от злополуки или смърт. Тази възможност се реализира именно чрез държавното застраховане. Така че на застраховане подлежат не само имуществата, но и животът на гражданите.

По своята икономическа природа държавното застраховане при социализма е органическа съставна част от процеса на разпределението на обществения продукт чрез паричния фонд, който се създава от него и който е също плод на преразпределението на стойността на обществения продукт. Чрез този фонд се определя частта от обществения продукт, която се заделя за възстановяване на унищожените от природни стихийни бедствия имуществата или се използва за мероприятия, които предотвратяват или ограничават разрушителната сила на тези бедствия.

Необходимостта от застрахователен фонд в социалистическото общество е теоретически обоснована още от Маркс. Той посочи, че застрахователният фонд като елемент на фонд „Натрупване“ ще се запази и след събарянето на капиталистическото общество.

Застраховането е широко разпространено и в капиталистическото общество. Там то е сфера на изгодна влагане на капитали. Застрахователната дейност носи огромни печалби на капиталистите. В съвременния капитализъм тя се е превърнала в дейност на огромни монополни застрахователни обединения, които са надхвърлили границите на отделните капиталистически страни и опасват цялото земно кълбо със свои представителства и агенции. Застраховането при капитализма е насочено към опазване на капиталистическата частна собственост.

Личното застраховане на гражданите при капитализма се извършва поради това, че то е много доходно. Печалбите идват не само от застрахователните вноски, които правят застрахованите, но и от пропадането на вноските на трудещите се, които поради липсата на редовни доходи много често не могат да устоят до край на тежките договорни условия. Трудещите се при капитализма търпят много загуби и от фалитите на застрахователните дружества и компании, много от които не могат да издържат на жестоката конкурентна борба.

Застраховането при социализма е коеноно различно от застраховането при капитализма. То се създава с цел да се опазва социалистическата и личната собственост и за допълнително осигуряване на гражданите при настъпване на определени събития. Трудещите се тук не са изложени на никакви рискове, тъй като застраховането е монопол на държавата, която защитава техните интереси.

Форми на създаване на застрахователния фонд. Обективно е възможно застрахователният фонд да се създава в три форми: 1) във формата на самозастраховане; 2) във формата на застраховане и 3) централизирана форма.

Самозастраховането е най-низшата и най-неефективната форма на създаване на застрахователен фонд. При нея всяка от-

делна стопанска единица или отделно лице сами си създават резервен фонд, като отделят за тази цел част от доходите си. Тази форма има много икономически недостатъци. Възможностите на отделните стопански единици или личности, колкото и големи да са те, никога не са достатъчни, за да може чрез самозастраховането да се създаде солиден застрахователен фонд, чрез който да могат да се обезпечат щетите, нанасяни от природни стихийни бедствия. Още повече че тези щети най-често имат масов характер и са големи по обем. Самозастраховането не е в състояние да провежда крупни превантивни мероприятия, имащи значение за цялото народно стопанство. Ето защо то не допринася за премахване, намаляване или ограничаване на стихийните бедствия. А отук то не е в състояние да осигури непрекъснатост на възпроизводствения процес. От друга страна, самозастраховането задържа много средства извън производствения процес, тъй като фондът се създава разпръснато и всяко предприятие изважда от оборот част от средствата си.

Застраховането е по-висша и много ефикасна форма на създаване на застрахователен фонд. То е, така да се каже, класическата форма на създаване на този фонд. Застраховането се изразява в това, че застрахователният фонд се създава чрез специални застрахователни организации, които се занимават само със застрахователна дейност. Отделните стопански единици и лица, желаещи да участвуват в застраховането, внасят в застрахователните организации определени суми. По този начин застраховането почива на икономическата мощ не на отделните предприятия, а на обединените усилки и средства на всички застраховани предприятия и лица.

По този начин, от една страна, се набират големи суми и се създава солиден застрахователен фонд, а, от друга страна, възстановяването на щетите от стихийни бедствия се разпределя между всички участници в застраховането. То заангажира много по-малко средства на отделните предприятия и лица, отколкото самозастраховането, и в същото време охранява много по-сигурно и ефикасно интересите както на отделните предприятия, тъй и на цялото народно стопанство.

Важно предимство на застраховането е, че то е в състояние да отделя много средства за предпазни мероприятия, а те са от полза и за отделните предприятия, и за цялото народно стопанство, понеже намаляват щетите от природни стихийни бедствия, и за самите застрахователни организации, които по този начин намаляват плащането на обезщетения.

Наред с посочените предимства застраховането има и това голямо предимство пред самозастраховането, че една значителна част от набраните от него средства могат отново да се използват в народното стопанство под формата на кредити, тъй като една част от въпросните средства е винаги временно свободна.

Централизираната форма на създаване на застрахователен фонд е много типична и лесно осъществима при социализма поради общонародната форма на собственост върху средствата за производство. Застрахователният фонд в този случай се създава

чрез заделяне на парични средства от бюджета на държавата. Този фонд обаче може да се използва за възстановяване щетите само на държавните предприятия и учреждения. Другите форми на собственост — кооперативната и личната — не могат да се обезщетяват от централизирания застрахователен фонд. Те могат да си създават такъв само по пътя на самозастраховането и главно по пътя на застраховането. За държавните предприятия на стопанска сметка застрахователният фонд може да се създава като централизирано, тъй и чрез застраховане.

По тази причина при старата система на ръководство на народното стопанство у нас съществуваше разграничение при създаването на застрахователния фонд за държавните и за кооперативните и личните имущества. Застрахователният фонд за държавните имущества се създава централизирано за сметка на общодържавните парични средства по бюджета, а за кооперативните и личните имущества — чрез застраховането. Така че при тази система застраховането фактически обхваща само кооперативния и личния сектор от народното стопанство и застраховането живота на трудещите се.

При новата система обаче обсегът на държавното застраховане се разшири. То обхваща и имуществата на държавните предприятия.

Организация на държавното застраховане в НРБ. Застраховането е такава дейност, при която застрахователят реализира парични приходи под формата на застрахователни премии и извършва парични разходи под формата на застрахователни обезщетения. Този характер на паричните взаимоотношения съдържа в себе си обективните предпоставки, необходими за организиране тази дейност на принципите на стопанската сметка. У нас застраховането действително е поставено на тези принципи. От друга страна, държавният монопол върху застраховането у нас позволява то да бъде изградено на принципа на организационното единство, т. е. застраховането на цялата територия на страната да се извършва от единна организация. Такава е ДЗИ.

Държавният застрахователен институт е организация на стопанска сметка. Той се създаде след национализацията на частните застрахователни дружества, извършена на 26 юни 1946 година. Със Закона на държавното застраховане последното бе превърнато в държавен монопол. Той се изразява в това, че единствено държавата чрез една или повече свои застрахователни и презастрахователни организации има изключителното право да провежда застрахователни и презастрахователни операции върху цялата територия на НРБ.

Основните задачи на ДЗИ са: организиране и провеждане на имущество и лично застраховане; изплащане на обезщетенията за погналото застраховано имущество и на застрахователните суми по личното застраховане; участие в провеждане мероприятията за предотвратяване и борба с пожарите и смъртността на животните и пчелите, извършване на презастраховане и др.¹ Следователно дейността на ДЗИ обхваща имущественото и личното застраховане и

¹ Вж. Устав на ДЗИ, в. Известия на ПНС, бр. 107 от 1952 г.

презастраховане. Последното е такава дейност, при която застрахователните организации се застраховат при други застрахователни организации. Това се прави с оглед при настъпване на масови стихийни бедствия рисковете да се разпределят между повече организации.

ДЗИ е подведомствен на МФ, което упражнява общо ръководство и контрол над дейността му, като дава указания, изготвя проектите за закони, укази, постановления, правилници, наредби и пр. по застраховането; одобрява застрахователните условия, правила и тарифи; разглежда плана на приходите и разходите, годишните отчети и баланси и ги представя на МС за одобрение, разрешава отквиването на клонове и пр.

Дейността на ДЗИ се осъществява посредством централно управление и окръжни, градски и районни клонове. Централното управление се състои от управления и отдели по шат, определен от МС. То се оглавява от председател и заместник-председатели. Съгласно устава ЦУ на ДЗИ има следните функции: а) организира държавното застраховане; б) подбира кадрите на ДЗИ; в) ръководи и контролира органите на държавното застраховане; г) разработва проекти на закони и подзаконни актове по държавното застраховане; д) представя на МФ проектоплановете за приходите и разходите на ДЗИ; е) одобрява плановете за постъпления на застрахователни вноски и сметките за разходите на подведомствените му органи и др. под.

Окръжните, градските и районните клонове извършват конкретната застрахователна дейност по места, като се ръководят от указанията на ЦУ на ДЗИ и спазват правилниците, законите, наредбите и пр.

Като организация на стопанска сметка ДЗИ разполага със собствени средства, обособени в следните фондове: а) основен фонд; б) запасен фонд; в) премийни резерви по застраховка „Живот“; г) текущи постъпления от застрахователни операции; д) фонд на основните средства; е) други фондове и резерви, предвидени от законите, постановленията и разпорежданията на правителството.

Размерът на основния фонд на ДЗИ е определен от устава на 400 хил. лв. Той може да се увеличава само с разрешение на МС. Запасният фонд се формира чрез отчисления от годишната печалба и от неизразходваната част от нето-премията, установена при годишното приключване. Средствата по този фонд се използват за изплащане на обезщетенията по имущественото застраховане и застрахователните суми по личното застраховане, когато те не могат да се покрият от нето-премиите за дадена година. От запасния фонд се черпят средства за изплащане на презастраховките. Максималният размер, до който може да достигне запасният фонд, е 64 милиона лева.

Премийните резерви по застраховка „Живот“ се създават чрез отчисления от постъпленията на застрахователни вноски по различните видове застраховки „Живот“.

Чистият резултат от дейността на ДЗИ — печалбата — се разпределя по следния начин: най-малко 50% за държавния бюджет

и до 50% за попълване на запасния фонд. Когато последният достигне установения от устава пределен размер, цялата печалба се внася на приход в бюджета.

Организирано по описания начин, държавното застраховане у нас след Девети септември поевтиня значително много в сравнение със застраховането в капиталистическа България. Премиите, плащани сега, са, значително по-ниски.

От средата на 1961 год. у нас се създаде още едно застрахователно предприятие — „Българско външно застрахователно и презастрахователно акционерно дружество“, наречено „Булстрад“. Негов обект на застраховане са българските имущества (стоки, кораби, коли, самолети, пътниците в тях и др. имоти), които се намират в чужбина, както и чуждестранни имущества и лица. Булстрад извършва и презастрахователна дейност. Между него и ДЗИ съществува най-тясна връзка при извършване на застрахователната дейност.

Основни видове застраховки и понятия в застраховането. Застраховането може да има различни обекти и да се извършва под различни подбуди. По тези и някои други причини можем да различим различни видове застраховки. В зависимост от обекта на застраховката тя бива имуществена или лична. Имуществена е оная застраховка, която има за цел да възстанови щети, нанесени на имуществото на застрахования. Лична е застраховката, която е свързана с живота и работоспособността на застрахования. Тя се плаща при настъпване на определено събитие, наречено застрахователен риск, срещу което е била сключена или при преживяване на определен срок от застрахования.

В зависимост от това, дали застраховките се правят по волята на застрахованите или пък по силата на разпорежданията на някакъв закон, те биват: доброволни и задължителни. Доброволни или задължителни могат да бъдат както личните, тъй и имуществените застраховки. Но при личните застраховки доминира елементът на доброволност, докато при имуществените — този на задължителността. И това е напълно в духа на принципите на социалистическото общество. Задължителност при осигуряване на трудещите се при социализма има при ДОО. Там никой не може да откаже това осигуряване. Така че допълнителното осигуряване по пътя на застраховането може в болшинството случаи да се остави на волята на трудещите се. От друга страна, опазването на имуществото, което е основна съставна част от националното ни богатство, независимо от това чия собственост е то, не може да се остави само на преценките и разбиранията на неговите владетели. Ето защо на задължително застраховане подлежат всички имущества на държавните предприятия, голяма част от имуществата и посевите на ТКЗС и кооперациите и редица имущества на гражданите.

Принципът на задължителност важи в еднаква степен и за застрахования, и за застрахователя. Това означава, че притежателят на имуществата, обект на задължително застраховане, е длъжен да ги застрахова в определения срок. Ако той не стори това, застрахователят е длъжен да застрахова имуществата му и да предостави на

финансовите органи да съберат принудително застрахователните вноски. Доброволните застраховки са задължителни за застрахователя, т. е. той не може да откаже застраховането, ако застрахователят се отговаря на условията за застраховане.

Във взаимоотношенията между застрахования и застрахователя най-важен момент се явява определянето на застрахователната вноска (премия) и на застрахователната сума.

Застрахователната вноска е сумата, която застрахованият трябва да плати еднократно или да плаща периодично през определени интервали до изтичане на определен срок, за да добие правото да получи застрахователната сума при настъпване на застрахователното събитие.

Застрахователната сума е обезщетението, което застрахованият получава от застрахователя при настъпване на риска, срещу който е застраховано имуществото или лицето.

Както застрахователната вноска, тъй и застрахователната сума са определени в специалните условия за различните видове застраховки. Застрахователната сума може да се определя и по споразумение.

Елемент на застраховането е и тъй нареченият застрахователен риск. Това е събитие или съвкупност от събития, при чието настъпване и причиняване на щети застрахователят трябва да заплати застрахователната сума. Изучаването на застрахователните рискове има изключително голямо значение за правилното определяне на застрахователната сума и за застрахователната вноска, а следователно и за ефективността на застрахователното предприятие.

Оценката на обекта на застраховане се нарича застрахователна оценка. Тя може да съвпада или да не съвпада с действителната стойност на обекта. При застраховане на имуществата може да се вземе предвид възстановителната или действителната стойност на обекта. Застрахователната вноска зависи от големината на застрахователната сума и от т. нар. тарифна ставка. Последната представлява застрахователна вноска на единица от застрахователната сума за едногодишен период на застраховането, например на 100 лева, от застрахователната сума.

При застраховането намира широко приложение тъй нар. степен на застраховане на принципа на пропорционалната отговорност. При тази система застрахователят при настъпване на застрахователния риск изплаща не пълния размер на застрахователната сума, а сума, пропорционална на съотношението на застрахователната сума към оценката на обекта. Например, ако тя е 80%, то ще се плати 80% от загубата. Така изплатената сума се нарича застрахователно възмездие.

Имуществено застраховане. Имущественото застраховане има за обект имуществата на държавните предприятия и организации на стопанска сметка, на кооперативните предприятия и организации, на ТКЗС и на населението. На задължително застраховане подлежат следните имущества на държавните и кооперативни предприятия и на ТКЗС: а) основните средства и всички стокowo-мате-

риални ценности ; б) едрите рогаți еднокопитни животни, овцете и козите и свинете за разплод и угояване ; в) земеделските култури и реколтата в овощните, зеленчуковите, розовите, черничевите градини, бостаните, лозята и др. и г) кошерите с пчели.

Гражданите застраховат задължително следните свои имуществва : постройките, едрите рогаți и еднокопитни животни и моторните превозни средства.

Задължителните застраховки се отнасят за щети, причинени от пожар, гръм, експлозия, буря, ураган, проливен дъжд, наводнение, градушка, свличане и срутване на земни пластове, щетите, нанесени на моторните превозни средства и едрите селскостопански машини, гражданската отговорност за вреди, причинени с тях, рисковете при транспортиране и щетите, настъпили при аварии с товарни и разтоварни машини. При животните се обезщетяват щетите, причинени от смърт, вследствие заболяване и злополука или когато се налага животните да бъдат убити по нареждане на ветеринарните органи, а при пчелите при поява на болестта гнилец. Щетите, произлезли пряко или косвено от земетресение или военни действия, не се обезщетяват. Имуществата на държавните предприятия се застраховат срещу изброените рискове по тяхната действителна стойност, а тия на ТКЗС — по стойността, по която те са записани в счетоводните книги ; сградите на гражданите — по данъчна оценка, а моторните превозни средства — по действителната стойност в момента на застраховането. Подлежащите на задължителна застраховка имуществва се регистрират ежегодно по установен от МФ ред. Застрахователните вноски се изплащат от застрахованите веднага след регистрацията, с изключение на случаите, изрично изброени в Закона за застраховка на имуществата.

Предприятията, организациите и гражданите могат да правят допълнителни доброволни застраховки на имуществата, подлежащи на задължително застраховане при условия, посочени в съответните нормативни актове.

С цел да се създаде паричен фонд за провеждане на предпазни мероприятия, правят се отчисления в размер на 5% от всички събрани вноски по доброволните и задължителните застраховки.

Лично застраховане. По своята природа личното застраховане е особена форма на съчетаване на спестовността с осигуряването на живота, здравето и работоспособността на трудещите се срещу известни рискове или преживяване на определен период от време. Затова то се нарича застраховка „Живот“. Личното застраховане се осъществява чрез сключване на договор между лицата и застрахователния институт, в който се посочват условията на застраховката, които представляват определен комплекс от права и задължения на договорящите страни. Основно задължение на застраховачите се лица е да плащат еднократно или през определени интервали, докато трае срокът на договора, определена застрахователна вноска. Основното задължение на застрахователя е да изплати на застрахования еднократно или да му изплаща периодически определена застрахователна сума при настъпване на застрахователното събитие.

Застраховките „Живот“ се сключват въз основа на предварително разработени от застрахователния институт условия. Големината на застрахователната вноска е в зависимост от характера на риска, който обуславя вероятността на неговото настъпване, от големината на застрахователната сума, от продължителността на срока на застраховката и от възрастта на застрахования. Тя е право-пропорционална на всички изброени фактори, с изключение на срока на застраховката, при който зависимостта е обратно пропорционална. Застрахователната вноска е така устроена, че да осигури на застрахователния институт неговата издръжка, фонд за изплащане на застрахователните суми при настъпването на застрахователните събития и известна печалба.

Според сега действащото у нас застрахователно законодателство, личното застраховане се дели на три групи застраховки: а) застраховки „Живот“, б) пенсионно застраховане „Живот“ и в) застраховки „Злополука“. Първата група застраховки обхваща застраховането в случай на смърт, загуба на трудоспособност и доживяване. Затова те се наричат смесени застраховки. Втората група застраховки осигурява възможност на застрахованите срещу еднократно или в определен период внасяне на суми да получават пенсии за определен брой години или пожизнено. Третата група застраховки се правят срещу настъпване на определени видове злополуки. Те могат да се сключват или от отделни лица, или групово по списък от работниците и служителите на предприятия, учреждения и организации.

Задължително застраховане на пътници. Някои видове лични застраховки са задължителни. Такава е застраховката на пътниците и персонала по железопътния, водния, автомобилния, въздушния, трамвайния и тролейбусния транспорт. С този вид застраховка е проявена предвидливост от страна на държавата за осигуряване средства на лицата (или на техните близки), заети и пътуващи с транспортни средства, в случай на злополука. Застраховката се отнася за лица, заети или пътуващи с обществени транспортни средства, при които се издават билети за пътуване. Затова наличието на билет е условие за изплащане на застраховката в случай на злополука. Лицата, пътуващи без билет, не се считат за пътници и не се обхващат от задължителната застраховка. Застраховката е в сила от момента установен за излизане на пътника на мястото, определено за качване на транспортното средство (перон, пристанище, площадка и пр.) и се прекратява в момента, в който пътникът обикновено напуска района на крайния пункт на пътуването, а за персонала — от момента на явяването му на работа до момента на напускането на същата.

Застрахователната вноска е включена в цената на билета и се плаща от пътника при покупката му. Транспортните предприятия внасят събраните застрахователни вноски на ДЗИ. С тях се покриват и злополуките, станали с персонала по експлоатацията.

Размерът на застрахователната сума е в зависимост от характера и големината на злополуката.

Глава VIII

ДЪРЖАВНИ РАЗХОДИ ПРИ СОЦИАЛИЗМА

§ 1. ДЪРЖАВНИТЕ РАЗХОДИ И ТЯХНАТА КЛАСИФИКАЦИЯ

В съвременния етап на нашето обществено развитие, когато в народното стопанство продължава да действа законът за стойността с всичките му последствия, социалистическата държава, за да изпълнява своите функции като организатор и ръководител на възпроизводството и културата, трябва за покриване на своите потребности постоянно да изразходва парични средства. Това са нейните финансови разходи.

Под влияние на действието на основния икономически закон на социализма разходите на социалистическата държава непрестанно нарастват. При осъществяването на цялостния възпроизводствен процес в народното стопанство и особено разширяването на основните фондове в него, държавата изразходва големи средства за създаване на нови стопански предприятия, за внедряване на нова производствена техника, за развитието на културата и напредъка на науката и изкуството. Тази тенденция на увеличение на разходите се определя от бързото развитие на производителните сили при социализма и напредъка на производствената техника, които постоянно създават нови обществени потребности. На основата на социалистическата собственост колективното задоволяване на множество потребности, смятани в миналото за индивидуални, се налага икономически като единствено възможно. Така обществените фондове за потребление бързо нарастват, а това увеличава решително финансовите разходи.

Нарастването на финансовите разходи при социализма няма разточителен и непроизводителен характер, както това ясно се проявява при капитализма, където разходите на държавата са в основата си разходи за водене и подготовка на войни, за поддържане на институти на класовото подчинение и класовия тормоз, за увеличение печалбите на монополите. Държавните разходи при социализма имат производствено предназначение. Те увеличават производителността в народното стопанство и служат да се осигури свободата и благоденствието на народа.

Държавните разходи преди всичко се разделят според това, дали

те са изразходване на средства от централизираните или от децентрализираните ресурси на държавата. Първите от тях са главно бюджетни разходи. Те се извършват по нареждане и отговорност на държавните органи на власт и управление. Като финансови разходи те имат далеч по-голямо значение и обхващат решително по-голямата част от разходите на държавата.

Децентрализираните ресурси като източници на финансовите разходи се представляват от фондовете на държавните предприятия и организации. Обаче не всички разходи на държавните предприятия може да се третират като финансови. Не са такива разходите (разноските), които са свързани пряко с производствената дейност, като работна заплата, вноски по социалното осигуряване и други подобни плащания. Като финансови разходи трябва да се третират главно разходите на предприятията и организациите за основни и оборотни производствени средства.

Централизираните разходи по-нататък се подразделят според своето обектно насочване на разходи в отделните отрасли на народното стопанство — разходи в областта на промишлеността, селското стопанство, транспорта, съобщенията, вътрешната и външната търговия, разходи за държавен материален резерв и пр.

Основно деление на финансовите разходи е делението им според тяхното направление в двете основни сфери на обществения живот: а) разходи в сферата на материалното производство и б) разходи в непроизводствената сфера.

а) Разходите в сферата на материалното производство са свързани с финансирането на разширеното социалистическо възпроизводство в народното стопанство. Те са проява на организационно-стопанската функция на социалистическата държава и обхващат разходите за набавяне и разширяване на основните фондове с производствено предназначение, за създаването и прираста на оборотните средства, за създаване на държавния материален резерв и т. н. Развитието им обосновава увеличението на националния доход и благоденствието на населението в социалистическите страни.

б) Разходите за издръжка на непроизводствената сфера, макар че не предизвикват непосредствено увеличение на националния доход, са от много голямо значение, защото чрез тях се осигурява задоволяването на редица обществени потребности и се създават предпоставките за повишаване на производителността на труда чрез подготовка на висококвалифицирани кадри, чрез повишаване културата и чрез осигуряване свободата и мирния труд на трудещите се. Това са разходите за изграждане и поддържане на основните фондове с непроизводствено предназначение, за общественото осигуряване и социалното подпомагане, за издръжка на институтите на народното образование, на здравеопазването и медицинското подпомагане, разходите по издръжката на персонала на същите, за издръжка апарата на управлението и народната отбрана и т. н. Те са част от обществените фондове за потребление.

Двете групи разходи, за които ние току-що говорихме, са взаимно обосновани, защото развитието на държавните мероприятия в непроизводителната област зависи от производителността на народното стопанство, докато последното от своя страна зависи също така от културния уroveň, образоваността, здравословното състояние и т. н. на населението. Ето защо държавата трябва да развива и в двете направления разходите в пълна хармоничност и пропорционалност.

Финансовите разходи се разделят още според това, за чия сметка те се извършват: а) разходи по бюджета на републиката и б) разходи по бюджета на народните съвети. Това разделение не се нуждае от по-нататъшни обяснения.

Една стара бюджетна практика дели разходите на: а) разходи лични (персонални) и б) разходи веществени (материални). Персоналните разходи не се покриват напълно с предвидения в бюджета фонд на работната заплата на кадрите в бюджетните учреждения, институти и др., защото обхващат и някои разходи в кръга на общественото осигуряване и подпомагане, които не може да се третират като възнаграждения за труд. Разделението запазва значението си, защото персоналните и веществените разходи в известна степен са поставени под различен режим на метод и контрол при изразходването и отчитането им.

Важно е подразделението на финансовите разходи и според целевата им насоченост. Различаваме четири вида разходи, които съответствуват на основното групиране на разходите в държавния бюджет, а именно: а) разходи по народното стопанство; б) разходи за социално-културни мероприятия; в) разходи по управлението и г) разходи по народната отбрана. Това разделение съответствува на основните функции на социалистическата държава и позволява да се вникне във финансовата политика, да се оценят грижите, които тя полага за напредъка на културата, за социалистическото строителство и за защита на правата на трудещите се. Ето защо тъкмо въз основа на него ние ще разгледаме развитието на разходите в НРБ.

§ 2. РАЗХОДИ ПО ФИНАНСИРАНЕ НА НАРОДНОТО СТОПАНСТВО

Тези разходи са особено типични за социалистическата държава, понеже те не съществуват в такъв размер в буржоазната държава. Там финансирането на разширеното възпроизводство не се признава за държавна потребност, а е предоставено на частната инициатива и се намира в ръцете на частните стопани-капиталисти. Буржоазната държава по начало има малко производствени предприятия; така че нейните разходи за поддържане и разширяване на възпроизводството са малко. Наистина в съвременния етап на общата криза на капитализма ние забелязваме като общо явление широко навлизане на държавата в народното стопанство. Проявите на държавно-монополистическия капитализъм са факт, който не може да се от-

рече. Но държавномонополистическият сектор в капиталистическото стопанство (като се изключи примерът на някои развиващи се страни, тръгнали по некапиталистически път) има малко значение за държавните финанси. Мотивите на неговото поражение са или чисто политически, или пък изцяло продиктувани от стремежа да се отбият ударите на кризата, заплашваща капиталистическия строй и интересите на монополите. Държавни предприятия се стопанисват главно като капиталистически предприятия и в интерес на капиталистическата класа. Те дават незначителни приходи на бюджета, а и разходите за тях са относително малки, особено ако се сравнят с огромните непроизводителни разходи на буржоазната държава за поддържане нейния военен, административен и полицейски апарат.

Разходите за финансиране на народното стопанство, на производството и на целия процес на разширеното възпроизводство са, както вече се каза, присъщи на социалистическата държава. В нея развитието на производителните сили и на производствените отношения довежда до пълно премахване експлоатацията на човек от човека и предава в ръцете на новата държава всички производствени средства, като ведно с това финансирането на производствения процес се превръща в главна държавна задача.

Социалистическото възпроизводство винаги е разширено възпроизводство. То изисква непрестанно разширение на основните фондове, подобряване организацията на труда и производството, изисква непрестанно обновяване и усъвършенствуване на производствената техника. Съответно непрестанно се увеличават и разходите на държавни средства. Те се правят както за сметка на централизираните фондове на държавата, така и за сметка на средствата на предприятията и организацията. Така през последните години в нашия бюджет повече от 52% от разходите са предназначени за финансиране на народното стопанство¹. Огромни са същевременно сумите, предвиждани за същата цел от средствата на държавните и кооперативните организации и предприятия.

Разходите за народното стопанство според своето предназначение може да се разделят на следните видове: 1) разходи за капитални вложения, 2) разходи за оборотни средства и 3) други разходи. Според източника и метода на своето провеждане те са: а) от-бюджетни средства (бюджетно финансиране), б) от средства на самите предприятия и организации (самофинансиране) и в) от кредитни средства (кредитно финансиране).

1. Капитални вложения ние наричаме разходите за създаване на нови или за реконструиране, разширяване и възстановяване на съществуващи основни фондове. Те са основната част от средствата, които се отпускат за народното стопанство, и тяхната величина определя темпа на разширяване на възпроизводството. Изграждането на материално-техническата база на социализма и на кому-

¹ Бюджетът на НРБ за 1969 г. при общ разход 5 041 048 хил. лв. предвижда за финансиране на народното стопанство 2 632 138 хил. лева.

низма, както е казано в Програмата на КПСС, изисква огромни капитални вложения и то при оптимално използване за постигане максимален резултат в народното стопанство.

В етапа на социалистическото преустройство капиталните вложения в държавния сектор се финансираха безвъзмездно от бюджета. С нарастването обаче на производителните сили и с повишаването на производителността на труда този метод на безвъзмездно финансиране започва да се превръща в някои случаи на спирачка за икономическия и технически прогрес. Тази практика не може повече да стимулира оптималното използване на наличните съоръжения, нито пък може да накара предприятията да търсят най-ефективните капитални вложения. Смята се, че при новата система на ръководство финансирането на капиталните вложения от собствени или кредитни средства, т. е. по пътя на самофинансирането или кредитирането, е по-гъвкава форма и икономически по-изгодно. Погрешно обаче е да се смята, че чрез разширяване и укрепване методите на самофинансирането и кредитирането на капиталните вложения ще се намалят бюджетните разходи. И при новата система се запазва безвъзмездното финансиране във всички случаи, когато се касае за обекти, които имат дълъг срок на откупуване, но имат основно значение за цялото развитие на народното стопанство. Освен това бюджетът ще трябва да отделя много средства за увеличение на ресурсите за дългосрочно кредитиране, понеже иначе средствата на банковата система ще се окажат недостатъчни при бурните темпове на разширяване базата на народното стопанство. Едва когато предприятията започнат да погасяват в широк размер отпуснатите им дългосрочни кредити, банковите фондове за капитални вложения ще укрепнат и няма да се нуждаят от средствата на бюджета.

Предвид огромното значение на капиталните вложения и техния мащаб за развитието на народното стопанство повишаването на тяхната ефективност е от първостепенно значение. В директивите на IX конгрес на БКП подробно се посочват пътищата за постигане оптимални резултати в тази насока, като се концентрират разходите в най-важните обекти и се ускорява въвеждането им в действие, като се избира най-напредничавата техника и т. н. Не трябва да се забравя, че истинският закон на комунистическото строителство е — както се казва в Програмата на КПСС — „постигане в интереса на обществото най-големи резултати при най-малки разходи“¹.

За организиране и планиране на капиталните вложения е от значение тяхното деление според ролята, която дадено капитално

¹ Капиталните вложения, които се правят в нашето народно стопанство, са огромни и те непрекъснато нарастват. Така в 1948 г. те възлизат на 240 млн. лв., в 1957 г. достигат 467 млн. лв. и в 1967 г. — 2165 млн. лв. Очевиден е големият скок след Априлския пленум на БКП с новия подем на производителните сили в страната. Гражданата част от тези капитални вложения се отделят от държавния бюджет — 103,1 млн. лв. в 1948 г., 218,5 млн. лв. в 1957 г. и 1035,2 млн. лв. в 1967 г. Бюджетът за 1969 г. обаче предвижда от бюджетни средства да се финансират капитални вложения на сума 920 млн. лв., от банков кредит — 817 млн. лв., от собствени средства на стопанските предприятия и организации — 521 млн. лв., на ТКЗС — 287 млн. лв. и т. н.

вложения има за народното стопанство на лимитирани и нелимитирани.

Лимитирани са капиталните вложения, които поединично са включени в държавния план за социално-икономическо развитие на страната, докато нелимитираните капитални вложения се предвиждат само в бюджетните или във финансовите планове на предприятията, учрежденията и организациите.

2. Вън от разходите за капитални вложения държавният бюджет изразходва значителни средства и за финансиране прираста на оборотните средства на държавните предприятия и организации. Но както при капиталните вложения, така и тук * и то в много по-голяма степен — образуването на оборотните средства на предприятията става за сметка на собствените им ресурси и за сметка на използване на банков кредит (заемни оборотни средства). Само по изключение и то главно при нови предприятия и при такива, основните фондове на които се образуват безвъзмездно, за формирането и прираста на оборотните им средства се правят разходи от държавния бюджет. Юлският пленум на ЦК на БКП постави задачата да се повиши ефективността на оборотните средства, като се подобри материално-техническото снабдяване, като се съкрати производственият цикъл и се ускори реализацията на продукцията чрез строго спазване договорността и т. н.

3. И в редица други случаи бюджетът прави разходи за финансиране и подпомагане на държавните предприятия и организации. Тук се отнасят на първо място разходите за стопанските предприятия и дейности, които са на бюджетна издръжка, но също така и разходите за покриване на т. н. планови загуби, последица на държавната ценова политика, и различните видове премини, давани на производителните предприятия и т. н.

§ 3. РАЗХОДИ ЗА СОЦИАЛНО-КУЛТУРНИ МЕРОПРИЯТИЯ

1. *Общи положения.* В периода на напредналото изграждане на социалистическия строй цел на финансовата политика е да се осъществи лозунгът на партията „Всичко в името на човека, за благо на човека“.

Материалните и културни потребности на социалистическия човек непрестанно растат. Общественият прогрес, присъщ на социализма, се изразява в увеличение на материалните ценности и услуги, които се поставят на разположение за по-пълното задоволяване потребностите на цялото общество. Те трябва да са в състояние да задоволят бързоменяващите се индивидуални изисквания и вкусове. Това се постига както като се повишава индивидуалното възнаграждение, което отговаря на изразходвания труд, така и особено чрез увеличаване на обществените фондове за потребление. Тези фондове — това е известно — са предназначени да задоволяват потребностите на населението независимо от качеството на положения от отделния човек труд, т. е. чрез безплатното им задоволяване. Тук се отнася

задоволяването на такива потребности като образование, лекуване, осигуряване на старините, обезпечаване при болест и инвалидност, издръжка на нетрудоспособните в приюти и домове, ползване на осветление, отопление, благоустройствени услуги и т. н. Това в средата на социалистическото стоково стопанство са „кълнове“ на комунистическия начин на разпределение.¹ Те постоянно растат и се разширяват. Още К. Маркс в „Критика на готската програма“ предсказва подобно развитие на нещата, предсказва, че обществените фондове за потребление „все повече ще нарастват съответно на развитието на новото общество“¹.

Нарастването на обществените фондове за потребление у нас предизвиква съответно нарастване и на разходите в държавния бюджет, обособени в раздела му „Разходи за социално-културни мероприятия“. По размер те идват на второ място. В тях се включва издръжката на институтите и учрежденията за образование, за подготовка на кадри, за изкуството и печата, за здравеопазването, за подпомагане нетрудоспособните и т. н. Отпускането на големи бюджетни средства за финансиране на държавните мероприятия в тази насока е естествено, защото то е последица от действието на основния икономически закон на социализма. По този начин се осигурява бързото повишаване на производителността на труда и същевременно се допринася за максимално задоволяване потребностите на цялото население при възможно най-големи икономии на труд и обществени средства.

У нас възможно максималните разходи за социално-културни мероприятия са задължителни за държавата във връзка с връжките й за осъществяване на редица права на гражданите, осветени от Конституцията по чл. чл. 72, 74, 75, 77—81 и т. н.

Разходите за осъществяване на дело всички тези права на гражданите непрестанно нарастват. Така в 1953 г. те са възлизили на 316 млн. лв., равни на 20% от бюджета, а през 1969 г. се предвиждат в размер на 1452 млн. лв., или над 28,7% от бюджетните разходи изобщо.

Основното деление на разходите за социално-културни мероприятия е делението им на следните три групи: а) разходи за образование, култура и изкуство, б) разходи за здравеопазване и в) разходи за обществен осигуряване и социално подпомагане.

а) Разходите за образование заемат челно място в състава на разходите за социално-културни мероприятия. От 1944 г. народната власт непрестанно разширява мрежата от училища и броят на учащите се във всички видове и степени училища постоянно расте. При това обучението във всички училища, включително и във висшите, е напълно безплатно. Подобрява се сериозно материалната база на народната просвета. Една голяма и нарастваща част от учащите се и специално от студентите получават стипендии. Към тях се прибавят многобройните домове за деца и юноши, детски градини, детски ясли, пансиони и студентски общежития, летни лагери

¹ Маркс, К. — Критика на готската програма, София, 1949, стр. 19.

и др., за построяването и изграждането на които се изразходват големи суми, във от средствата, които се отпускат от предприятията, организациите и др.

Не по-малки са грижите и бюджетните разходи за развитието на висшите учебни заведения и научноизследователските институти. Техният брой през целия период на социалистическо строителство не престанно нараства. Сега¹ в страната има 26 висши учебни заведения с 81,5 хил. студенти и 128 научноизследователски института. Чрез тях се създават прекрасни условия и възможности да се използват постиженията на науката като важна производителна сила, да се работи за разрешаване на най-актуалните проблеми за повишаването на производителността на труда, за прогреса на техниката, за внедряване нови методи в производството, както и за подготовката на висококвалифицирани кадри във всички области на стопанството, науката и културата. Но трябва да се отбележи, че всичко това е възможно само благодарение на големите разходи на бюджета за изграждане материалната и експерименталната база на науката и висшето образование, за създаване помощните институти (библиотеки, информационни центрове и пр.) и т. н. Големите разходи в това отношение задължават студентите и научните работници да се стремят към цялостно усвояване на съвременната наука и внедряване нейните постижения в практиката.

Държавата полага особени грижи за развитието на културата, литературата и изкуството, понеже техните произведения са важен фактор за комунистическото възпитание на народа и за укрепването му срещу опитите на империалистическата диверсия. Бюджетът постоянно отпуска нарастващи кредити за издръжка на увеличения брой театри, библиотеки, оркестри и други подобни институти, за снабдяването им с подходяща материална база, за поощряване родната литература и нейните дейци и т. н. Трябва да се подчертае широкото поощрение, което се дава на творческата художествена самодейност, която е разгъната в страната. Всичко това има за резултат повишаване културата на нашия народ и се отразява в повишената производителност на труда.

б) Значителни, и то нарастващи, разходи се правят от държавния бюджет също за здравеопазването — строеж и издръжка на болници, поликлиники, родилни домове, санаториуми и др. Както в другите социалистически страни, така и в нашата страна първото условие, което определя високата степен на социална сигурност за населението, е провежданата обща и безплатна медицинска помощ. Цялото население се ползва от безплатно лечение. Безплатни са всички медицински манипулации и операции, включително и зъболечението, лекарствата и издръжката в стационарните медицински заведения, които са изключително държавни.

Безплатната медицинска помощ създава много разходи. Те се увеличават от широко прилаганата политика на профилактични и санитарно-хигиенни мероприятия. През 1969 г. се предвиждат бю-

¹ Данните са за 1967 година.

джетни разходи във връзка с медицинската помощ 221 млн. лв., което представлява около 4,6% от държавния бюджет.

в) Всички споменати разходи и техният голям размер рисуват нашата страна като страна на социалния и културен напредък, която води борба за повишаване нивото на културата и бита на народа.

2. *Държавно обществено осигуряване.* Социалистическата държава и общество са силно заинтересовани всеки трудещ се да бъде сигурен, че при всички превратности, които животът изпраща на хората, няма да остане без нужното препитание за себе си и за семейството си. Като живо същество човек е изложен на болести, злополуки, които отнемат работоспособността му, на отпадък на сили и работоспособност при старост, инвалидност, както и на смърт, която може да остави неработоспособните членове на семейството без препитание. Никога човек не би могъл да отдаде достатъчно сили на ползотворна дейност, ако не знае, че при подобни положения препитанието му и всичко необходимо за живота ще бъде гарантирано с обществени средства.

Буржоазната държава в ранния период на капиталистическото господство отхвърляше обществените осигуровки, защитавайки чисто индивидуалистическия принцип, че всеки е ковач на собствената си съдба и трябва да се грижи сам за лоши дни и старини по пътя на личната спестовност. Болните, немощните и недъгавите се предоставяха на частната благотворителност с нейната недостатъчност и принизяваща човешкото достойнство същност.

Ако капиталистическата държава по-късно в известна степен отстъпи от тези свои индивидуалистически схващания и предприе мероприятия за създаване минимум от социална сигурност, то това не се дължи на някакво желание да се подпомогнат наемните работници и бедните изобщо, а защото това ѝ се налагаше от добре разбраните нейни интереси и от неудържимия натиск на работническата класа.

Но направила в резултат на класовата борба тези отстъпки, буржоазията и тук прояви свой класов егоизъм. Капиталистическата държава не създаде истинско подпомагане и осигуряване на наемното работничество. Напротив: чрез въвеждането на работническите осигуровки капиталистите се стремят да разединят работничеството, като оставят големи групи наемници извън обсега на осигуряването, като установяват диференцирани пенсии и помощи при, общо взето, недостатъчни и несигурен техен размер. Управлението на осигурителните фондове остава във всички случаи в ръцете на самата буржоазия, която ги управлява в свой интерес: набираните свободни фондове се използват по кредитен път в полза на капиталистическата държава и в защита на нейните институти. И което е най-важно — работниците са тези, които за попълване на осигурителните фондове трябва да правят отчисления от своите мизерни заплати.

При социализма държавното обществено осигуряване обхваща всички трудещи се и дава помощ на всички, които са дали здравето или живота си за свободата и благоденствието на народа. Гражда-

ните имат осигурени старини и се подпомагат, в случай че загубят трудоспособността си вследствие болест, инвалидност и пр. Техните нетрудоспособни деца се осигуряват в случай на смърт на главата на семейството. Те се улесняват при болест да възстановят здравето си в курорти, лечебни станции и т. н. При това, както вече се каза, всички ползват безплатна медицинска помощ. Във всички тези случаи тежестта на набиране необходимите средства лежи изцяло върху самото общество в лицето на държавата, а не върху трудещите се, както е при капитализма. Администрирането на общественото осигуряване е в ръцете на трудещите се, които чрез своите профорганизации упражняват непосредствен контрол върху използването на средствата.

На тези начала е изградено общественото осигуряване и у нас съгласно Конституцията. Въпросите около ДОО са уредени в основата си с дял III от Кодекса на труда от 13. XI. 1951 г., който носи заглавието „Държавно общественото осигуряване“.

Настоящата уредба на ДОО установява пълно единство на осигуряването на всички трудещите се, като контролът по него остава да се провежда от Централния съвет на професионалните съюзи. При това положение разходите на ДОО у нас постоянно растат и достигат изключително големи размери.

През 1960 г. общите разходи на Управлението на ДОО са възлизали на 215,3 млн. лв., а през 1967 г. достигат 417,5 млн. лв. Те още повече нарастват във връзка с новите прогресивни мероприятия на партията и правителството за поощрение раждаемостта, по закрила на майката и детето и подобрене пенсионното дело.

ДОО у нас е пълно и то обхваща всички рискове: болест, майчинство, злополука, инвалидност, старост, смърт и т. н. То по същество е общонародно осигуряване, понеже се осигуряват всички лица, които активно участвуват в стопанския и обществен живот. От 1. I. 1969 г. всички права и помощи по ДОО са разпространени и върху селските стопани-кооператори, участвуващи във фонда за тяхното пенсиониране¹. При това за работниците и служителите осигурителните вноски тежат изключително само върху предприятията и учрежденията, в които те са заети, така че подпомагането става на обществена основа и представлява увеличение на реалното трудово възнаграждение. Вноските по него са част от продукта за обществото. Осигуровката е свързана с трудовата дейност на осигурения; гарантира се подпомагане и препитание при временна или дълготрайна нетрудоспособност, като пенсиите се отпускат при загубване на трудоспособността и то според характера на трудовата дейност.

Всички разходи на общественото осигуряване се покриват чрез специални процентни осигурителни вноски, които се пресмятат върху фонда на работната заплата. Вноските са определени на 12,5% и се внасят от предприятието, организацията и физическите лица, без те да имат право да удържат същите от трудо-

¹ Общественото осигуряване на земеделските стопани-кооператори и техните семейства се администрира от ЦС на ОРПС, но средствата за всички разходи се предоставят от фонд „Пенсиониране на земеделските стопани-кооператори“.

вото възнаграждение на работника или служещия (вноските на предприятията и учрежденията на бюджетна издръжка са за сметка на самия бюджет). ДОО има свой самостоятелен бюджет, който се съставя със съдействието на ЦС на ОРПС и се включва като самостоятелно звено в републиканския бюджет на НРБ. По този начин се провежда на дело ленинският принцип общественото осигуряване да се намира в ръцете на профсъюзите.

ДОО обезпечава на осигурените следните помощи и възнаграждения: а) парични обезщетения при временна нетрудоспособност, настъпила поради болест, бременност, раждане, трудова злополука, както и при карантина и гледане болен член от семейството; паричното възнаграждение във всички тези случаи се изплаща в зависимост от непрекъснатия трудов стаж в едно и също предприятие, учреждение или организация в размер от 50 до 90% от трудовото възнаграждение; б) еднократна помощ при раждане на дете; в) месечни семейни добавки към трудовото възнаграждение за издръжка на децата¹; г) помощ за погребение; д) разходи за провеждане на мероприятия по трудоустройство на инвалиди и за подобрене битовите условия на работниците, служителите и пенсионерите; е) разходи по набавяне необходимите ортопедически апарати, протези, уреди и др. подобни за трудовите инвалиди; ж) подпомагане курортното лекуване, почивката и пр. на осигурените.

3. *Пенсиониране.* В Закона за пенсите от 12. XI. 1957 г. и неговите многобройни изменения впоследствие ясно се очертава стремежът да се осигурят с пенсии всички граждани на нашата република, които за продължително време са загубили своята трудоспособност. С разширяване обаче кръга на подлежащите на пенсиониране се увеличават и разходите на държавата. През 1952 г. разходите за всички видове пенсии са били 673 млн. лв., през 1960 г. достигат 702,5 млн. лв., а в бюджета за 1969 г. са предвидени 736 млн. лева.

Пенсиите, които се отпускат по силата на закона са: 1) пенсия за прослужено време и старост; 2) пенсия за инвалидност; 3) народни пенсии; 4) наследствени пенсии.

1. Трудещите се имат право на пенсии за изслужено време и старост при 3 категории трудов стаж: а) I категория при 15 години трудов стаж и възраст 50 години за мъжете и 45 години за жените (това са хората полагащи тежък труд); б) II категория при 20 години трудов стаж и възраст 55 години за мъжете и 50 години за жените; в) III категория при 25 години трудов стаж и 60 години възраст за мъжете и 20 години трудов стаж и 55-годишна възраст при жените.

¹ Месечните добавки за деца се отпускат, както следва: за първо дете — 5 лв., за второ — 15 лв., за трето — 35 лв. и за всяко следващо дете — 5 лв. месечно.

Еднократните помощи при раждане на дете са: при първо дете — 20 лв., при второ дете 200 лв., при трето дете — 500 лв., при четвърто и всяко следващо — 20 лв. Бюджетът за 1969 г. предвижда за различните помощи и обезщетения при временна нетрудоспособност, месечни добавки, еднократни помощи при раждане и пр. сумата 158 млн. лв.

Размерът на пенсията се определя въз основа на средното месечно трудово възнаграждение през три последователни години от последните 15 години на службата на лицето в проценти, които се движат от 80% при заплати до 60 лева месечно и достигат 55% за заплати над 220 лева. Те не могат да бъдат по-малки от 46 лв. месечно (при пълна пенсия).

2. Пенсии за инвалидност получават трудещите се, ако са загубили напълно или частично трудоспособността си завинаги или за продължително време по време на работа или не по-късно от 2 години след прекратяването ѝ. Пенсиите за инвалидност биват: а) за трудова злополука или професионално заболяване; б) за общо заболяване; в) гражданско-инвалидни; г) военно-инвалидни. Инвалидите във всички тези случаи се разделят на три групи според степената на загубената трудоспособност. Пенсията се определя в процент от трудовото възнаграждение, а гражданско-инвалидните и военно-инвалидните пенсии — в твърди размери.

3. Пенсии за особени заслуги се отпускат от МС на изтъкнати борци за народна власт, на особено проявили се труженници в областта на държавната, обществената, културната и партийната, които имат изключителни заслуги за страната. Народни пенсии пък се отпускат на борци против реакцията и фашизма при загубена трудоспособност или ако са над 60-годишна възраст за мъжете и над 55-годишна възраст за жените, и нямат достатъчно доходи за издръжка. Пенсиите се разделят на три категории в зависимост от участието на лицата в антифашистката борба и размерът им съответно се движи между 45 и 120 лева месечно.

4. Последствени пенсии се отпускат за издръжка на нетрудоспособни членове на семейството на наследодателя, ако са били издръжани от него. Те се определят в размер на 50% от следващата се пенсия на наследодателя при един наследник, 75% при двама наследника и 100% при трима и повече наследника.

5. Отделно се определят пенсията за старост, инвалидност и пр. на лица, които са упражнявали самостоятелно занаят, свободна професия и т. н., както и на членовете на творческите съюзи на художниците, писателите и пр.

6. Пенсионирание на земеделските стопани-кооператори. Във от пенсията, които се отпускат по силата на ДОО, респ. по Закона за пенсията, нашата държава сравнително отрано обърна внимание на необходимостта да се осигурят пенсии и на земеделските стопани-кооператори. Със Закона за пенсионирание на земеделските стопани-кооператори от 31. XII. 1956 г. и допълненията му от 1961 и 1967 г., за да се осигурят техните старини, се създава специален фонд, който финансира и краткосрочното им осигуряване. Във фонда се набират вноски в полза на пенсионирането и осигуряването. Такива вноски се правят: първо, от самите земеделски стопани-кооператори в размер на 2% от личния им годишен доход в трудовини; второ, от ТКЗС в размер на 12,5% от общия доход на стопанството, след като се приспадат от него застрахователните вноски, отчисленията във фондовете на ТКЗС и Държавно-коопера-

тивния фонд, трудовото възнаграждение и осигурителните вноски за осигуряване по Кодекса на труда и данъците и таксите с изключение на данъка върху общия доход; трето, от вноски на държавата, събирани чрез допълнително облагане при продажбата на следните стоки; ракия и спиртни напитки със средно 0,2 лв. на литър, вино и бира — 0,06 лв. на литър, цигари — средно 0,5 лв. на килограм и от облагане с 2% оборотите на кооперативните пазари.

Приходите от този фонд служат преди всичко за изплащане пенсий на земеделските стопани-кооператори. Пенсионират се лицата, които са на възраст за жените 55 години и за мъжете 60 години, ако поне 25 години главно занятие им е било земеделието. Пенсията е основна от минимум 10 лв. месечно и може да се увеличава съответно на получените трудови и други подобни възнаграждения на пенсионера (от 1. IX. 1967 г. всички пенсий на земеделските стопани-кооператори се увеличиха с по 10 лв. месечно, а инвалидните пенсий — с 5 лв. месечно; пенсийте на героите на социалистическия труд, земеделски стопани-кооператори, са минимум 80 лв. месечно). Осигурените може също така да получават пенсия по инвалидност при злополука и общо заболяване — въобще всички пенсий, които получават и другите трудеши се в страната.

Фондът за пенсиониране на земеделските стопани-кооператори въвн от това предоставя на ЦС на ОРПС всички необходими средства за финансиране краткосрочното осигуряване на земеделските стопани-кооператори и членовете на техните семейства, които участвуват с труда си в стопанството.

§ 4. РАЗХОДИ ПО ОТБРАНАТА И УПРАВЛЕНИЕТО

1. Разходи на бюджета за народната отбрана. Народите, които изграждат социализма, се нуждаят от траен мир. Но при съществуването на империалистическия лагер те не може да пренебрегнат изграждането на ефикасна народна отбрана. При обстановката на изострени международни отношения социалистическите държави изразходват за изграждане на отбраната си минималното, което е необходимо за тяхната сигурност.

В нашия държавен бюджет като социалистически се предвиждат относително много малки разходи за народната отбрана. Докато дори най-малките и незаплашени от никаква реална военна опасност буржоазни държави като Дания, Белгия, Холандия и пр. имат военни разходи, които са от 25 до 50% от бюджетите им, а в САЩ те надхвърлят 70% от бюджета, у нас те са много ограничени. Според думите на нашия финансов министър средствата, необходими за отбраната на страната в бюджета за 1969 г. „възлизат на около 6 на сто от всички разходи в бюджета“¹. Абсолютният обем на тези разходи се определя на първо място от особено големите грижи, които се полагат за бита на войската, за човека и войника.

¹ Раб. дело, бр. 363 от 28. 12. 1968 г.

Разбира се, ниският размер на бюджетните разходи за народната отбрана у нас е възможен само благодарение на участието ни ведно с другите социалистически страни във Варшавския пакт, благодарение на мощта на СССР и неговата непобедима армия, щит на мира в целия свят. Ние можем да градим в мир социализъм, защото както казва генералният секретар на ЦК на КПСС Л. И. Брежнев в доклада си по случай 50 години от Великата октомврийска социалистическа революция, „... ако се намерят безумци, които дръзнат да посегнат на безопасността на съветската страна и на нашите съюзници, съветският народ няма да трепне, отгдето и да идва това посегателство — от север или юг, от запад или изток, агресорът ще бъде посрещнат от всичко съкрушаващата мощ на нашите славни въоръжени сили“.

В същност в интерес на всички народи в света е да се премахнат военните разходи напълно по пътя на постепенното разоръжаване, в който смисъл СССР и всички социалистически страни нееднократно са правили ясни и категорични предложения. Идеята за всеобщо разоръжаване и премахване военните разходи като непроеизводителни ще победи, защото тя се подкрепя от стремежите и желанията на цялото човечество.

2. Разходи на бюджета по управлението. Както в другите социалистически държави, така и у нас са сравнително малки и бюджетните разходи по управлението. Това са разходите по издръжка на централните и местните органи на управление и власт, разходите по външната политика и дипломатическите служби, за органите на правосъдието, прокуратурата, милицията и т. н. Социалистическата държава се стреми да изпълни ръководните си функции при спазване най-строг режим на икономии. Нейните служби са организирани на принципите на демократическия централизъм, което позволява да се премахнат всички излишества в управлението. Затова Ленин е настоявал: „Ние трябва да сведем нашия държавен апарат до максимална икономия. Ние трябва да премахнем от него всички следи на излишества, които са останали в него тъй много от царска Русия, от нейния бюрократическо-капиталистически апарат“¹.

Ежегодно в директивите си по изработване на бюджета правителството у нас провежда мероприятия за съкращаване на разходите по издръжка на органите на управлението. Това дава резултати и се отразява в чувствително намаление на разходите в това направление. Така докато в бюджета за 1955 г. 4,2% от разходите са били по управлението, в 1969 г. същите разходи са само 102 млн. лв., или 2,02% от бюджетните разходи. Но постигнатото в никакъв случай не бива да ни успокоява — борбата за по-нататъшното намаляване разходите по управлението трябва да продължи. Икономии в това отношение ще се постигнат, като се укрепи ръководната роля на комунистическата партия, като постоянно се усъвършенствува основното върху марксистско-ленинската наука управление на обществото. Не трябва да се забравя, както е казано в доклада на другаря То-

¹ Ленин, В. И. — Съч., т. 33, стр. 503.

дор Живков пред Юлския пленум на ЦК на БКП, че „Партийното и държавното ръководство е толкова по-ефективно, колкото по-добре са овладени закономерностите на развитие на социалистическото общество, колкото по-правилно се регулират и координират отношенията между различните области на обществения живот, колкото по-икономично обществото функционира и се развива като цялостен социален организъм“¹.

¹ Раб. дело, бр. 207 от 15. VII. 1968 г.

Глава IX

СОЦИАЛИСТИЧЕСКИ БЮДЖЕТ И БЮДЖЕТ НА НРБ

§ 1. СЪЩНОСТ НА СОЦИАЛИСТИЧЕСКИЯ БЮДЖЕТ

Бюджетът на дадена държава по своята същност е резултат и отражение на действието на историческите закони, които са присъщи на определен етап от развитието на обществото. Той е инструмент на държавата, с който се предвиждат, преценяват и направляват приходите и разходите ѝ за определен период от време. В това си качество държавният бюджет отразява държавната политика с всичките ѝ направления и прояви. Ние можем да прочетем силата, стремежите и недостатъците на дадена държава от сухите цифри на нейния бюджет. В него най-очевидно се проявява класовата същност на самата държава, целите, които тя преследва, и интересите, на които служи.

Бюджетът на социалистическата държава отразява обхвата и характера на нейната многостранна дейност. Защото в съвременния етап на развитието ѝ продължават да съществуват и да се изпълняват стоково-материалните отношения, макар и изпълнени с ново социалистическо съдържание. Днес всяка проява на социалистическата държава е свързана с определени разпределителни процеси и като така предизвиква изразходване на пари, а бюджетът е тъкмо онзи основен финансов план, посредством който държавата набира и използва необходимите ѝ парични средства.

Социалистическата собственост върху средствата за производство като основа на социалистическите финанси определя и формата и съдържанието на държавния бюджет. Същевременно той е инструмент за осъществяване чрез финансите на повсеместен и постоянен контрол върху дейността на всички организации, предприятия и стопанства. По този начин той съдействува за укрепване на плановата дисциплина в цялото народно стопанство. Ето защо, както е казано в програмата на КПСС: „През целия период на разгънато комунистическо строителство се запазва важната роля на държавния бюджет в разпределението на обществения продукт и националния доход“.

Така социалистическият бюджет е основен финансов план за образуване и използване на паричния фонд, необходим за поддържане функциите на социалистическата държава.

Социалистическото съдържание на бюджета на нашата държава се проявява в плановата му природа, в използваните приходоизточници, в производственото направление на разходите, както и в организацията на самата бюджетна система.

Най-същественото, което отличава социалистическия бюджет като коренно различен от бюджета на буржоазната държава, е, че има планов характер, че е план. Бюджетът на буржоазната държава не може да се постави на началата на директивното и определящо планиране, понеже финансите там се надстройват върху едно безпланово стопанство, изградено на стихийно действащите пазарни сили и направлявано в интереса на отделния капиталист. Само при социализма бюджетът може да се преобрази в синтетичен финансов план на народното стопанство, защото и самото то е поставено на планови начала.

Социалистическият бюджет винаги е съгласуван най-тясно с държавния план за социално-икономическо развитие и е в зависимост от системата на стопански и финансови планове, които обхващат цялото народно стопанство. Тъкмо затова в етапа на изграждане зрелия социализъм бюджетът става бюджет на цялото народно стопанство, обединяващ и синтезиращ финансовите планове на всички организации, на целия социалистически сектор в живота. От изпълнението на държавния социално-икономически план зависи реалността на самия бюджет, макар че същевременно бюджетът регулира изпълнението на самия държавен план, защото това изпълнение зависи от набирането, разпределението и използването на бюджетните фондове.

Тази взаимна зависимост и значението на бюджета за държавния план е така голямо, защото чрез бюджета главно се постига разпределението на националния доход, чрез което се мобилизират средствата, необходими за финансиране възхода на народното стопанство в пълно съгласие със закона за планомерното му развитие.

Във връзка с това трябва да се уточни отношението на бюджета към сводния (общия) финансов план на страната. Този план за разлика от бюджета обхваща не само паричния фонд за осигуряване функциите на държавата, но и всички средства, които по пътя на самофинансирането и кредитирането се използват за финансирането на общественото и стопанското възпроизводство на разширена основа. Той няма директивен характер и не може да се използва за оперативно набиране и насочване на средствата в народното стопанство и държавната дейност, но като координираща основа на бюджета, на кредитния и касовия план на банковата система и пр. има извънредно голямо и нарастващо значение за социално-икономическото развитие на страната. Ето защо напълно правилно в доклада на другаря Тодор Живков пред Юлския пленум на ЦК на БКП е казано: „Главният финансов документ за напред следва да бъде сводният финансов план на страната, въз ос-

нова на който ще се изработват държавният бюджет, кредитният и касовият план на Българската народна банка¹. Това налага грижливо изработване на сводния финансов план като основа на цялостното финансово планиране.

Главна опора на социалистическия бюджет е социалистическият сектор в народното стопанство и преди всичко държавните предприятия и стопанства. Оттук идват основните приходи на бюджета. Благодарение на това обстоятелство може цялостно да се проведе плановото начало в бюджета и то е причина за неговата постоянна стабилност, реалност и бездефицитност.

Стабилността и реалността на социалистическия бюджет рязко отличава финансите на социалистическата държава. Докато капиталистическите бюджети са надути и постоянно дефицитни, което тежи върху трудещите се и влошава тяхното положение, социалистическите бюджети със своите производителни разходи постоянно нарастват, без да поразят дефицити, а напротив, при постоянно значително превишаване на приходите над разходите. Така, ако погледнем нашите бюджети, ще видим, че те от година на година са нараствали: в 1952 г. приходите са възлизали на 1599 млн. лв. при един излишък от 166 млн. лв., в 1960 г. при приходи от 3067 млн. лв. излишъкът е 72 млн. лв., а за 1969 г. приходите са предвидени на 5052 млн. лв. при превишаване над разходите от 11 млн. лв. Това системно увеличение на бюджета, постоянното превишаване на приходите над разходите, необикновено за една буржоазна държава, представлява гаранция за стабилността на паричното обръщение и за повишаване реалното възнаграждение на труда и с това за непрекъснато повишаване благосъстоянието и културата на населението.

Ако се спрем на социалистическия бюджет от гледна точка на неговите разходи, трябва да отбележим техния творчески и производителен характер. Както вече по-горе¹ беше подробно разгледан този въпрос, голямата част от бюджетните разходи у нас са насочени към разширяване основата на възпроизводството в народното стопанство, към всестранно повишаване културата на населението, към укрепване на неговия творчески и производителен труд. Това личи и от цифрите на нашия бюджет: в бюджета за 1969 г. при общо разходи от 5041 млн. лв. кръгло 82,5% от тях се предвиждат за осъществяване на социално-икономическата програма на БКП и правителството. Това са чисто производителни разходи, които подпомагат развитието на страната към висините на комунизма.

Големият размер на бюджетните разходи при социализма налага те да се извършват винаги планово и при спазване режим на най-строги икономии. Това ще рече: бюджетните разходи трябва винаги да се запланират в размер, отговарящ на поставената задача. Те са винаги строго целеви и безвъзмездни. Учрежденията, предприятията и организациите, на които се отпускат средства от бюджета, не може да ги използват за друга цел освен за определената с бюджета.

¹ В. „Работно дело“, бр. 207 от 25. VII. 1968 г.

¹ Вж. глава VIII, § 2 и § 3.

Освен това те се отпускат в строго съответствие с изпълнението на производствения план. За да се спази това начало, бюджетните органи трябва да упражняват последователно твърд контрол върху хода на производствения процес, върху изразходването на по-рано отпуснатите средства и собствените ресурси, с които разполага финансираното предприятие, служба или учреждение.

Предвид изключително-голямото значение на държавния бюджет на него се придава силата на закон, гласуван от Народното събрание като изразител на народната власт. Законната санкция на бюджета засилва неговата контролна функция и затвърдява положението му на директивна институция за народното стопанство и за всички държавни учреждения и органи. Той се приема от НС едновременно с едногодишния план за социално-икономическото развитие на страната, с което се подчертава свързаността на двата плана.

Винаги бюджетът планира приходите и разходите за точно ограничено бъдеще време. При социализма бюджетният период обхваща по начало една година и той съвпада с календарната година, т. е. бюджетът почва да се прилага от 1 януари и действието му продължава до 31 декември.

Бюджетът на социалистическата държава и специално бюджетът на НРБ е построен на принципа на бюджетното единство. По силата на този принцип всички приходи и всички разходи на държавата за целия бюджетен период се събират в един единствен общ бюджет. Този принцип отрича всички възможни специални, допълнителни, извънредни бюджети във вън от редовния годишен бюджет. Успоредното действие на няколко отделни бюджета през един и същ период представлява положение, което противоречи на плановия характер на социалистическото стопанство и бюджет, поради което е недопустимо.

В капиталистическите страни, въпреки че се говори за бюджетно единство, то никога сериозно не се поставя като цел и реално не се постига, понеже не е в интереса на буржоазията. Самостоятелни бюджети там имат т. н. самоуправителни тела (общини, провинции, области), като същевременно край редовния бюджет се трупат ежегодно извънредни и допълнителни бюджети. Така се прикрива дефицитният и класов характер на капиталистическите финанси.

Принципът на бюджетното единство е напълно приложен при социализма, като е съчетан с принципите на демократическия централизъм в държавното управление. Като последица от това социалистическият бюджет се отличава със своята своеобразна разчлененост. Съответно на устройството на държавата и бюджетът в същност представлява система от бюджетни звена, надстроени едно над друго. Така бюджетът на НРБ се състои от: а) бюджета на републиката, включително и бюджета на ДОО, и б) бюджета на народните съвети — окръжни, градски, селски и районни.

Местните бюджети — както може да се нарекат бюджетите на народните съвети — са включени в държавния бюджет по окръзи. Те са извънредно важна съставна част от бюджетната система. Чрез тях се осигурява възможност всеки орган на власт да изпълнява ця-

лостно възложените му от Конституцията народностопански и културни задачи, да съдействува за хармоничното развитие на цялата страна. Единството на бюджета се извършва с включването в него бюджета на ДОО; вкл. бюджета на Съвета за взаимно осигуряване членовете на ТПК. Това се налага от обстоятелството, че средствата на ДОО постъпват от народното стопанство и са държавни средства, които се използват за цели, покривани отчасти от бюджетни кредити, така че за да се избегне всяка несъгласуваност, трябва да се обвържат най-тясно.

Вторият основен принцип на социалистическия бюджет е бюджетната пълнота. Това значи, че бюджетът трябва да обхваща всички приходи и разходи на държавните органи. Последните не могат да правят никакви разходи, за които в бюджета не са предвидени кредити, нито тек да събират приходи, които не са посочени в бюджета. Пълнотата на бюджета не позволява да се обвързват приходите с точно определени разходи. Постъпленията от всички бюджетни източници се внасят в единната каса на държавата, обезличават се и планово се изразходват за финансиране на всички разходи в тяхната съвкупност, както се предвиждат. Разбира се, има изключения от това правило — т. н. извънбюджетни или специални средства (фондове), които се събират извън бюджета по специални сметки и служат за покриване на точно определени потребности. Такива са приходите от самооблагане на населението, фонда за пенсиониране на земеделските стопани-кооператори и т. н.

Следният бюджетен принцип е известен под името публичност на бюджета. Под това се разбират две неща: първо, че бюджетът трябва да бъде публикуван и да стане известен на всички, и второ че неговото планиране, изработване и узаконяване се извършва публично при участие на директно избрани представители на народа. Вън от това към контрола върху изпълнението на бюджета се привлича и широката общественост, представлявана от комисните по бюджета, по народния контрол и т. н., каквито има при всеки народен съвет. Така трудещите се винаги имат ясна представа откъде се вземат и как се използват за защита на техните интереси бюджетните средства.

Като последен бюджетен принцип трябва да се посочи специализацията на бюджета. Под това се разбира подробното разделение на бюджета според предназначението на всеки отделен кредит. Всяка отделна сума в бюджета отговаря на точно определена служба или отделен веществен разход. Това се постига чрез разгръщане на бюджета по пълната бюджетна класификация. По този начин се провежда строгото спазване на бюджетната дисциплина и се създава възможност за контрол върху изпълнението на бюджета.

Това са организационните принципи на социалистическия бюджет. При тяхното спазване той може да изпълнява най-добре своята основна функция като финансова институция — чрез разпределение и преразпределение на националния доход да осигури социалистическото възпроизводство и функциите на обществените организации.

§ 2. РАЗПРЕДЕЛЕНИЕ НА ПРИХОДИТЕ И РАЗХОДИТЕ МЕЖДУ БЮДЖЕТНИТЕ ЗВЕНА

Социалистическата държава не може да разреши обширните задачи, които си е поставила, ако не се опира върху силите и инициативата на всички трудещи се, на целия народ. За пълно разгръщане дейността на държавата в областта на обществения живот и на народното стопанство е необходимо тя да разполага с деен и лесно подвижен апарат от органи. Провеждането на цялата дейност само от централните органи на власт и управление не може да даде оптимални резултати. В известен случай то дори може да спъне ръководството на развитието напред, да затрудни бързото реагиране на моментните потребности и случайности, да скове творческата инициатива на народните маси.

При социализма е възприета най-правилната форма на организация на управлението — демократическият централизъм. Известни са преимуществата на тази ленинска форма на държавно управление. Той се отличава с рационалното обединение на контрола отгоре с демократическото начало в изпълнението на задачите. Демократическият централизъм предоставя пълна инициативност на всеки орган на власт и управление в кръга на неговата компетентност и рязко се отличава в това отношение от бюрократическия централизъм на буржоазната държава, който придава тромавост на държавния апарат. При социализма органите на власт и управление имат определено поле на дейност и компетентност, където те с нужната грижовност и заинтересованост се справят с възникващите въпроси по направляване задачите на социалистическото строителство.

В социалистическата държава цялата власт произлиза от народа и принадлежи на народа. Тя се упражнява чрез Народното събрание и народните съвети като свободно избрани представителни органи на народа. Специално дейността на народните съвети винаги е била от огромно значение за социалистическото строителство. Те са политическата основа на държавата и чрез тях най-вече се осигурява реалното участие на народните маси в управлението, в обсъждането и практическото провеждане на необходимите мероприятия за постигане поставените задачи. Още в периода на революцията Ленин беше казал: „Ние сме убедени, че ако нашата революция достигне истински успехи, то е, защото именно на властта по места, на опита на самите места ние винаги сме отделяли най-голямо внимание.“¹ Това значение с време се засилва успоредно с укрепването на социалистическата демокрация. В програмата на КПСС изрично се казва, че в бъдеще все повече и по-настойчиво „ще се разширяват правата на местните съвети... Те ще решават окончателно всички въпроси от местно значение“. С това ще се разширява и значението на техните бюджети.

Местните бюджети са извънредно важна съставна част

¹ Ленин, В. И. — Съч., изд. IV, т. 33, стр. 392.

от бюджетната система и от мероприятията за укрепване социалистическата демокрация. Тяхното значение нараства с новата система на ръководство на народното стопанство. Те се грижат за задоволяване на местните нужди на населението и народното стопанство, за ликвидиране всяка икономическа и културна изостаналост на отделните райони в страната. Но едновременно те, особено окръжните народни съвети, засягат и задачи, които са от общодържавно значение. Това в известна степен затруднява въпросът за приходната система на техните бюджети.

Демократическото начало, на което се изгражда дейността на народните съвети, трябва да се съгласува с централизма във финансовата политика. Социалистическото народно стопанство е немислимо без финансова централизация, без пълно единство на финансовата политика. Непрекъснатият възход на социалистическата икономика, преодоляването на трудностите по изграждане на материално техническата база на социализма и комунизма изискват централистическо използване на националния доход. Социалистическото възпроизводство изисква централизирано финансиране по единен план, какъвто именно е държавният бюджет. Само на тази основа може да се осигури пълното задоволяване на потребностите на възпроизводството при максимално използване на наличните средства. За централизиране на финансирането настояваше още Ленин. Като се обяви за привърженик на широка автономия на местните организации, сиреч на демокрацията в ръководството, той същевременно застъпваше централистическото начало при финансирането: „Необходима ни е финансова централизация, необходима е концентрация на нашите сили... За плодотворността на нашата работа по съзнателно преобразуване на страната е необходима единна, строго определена финансова политика“¹.

Само при спазване принципите на демократическия централизъм централизираното финансиране се намира в диалектическо единство с демократизирането на ръководството, представлявано от народните съвети и техните бюджетни права. Естествено, господстващо положение в държавния бюджет у нас има републиканският бюджет. В него през последните години се обединяват средно 82,75% от приходите на бюджета при една слаба тенденция към намаляване. Тази тенденция отговаря на подчертаното значение, което се отдава на местните бюджети и на нарастването на техните разходи.

Разпределението на разходите между отделните звена на държавния бюджет се определя от компетенциите на централните и местните органи на власт и управление. Съответно на компетентността си републиканският бюджет финансира основните предприятия в народностопанските отрасли, народната отбрана, социално-културните мероприятия от общодържавно значение (висшето образование, БАН, общественото осигуряване), издръжката на върховните органи на власт, държавния материален резерв и т. н. Бюджетите на окръжните, градските и селските народни съвети, от своя

¹ Ленин, В. И. — Съч., т. 27, стр. 379.

страна, финансират местната промишленост и нейните предприятия, службите по здравеопазването (родилни домове, болници и др.), основното и средното образование, жилищно-културното стопанство, предприятията на комуналното стопанство и благоустройството и пр. Ясно е, че народните съвети имат значителни, макар и ограничени в по-тесни рамки, финансови разходи. Ето защо те трябва да са осигурени в известна степен с приходи за тяхното цялостно посрещане.

В социалистическата финансова система е възприет общият принцип разходите на републиката и разходите на народните съвети да се покриват предимно от собствени приходи, т. е. от приходи, с които съответният бюджет напълно разполага. При господството на общонародната собственост върху средствата за производство републиканският бюджет по начало разполага с основните приходоизточници, с финансовите ресурси, получавани от народното стопанство, както и с приходите от облагане на населението. При това положение въпросът е за осигуряване средства на народните съвети за покриване на техните разходи.

Съгласно общите принципи на единството на бюджета, на местните бюджети предварително се определят известни постоянни приходоизточници за използване в рамките на общите държавни ресурси. Това са собствените или прикрепени приходи и източници. Няма съмнение, че те представляват основата на приходната част на местните бюджети. Те са трайно прикрепени към бюджета на градския или селския народен съвет и не подлежат на изменение от година в година. Както е известно, такива у нас са следните приходи: а) от натрупванията на местните предприятия, поставени на стопанска сметка, както и от brutните приходи на стопанските дейности на бюджетна издръжка. Те постъпват в бюджета според подведомствеността на предприятието и неговото финансиране; б) от местните данъци и такси, които са известни и представляват елемент от облагане на населението¹. Принадени са за постоянно към местните бюджети и някои други данъчни постъпления, събирани на територията на даден народен съвет.

Статистическите данни показват, че прикрепените и специално данъчните приходи придават значителна стабилност на местните бюджети, но при днешния етап на развитие те не са достатъчни да осигурят средства за покриване големите им нужди. Налага се от общодържавните финансови средства да се отдели известна част, за да се допълнят приходите на местните бюджети. Това става по пътя на така нареченото регулиране на бюджета. Това е система от мероприятия, целяща да осигури уравнивяване на всички бюджетни звена поотделно чрез планово разпределение между тях на допълнителни (помощни) приходи.

Регулирането на нашия бюджет сега се постига с помощта на два вида регулиращи приходи: а) чрез отчисления от приходите на по-горестоящия бюджет — от републиканския бюджет на окръжния

¹ Вж. глава VI, § 3.

и от окръжния бюджет в бюджета на градските или селски народни съвети и т. н.; б) чрез отпускане глобални суми от бюджета на по-горестоящия орган на власт на бюджета на по-долустоящия — това са субсидиите (дотациите).

а) Системата на отчисления от приходите на по-горестоящия бюджет има голямо значение и предимства при регулирането на бюджетната система. Тя позволява планово да се попълват бюджетите на народните съвети, като едновременно се укрепва спойката между отделните бюджетни звена. Трябва да се има предвид, че при прилагане началата на демократическия централизъм финансовите приходи изцяло се събират от финансовите служби на народните съвети. Когато е явно, че приходите на местния бюджет ще зависят например от постъпленията от даден данък, местните финансови органи ще са заинтересовани по този данък да не се образуват недобори, въпреки че основните приходи от него са в полза на републиката. Очевидно при подобно положение съществува материална заинтересованост в органите на местните съвети и спрямо общодържавните приходи, понеже от постъпленията по тях зависи и покриването на техните потребности. Ето защо системата на отчисления се предпочита.

След Ноемврийския пленум на ЦК на БКП, с който се укрепява ролята на народните съвети в държавната икономическа политика, по новому се регулира и разпределението на приходите между отделните бюджетни звена. Приходите на местните бюджети се обвързват с рентабилната работа на всички стопански предприятия на тяхната територия. В местните бюджети сега постъпват (като допълнение към вноските от местните предприятия) и отчисления от данъка върху оборота и от подоходния данък (данък върху печалбата) от предприятията на централно подчинение. Процентът на отчисленията се установява от МС с диференцирани по окръзи нормативи.

Трябва да се прибави, че едновременно с този нов ред на регулиране местните бюджети се премахнаха вноските в по-горестоящия бюджет от бюджетните излишъци. С тези излишъци — превишаване на приходите над разходите — местните бюджети ще могат да разполагат сами и това ще ги поощрява по пътя на преизпълнение на плана си да увеличават своите излишъци и да добият допълнителни средства за свои нужди.

б) В много случаи приходите от отчисления се оказват недостатъчни, за да покрят недонимъците, образувани от собствените приходи на местния бюджет. В подобни случаи за регулиране на бюджета като изключение се прибегва до отпускане на субсидии от по-горестоящите звена на бюджетната система, респ. от окръжните и републиканския бюджети. Това обаче е малко изгоден метод на регулиране бюджета. Главният недостатък на субсидиите е, че те притъпяват в местните органи стремежът да затвърдят собствената си стопанска приходна база, както и усилията им да въздействуват чрез финансиране върху предприятията на централно подчинение. Освен това дейността на местните органи се поставя в за-

висимост от отпусканите субсидии, ограничава се самостоятелната инициатива за задоволяване на местните потребности, като се намаляват и отговорностите на местните органи по изпълнението на бюджета изобщо. Ето защо, доколкото е възможно, трябва субсидиите да се изоставят при регулиране на бюджета.

Нормативите за отчисленията от приходите на по-горестоящия бюджет, както и размерът на субсидията (ако тя е необходима), се определят със специалния план за регулиране на бюджета. Той представлява съществена част на бюджетното планиране.

Глава X

ПЛАНИРАНЕ НА БЮДЖЕТА

§ 1. ЗАДАЧИ И ОСНОВИ НА ФИНАНСОВОТО ПЛАНИРАНЕ

Обща характеристика и задачи на финансовото планиране. Финансовото планиране е органическа съставна част на народностопанското планиране и един от най-важните моменти на планиране на паричното обръщение. Необходимостта от финансово планиране се поражда от същите основни причини, които правят необходимо съществуването на финансите — стоковият характер на производството и породеното от него действие на закона за стойността. Те изискват натуралните показатели на народностопанския план да се превръщат в стойностни показатели. Някои показатели на народностопанския план могат да имат само паричен израз. Например общият обем на капиталните вложения, фондът работна заплата, доходите на предприятията, сумите за командировки и пр.

Финансовото планиране следователно е процес на установяване и отразяване в народностопанския план на финансовите взаимоотношения, които ще се породят през плановата година. И тъй както тези взаимоотношения не са тъждествени с целия обем парични отношения, и финансовото планиране не е тъждествено на паричното планиране. То е само важен източник на данни за последното.

Целта на финансовото планиране е да отрази в специални финансови планове процесът на стойностното разпределение на обществения продукт и формирането и насочването на паричните фондове за разширено възпроизводство. Макар че финансовото планиране почива на показателите на народностопанския план, не бива да се счита, че то е пасивно отражение и преизчисление на натуралните показатели на този план в стойностни показатели. При неговото осъществяване финансовите органи оказват активно обратно въздействие на народното стопанско планиране. Редица натурални показатели се изменят, уточняват, някои отпадат, а на тяхно място може да се появят други. Това е така, защото финансовото планиране е в същото време процес на преценка на законосъобраз-

ността и целесъобразността на показателите на народностопанския план. В резултат на финансовото планиране се установяват показателите, чрез които може да се определи ефективността от стопанската дейност — брутен доход на предприятията, печалба и рентабилност.

Но онова, което има не по-малко значение от народностопанска гледна точка, е, че само благодарение на финансовото планиране е обективно възможно да се установят основните народностопански пропорции: съотношението между I и II подразделение на общественото производство, съотношение между промишленост и селско стопанство, пропорциите между отделните отрасли и подотрасли на народното стопанство, както и темповете на тяхното развитие, съотношението между доходите на населението и стоковия фонд, съотношението между вноса и износа и съответно на това съдържанието на търговския и платежния баланс и пр.

Може без преувеличение да се каже, че от качеството на финансовото планиране в най-голяма степен зависи съобразяването на стопанската дейност с изискванията на икономическите закони. А това означава и поставяне на икономиката на научни основи. Това е така, защото в процеса на финансовото планиране се определя обемът на паричните средства за развитие на отделните отрасли на народното стопанство и за задоволяване на останалите лични и обществени потребности. А този обем предопределя и обема на материалните средства, които се предоставят за задоволяване на различните нужди. Всичко това не означава, че планиращите финансови органи могат по своя субективна преценка да установяват споменатите пропорции. Те са длъжни да подчинят финансовото планиране и финансовата политика на общата стопанска политика на партията и държавата.

По-конкретно казано, от техническа гледна точка финансовото планиране представлява система от изчисления за превръщане на натуралните показатели на народностопанския план в парични показатели. От финансово-икономическа гледна точка финансовото планиране е процес на установяване обема на паричните фондове, отразяващи пропорциите, в които се разпределя и използва общественият продукт.

От казаното би могло да се извлекат следните конкретни задачи, които трябва да се разрешават при финансовото планиране:

а) да се установи обемът на централизирания паричен фонд на държавата и да се разпредели на конкретни целеви фондове съобразно видовете и обема на обществените потребности;

б) да се установи прирастът на паричните фондове на предприятията и отраслите на народното стопанство, отразяващ разширението на стопанската им дейност и източниците за неговото покриване;

в) да се установят финансовите резултати от стопанската дейност на предприятията и взаимоотношенията им с бюджета и банките;

г) да се установят източниците на парични средства и формите на мобилизирането им в бюджета ;

д) да се извършва задълбочен анализ на използването на средствата за производство и да се разкриват намиращите се в народното стопанство резерви за увеличаване на обема на продукцията и производителността на труда ;

е) да се прави преценка на целесъобразното използване на средствата с цел да се реализират максимални икономии и

ж) да се осигури необходимата пропорционалност в използването на средствата по отрасли.

Система на финансовите и кредитните планове у нас. В резултат на финансовото планиране се съставят редица самостоятелни финансови и кредитни планове. Те обаче са тясно свързани помежду си и образуват цялостна система от финансови и кредитни планове. Към тях спадат: а) държавният бюджет; б) планът за държавните приходи и за мобилизация на средствата на населението; в) бюджетът на държавното обществено осигуряване¹; г) финансовият план на държавното застраховане; д) финансовите планове на предприятията на стопанска сметка и на отраслите на народното стопанство; е) бюджетните сметки и на институтите, министерствата и ведомствата и учрежденията от непроизводствената сфера; ж) кредитният план на БНБ; з) финансово-кредитният план на ДСК.

Тези планове са тясно свързани с плановете за планиране и регулиране на паричното обръщение — баланса на паричните доходи и разходи на населението и касовия план на БНБ.

В основата на планирането на бюджета са поставени финансовите планове на стопанските предприятия и отрасли и бюджетните сметки на учрежденията, институтите и т. н. от непроизводствената сфера. Тъй като финансовите планове са разгледани по-горе², ние ще се спрем само на бюджетните сметки.

Бюджетни сметки. Министерствата, ведомствата, комитетите и подчинените им учреждения, институти и заведения, занимаващи се с ръководенето и осъществяването на дейности с непроизводствен характер, планират също своята финансова дейност. Но поради това, че или не реализират парични приходи, или ако реализират такива, те са недостатъчни да покриват разходите им, то и планирането на финансовите им средства става по по-особен начин. Тази особеност е обусловена първо от това, че те не създават доходи, които могат да бъдат източник за покриване на техните разходи, и второ, по тази причина при тях не може да става въпрос за установяване и разпределение на финансови резултати. Ето защо необходимите им парични средства се предоставят направо от бю-

¹ Последните два плана са включени като съставни части на бюджета, но се изготвят отделно като самостоятелни планове.

² Вж. глава III, § 7.

джета. Следователно при тези учреждения обикновено не е възможно да се състави финансов план под формата на баланс. При тях ролята на своеобразен финансов план играят тъй наречените бюджетни сметки. Те се състоят от три части: 1) основни показатели, характеризиращи дейността на съответното учреждение; 2) обем на паричните средства, необходими за осъществяване дейността на учреждениято, разпределени по целево назначение: за работна заплата, за канцеларски и стопански разходи, за командировки и пр.; 3) таблици с подробни разшифровки на сумите, посочени в отделните параграфи на част втора от бюджетната сметка.

Всяко учреждение и заведение, намиращо се на бюджетна издръжка, си съставя индивидуална бюджетна сметка. Висшестоящите им органи обединяват индивидуалните бюджетни сметки в общи такива. И най-после в системата на всяко министерство и ведомство се прави сводка на бюджетните сметки на еднородните учреждения, като в нея се включва и бюджетната сметка на централното ръководство на министерството или ведомството. По този начин се получават сводните бюджетни сметки на министерствата и ведомствата.

§ 2. БЮДЖЕТНО ПЛАНИРАНЕ

Характеристика на бюджетното планиране. Най-важният момент от финансовото планиране е планирането на процеса на създаване, разпределение и използване на централизирания паричен фонд на държавата. Както се посочи, този фонд се създава, разпределя и използва чрез държавния бюджет. По тази причина планирането на този фонд не е нищо друго освен процес на съставяне на бюджета или на бюджетно планиране. Централното място на бюджетното планиране в системата на финансовото планиране се обуславя от централното място, което заема бюджетът в системата на финансово-кредитните планове. Следователно, под бюджетно планиране трябва да се разбира целият сложен и многостранен процес на съставяне, разглеждане, приемане, одобряване, гласуване и изпълнение на бюджета. Включването на изпълнението на бюджета в процеса на планирането на пръв поглед противоречи на представата за съставяне на бюджетния план. Написаният на книга план обаче не може да се счита за окончателен. Той е само едно приблизително точно отражение на действителните възможности. В процеса на изпълнението му стават напълно ясни възможностите за реализирането му. Разкриват се редица допълнителни резерви за изпълнението и преизпълнението на плана. Ето защо в процеса на изпълнението му се извършват редица изменения и допълнения. Така че процесът на планирането продължава и при изпълнението на бюджета.

/ Основните задачи на бюджетното планиране са следните: 1) да се разкрият всички източници на приходи в бюджета и да се уста-

нови обемът на постъпленията от всеки отделен източник; 2) да се разпределят отделните източници на приходи между бюджетните звена; 3) да се установят взаимоотношенията между отделните бюджетни звена, като се определи размерът на отчисленията и субсидиите, давани от висшестоящите на низшестоящите звена; 4) да се установи размерът на разходите по бюджета по видове съобразно бюджетната класификация и 5) да се балансират приходите и разходите както по бюджета като цяло, така и по отделните бюджетни звена.

Бюджетното планиране трябва да осигури обвързване на бюджета както с отрасловите, тъй и с териториалните планове. Тази необходимост централизирано поставяне на основните задачи по развитието на народното стопанство от БКП като ръководна и направляваща сила, съчетано с децентрализираното ръководство на осъществяването на тези задачи.

Бюджетното планиране е един извънредно сложен и многостранен процес. По указание на МФ то се извършва във всяко учреждение, предприятие и организация от републиканско и от местно значение, както и от висшестоящите им организации — министерства, ведомства и отдели на народните съвети. В учрежденията бюджетното планиране обхваща съставянето на бюджетните им сметки, а в стопанските предприятия — на финансовите им планове. Но най-важен дял от бюджетното планиране представлява работата на финансовите отдели при народните съвети, на управленията и отделите при МФ и на финансово-счетоводните отдели при министерствата, централните ведомства, комитетите и комисииите. Те съставят сводните бюджетни сметки и сводните финансови планове на подведомствените им учреждения и предприятия, както и собствени си бюджетни сметки, които обобщават в общ бюджетен план на министерството, ведомството и пр.

Бюджетното планиране се извършва въз основа на показателите на проекта на народностопанския план — обема на запланираното производство и продажба на продукция, задачите за намаляване на себестойността и броя на работниците и фонда на работната заплата, обема на капиталните работи, въвеждане в експлоатация на нови обекти, мрежата и контингентите на здравните, просветните и др. под. учреждения и т. н.

Във основа на тези показатели бюджетното планиране трябва да установи точния размер на паричните средства, които ще са необходими за финансиране на поставените в плана задачи. От друга страна, то трябва да установи доходите и натрупванията на стопанските предприятия и отрасли и данните за доходите на населението. Въз основа на тях и действащите законни норми бюджетното планиране трябва да установи каква част от тези доходи може и следва да се из земе като приходи в бюджета.

Връзките на бюджета с останалите финансови и кредитни планове. Бюджетът като финансов план на самата държава заема господстващо място в системата на финансови и кредитни планове.

Това му положение произтича от обстоятелството, че чрез него се извършва мобилизиране и разпределение на най-голям обем парични средства и второ, от това, че той има ръководно място в процеса на финансовото планиране. Всички други финансови и кредитни планове, се съставят обвързано с бюджета и под ръководството и контрола на бюджетните органи.

Икономическото предназначение на финансовите и кредитните планове е да отразяват процеса на производството и разпределението на обществения продукт в парична форма. По тази причина в тях намира отражение в парична форма целият процес на формиране, разпределение и преразпределение на паричните доходи на населението, на доходите на стопанските предприятия и организации, на приходите на самата държава, както и процеса на мобилизиране, разпределение и използване на временно свободните парични средства в населението и в стопанските предприятия и организации. По този начин чрез системата на финансовите и кредитните планове се осъществява планирането и регулирането на целокупното парично обръщение на страната.

Като изходен пункт на процеса на финансовото планиране може да се приеме съставянето на финансовите планове на предприятията и отраслите на народното стопанство и съставянето на предварителните пресмятания на учрежденията, заведенията и институтите. От гледище на бюджета най-голям интерес представлява третият раздел на финансовите планове на предприятията. В разгънатата форма в него са отразени, от една страна, средствата, които предприятието или отрасълът ще получи от бюджета, конкретизирани по тяхното предназначение и, от друга страна, всички вноски, които предприятието и отрасълът ще направят през плановия период в бюджета. В тях намира израз създаването и разпределението на приходите и натрупванията на стопанските предприятия и вливането на паричния еквивалент на продукта за обществото в бюджета на държавата.

В бюджетните сметки на учрежденията, предприятията, заведенията, институтите и организациите, поставени на бюджетна издръжка, намират израз взаимоотношенията на бюджета, главно с непроектната сфера. В разгънат вид в тях намират конкретен израз всички задачи и мероприятия, които държавата осъществява през даден планов период в областта на просветата, здравеопазването, общественото осигуряване, отбраната и управлението на страната. От финансово-икономическа гледна точка в тях намира израз процесът на по-нататъшното преразпределение и обществено потребление на националния доход, т. е. процесът на задоволяване на обществените потребности.

В баланса на паричните доходи и разходи на населението се планират приходите и разходите на населението в социален и териториален разрез. Връзките на този план с бюджета на държавата са, от една страна, по линията на доходите, които населението получава от бюджета, и, от друга, по линията на вноските на населе-

нието в бюджета. Балансът на паричните доходи и разходи на населението е свързан с бюджета и косвено чрез плана за държавните приходи и за мобилизация на средствата на населението. Тези два плана се изграждат в най-тесна връзка помежду си.

Чрез плана за държавните приходи и за мобилизация на средствата на населението се установява между другото и размерът на средствата на населението, които ще се мобилизират чрез финансово-кредитната система. Важно място сред тях заема и изземването на средствата под форма на спестявания.

Бюджетът на ДОО е не само свързан, но той влиза изцяло с приходите и разходите си в държавния бюджет.

Финансовият план на ДЗИ отразява постъпленията от застраховки, обезщетенията, които се изплащат, разходите по издръжка на апарата на ДЗИ и финансовите резултати от дейността му. Връзките му с бюджета на държавата освен по линията на вноските от отчисленията от печалбата и финансирането от бюджета намират израз и в заемите, давани на бюджета от свободните парични средства на ДЗИ.

Връзките на бюджета с кредитния план на БНБ са по линията на използването за кредитиране на временно свободните парични остатъци по бюджета на държавата, или отпускането от бюджета средства за подсилване на кредитните ресурси на банката. И тук съществува връзка по линията на отчисленията от печалбата на банката за бюджета на държавата.

С касовия план на БНБ бюджетът има връзки по линията на наличнопаричните вноски в бюджета и чрез плащанията за сметка на бюджета в качеството на БНБ на касов изпълнител на бюджета.

Класификация на бюджетните приходи и разходи. Едно от много важните условия за добро изграждане на бюджета е установяването на рационална класификация на неговите приходи и разходи. За да бъде възможно обединяването в отделните бюджетни звена на еднородните приходи и разходи, за да се упражнява контрол върху изчисленията, законосъобразността и целесъобразността на бюджетните предвиждания, както и да се разграничават правата и задълженията на различните бюджетни органи, необходимо е приходите и разходите по отделните бюджетни звена да се установяват и подреждат въз основа на определени, еднакви и задължителни за всички признаци. Това се постига чрез създаване на еднакви и задължителни за всички еднородни учреждения показатели, отразяващи дейността им, чрез еднаквост на формите, в които се разполагат бюджетните данни, и чрез обединяването им въз основа на по-общи признаци в по-големи подразделения.

Това именно подреждане на приходите и разходите по бюджета по определени, установени централно, еднородни и задължителни за всички бюджетни звена признаци се нарича бюджетна класификация. У нас бюджетната класификация се разработва от МФ. То посочва по какви признаци, в какви подразделения и в какъв ред да се подреждат приходите и разходите по бюджета. Бюджетната класификация може да се изгражда въз основа на раз-

лични признаци в зависимост от целите, които ѝ се поставят. За най-добра трябва да се счита оная бюджетна класификация, която се отличава с простота, прегледност, разбираемост и в същото време да дава достатъчно обобщаващи показатели, отразяващи типичното в бюджетната политика на партията и правителството.

Прилаганата у нас бюджетна класификация е построена на следните признаци: а) за разходите — отраслов, ведомствен и целеви. Според отрасловия признак многобройните видове разходи се обединяват в пет основни групи според обществените сектори, към които те са насочени: група I — разходи за народното стопанство; група II — разходи за социално-културни мероприятия; група III — разходи за отбрана на страната; група IV — разходи за управление на страната и група V — други разходи.

Според ведомствения признак разходите се обединяват в раздели. По бюджета на републиката разделите съответствуват на министерства, комитети, комисии и приравнени към тях централни ведомства. По бюджетите на местните народни съвети разделите отговарят на отделите при народните съвети. Отрасловият и ведомственият признаци са признаци от по-горна степен и чрез данните им се характеризира политиката на партията и правителството, тъй като в тях се отразяват основните направления за изразходване на бюджетните средства. От тях се вижда каква част от средствата са насочени за развитие на народното стопанство, за просвета, за култура, за здравеопазване, управление, отбрана, а също и по министерства и ведомства и по отдели на народните съвети. А чрез съпоставяне на данните за редица години се открива типичното в тази политика — нейната насоченост към непрекъснато повишаване благосъстоянието на трудещите се.

Целевостта на разходите намира израз в следващите две подразделения на бюджетната класификация — мероприятията и параграфите. Мероприятията са такъв вид конкретна дейност, която не може по-нататък да се подраздели на обособени дейности и за която се извършват разходи. Например отделните болници, училища, ВУЗ и пр. И най-после разделянето на разходите по параграфи става въз основа на конкретния предмет на разхода вътре в едно мероприятие — за работна заплата, за канцеларски и стопански разходи, за командировки и пр.

б) за приходи. В основни линии и за приходите важат същите подразделения: групи, раздели, мероприятия и параграфи. Приходите се обединяват в следните седем групи: група I — приходи от народното стопанство; група II — приходи от данъци; група III — приходи от такси; група IV — приходи от глоби и лихви; група V — приходи от заеми; група VI — други приходи и група VII — приходи от бюджетни излишъци. При приходите има тази особеност, че подразделенията в бюджетната класификация не могат да се прокарат по отношение на всички видове приходи. Групите са създадени въз основа на източника и характера на приходите: от народното стопанство, от данъци и пр. Разделите съществуват доколко, доколкото министерствата или отделите при на-

родните съвети реализират едни или други приходи. С изключение на приходите от народното стопанство, подразделението „мероприятия“ не съществува при приходите. При групите V — приходи от заеми и VI — приходи от бюджетни излишъци, не се налага да има други подразделения.

Резервен фонд. Социалистическият бюджет винаги се съставя с известни резерви, наречени резервен фонд. Последният представлява предвидени по бюджета разходи, чието предназначение не се конкретизира, а се предвижда за използване при настъпване на не-предвидени събития.

Основни моменти в процеса на съставянето, разглеждането и одобряването на бюджета. Съставянето на държавния бюджет е сложен процес на установяване обема на приходите и разходите му, на целевото им назначение и на обвързване на бюджета с народностопанския план. По тази причина съставянето на бюджета се предхожда от сериозна подготвителна работа, най-важните моменти на която са: а) даване указание от финансовите органи за реда и начина на съставяне на бюджета и типичните нови моменти в партийната и правителствената политика, които трябва да намерят отражение в бюджета; б) изготвяне на изходната база за съставянето на бюджета — очакваното изпълнение на бюджета за текущата година; в) разработка на разходни финансови норми с цел да има единство при установяването на разходите за едни и същи цели — например за осветление, за отопление, за ремонти, за облекло и постелочни материали, за храна и т. н.; г) разработване на календарен график за приемане и защита на проектобюджетите от ОНС — за местните бюджети и от МФ — за бюджетите на министерствата, ведомствата и ОНС.

Съставянето на проекта на държавния бюджет протича по звена на същия: местните народни съвети — селски, градски и окръжни — изготвят местните бюджети, а централните министерства, ведомства, комитети и др. изготвят проектите на своите бюджети, от сводката на които се съставя републиканският бюджет.

Изготвянето на проектобюджетите върви отдолу нагоре. Селските и градските общински народни съвети съставят бюджетните разчети на отделните си мероприятия и финансовите планове на предприятията си на стопанска сметка. Наред с това изготвят специален план за приходите от данъци и такси от населението. По този начин те установяват обема на приходите и разходите и недостига или излишъка по бюджета си. По изработения календарен график те представят в ОНС изготвените проекти и обосновка на предвиждащите приходи и разходи. Финансовите органи при ОНС могат да внесат целесъобразни и законосъобразни изменения в проектите, представени от селските и градските народни съвети. След окончателното им уточняване те се обединяват в своден бюджет за целия окръг. В неговия състав се включва и бюджетът на самия окръжен народен съвет. Последният се изготвя по начин, аналогичен на изготвянето на проектите на общинските бюджети — като се съставят бюджетни сметки за мероприятията на отделите,

финансовите планове на предприятията на ОНС и план за приходите от населението и като се обединят в един бюджет за целия окръг.

Съставените проектобюджети на ОНС се представят по установения график на МФ. Последното преглежда и ако е необходимо, внася изменения в проектите. Проектите на бюджетите на окръжните народни съвети се обобщават в своден бюджет за всички ОНС в страната.

Републиканският проектобюджет се съставя, като всяко министерство, комитет, ведомство и комисия при МС съставят своите бюджети. Последните представляват сводка на финансовите планове и бюджетните сметки на подведомствените им предприятия, учреждения, организации, заведения и пр. По-конкретно въз основа на финансовите планове и бюджетните сметки се установяват взаимоотношенията на централните държавни органи с бюджета — от една страна, какви вноски следва да направят в бюджета, а от друга, какви средства ще получат през плановата година от същия.

Бюджетът на ДОО, който е звено на единния бюджет, се изготвя от ИС на ПС. Съставените проектобюджети се представят по график в МФ. И при тях МФ има право да прави всякакви изменения, които намери за целесъобразни и необходими. Органите на МФ обобщават представените им проекти в бюджет на републиката, а чрез обединяването на последния със сводния проектобюджет на ОНС се съставя единният държавен бюджет.

Министърът на финансите внася проекта на държавния бюджет за разглеждане и одобрение от МС. Последният прави всеобща преценка както по форма, тъй и главно по същество. Министерският съвет преценява дали министърът на финансите е успял да отрази в бюджета директивите на партията и правителството за развитието на народното стопанство, дали са разкрити всички ресурси на средства, прокаран ли е в бюджета режим на целесъобразни и разумни икономии и пр.

Одобреният от МС бюджет се внася за разглеждане и гласуване от Народното събрание по видове приходи и разходи, по министерства, ведомства и по окръзи. Преди да бъде представен на НС, проектът се разглежда от комисията по народното стопанство и финансирането съвместно с други комисии при НС. Тя също може да прави предложения за изменения в проекта. Министърът на финансите представя проектобюджета на сесия на НС със специално изложение (наричано експозе), в което излага главно духа и идеите, от които се е ръководило правителството при съставянето на проектобюджета, както и основните данни по приходите и разходите, като аргументира направените предвиждания. След експозето на министъра на финансите Комисията по народното стопанство и финансирането също прави предложения за изменения по бюджета, ако е намерила, че такива следва да се направят, и дава заключение по проекта пред НС.

В дебатите по бюджета народните представители също могат да правят предложения за допълнения и изменения. След като бъ-

де обсъден проектът, НС гласува Закон за държавния бюджет, с който определя :

а. Общата сума на приходите и разходите и разпределението им по групи : за финансиране на народното стопанство, за социално-културни мероприятия, за отбрана и за управление и сумата на превишението на приходите над разходите ;

б. Републиканският бюджет в общи суми по приходите и разходите и превишението на приходите над разходите ;

в. Сборните бюджети на окръзите в общи суми по приходите и разходите.

Гласуваният от НС бюджет се публикува за сведение на населението. Законът дава право на МФ в рамките на одобрените от НС приходи да определя размерите на отчисленията от регулиращите приходи, субсидиите или вноските по сборните бюджети на окръзите с цел да бъдат балансирани. В същото време МФ уведомява министерствата и ведомствата за размера на одобрените им кредити. Въз основа на тях те съставят годишните си бюджети по пълната бюджетна класификация. На министерствата и ведомствата е предоставено правото сами да разпределят определените им кредити по групи, мероприятия и параграфи с изключение на тъй наречените регламентирани разходи, към които спадат разходите за работна заплата, за капитални вложения и за стипендии. Размерът на тези разходи се регламентира централно и не се допуска изменението му освен с разрешение на МС. Централното регламентиране на тези разходи е напълно оправдано, тъй като от тях преди всичко зависят основните пропорции и темпове на развитие на народното стопанство. Ето защо предоставянето на свобода на разпределяне и на тези разходи би означавало да се създадат условия за нарушаване на споменатите пропорции и изобщо плановостта в нашата икономика.

Аналогични права за разпределяне на разходите са дадени и на ОНС, за които важат и ограниченията за регламентираните разходи. Народните съвети на сесии одобряват извършеното от изпълкома разпределение на одобрените им от НС кредити по пълната бюджетна класификация. На основата на одобрените от сесиите на народните съвети разпределения на приходите и разходите се правят сборни бюджети на окръзите по пълната бюджетна класификация. В рамките на одобрените на министерствата, ведомствата и народните съвети кредити се съставят окончателните бюджетни сметки на учрежденията, които също подлежат на одобрение от финансовите органи. Съставеният по описания ред и гласуван от НС бюджет подлежи на изпълнение.

§ 3. ОСНОВНИ МОМЕНТИ В ИЗПЪЛНЕНИЕТО НА БЮДЖЕТА

Обща характеристика на изпълнението на бюджета. Изпълнението на бюджета е процес на разпределение и преразпределение на доходите на предприятията и на населението и мобилизиране

чрез приходните форми на частта за държавата, както и изразходване на мобилизираните парични средства за финансиране на плановите задачи. Изпълнението на бюджета е неразривно свързано с изпълнението на народностопанския план. Тук зависимостта е двояка. От една страна, изпълнението на стопанските задачи по плана осигурява реализирането на планирания обем доходи, а с това и изпълнението на приходната страна на бюджета. От друга страна, изпълнението на плановите задачи е обусловено от наличието на съответните парични суми. Ето защо е необходимо да има най-тясна обвързаност и съчетаване на изпълнението на бюджета и на народностопанския план.

От техническа гледна точка изпълнението на бюджета се свежда до: а) изпълнение на приходната му част чрез събиране на планираните приходи и б) изпълнение на разходната част чрез изразходване на бюджетните средства за осъществяване на планираните мероприятия.

Посоките, в които трябва да протичат усилията по изпълнението на приходната и на разходната страна на бюджета, са противоположни. Стремещт при изпълнение на плана за приходите е не само да се получат планираните суми, но и да се надхвърли техният обем. Това прави бюджета още по-стабилен, тъй като той разполага не само с достатъчно средства, но се увеличават и неговите резерви. Обратен е стремежът при изпълнение на разходната страна. Тук превишението на планираните обеми не само че не представлява преизпълнение на плана, но то е грубо нарушение на финансовата и плановата дисциплина. То означава допускане на преразходи за едни мероприятия и намаляване в същата степен възможностите за финансиране на други мероприятия. В същото време то означава оскъпяване задоволяването на обществените потребности, разхищаване на парични средства за непредвидени цели или превишаване на разходните норми и има неблагоприятни финансови и стопански последици: възникват затруднения за бюджета; не може да се финансира ритмично народното стопанство; разхищанията и нерационалното използване на бюджетните средства намаляват възможностите за разширение на възпроизводството и т. н.

Ето защо ефективно се счита онова изпълнение на разходната част, при което задачите се осъществяват най-много със планирания обем средства. Стремещт обаче трябва да бъде със планираните средства да се задоволи по-голям обем обществени потребности или планираният обем потребности да се задоволи с по-малко от предвидените за тази цел средства, или да се постига едновременно и едното и другото. Само в такива случаи може да се счита, че е преизпълнен планът за разходите. Следователно най-важният момент при изпълнението на разходите е да се реализирват икономии, но без да се намалява качеството или обемът на задоволяваните потребности. Икономии, реализирани за сметка на влошаване на качеството или намаляване количеството на услугите на населението, не са по същество икономии. Това са неизразход-

вани средства вследствие на неизпълнението на плана. Такива „икономии“ не са желателни в социалистическото общество, където главната цел на държавата е непрекъснато да повишава жизнения уровень на трудещите се.

По тази причина стремежът не само на бюджетните, но и на всички държавни органи трябва да бъде да разкриват непрекъснато скритите в народното стопанство резерви за увеличаване обема на продукцията, за повишаване производителността на труда, за реализиране на икономии на материални разходи, а чрез всичко това да се повишават доходите и да се изпълнява планът за приходите по бюджета. От друга страна, техните усилия трябва да се насочват към максимални разумни икономии при изразходването на бюджетните средства.

Органи, изпълняващи бюджета на НРБ. Отношенията на населението и на народното стопанство при социализма с бюджета на държавата са толкова големи, че не би било пресилено, ако се каже, че в неговото изпълнение в по-голяма или в по-малка степен участвуват всички стопански предприятия и организации, всички звена на финансово-кредитната ни система и изобщо всички звена на държавния апарат и дори всички трудещи се.

Когато става дума за органи, изпълняващи бюджета на държавата, се имат предвид онези органи на държавата и онези длъжностни лица, на които по Конституцията или по силата на специални закони са оторизирани права да събират приходите и да разпореждат изразходването или непосредствено да изразходват бюджетни средства.

В зависимост от правата и компетенциите и от начина на участие в изпълнението на бюджета органите могат да се обединят в следните групи: а) органи с обща компетенция. Към тях спадат: Народното събрание, Президиумът на НС, Министерският съвет, народните съвети и изпълнителните им комитети. Съгласно Конституцията те имат върховни права и компетенции и осъществяват общото ръководство и контрол над изпълнението на бюджета; б) специални органи по изпълнението на бюджета, към които спадат Министерството на финансите и финансовите отдели при народните съвети. На тях е възложено оперативното изпълнение на бюджета; в) неспециални органи по изпълнението на бюджета. Тук спадат всички държавни органи, в т. ч. и органите на най-низовите звена — предприятия и учреждения, — чиято основна дейност не е бюджетна, но при осъществяването на основната си дейност извършват дейности, свързани с изпълнението на бюджета. Например министрите, ръководителите на централните ведомства, началниците на отдели и управления, директорите, началниците и главните счетоводители на предприятията и учрежденията и банковите институти и др. под. имат характер на неспециални органи по изпълнението на бюджета.

Изпълнение на приходната част на бюджета. Изпълнението на приходната част на бюджета се състои в събиране на запланираните приходи. В него могат да се различат два до известна степен са-

мостоятелни момента — събирането или внасянето на приходите от платците на данъци и такси и касовото изпълнение на бюджета.

Характерен белег за изпълнението на приходната част на бюджета е, че специалните бюджетни органи участват малко в непосредственото събиране на приходите. Техните функции се свеждат предимно до контрол над вноските в бюджета. У нас съществува законното положение, че данъкоплатците са длъжни сами да правят вноските си в бюджета на установените срокове и в следващия се размер. Ето защо приходната част на бюджета се изпълнява предимно от неспециалните органи. Държавните и кооперативните предприятия правят сами своите вноски за данък върху оборота, подоходен данък, данък върху производствените фондове и др. на установените в наредбите срокове по безналичен начин чрез платежни нареждания. Банката прехвърля сумите от разплащателните сметки на платците по сметката на бюджета. Тя води партиди за всяко предприятие-платец, по които контролира редовността им към бюджета. Банката уведомява финансовите органи, когато някой от предприятията са нередовни. Тя води отделни сметки за приходите по републиканския и отделни за приходите по местните бюджети. В края на всеки оперативен ден се установява размерът на отчисленията от регулиращите приходи и сумата се прехвърля от сметката на републиканския бюджет по сметката на местния бюджет.

Приходите от населението, събирани по тъй наречения безобложжен начин, се удържат от касиерите-платци на предприятията и учрежденията и се прехвърлят по сметката на бюджета или се внасят по същата. Останалите приходи от населението, събирани по обложния начин, се внасят от данъкоплатците или в банката, или във финансовите отдели, или пък се изплащат в брой на данъчните агенти, които посещават домовете на данъкоплатците.

Финансовите органи (инспекторите по приходите) правят ежемесечни проверки в предприятията на вноските им в бюджета. Когато установят, че предприятията не изпълняват плана си за вноски в бюджета, тези органи правят задълбочен анализ на цялата дейност на предприятието с цел да разкрият причините за неизпълнението. За проверките се съставят актове с констатации, изводи и препоръки.

Изпълнението на разходната част на бюджета. Изпълнението на разходната част на бюджета протича при най-непосредствено и активно участие на специалните органи. То се организира от МС и се осъществява непосредствено от МФ, министерствата, ведомствата и изпълнителните комитети на народните съвети чрез техните финансови отдели.

Касовото изпълнение както на приходната, тъй и на разходната част на бюджета се извършва от БНБ. То се изразява в това, че банката непосредствено приема и изплаща всички парични средства в полза и за сметка на бюджета. Банката обаче само приема и изплаща парични средства по бюджета и води съответната отчетност. Тя няма права да се разпорежда със средствата по бюджета. За да изплати дадена сума за негова сметка, банката трябва

да получи нареждане от компетентни длъжностни лица, на които със закон е дадено право да се разпореждат със средствата по бюджета. Тези лица се наричат разпоредители с кредити.

Изпълнението на разходната част става чрез тъй нареченото делегиране на кредити от висшестоящите на подчинените държавни органи. Понятието „бюджетен кредит“ няма нищо общо с банковия или държавния кредит. И то не бива в никакъв случай да се смесва с тях. Отпускането на средства от бюджета, както е известно, става на принципа на невъзвръщаемостта и няма характер на кредитиране. В нашия език обаче се е внедрил терминът „бюджетен кредит“, но той има съдържание напълно различно от кредита. Под бюджетен кредит следва да се разбира сумата, утвърдена за изразходване на дадено мероприятие или параграф по бюджета.

Предварителното строго и точно разпределение на бюджетните кредити по мероприятия и параграфи има много голямо практическо значение. То е гаранция за осъществяване на съответните планови задачи и ефикасна форма на контрол за спазване на бюджетната дисциплина (да не се допускат преразходи, да се разкриват пътища за икономии и пр.).

Разпоредителите с кредити в зависимост от служебното място, което заемат, и съответно правата и компетенциите, които са им дадени, биват три степени по републиканския и две по местните бюджети.

Разпоредители с кредити I степен, или главни разпоредители по републиканския бюджет, са министрите и ръководителите на ведомства, по бюджета на ДОО — председателят на ЦС на ПС, а по местните бюджети — началниците на отдели и служби при изпълнителните комитети, които имат самостоятелно счетоводство. В останалите случаи главни разпоредители могат да бъдат председатели или членове на изпълнителните комитети. За селските бюджети главни разпоредители с кредити са председателите на тези съвети.

Разпоредители с кредити II степен има само по републиканския бюджет. Такива са ръководителите на учреждения, в които се води счетоводство. Те са подчинени пряко на министерствата и ведомствата и в същото време имат подчинени учреждения и служби. Разпоредителите с кредити II степен се определят от главните разпоредители. Разпоредители с кредити III степен са ръководителите на учреждения и служби, които водят свое счетоводство, но нямат подчинени учреждения и служби.

Изпълнението на разходната част на бюджета става, както се спомена, чрез делегиране на кредити от първостепенните към втори и третостепенните разпоредители. След разпределението на утвърдените от НС кредити по пълната бюджетна класификация и утвърждаването на бюджетите на министерствата, ведомствата и ОНС, разпоредителите с кредити I степен отираят до МФ тъй наречените разходни предписания, с които искат да им бъдат открити кредити в БНБ. Макар и да е утвърден бюджетът, по него не могат да се правят никакви разходи на суми, преди да се открийт кредити на разпоредителите.

Разпоредителите с кредити I степен разпределят делегираните им кредити между пряко подчинените им учреждения и служби с качества на разпоредители с кредити II степен. Последните от своя страна делегират кредити на разпоредителите с кредити III степен. Разпределението (делегирането) на кредити става чрез тъй наречените бюджетни нареждания. Както в разходните предписания, тъй и в бюджетните нареждания кредитите се разпределят по пълната бюджетна класификация.

След като се извърши откриването на кредитите, разпоредителите с кредити могат да извършват разходи, като дават нареждания до банката и при спазване на Наредбата за плащанията и платежната и финансовата дисциплина. Разпоредителите с кредити от по-горна степен имат право да спират финансирането, ако подчинените им разпоредители с кредити допускат нарушения на бюджетната дисциплина.

§ 4. ОТЧИТАНЕ И ПРИКЛЮЧВАНЕ НА БЮДЖЕТА

Отчитането изпълнението на бюджета е важно средство за контрол както от страна на специалните финансови органи, така и от страна на органите на власт и управление. Чрез отчетността те следят ритмичността на постъпленията и законосъобразността и целесъобразността на разходите по бюджета.

Отчитането бива текущо — ежедневно, тридневно, месечно и тримесечно. Ежедневно или тридневно се отчитат постъпленията от най-важните приходи — данъкът върху оборота и ценовите разлики. Отчитането се извършва, като БНБ телеграфически уведомява Министерството на финансите за постъпленията от тези приходи. Освен това всички бюджетни учреждения правят и представят на ръководещите ги органи ежемесечни касови отчети за получените и изразходваните пари и за наличността им в края на месеца, ако има такава. Тримесечно се съставят отчети по пълната бюджетна класификация. Чрез тях се следи как са изпълнени тримесечните планове и дали не са допуснати преразходи по някои параграфи. Тримесечната отчетност се обединява по министерства и ведомства и по отдели на народните съвети и се представя на МФ.

Текущата отчетност има за задача да дава данни за следене текущото изпълнение на бюджета. Въз основа на нея своевременно се разкриват нарушенията и се вземат мерки за ритмичното изпълнение на плановете на учрежденията, предприятията, организациите, министерствата, ведомствата и ОНС.

Годишният отчет за изпълнението на бюджета се изготвя от министъра на финансите въз основа на годишните отчети на министерствата, ведомствата и ОНС. Задачата на този отчет е с по-широк обхват. Работата не се свежда само до това, да се отчете изпълнението на приходите и разходите, макар че и то има голямо значение. Годишният отчет се изготвя и се внася на разглеждане в МС и НС по същите показатели, по които се одобрява бюджетът

на държавата. Народното събрание преценява дали министърът на финансите и правителството са осъществили при изпълнението на бюджета партийните директиви. Отчетът се гласува от НС и се публикува заедно с бюджета за следващата планова година.

Преди да се състави годишният отчет, се извършва п р и к л ю ч б а н е на бюджета. То се прави в края на годината. На 31 декември се преустановяват всички плащания и постъпления по бюджета. Всички задължения на учрежденията по договори или по влезли в законна сила решения на съда или арбитража трябва да бъдат изплатени до тази дата. Разпоредителите с кредити са длъжни да закрият неизползваните кредити. Неизползваните средства, предназначени за лимитирани капитални вложения, без средствата от самооблагане, от фонда с инвестиционно назначение и др. се внасят по специална сметка в банката и се изразходват по решение на МС.

Народните съвети имат право от останалите в края на годината излишъци по бюджетите им да отделят суми за фонд „Подпомагане на затруднени народни съвети“. Размерът на отчисленията се определя от МС. Чистите излишъци по бюджетите на народните съвети се отнасят в приход на бюджетите им за следващата година.

Глава XI

ОРГАНИЗАЦИЯ И ФУНКЦИИ НА ФИНАНСОВАТА АДМИНИСТРАЦИЯ В НРБ

§ 1. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА И ЗВЕНА НА ФИНАНСОВАТА АДМИНИСТРАЦИЯ

При наличието на социалистическа собственост върху средствата за производство финансовата и кредитната дейности са едни от най-важните съставни части на стопанската дейност. Ето защо управлението на финансите и кредита е елемент на управлението на цялата икономика. Следователно то е важна съставна част от стопанско-организаторската функция на социалистическата държава. Тази функция се осъществява от сложен комплекс от звена на държавния апарат, като се използват административни и икономически методи за планово ръководене на народното стопанство. В състава на тези звена се числят и звената на финансовата администрация. Следователно под финансова администрация в най-широк смисъл трябва да се разбират онези звена от държавния апарат и техните подразделения, на които е възложено приложението и контролът на изпълнението на законите и подзаконните актове, регламентиращи финансовите и кредитните отношения. Под „управление“ на финансите и кредита при социализма следва да се разбира не само правното регламентиране на финансовите и кредитните отношения, но и целият процес на планиране на тези отношения, както и използването на категориите „финанси“ и „кредит“ за планово-икономическо и социално-политическо въздействие.

Така че чрез финансовата администрация се осъществява финансовата и парично-кредитната политика на държавата. Финансовата администрация, както и целият държавен апарат при социализма, е изградена на принципа на организационното единство, което е условие за осъществяване на демократическия централизъм. Върху приложението на този принцип спор няма и не може да има. В теорията и в практиката обаче спор възниква по въпроса, дали финансовата администрация трябва да се занимава с планирането и управлението само на финансите (т. е. на бюджета и на

финансите на предприятията и отраслите на народното стопанство), или тя трябва да обхване и кредита. Иначе казано, трябва ли кредитните учреждения да останат извън финансовата администрация и да съществуват като самостоятелни напълно обособена кредитна администрация, или да се създаде една единна финансова администрация, ръководеща и финансовата, и кредитната дейност. В някои социалистически страни (например в ГДР още през 1958 г.) този спор на практика се превърна в спор за отношенията между МФ и държавната банка. Още по-конкретно казано, дискутира се върху това, дали държавната банка да бъде напълно автономен институт или подведомствена на МФ.

Правилното решение на този спор трябва да се базира на правилното научно решение на въпроса за съотношението между категорията „финанси“ и категорията „кредит“ при социализма. Поради това, че по този въпрос има различни концепции, то в духа на всяка една от тях се дава различно решение на спора за отношенията между МФ и държавната банка при социализма.¹

У нас този въпрос, въпреки многобройните реорганизации на финансовия и особено на банковия апарат, все още е решен в духа на по-старите концепции за категориите „финанси“ и „кредит“ като напълно самостоятелни категории. Известен напредък се отбелязва с банковата реформа от началото на 1967 год., при която се дадоха права на министъра на финансите да дава указания и да контролира дейността на БНБ в рамките на решенията и постановленията на МС и законите на страната. Фактически обаче БНБ и след реорганизацията си остана напълно самостоятелен автономен институт. Така че на практика у нас съществува в голяма степен изолирано осъществяване на финансовата (бюджетната) политика от МФ и на парично-кредитната — от БНБ. Координация се извършва само от най-върховния орган на управление — от МС.

Във връзка с казаното до тук трябва да се подчертае още един съществен момент: не трябва да се допуска откъждествяване на финансовата администрация с финансово-кредитната система, нещо, което много често се допуска във финансовата теория и особено в

¹ Авторът на тази част от учебника проф. Р. Ангелов счита, че „при социализма има пълно единство между финансите и кредита както от гледна точка на тяхната икономическа основа (социалистическата собственост върху средствата за производство), тъй и от гледна точка на напълно еднородните им цели и задачи — да обслужват разширеното възпроизводство с парични средства. Кредитът при социализма наред с бюджета и финансите на предприятията и отраслите на народното стопанство е една от основните форми на проявление на единните финанси при социализма. При социализма той претърпява такива дълбоки промени, че загубва характера си на самостоятелна категория, а се превръща в съставна част на категорията „финанси“, както и бюджетът и финансите на предприятията и отраслите не са абсолютно самостоятелни категории, а елементи (форми на проявление) на категорията „финанси“.

Това именно органическо единство между бюджета, финансите на предприятията и кредита налага съществуването на единна финансова администрация, планираща, управляваща и осъществяваща единната финансово-кредитна политика на социалистическата държава.“

практиката.¹ Финансово-кредитната система представлява система от обществени парични отношения, съществуващи обективно в народното стопанство и проявяващи се във формата на бюджетни отношения (данъци, такси, разходи и др.), във форма на финанси на предприятията и отраслите и във форма на кредит.

Финансовата администрация е съвкупност от звена на държавния апарат (финансови учреждения), които регламентират и планират финансовите отношения. Финансовата администрация се създава и съществува поради това, че обективно съществуват финансово-кредитните отношения.²

И така сега у нас съществува отделна финансова администрация и отделна кредитна администрация. Финансовата администрация се занимава с планиране и контролиране на държавния бюджет и на финансите на предприятията и отраслите. В нейния състав влизат: МФ и неговите подразделения към местните народни съвети — финансовите отдели и служби, както и финансовите отдели и служби на министерствата, ведомствата, учрежденията им и на стопански предприятия и организации.

Кредитната администрация се представлява от съществуващите у нас банки.

В настоящата глава се разглеждат организацията и функциите на звената на държавния апарат, администриращи бюджета, и финансите на предприятията и отраслите на народното стопанство.

§ 2. ОРГАНИЗАЦИЯ, СТРУКТУРА И ФУНКЦИИ НА МИНИСТЕРСТВОТО НА ФИНАНСИТЕ

Министерството на финансите е най-висшият специален орган на финансовата администрация. Под негово ръководство и надзор се осъществява партийната и правителствена финансова политика. За решаване на по-важните въпроси към него съществува колегия. Последната изслушва доклади за работата на поделенията на министерството и на подведомствените му банкови и други институти.

Правата и компетенциите на министерството на финансите се определят от Правилник на министерството на финансите и от други закони и правителствени постановления и решения. В рамките на предоставените му права то ръководи и контролира финансовата дейност на министерствата, ведомствата и на народните съвети. За осъществяване на тази основна задача на Министерството на финансите е възложено:

а) да разработва и внася за разглеждане в МС проекти за финансови закони, укази, постановления и други подзаконни актове и да следи за приложението и изпълнението им;

¹ Изложеното в текста ставище за отношението между „финансова администрация“ и „финансово-кредитна система“ е спорно и не се споделя от другите съавтори — сравни „Увода“ и § 5 от глава I (бел. на редактора Г. С.).

² По този въпрос вж. Алахвердян, Д. А. — Финансы социалистического государства, Москва, 1961 г., стр. 82.

б) да съставя проекта на държавния бюджет на НРБ, да съдейства на ДКП за изготвяне на проекта на народностопанския план и за обвързването му с бюджета, да съставя плана за финансиране на капиталните вложения, да следи за изпълнението на всички звена на бюджета, да изготвя и представя в МС периодически и годишни отчети за изпълнението на държавния бюджет, да разработва съвместно с министерствата и ведомствата задължителни и ориентировъчни норми по планирането и изпълнението на бюджетните разходи и др. под.;

в) да разглежда и уточнява представяните от министерствата, ведомствата и ОНС проекти на сборните финансови планове и да съставя сборен финансов план за цялото народно стопанство, който внася в МС заедно с проекта на бюджета за обсъждане; да извършва текущ контрол по изпълнението на утвърдените финансови планове; да дава мнение пред МС по сборните годишни отчети и баланси на министерствата, ведомствата и ОНС за дейността им и т. н.

В качеството му на най-отговорен орган на финансовата политика, Министерството на финансите участва при разработването на въпросите по установяване размерите на трудовите възнаграждения на работниците и служителите, на цените на стоките и услугите и на търговските отстъпки. То организира и провежда пенсионното дело и финансовия контрол върху дейността на учрежденията, предприятията и организацията.

Министерството на финансите изпълнява важни и отговорни функции в областта на паричното обръщение: контролира БНБ за пусканите в обръщение монети и за изтеглянето им; дава мнение по касовите и кредитните планове и представя за утвърждение на МС плана за дългосрочното кредитиране, организира финансирането, кредитирането и контрола на капиталните вложения; организира спестовността и държавното застраховане и осъществява общо ръководство и контрол над ДСК и ДЗИ; съставя държавния валутен план, изготвя разчетния и платежния баланс на страната, контролира изпълнението на валутните планове на министерствата, ведомствата, предприятията, организацията и народните съвети, съставя и утвърждава плана за разходване на благородни метали за производствени цели и упражнява контрол върху сделките с валутни ценности и благородни метали.

В качеството му на върховен ръководител и контролор на държавните средства на министерството е възложено правото да организира и ръководи счетоводната отчетност у нас.

С оглед финансовата дейност да се поставя на научни основи, при МФ има организиран специален научноизследователски институт, който се занимава с изследване на финансовите проблеми, с изучаване и обобщаване на опыта у нас и в другите социалистически страни и с разработване на мероприятия за подобряване на бюджетното планиране, финансирането, контрола и отчетността.

МФ осъществява конкретната си дейност посредством управление, отдели и служби, обособени според характера на дейността и

формиращи организационната му структура. Отделите и службите са подчинени на управленията, но има и самостоятелни отдели. Непосредствено със съставянето и изпълнението на бюджета се занимават управленията „Бюджет“, „Приходи“, „Финансиране на тежката промишленост и транспорта“, „Финансиране на деката и хранителната промишленост“ и „Финансиране на търговията, изкупуването и местните предприятия“.

Управление „Бюджет“ има шест самостоятелни отдела. От тях четири се занимават непосредствено със съставяне на държавния бюджет. Една от основните им функции е финансовото обвързване на проекта на народно стопанския план.

Управленията за финансиране на промишлеността имат отдели по подотрасли. Към тях трябва да се причислят и самостоятелните отдели: „Финансиране на капиталните вложения“, „Финансиране на селското и горското стопанство“ и отдел „Финансиране на външната търговия“ при управление „Валутно“. Тези управления и отдели се занимават с финансирането на отраслите на народното стопанство. Те съдействуват активно на ДКП при изготвянето на проекта на народно стопанския план.

Управление „Приходи“ има шест отдела и две служби. То се занимава с планирането, събирането и отчитането на постъпленията в бюджета от стопанските предприятия и населението и разглежда и решава жалбите срещу действията на финансовите органи по облагане и събирането на данъците, таксите и другите плащания.

Освен посочените управления и отдели, занимаващи се пряко с планирането на бюджета, събирането и отчитането на приходите и финансирането на народното стопанство, към МФ има четири управления и осем самостоятелни отдела, чрез които се осъществяват други дейности на същото.

Управление „Валутно“ с три отдела съставя валутния план на страната, изготвя разчетния и платежния баланс, контролира изпълнението на валутните планове, съставя плаща за разходване на благородни метали за производствени нужди и упражнява контрол над сделките с валутни ценности и благородни метали. То финансира външната търговия.

Управление „Контролно ревизионно“ има шест отдела и една група и се занимава с организацията и методическото ръководене на финансовия контрол в цялата страна. Управление „Пенсии“ организира и провежда пенсионното дело в НРБ и контролира правилното прилагане на пенсионните закони.

Трябва да се отбележи, че посочената организационна структура на МФ не е нещо неизменно. В нея систематически се внасят промени за опростяване и усъвършенстване на работата, както и за приспособяването ѝ към изменящите се условия в народното стопанство, изискващи промени в държавния апарат.

§ 3. ОРГАНИЗАЦИЯ, СТРУКТУРА И ФУНКЦИИ НА МЕСТНИТЕ ФИНАНСОВИ ОРГАНИ

Към местните финансови органи спадат финансовите отдели към ОНС и финансовите служби към градските и селските общински народни съвети. При тях има тази особеност, че те, макар и да са отдели към ОНС, са на двойно подчинение — и на ОНС, и на МФ. По тази причина те са едновременно органи и на ОНС, и местни органи на МФ. Ето защо техните функции са в умален мащаб аналогични на функциите на МФ. Пак по тази причина финансовите отдели не се занимават само с бюджетната дейност на съветите, а участват активно в изпълнението и на републиканския бюджет и особено в събирането на приходите по същия на територията на народните съвети. По-конкретно финансовите отдели и служби при народните съвети се занимават със съставянето, изпълнението и отчитането на местните бюджети; събират приходите на местните и на републиканския бюджет; финансират всички местни мероприятия; стопански предприятия, просвета, здравеопазване, култура, изкуство и местните органи на управление. Тази дейност обуславя и организационната им структура. В нейния състав, във връзка с администрирането на финансите, най-голямо значение имат следните три сектора: „Бюджет“, „Народно стопанство“ и „Приходи“.

Основната дейност на сектор „Бюджет“ е съставянето на проектобюджетите на ОНС, като за целта се дават съответни указания на отделите при ОНС и на градските и селските народни съвети, проверяват се финансовите планове на стопанските предприятия и разчетите на учрежденията и се обобщават отделните бюджети и бюджетни сметки в сборен бюджет на ОНС. Този сектор разрешава изразходването на средствата по бюджетите на градските и селските общински народни съвети и по бюджетните сметки на отделите на ОНС.

Сектор „Приходи“ се занимава със събирането и отчитането на приходите от данъци и такси от населението и от стопанските предприятия и организации. Сектор „Финансиране на народното стопанство“ се занимава с финансовото обвързване на плана на местната промишленост и следи за правилното и ритмично усвояване на средствата за финансиране на народното стопанство.

Към финансовите отдели на някои окръжни центрове, които се посещават повече от чуждестранни туристи и в които има постъпления на чужда валута, има и сектор „Валутен“.

§ 4. ОРГАНИЗАЦИЯ И ФУНКЦИИ НА ФИНАНСОВИТЕ ОТДЕЛИ И СЛУЖБИ ПРИ МИНИСТЕРСТВОТА, ВЕДОМСТВОТА, ПРЕДПРИЯТИЯТА, УЧРЕЖДЕНИЯТА И ОРГАНИЗАЦИИТЕ

Към финансовата администрация следва да се причислят и финансовите органи на министерствата, ведомствата, предприятията, организациите и учрежденията, които съобразно големината на из-

вършваната дейност са обособени в отдели, служби или отделни служители. Основание да се причислят към финансовата администрация се намира преди всичко в правата, които са им дадени да се разпореждат с държавни парични средства, да защитават интересите на фиска и да участвуват в съставянето, изпълнението и отчитането на финансовите планове и бюджетите. За тази цел всяко министерство и централно ведомство има специален финансов отдел, а учрежденията и организациите — финансови служби. В предприятията на стопанска сметка функциите на представител на финансовата администрация се изпълняват от главните счетоводители.

Финансовите отдели, при министерствата и ведомствата изготвят сборните им бюджети въз основа на финансовите планове и бюджетните сметки на подведомствените им предприятия и учреждения, представят и ги защитават в МФ, изготвят окончателните бюджети след гласуването на държавния бюджет от НС, превеждат суми на разпоредителите с кредити от II и III степен, контролират законността и целесъобразността на използването им, изплащат разходите на централните управления на министерствата, отчитат изпълнението на бюджетните сметки и пр.

До голяма степен аналогична е дейността и на финансовите служби при организациите и учрежденията на бюджетна издръжка, само че в по-тесни рамки, поради по-ограничените им права и дейности. Главните счетоводители в предприятията са не само техни служители, но и представители на МФ. Под тяхно ръководство се изготвят финансовите планове, установяват се и се изпълняват взаимоотношенията с бюджета, отчита се изпълнението на финансовите планове и пр. Главните счетоводители носят отговорност за точното и срочно извършване на вноските в бюджета и за законосъобразното и рационално използване на отпусканите на предприятията средства от бюджета. Тези счетоводители се причисляват към финансовата администрация не само по посочените по-горе причини, но и поради това, че те са всъщност длъжностни лица, които управляват финансите на стопанските предприятия и организации.

Финансовите органи на министерствата, ведомствата, организациите, предприятията и учрежденията се намират под методическото ръководство на МФ.

ОРГАНИЗАЦИЯ И ПЛАНИРАНЕ НА ПАРИЧНОТО ОБРЪЩЕНИЕ ПРИ СОЦИАЛИЗМА

§ 1. ПАРИЧНИЯТ ОБОРОТ ПРИ СОЦИАЛИЗМА И НЕГОВАТА ПЛАНОВА ОСНОВА

Парите при социализма обективно и планомерно влизат в обръщение от един център и се връщат обратно към него. Тази обективна възможност произлиза от социалистическите производствени отношения, обуславящи възникването и развитието на единен разчетен и емисионен център в страната. Чрез последователното осъществяване на своите функции като мярка на стойността, средство за обръщение, платежно средство и средство за натрупване и спестявания на трудещите се парите опосредствуват целокупния процес по създаването и движението на обществения продукт. Връзката на паричното обръщение с планомерното създаване, разпределение и реализация на обществения продукт и централизацията на паричната емисия при почти пълно обхващане на плащанията в обобществения сектор от безличните разплащания (разчети) създават обективната предпоставка за планиране на паричното обръщение съобразно действителните и планово установени нужди на социалистическото народно стопанство.

Планирането на паричното обръщение се основава изцяло на процеса на планомерното създаване и разпределение на обществения продукт. При създаването на обществения продукт и неговото разпределение наличните пари вземат участие главно при формирането на паричните доходи и разходи на населението, като елемент на разпределението и преразпределението на националния доход. Паричните доходи и разходи на населението обуславят целия процес по планирането и регулирането на паричното обръщение. Дребните плащания в налични пари, които могат да се явят между предприятията, организациите и учрежденията, играят второстепенна роля в този процес. Като се изключи обръщението на паричната маса между самото население, всеки доход в налични пари, който получава населението, изразява определен разход на налични

пари от емисионния институт и обратно, всеки разход на налични пари от населението представлява приход за емисионния институт. Осъществяването на тази връзка между населението и емисионния институт се извършва по косвен път — чрез социалистическите предприятия, организации и учреждения.

Планирането на годишния обществен продукт се извършва въз основа на народностопанския план, който с развитието на социалистическите производствени отношения разширява своето значение и се превръща в план за социално-икономическо развитие на страната. Народностопанският план, съобразен с действието на закона за планомерното, пропорционално развитие на народното стопанство, представлява изходен пункт за планирането на паричното обръщение.

Народностопанският план съдържа всички необходими данни за определяне на наличните пари, необходими за изплащане на работната заплата в материалното производство. По този начин се разкрива един от доминиращите канали, по който парите влизат в обръщение.

Народностопанският план също така съдържа данни за доходите на населението, образувани чрез изкупуването на селскостопанските произведения. Планираният обем на селскостопанската продукция, която ще бъде изкупена, дава възможност да се определи онази част от разхода в налични пари, която ще се използва за изплащане при изкупуването.

Бюджетът на държавата също има важно, свързано с народностопанския план, значение за планиране на паричното обръщение. В планов порядък бюджетът на държавата определя размера на онези доходи на населението, които ще се образуват чрез работната заплата на държавните служители, чрез пенсията, стипендиите, помощите и др. Бюджетните данни в този случай дават възможност да се определи и размерът на наличните пари, необходими за образуване на тези доходи.

Изпълнението, неизпълнението или преизпълнението на народностопанския план или на бюджета на социалистическата държава дават съответно отражение върху разходите на налични пари и паричното обръщение.

В народностопанския план и бюджета на държавата също така се съдържат определени планови данни, които дават възможност да се определи плановият размер на наличните пари, които ще се върнат обратно в касите на емисионния институт. Народностопанският план съдържа плановия размер на стокооборота и с това разкрива главния канал, по който парите се връщат обратно към своя изходен пункт. Той съдържа също така всички данни, които изразяват постъпленията в налични пари от транспорта, комунално-битовите услуги и др. На тази основа могат да се планират и наличните пари, които ще се върнат обратно в емисионния институт чрез плащането на данъци и такси от населението.

Изходен момент в планирането на паричното обръщение е планирането на наличните пари, които трябва да

бъдат изразходвани от емисионния институт, съобразно народностопанския план. Това конкретизира функцията на емисионния институт по пускането на пари в обръщение. Разходът на налични пари от емисионния институт е основен и определящ фактор при планирането на паричното обръщение. Не може да се обезпечи правилна циркулация на паричните средства, ако не се гарантира нормалното снабдяване на народното стопанство с налични пари. Само правилното определяне на наличните пари, които ще бъдат изразходвани през определен период от време, според обективните потребности на народното стопанство може да осигури правилното планиране на парите, които ще постъпят обратно в емисионния институт.

Определящото значение на разхода в налични пари за планирането на паричното обръщение произлиза от специфичното развитие на социалистическото народно стопанство. Ускореният темп на разширяването социалистическо възпроизводство постоянно влияе за увеличаване разхода в налични пари от страна на емисионния институт. *Планирането на паричното обръщение изисква пълна съгласуваност на разхода в налични пари с планомерните потребности на народното стопанство.* По този начин планирането на паричното обръщение се свързва с народностопанския план, което едновременно гарантира и планомерното връщане на наличните пари към своя изходен пункт. При спазване на закона за планомерното, пропорционално развитие на народното стопанство всяка промяна в обема на паричната маса в обръщение отразява определени промени в народното стопанство.

Връзката на паричното обръщение със създаването, разпределянето и реализацията на обществения продукт се конкретизира чрез връзката на налично-паричния оборот със *стопанските планове на социалистическите предприятия и бюджета на държавата.* Изпълнението на стопанските задачи при оптимална икономия на жив и овеществен труд представлява задължителна основа за стабилно развитие на паричното обръщение при социализма. Преразходът на материали, работна заплата и извършването на скъпи и ниско ефективни капитални вложения влошава устойчивостта на паричната единица.

В своя конкретен израз връзката на паричното обръщение със стопанските планове на предприятията се осъществява главно чрез формирането на паричните доходи на трудещите се. Преразходите на работна заплата означават влошаване на производителността на труда, повишаване себестойността на продукцията, намаление на натрупанията и народното стопанство и води до образуването на по-голяма покупателна сила, несъответстваща на създадените стокови фондове.

Държавният бюджет, от своя страна, оказва определено и специфично за него влияние върху паричното обръщение. Връзката между бюджета и паричното обръщение се изразява чрез процеса на образуването и използването на централизирания паричен фонд на държавата. Приходите и разходите в държавния

бюджет според своя произход и начин на образуване се осъществяват по наличен или безналичен начин. За паричното обръщение имат значение онези приходи и разходи по бюджета, които се извършват в налични пари.

Паричното обръщение при социализма заема определено място и между ресурсите на кредитния план. Неговият размер обаче се обуславя обективно от потребностите на народното стопанство, вследствие на което не може да се използва неограничено за тази цел. Ако направлението на средствата чрез кредита превишава нормалния ръст на ресурсите по кредитния план, това веднага води до съответно увеличение на паричното обръщение, което може да бъде нормално само тогава, когато отразява определено нарастване на обществения продукт.

Връзката на паричното обръщение със стопанските планове на предприятията, държавния бюджет и кредитния план на банката обуславя зависимостта на паричното обръщение от народностопанския план. Тук се крие главната причина, която дава основание на емисионния институт да препоръчва мерки за увеличаване на производството, намаляване себестойността на продукцията, увеличаване натрупванията, прилагане мероприятия за увеличаване икономите по всички видове разходи, ускоряване обръщаемостта на средствата и други.

§ 2. КОЛИЧЕСТВОТО ПАРИ, НЕОБХОДИМИ ЗА ОБРЪЩЕНИЕТО

В своята съвкупност паричното обръщение обхваща цялата парична маса, която се намира в каналите на паричното обръщение. Наличните пари в обръщение във всеки отделен момент изразяват наличността в оборотните каси на банката, в касите на предприятията, организациите и учрежденията и паричните средства в ръцете на населението. Голямо значение за паричното обръщение имат наличните пари, които се намират в населението. Съществуването на парите като покупателно средство в ръцете на населението е свързано с функцията на парите като средство за обръщение. Част от своите парични доходи трудещите се задържат за покупка на предмети за народно потребление поради това, че изразходването на парите не се извършва веднага след получаването. Задържането на налични пари от населението пък като платечно средство е свързано с това, че срокът на редица плащания: данъци, такси, наеми и др., не винаги съпада със срока, в който се получават паричните доходи. Така се обяснява и необходимостта от поевата и развигието на спестовността, при която парите се проявяват като средство за натрупване и спестяване на трудещите се. Твърде характерно е движението на наличните пари, като израз на наличния паричен оборот в страната. Наличният паричен оборот обхваща движението на парите от банката към касите на предприятията, организациите и учрежденията и от там в населението, и от населението към касите на предприятията, организациите и учрежденията и от там в банката.

При това движение парите извършват оборот и между отделните групи на населението, който обхваща покулко-продажбата между самото население. Тази особеност на наличния паричен оборот може да се изрази по следния начин:

$$B' - \text{ПОУ} - H - \text{ПОУ} - B,$$

където /

B е емисионната банка;

ПОУ — касите на предприятията, организациите и учрежденията;

H — населението.

Парите, които се намират в касите на предприятията, организациите, учрежденията, от една страна, и в населението, от друга, се различават не само по обем и скорост на обръщението, но и функционално. Наличните пари, които се намират в касите на банките, предприятията и учрежденията, извършват своето обръщение с твърде голяма скорост. Бързият кръгооборот идва от приложението на принципа за ежедневно внасяне на паричните постъпления в касите на банката и в резултат на установения режим за изразходване на налични пари главно чрез банката. Именно голямата скорост на паричния оборот в тези каси обуславя незначителния размер на налични пари, които се намират в тях. Функционално този оборот изразява наличния и крайния момент на паричното обръщение — пускането и връщането на парите към изходния им пункт.

Основната маса от наличните пари остава в населението. Населението след получаването на своите парични доходи започва изразходването на получените налични пари постепенно и съобразно възникването на потребностите. Следователно тук скоростта на паричното обръщение е най-малка. Така наличните пари встъпват в своята истинска роля на средство за обръщение и средство за плащане. Колкото повече се развива държавната и кооперативната търговия и спестовното дело, толкова повече ще се увеличава скоростта на тази част от паричното обръщение. Това показва, че при други равни условия паричната маса, която се задържа от населението, ще намалява.

Законът на Маркс за паричното обръщение запазва своята сила и при социализма. Маркс откри закона за паричното обръщение при изследването на парите в тяхната функция като средство за обръщение. Този закон гласи, че количеството пари, необходими за обръщението, се равнява на сбора от стоковите цени, разделен на броя на оборотите на едноименните парични единици във функцията им като средство за обръщение. „Този закон е общовалиден“¹ — казва Маркс.

При изследването на парите в тяхната функция като средство за плащане Маркс разширява формулата, по която се определя количеството пари, като включва сделките, извършени на кредит, взаимно прихващащите се плащания и скоростта на парите във функцията им като средство за обръщение и средство за плащане.

¹ Маркс, К. — Капиталът. Изд. БКП, София, 1954, т. I, стр. 149.

От закона на Маркс се вижда, че количеството пари, необходими за обръщението, се обуславя от два фактора: а) сбора на стоковите цени и б) скоростта на паричния оборот. Скоростта на паричното обръщение изразява колко пъти една единица е изпълнила функцията средство за плащане. Намирането на този показател като числена величина може да бъде само априорно, поради което скоростта на паричното обръщение има главно теоретическо значение.

В емисионната дейност се оформя друг показател — скоростта на паричния оборот. Той изразява колко пъти паричната маса е минала през касите на емисионния институт. При определяне скоростта на паричния оборот се използват:

а) общата сума на постъпленията в касите на емисионния институт;

б) средният остатък на парите в обръщение.

Например, ако в касите на емисионния институт са постъпили 1 000 000 лева, а средният остатък на паричното обръщение е 200 000 лева, скоростта на паричния оборот ще се равнява на $5 \left(\frac{1\,000\,000}{200\,000} \right)$.

Този показател означава, че паричната маса е минала 5 пъти през касите на емисионния институт или че всяка парична единица е направила 5 оборота. Въз основа на този показател може да се намери продължителността на функционирането на парите в обръщението, като се раздели периодът на скоростта на паричния оборот. Ако приемем, че изчислението е за година, то продължителността на периода на задържането на парите в обръщението ще се равнява на 72 дена $\left(\frac{360}{5} \right)$.

Наличнопаричният оборот при социализма се отличава с ограничаването му главно в сферата на паричните доходи и разходи на населението. Използването на налични пари при уреждане на сметните отношения между предприятията, организациите и учрежденията има ограничено значение. Поради това количеството пари при социализма се намира в зависимост преди всичко от образуването и използването на паричните доходи на населението. *Размерът на доходите, ритмичността на тяхното получаване и темпът на изразходването им оказват пряко влияние върху количеството пари, необходими за паричното обръщение.* В това отношение се потвърждава мисълта на Маркс, че: „Бързината, с която една и съща монета повтаря функцията си като платежно средство, зависи... от времето, което разделя сроковете на различните платежи“.¹ Ако приемем, че доходите на населението за едногодишен период възлизат на 24 000 000 лева и получаването на доходите се извършва ритмично на 15 дни, това показва, че през течение на годината плащането ще се извърши на 24 равни части по 1 000 000 лева. Ако доходите се използват равномерно през петнадесетдневния период, то средният размер на парите, които ще се явяват като остатък в ръ-

¹ Маркс, К. — Към критиката на политическата икономия, София, 1947 г. стр. 149/150.

цете на населението, ще се равнява на 500 000 лева $\left(\frac{1\,000\,000}{2}\right)$ или най-високата точка на паричното обръщение е 1 000 000, а най-ниската — 0.

Плановият характер на социалистическата икономика дава възможност да се приложи законът на Маркс в неговата конкретност чрез съответствието между парите и стоквите фондове и да се разшири чрез съпоставянето на паричните доходи и разходи на населението. В тази област действуват редица фактори, които имат важно значение за необходимото количество пари.

Върху количеството пари имат влияние :

- а) размерът на паричните доходи на населението ;
- б) честотата и редовността в получаването на паричните доходи от населението ;
- в) продължителността на задържането на парите в касите на държавните и кооперативните предприятия, организации и учреждения ;
- г) развитието и правилното функциониране на държавната и кооперативната търговия ;
- д) дейността на спестовните институти.

Размерът на паричните доходи на населението оказва пряко влияние върху количеството пари, необходими за обръщението. Увеличението на паричните доходи, ако се запази скоростта на паричното обръщение, ще доведе до увеличаване на количеството пари, необходими за обръщението. Паричните доходи обаче не са самостоятелно явление. Тяхното образуване се намира в пряка зависимост от създаването на обществения продукт. Следователно увеличението на паричните доходи може да се яви в резултат на нарастване на обществения продукт, а това означава, че увеличението на количеството пари е следствие на това нарастване. Ако имаме обратното явление, а именно увеличение на паричните доходи на населението без съответно нарастване на обществения продукт, то това представлява нарушение на закона за паричното обръщение и води до диспропорции в народното стопанство.

Честотата и редовността в получаването на паричните доходи на населението обуславя по-малкото или по-голямо количество пари, което емисионният институт трябва да даде при образуване на доходите. Скоростта на оборота на парите в селското население е значително по-малка, отколкото скоростта на парите в градското население, тъй като честотата и редовността на получаването на паричните доходи от селското население е по-малка от честотата и редовността в получаването на доходите от градското население.

Продължителността на задържането на парите в касите на държавните и кооперативните предприятия, организации и учреждения се обуславя от задължителните правила, които се прилагат при получаване, използване и задържане на наличните пари от тях. Тук задачата е наличните пари в касите да бъдат в най-малко количество, но достатъчни за изпълнение на задачите, които стоят

пред предприятията. Съществува известна разлика между начина и реда на постъпленията и начина на изразходването на наличните пари в предприятията, организациите и учрежденията. Постъпленията в налични пари предприятията са длъжни да внасят в банката. Те могат да изразходват само известна част от тези постъпления, съобразно една предварително определена от банката **касова норма**. Изразходването на наличните пари обаче се извършва под пряк банков контрол и в зависимост от целесъобразността на разходите. Типично е например изразходването на налични пари за изплащане на работната заплата. Банката следи за своевременно и законосъобразно изплащане на работната заплата. Тя контролира получените суми за тази цел да бъдат използвани точно по своето предназначение, а ако останат неизплатени суми, същите се връщат обратно в банката. Банката следи за редовното и правилно изплащане на работната заплата, тъй като чрез нея се образува най-важната част от покупателната сила на населението, чрез която се решава въпросът за нормалното протичане на стокооборота и обратното връщане на парите към касите на емисионния институт. Всяко смущение в изплащането на работната заплата дава отражение върху изпълнението на плана за стокооборота и води до смущение в паричното обръщение. Контролът, който съществува при изразходването на наличните пари от касите на предприятията, организациите и учрежденията, налага да се определи граница, до която могат да се задържат налични пари (**касов лимит**). По този начин емисионният институт знае до какъв максимален размер може да достигне онази част от паричното обръщение, която обхваща наличността в касите на предприятията, организациите и учрежденията.

Развитието и правилното функциониране на държавната и кооперативната търговия имат значение за обратното връщане на парите в касите на емисионния институт по най-важния канал на паричното обръщение — стокооборотът. Затова търговската мрежа трябва винаги да бъде заредена с достатъчно стоки, които отговарят на потребителското търсене.

Дейността на спестовните институти също така има важно значение при определяне на количеството пари, необходими за паричното обръщение. Спестовните институти организират привличането на свободната част от паричните доходи на населението, която остава след удовлетворяване потребностите на трудещите се. Спестовните институти водят борба против неорганизираната спестовност, укриването на парите и играят важна роля за намаляване размера на задържаните налични пари от населението.

Увеличаването на скоростта на паричния оборот означава увеличаване на скоростта на обратното връщане на пари в касите на емисионния институт. Във връзка с това емисионните институти организират правилното и своевременно приемане на парите от предприятията, организациите и учрежденията.

§ 3. БАЛАНС НА ПАРИЧНИТЕ ДОХОДИ И РАЗХОДИ НА НАСЕЛЕНИЕТО И НЕГОВОТО ЗНАЧЕНИЕ ЗА ПЛАНИРАНЕ НА ПАРИЧНОТО ОБРЪЩЕНИЕ

Задачата по установяване на паричните доходи на населението, от една страна, и неговите парични разходи, от друга, довежда до необходимостта от съставяне на съответен баланс, който в своя краен израз ще показва увеличение или намаление на паричните остатъци в населението. Балансът на паричните доходи и разходи на населението представлява табличното съпоставяне на паричните доходи на население, според източниците на тяхното образуване с паричните разходи на населението, съобразно насоката на тяхното извършване.

Наличието на два пазара при социализма — организиран и неорганизиран (свободен) — дава своето отражение върху формирането на доходите на населението и начина на тяхното разходване. Една част от доходите се формира от постъпленията, които населението получава от държавните и кооперативните предприятия, организации и учреждения, а друга — от продажба на стоки и оказани услуги между самото население. По същия начин се определя и направлението на паричните разходи на населението. Една част от тях се насочва към държавните и кооперативните предприятия, организации и учреждения, а друга представлява разходи за покупка на стоки и заплащане на оказани услуги между населението. Вследствие на това в баланса на паричните доходи и разходи на населението, доходната и разходната страна съдържат по два раздела, а именно раздел „А“ и раздел „Б“.

В раздел „А“ на доходите са дадени паричните доходи от държавните и кооперативните предприятия, организации и учреждения, а в раздел „Б“ — паричните доходи от продажба на стоки и оказани услуги между населението.

В раздел „А“ на разходната страна на баланса са дадени паричните разходи към държавни, кооперативни и обществени предприятия, учреждения и организации, а в раздел „Б“ — паричните разходи за покупка на стоки и оказани услуги между населението.

Балансът на паричните доходи и разходи на населението се съставя по съкратена и разширена номенклатура. Балансът по съкратена номенклатура има следния вид (вж. стр. 245).

Паричните доходи на населението се получават предимно от държавните и кооперативните предприятия, организации и учреждения. Максималната част от тях се насочва за изразходване също в раздел „А“ на баланса. Едновременно с това една сравнително малка част от доходите по раздел „А“ се отклонява за покупки и за плащане на оказани услуги между самото население. Така, въз основа на доходите в раздел „А“ на баланса, възниква раздел „Б“ на баланса.

Раздел „Б“ от баланса се различава коренно по своето отношение към паричното обръщение от раздел „А“. Независимо от това, че той възниква въз основа на част от доходите по раздел „А“, не-

БАЛАНС
на паричните доходи на населението

№ по- ред	Показатели	Лева
I. ПАРИЧНИ ДОХОДИ		
<i>А. Постъпления от държавни, кооперативни и обществени предприятия, учреждения и организации</i>		
1	Фонд „Работна заплата“	800 000
2	Парични доходи от ТКЗС	100 000
3	Парични доходи от продажба на селскостопански произведения на изкупвателни организации	80 000
4	Пенсии и помощи	20 000
5	Стипендии	-60 000
6	Постъпления от финансово-кредитната система	40 000
7	Други парични доходи	8 000
8	Преводи и внасяне на пари	2 000
	Всичко по раздел „А“	1 110 000
<i>Б. Парични доходи от продажба на стоки и оказване услуги между населението</i>		
в това число:		
1	Доходи от продажба на стоки	20 000
2	Доходи от оказване на услуги	80 000
		100 000
	Всичко парични доходи (А+Б)	1 210 000
	Превъзходство на разходите над доходите	100 000
	Баланс	1 310 000
II. ПАРИЧНИ РАЗХОДИ		
<i>А. Парични разходи към държавни, кооперативни и обществени предприятия, учреждения и организации</i>		
Нестокови разходи и спестявания:		
1	Комунални и битови услуги	10 000
2	Транспорт и съобщения	90 000
3	Кина, театри и други	20 000
4	Пребиваване в почивни домове, санаториуми, детски ясли, градини и други	15 000
5	Данъци и такси	65 000
6	Застрахователни и осигурителни вноски	20 000
7	Членски вноски в обществени организации и дялови вноски в кооперации	80 000
8	Погасяване на заеми	10 000
9	Други парични разходи	10 000
10	Преводи и изнасяне на пари	30 000
	Всичко нестокови разходи (от 1 до 10)	350 000
11	Спестявания — прираст на спестовните влогове	60 000
	Всичко нестокови разходи и спестявания	410 000

Продължение на баланса

№ по- ред	Показатели	Лева
	Стокови разходи	
12	Покупка на стоки и на продукция на обществено хранене — покупателен фонд	800 000
	Всичко по раздел „А“	1 210 000
	<i>Б. Парични разходи за покупка на стоки и оказване услуги между населението</i>	
	в това число:	
1	Разходи за покупка на стоки	30 000
2	Разходи за оказване на услуги	70 000
	Всичко парични разходи (А+Б)	100 000
	Превишение на доходите над разходите	—
	Баланс	1 310 000

това характерна особеност е обстоятелството, че двете страни на раздел „Б“ на баланса са винаги равни. Това равенство произлиза от факта, че при покупко-продажбите между самото население същото население получава толкова, колкото и плаща. Едновременно в раздел „Б“ възниква процес на самонарастване, който е толкова по-силен, колкото са по-големи покупко-продажбите и плащанията между населението.

Доходите, които преминават от раздел „А“ и се използват в разход „Б“, в по-голямата част се връщат обратно чрез извършване на парични разходи от населението към държавните и кооперативните предприятия, организации и учреждения. Всичко това показва, че от гледище на паричното обръщение и неговото планиране раздел „Б“ характеризира отклонението на паричните потоци чрез използването на наличните пари при паричните взаимоотношения между населението.

Балансът за паричните доходи и разходи на населението се съставя в тясна връзка с народностопанския план. Тъй като остатъкът от налични пари в населението има решаващо значение за паричното обръщение, то всяко изменение на този остатък фактически отразява изменението на паричната маса в обръщение.

Балансът за паричните доходи и разходи на населението се съставя с оглед на следните четири задачи:

1. Чрез баланса се установява общият обем на паричните доходи и разходи на населението.

2. Чрез съпоставяне на доходите и разходите в баланса се установява размерът на покупателния фонд, т.е. онази част от доходите на населението, която ще бъде използвана за покупка на стоки.

3. Съпоставянето на доходите и разходите на населението дава възможност да се установи изменението на влоговете, които на-

селението образува чрез отделяне на част от своите доходи.

4. В баланса се установява и изменението на паричната маса, която се намира в ръцете на населението.

Покупателният фонд на населението, изменението на влоговете и на паричната маса, която се намира в неговите ръце, са взаимно свързани. При планирането на паричното обръщение тези три основни показателя на баланса трябва да бъдат третирани едновременно, за да се разкрие точното влияние на доходите и разходите на населението върху паричното обръщение.

При установяване на покупателния фонд на населението важно значение има неговото съпоставяне с наличните стокови фондове. Тук могат да се явят три основни положения. Първо — покупателният фонд равен на стоковите фондове; второ — покупателният фонд — по-голям от стоковите фондове; трето — покупателният фонд — по-малък от стоковите фондове. Равенството между покупателния фонд и стоковите фондове почти е изключено в практиката. Когато покупателният фонд е по-голям от стоковите фондове, обикновено това характеризира съответно нарушение на връзката между първо и второ подразделение, или известна част от доходите на населението, създадена в първо подразделение, остава непокрита със стоки за народно потребление. В такъв случай чрез баланса трябва да се извърши регулиране на покупателния фонд, като известна част от него се насочи към влогонабирателния институт. Трайното регулиране обаче на покупателния фонд в такъв случай изисква ликвидиране на несъответствието между първо и второ подразделение, като се вземат мерки за засилване производството на стоки за широко потребление.

Когато покупателният фонд е по-малък от стоковите фондове, регулирането се извършва или чрез намаление на цените, или чрез повишаване доходите на трудещите се. Обикновено регулирането в такъв случай се осъществява чрез коригиране цените на някои стоки и едновременно с това — съответно увеличение на доходите.¹

Показателят в баланса за паричните доходи и разходи на населението, който изразява изменението на влоговете, има много важно значение не само за планирането на паричното обръщение, но и за планирането на цялото народно стопанство. Изменението на влоговете, което изразява определен темп на нарастване, винаги е свързано с отделянето на част от доходите на населението, която ще бъде използвана в по-късен период, или пък характерът на потребността налага набирането на необходимата сума за един по-дълъг период от време. В това се изразява нормалната спестовност на обществото. Ако обаче изменението на влоговете се дължи на несъответствие между покупателния фонд и стоковите

¹ Примерно, ако покупателният фонд е 800 000 лева, а стоковите фондове са 1 000 000 лева и ако регулирането се извършва чрез намаление на цените, средният процент на намалението ще се равнява на 20%. Ако обаче регулирането се извърши чрез увеличение на трудовите доходи, то това увеличение трябва да се равнява на средно 25% ($800\,000 \times 25\% = 200\,000$).

фондове, то увеличението на влоговете трябва да се третира като временно явление и влогонабирателната дейност в този случай съдейства за временно урегулиране на покупателния фонд със стоковите фондове.

Показателят в баланса за паричните доходи и разходи на населението, изразяващ изменението на паричната маса в населението, има пряко отношение към планирането на паричното обръщение. Увеличението на паричната маса в населението може да се дължи на обективни причини, появили се в резултат на постоянното нарастване на доходите на населението. Но едновременно с това увеличението на паричната маса в населението може да се дължи на несъответствие между покупателния фонд и стоковите фондове или пък стоковите фондове да не отговарят на потребителското търсене.

Балансът за паричните доходи и разходи на населението се съставя като :

- а) баланс по очаквано изпълнение ;
- б) планов баланс ;
- в) отчетен баланс.

С оглед на широките задачи, които изпълнява балансът за паричните доходи и разходи на населението, той се съставя в териториален и социален разрез. В териториален разрез балансът се съставя по окръзи от плановите отдели на окръжните народни съвети, съвместно с окръжните клонове на БНБ. Плановият баланс в национален мащаб се съставя от Държавния комитет за планиране, съгласувано с Министерството на финансите и БНБ. Във всеки баланс паричните доходи и разходи на населението се разпределят на доходи и разходи на селско население и доходи и разходи на работници и служители.

Отчетният баланс на паричните доходи и разходи на населението се съставя от Държавното управление за информация при Министерския съвет.

Балансът за паричните доходи и разходи на населението играе много важна роля при разпределението на стоковите фондове. Правилното планиране на стоковите фондове изисква тяхното съобразяване с покупателния фонд на населението. Балансът позволява да се извърши такова разпределение на стоковите фондове, което съответствува на покупателния фонд на населението в отделните райони на страната.

Балансът за паричните доходи и разходи на населението позволява също така да се планира правилно дейността по събиране на свободните парични средства от населението под формата на влогове, както и да се планират други мероприятия на финансово-кредитната система, свързани с използването на образувателните доходи от населението — събиране на данъците, недоборите и др.

Балансът за паричните доходи и разходи на населението обаче дава възможност преди всичко да се проследи изменението на па-

ричната маса в населението, да се издирят причините на това изменение и да се вземат съответни мерки за правилно регулиране и контролиране на паричното обръщение в страната.

§ 4. КАСОВ ПЛАН НА БЪЛГАРСКАТА НАРОДНА БАНКА И НЕГОВОТО ЗНАЧЕНИЕ ЗА ОПЕРАТИВНО РЕГУЛИРАНЕ НА ПАРИЧНОТО ОБРЪЩЕНИЕ

Балансът за паричните доходи и разходи на населението няма оперативна значениe за планирането и регулирането на паричното обръщение. Като документ, който установява общата маса на паричните доходи и разходи на населението, той служи главно за установяване изменението на количеството на парите у населението. Оперативно значение за планирането и регулирането на паричното обръщение имат касовият и кредитният план на Българска народна банка.

Касовият план на Българска народна банка представлява документ, в който се установява общият размер на постъпленията и разходите на налични пари за определен период от време (тримесечие) и емисияният резултат, който представлява разликата между постъпленията и разходите в налични пари. Кредитният план се различава от касовия план по това, че съдържа в себе си общия размер на паричното обръщение за даден период от време (тримесечие), изразен като ресурс по кредитирането.

Касовият план обхваща касовите обороти на Българска народна банка, изразяващи източниците и обема на постъпленията в налични пари и тяхното разходване в цялото народно стопанство. Касовият оборот на БНБ е обвързан с касовите обороти на предприятията, организацията и учрежденията, които, от своя страна, отразяват паричните доходи и разходи на населението, обхванати от група „А“ на баланса за паричните доходи и разходи на населението. Тази връзка наред със задължителното пазене на паричните средства по банковите сметки показва, че оборотът в налични пари по сметките на предприятията, организацията и учрежденията ще изразява наличните пари, които се пускат в обръщение и се връщат обратно в касите на емисияния институт. Изключение правят само директните операции в налични пари, които банката извършва с населението. В тези случаи обаче чрез своята оборотна каса тя играе същата роля, която играят касите на предприятията, организацията и учрежденията.

Касовият план има следните параграфи :

А. Приходи

1. Постъпления от стокооборота
2. Постъпления от транспорта
3. Постъпления от социални и битови услуги
4. Постъпления от културни и спортни мероприятия
5. Постъпления от данъци и такси
6. Постъпления от ТКЗС

7. Постъпления от ПТТ станции
8. Постъпления от Държавна спестовна каса
9. Други постъпления

Б. Разходи

1. Плащания за заплати
2. Плащания за помощи и обезщетения
3. Плащане на ТКЗС
4. Плащания за селскостопански произведения
5. Плащания на ПТТ станции
6. Плащания на Държавна спестовна каса
7. Плащания за командировъчни, стопанско-оперативни и други разходи

Номенклатурата на статиите в касовия план е съставена по вид на източниците за неговата приходна част и според целевото предназначение на плащанията — за разходната част. Използването на такъв принцип при построяването на параграфите за приходната и разходната част по касовия план има много важно значение за правилното планиране и регулиране на паричното обръщение. По този начин параграфите по касовия план отговарят на каналите на паричното обръщение и притежават относителна икономическа еднородност. Икономическата еднородност на параграфите по касовия план дава възможност да се организира планирането и отчитането на касовия план не само по общ обем на постъпленията и разходите в налични пари, но и по вид на тези постъпления и разходи. В процеса на планирането и изпълнението на касовия план банката е в състояние да следи и обяснява отклоненията по отделните параграфи на касовия план и да осигурява изпълнението на партийната и правителствена директива в областта на паричното обръщение.

Касовият план се съставя общо за цялата страна и поотделно за всеки банков клон. Това дава възможност да се наблюдава цялото движение на наличните пари и да се въздейства за изпълнението на касовия план в цялата страна, да се разкриват недостатъците по съставянето и изпълнението на касовия план в отделните банков клонове и да се свържат тези недостатъци с отделните параграфи на касовия план. Всеки банков клон е в състояние да организира наблюдение за изпълнението на касовия план според местните условия.

Разликата между постъпленията и разходите в налични пари се нарича емисионен резултат. Емисионният резултат се изразява като салдо по касовия план. В един случай той може да показва превъзходство на постъпленията над разходите в налични пари и обратно. В общи линии емисионният резултат изразява изменението на паричната маса в обръщение в нейните три форми на съществуване: наличност в оборотните каси на банката, наличност в касите на предприятията, организацията и учрежденията и пари в ръцете на населението. Когато разходната страна по касовия план превъзхожда постъпленията в налични пари, това показва, че имаме увеличение на паричното обръщение в неговите три форми на съществуване и обратно — когато постъпленията в налични пари превъзхождат разходната страна, това показва, че имаме намаление на паричното обръщение. При изясняване на този въпрос трябва да се направи

съответна разлика между емисионния резултат по касовия план на цялата страна и емисионния резултат по касовите планове на банковите клонове (окръжни или районни).

Емисионният резултат по касовия план за цялата страна винаги изразява конкретизирано изменение на паричното обръщение в неговите три форми на съществуване. Емисионният резултат по касовия план на банковите клонове обаче не може да изразява съответно изменение на паричното обръщение, тъй като увеличението или намалението на паричното обръщение представляват резултативна величина от измененията по касовите планове на всички банков клонове.

В районен мащаб върху касовия план оказва влияние миграцията на парите. Под миграция на парите се разбира онова явление, при което луснатите в обръщение налични пари от един банков клон постъпват в касите на друг банков клон. Миграцията на парите може да бъде еднопосочна, когато парите преминават от района на един банков клон в района на друг банков клон. Тя може да бъде и многопосочна, когато парите преминават от един банков клон към много клонове и обратно. По начина на своето проявление миграцията на парите бива уловима и неуловима. Уловимата миграция се изразява чрез преводните операции на пощите, ДСК и банката. Очевидно чрез преводните операции може да се установи какви налични пари са внесени в един район и са преведени за използване в друг банков район. Неуловимата миграция се изразява чрез пренасянето на пари от самото население. Влиянието на тази миграция се установява извънредно трудно.

Емисионният резултат поради неговата същност и роля в процеса на касовото планиране се намира под силното влияние на измененията, които настъпват в оборотните каси на банката и касите на предприятията, организациите и учрежденията. Поради това той не дава конкретна представа за изменението на неговата най-важна част, а именно паричната маса в населението.

Влиянието на оборотните каси върху емисионния резултат се получава чрез прибавяне остатъка в оборотните каси в началото на периода към приходната част на касовия план и прибавяне остатъка на оборотните каси в края на периода към разходната част.

Определено влияние върху емисионния резултат оказват и наличностите в касите на предприятията, организациите и учрежденията. В рамките на своите права и задължения БНБ лимитира наличността в касите на предприятията, организациите и учрежденията и определя задължителното внасяне на всички постъпления, както и рамките на разходите в налични пари. От гледище на паричното обръщение касите на предприятията, организациите и учрежденията представляват каси на Българска народна банка. Постъпленията в тези каси фактически са постъпления в касите на БНБ. Въпросът за прехвърляне на касовите постъпления в БНБ е въпрос на техника, какъвто е и въпросът с прехвърлянето на наличността от

оборотните каси в запасните фондове на банката. Тази особеност на наличността в касите на предприятията, организацияте и учрежденията налага при изчисление обема на парите в обръщение да се вземе под внимание и тази наличност.

Наличността в касите на предприятията, организацияте и учрежденията има пряка връзка с касовия план както по линията на постъпленията, така и по линията на разхода на налични пари. Тази същност на наличността в касите на предприятията, организацияте и учрежденията произхожда от това, че при теглене на налични пари от банката същите се изразяват в разходната страна на касовия план и като постъпление в касите на предприятията, организацияте и учрежденията. При вноски в банката парите се изразяват в приходната страна на касовия план и като разход в касите на предприятията, организацияте и учрежденията.

Касовият план на БНБ изразява касовите обороти на банката по постъпленията и разходите на налични пари, свързани с касовите обороти на предприятията, организацияте и учрежденията. Определянето на касовия план като план за касовите обороти на Българска народна банка обуславя неговата връзка с баланса за паричните доходи и разходи на населението. Разходната страна на касовия план в общи линии съответствува на раздел „А“ от доходите по баланса, а приходите по касовия план — на раздел „А“ от разхода по баланса.

В касовия план на БНБ са изразени главно наличните пари, които са свързани с образуването и използването на паричните доходи и разходи на населението. В баланса за паричните доходи и разходи на населението доходите и разходите са изразени в техния общ размер, т. е. включително и онази част, която се образува и използва по безналичен начин (плащане данъци, образуване влогове и др.). Крайният резултат в баланса за паричните доходи и разходи на населението изразява изменението на паричната маса в населението. Крайният резултат по касовия план под формата на емисионен резултат изразява изменението на наличните пари в оборотните каси на банката, касите на предприятията, организацияте и учрежденията и парите в населението. Когато емисионният резултат при други равни условия изразява превишение на приходите над разходите, това показва, че разходите по баланса превишават неговите доходи и обратно.

Планирането, ръководството и контролът на паричното обръщение налага цялостно наблюдение на касовия план чрез прилагане на система от показатели, свързани с паричния оборот. Касовият план на БНБ се съставя и изпълнява в непосредствена връзка с народностопанския план, т. е. с плановете на отделните предприятия, организации и учреждения. Съществено значение при анализират на паричното обръщение имат: а) разходите в налични пари; б) приходите в налични пари; в) емисионният резултат.

Наблюдението на паричния оборот се извършва чрез последователното анализиране на тези три показателя.

§ 5. ОРГАНИЗАЦИЯ НА СЪСТАВЯНЕТО НА КАСОВИЯ ПЛАН

Касовият план на Българска народна банка се съставя преди всичко като документ, който отразява касовите обороти на банката за цялата страна. Заедно с това в рамките на общия касов план за страната съществуват касови планове на районните банков клонове и окръжните банков клонове. На тази основа съставянето на касовия план върви по две линии: от една страна, касовият план се съставя от отделните звена на банката и чрез обобщаване касовите планове на отделните клонове се получава сводният касов план на цялата страна, а от друга страна, касовият план се съставя от Централното управление на банката чрез използване на обобщени планови данни, отчетни данни и други материали, които банката получава от министерствата и ведомствата.

Съставянето на касовия план по този начин позволява да се направи най-задълбочен анализ на банковите касови обороти и съобразно с това да се изгради сравнително точно планиране на постъпленията и разходите в налични пари, както и планиране на емисионния резултат.

Районните и окръжните банков клонове съставят проекти на касовите планове на своите райони. В това отношение при съставянето на тези проекти няма съществена разлика между действителността на районните и окръжните банков клонове. Проектокасовите планове на окръжните и районните банков клонове се съставят чрез използване на сведения, които предприятията, организациите и учрежденията са задължени да представят в банковия клон. По форма тези сведения представляват касов план на отделните предприятия, организации и учреждения и съдържат данни за постъпленията и разходите им в налични пари, разпределени според параграфите на касовия план. Освен това за правилно съставяне на проектокасовия план предприятията, организациите и учрежденията означават касовия пункт (ДСК, ПТТС, БНБ), където ще бъдат внесени или изтеглени наличните пари.

Постоянното усъвършенстване на народностопанското планиране и планирането в отделните предприятия дава широка възможност на банковите клонове и централното управление на банката да извършат съставянето на касовия план въз основа на обобщени планови данни. Това има особено важно значение за решаващите параграфи по касовия план. Например планирането на постъпленията от стокоборотата с много голяма точност може да се извършва чрез използване на плана за стокоборотата. Същото се отнася и за планирането на работната заплата и други. Успешното използване на обобщени планови данни в много случаи прави излишно събирането на сведения от предприятията, организациите и учрежденията за съставянето на касовия план.

Освен проектокасовия план за своя район окръжният банков клон съставя касов план за постъпленията и разходите в налични пари за целия окръг. За целта районните банков клонове изпращат своя проектокасов план на окръжния банков клон. Районните

Банкови клонове изпращат проектокасовия си план на окръжните банкови клонове с обяснителна записка, в която характеризират касовата дейност на клона, свързана с касовото планиране.

Окръжният банков клон прави сводка на постъпилите проектокасови планове от районните клонове. Едновременно с това той изготвя проектокасов план по обобщени планови данни, като извършва съответни сравнения с баланса за паричните доходи и разходи на населението и други планови и отчетни данни, които получава от окръжния народен съвет и пр. Целта на този начин на работа в окръжните банкови клонове е да се намери най-верен път за правилно планиране на постъпленията и разходите на налични пари в окръга. Проекттокасовите планове на окръжните банкови клонове, придружени с обяснителна записка, се изпращат на централното управление на банката.

Централното управление на БНБ съставя проектокасовия план за цялата страна. Съществено значение при съставянето на касовия план за цялата страна имат обобщените планови и отчетни данни, с които банката разполага. Получените проектокасови планове от окръжните банкови клонове служат за съставяне на обобщен проектокасов план според данните, които се съдържат в тях. При съставянето на касовия план за цялата страна централното управление на банката извършва най-задълбочен анализ, като сравнява данните по сводния касов план, съставен според проектокасовите планове на окръжните банкови клонове, с обобщените планови данни. Освен това за правилното планиране на постъпленията и разходите в налични пари централното управление извършва сравнение с данните по баланса за паричните доходи и разходи на населението.

Задълбочената икономическа работа, която централното управление провежда при съставяне на касовия план, е свързана с годишния касов план, който банката съставя по показателите на народностопанския план. Годишният касов план няма оперативен характер. Той служи само като разчетен документ и в това отношение банката го използва като допълнително средство за правилно съставяне на касовия план.

Широката акция, свързана със съставянето на касовия план на БНБ, както и неговото тримесечно съставяне налагат банковите органи да работят с твърде голямо напрежение и внимание. Цялата тази дейност се провежда в твърде съкратени срокове. Съставянето на касовия план всяко тримесечие се обяснява с необходимостта той в най-непосредствен вид да отрази всички промени в изпълнението на народностопанския план, които оказват влияние върху паричното обръщение.

Касовият план влиза в действие след неговото утвърждаване от Министерския съвет. При утвърждаването на касовия план се подчертава централното значение на емисионната директива, която е задължителна за БНБ. *Под емисионна директива трябва да се разбира утвърдената от Министерския съвет сума, изразя-*

ваща изменението на паричното обръщение.

Утвърденият касов план на БНБ се разпределя от Централното управление между окръжните банкови клонове. Окръжните банкови клонове, от своя страна, разпределят касовия план между районните клонове на банката.

Отчитането на касовия план се извършва чрез приходо-разходната таблица, в която е направено предварително разпределение на касовия план по отделни дни на месеца. В приходо-разходната таблица се наблюдават и някои от решаващите параграфи по касовия план: стокооборот, плащане на заплати, плащане на кооператорите по трудовни и други. Едновременно с това приходо-разходната таблица дава възможност да се изрази ежедневно разликата между приходните и разходните касови операции, т. е. да се разкрива ежедневиият емисионен резултат.

Отчитането на касовия план на БНБ бива ежедневно, петнадесетдневно и тримесечно.

Отчитането на касовия план на Българска народна банка се намира в пряка връзка с касовите операции на банката. Постъпленията или разходите на наличните пари по отделните параграфи на касовия план представляват постъпления или разходи на налични пари от касите на банката и въз основа на това чрез касовите операции се определя и отчита самото изпълнение на касовия план.

§ 6. БЪЛГАРСКА НАРОДНА БАНКА — ЕМИСИОННО-КАСОВ ЦЕНТЪР НА СТРАНАТА

Българска народна банка като емисионно-касов център има за задача да регулира и контролира паричното обръщение в страната, снабдявайки социалистическите предприятия, организации и учреждения с налични пари според потребностите на народното стопанство и според касовия план и емисионната директива.

Регулирането на паричното обръщение се извършва чрез организираната дейност на банката за поддържане на паричното обръщение в отделните райони и цялата страна в съответствие с реалните потребности на народното стопанство. Във всеки отделен момент народното стопанство трябва да разполага със съответно количество налични пари, пускани от банката в определените купюри според характера на стоковото обръщение и цените. Следователно при регулирането на паричното обръщение изпъкват две основни функции на банката:

а) планомерно снабдяване на народното стопанство с налични пари според касовия план на страната;

б) регулиране на паричната маса според купюрния строеж и в съответствие с характера на стоковото обръщение и цените.

Наличните пари, които банката използва в своите функции като емисионно-касов център на страната, се пускат в определени купюри. *Купюрите, в които се пускат парите в обръщение, съставляват техния купюрен строеж.* Под купюрен строеж се раз-

бират определените по закон стойности, в които емисионният институт издава паричните знаци. Паричните знаци се делят на банкноти и монети. При това деление определящ момент е материалът, от който са направени паричните знаци. Банкнотите се изготвят на специална банкнотна хартия, а монетите — от предварително избран метал. Банкнотите у нас се издават в следните купюри: 1, 2, 5, 10 и 20 лева, а монетите — 1, 2, 5, 10, 20 и 50 стотинки, 1 лев и пр.

Различните купюри, в които се издават паричните знаци, показват, че в паричния оборот те се намират в различно съотношение. *Съотношението на купюрите в даден момент представлява купюрна структура на паричната маса в обръщение.* Купюрната структура на паричната маса в обръщение има много важно значение, поради което емисионният институт взема мерки за нейното правилно регулиране.

Контролирането на паричното обръщение се организира от БНБ във връзка с касовите операции, които тя изпълнява, въз основа на сметните й отношения с държавните и кооперативните предприятия, организации и учреждения. В областта на паричното обръщение контролните функции на банката могат да се подразделят на контролни функции, свързани с техниката по емитирането на паричните знаци и контролни функции, свързани с правилното използване на наличните пари.

Контролните функции на банката в областта на паричното обръщение се проявяват най-силно при предварителния и последващия контрол, който банката упражнява при постъпленията и разходването на наличните пари. Този контрол има най-тесна връзка с касовата и емисионната дисциплина. Емисионната дисциплина изисква най-строго спазване на установените правила за използването на наличните пари от страна на държавните и кооперативните предприятия, организации и учреждения. Това показва, че между касовата и емисионната дисциплина има най-тесна връзка. *Под емисионна дисциплина трябва да се разбира такова изпълнение на касовите операции от страна на банката, което да съответствува на касовия план и поставената емисионна директива.* Тя налага такова организиране на паричния оборот в страната, което да бъде в съгласие с директивите, дадени чрез касовия план в областта на паричното обръщение. Най-важно значение за емисионната дисциплина има изпълнението на емисионния резултат. Мероприятията в тази област осигуряват изпълнение на касовия план, т. е. спазването на емисионната дисциплина. Емисионната дисциплина не се отнася само до това, да се спазва емисионният резултат според касовия план, но се отнася и до осигуряване изпълнението на всички мероприятия, които по касов път водят до правилно регулиране и контролиране на паричното обръщение. Отклонението на паричните постъпления и неправилното изразходване на наличните пари представлява нарушение на касовата дисциплина, което преци за изпълнението на касовия план и на емисионната директива. При такива нарушения банката като емисионен център на страната изисква при-

даването на мерки за отстраняване на нарушението и според степента на нарушението може да изисква прилагането на съответни санкции.

Контролните функции на банката като касово-емисионен център са свързани с постъпленията и разхода на налични пари.

Банковият контрол при касовите постъпления обхваща системното наблюдение, което банката установява върху дейността на отделните предприятия, организации и учреждения за своевременно внасяне на своите постъпления в налични пари. По своя характер този контрол е преди всичко текущ. Съществено значение обаче за спазване на касовата дисциплина има последващият контрол, който банковите органи извършват в самите предприятия, организации и учреждения. Задача на този контрол е да се разкрие действителният обем на постъпленията в налични пари и размерът на сумата, която предприятията са били длъжни да внесат в банката.

Контролът при разходването на налични пари има за задача да се констатира законосъобразното и целесъобразно извършване на всеки паричен разход. Този контрол обаче не може да се извършва изолирано. За да се постигнат най-добри резултати и правилно банково въздействие при укрепване на касовата дисциплина, банковите контролни функции трябва да обхващат едновременно постъплението и разхода на налични пари с оглед спазването на касовата и емисионната дисциплина.

§ 7. ЗНАЧЕНИЕ НА КАСОВАТА СЛУЖБА В ПРЕДПРИЯТИЯТА, ОРГАНИЗАЦИИТЕ И УЧРЕЖДЕНИЯТА ЗА ПАРИЧНОТО ОБРЪЩЕНИЕ

Емисионно-касовата дейност на БНБ се основава на системата от сметни отношения, които съществуват между банката и социалистическите предприятия, организации и учреждения, изразяващи получаването или обратното връщане на наличните пари към своя изходен пункт — банката. Според сферата на използването на наличните пари те влизат в обръщение и се връщат обратно според последователното образуване и използване на паричните доходи на населението. Касовата служба на предприятията, организацията и учрежденията има значение главно при формирането на паричните доходи и разходи на населението. По същество касите на предприятията, организацията и учрежденията продължават класовите операции на банката, които имат като своя крайна цел формирането и използването на паричните доходи на населението. Тази обвързаност между касовите операции на емисионния институт и касовите операции на предприятията, организацията и учрежденията е възможна вследствие господството на социалистическата собственост върху средствата за производство и социалистическите производствени отношения.

Касово-емисионната дейност на банката, изразяваща пускането на пари в обръщение и тяхното обратно връщане към изходния им пункт, обуславя същността и съдържанието на касовите опера-

ции в предприятията, организациите и учрежденията. Характерна особеност в касовата дейност на предприятията, организациите и учрежденията е, от една страна, получаването и внасянето на налични пари чрез касите на емисионния институт, а от друга, изразходването и постъпването на налични пари в касите на предприятията, организациите и учрежденията главно въз основа на сметните им отношения с населението.

Получаването на налични пари от емисионния институт като сметно отношение между предприятията, организациите, учрежденията и банката възниква според действителните потребности, изразени чрез задълженията по определени плащания към населението. Внасянето на налични пари в банката възниква, от своя страна, също така въз основа на действителните постъпления в касите на предприятията, организациите и учрежденията, които изразяват определени отношения с населението. Тази същност на касовите операции дава конкретна представа за ролята, която играят касовите операции на предприятията, организациите и учрежденията за паричното обръщение. Първите операции, изразяващи получаването на налични пари от емисионния институт, се основават на обективната необходимост в народното стопанство, възникнала в процеса на създаването на обществения продукт и разпределението и преразпределението на националния доход. Втората група операции, свързани с внасянето на налични пари в емисионния институт, се основават на реализацията на обществения продукт. В процеса на тези операции се вижда, от една страна, задължението на емисионния институт да обезпечава предприятията, организациите и учрежденията с налични пари според техните потребности и, от друга, обратното връщане на всички свободни налични пари чрез касите на предприятията, организациите и учрежденията.

Групирането на касовите операции, от една страна, по линията на постъпленията в налични пари, а от друга, по линията на разхода в налични пари, дава възможност да се проследява отделно тяхното влияние върху паричното обръщение. Касовите операции в банката и предприятията, организациите и учрежденията, които изразяват действителните постъпления и разходи на налични пари, оказват пряко влияние върху обема на паричното обръщение и особено на онази част от него, която изразява паричната маса в населението.

Касовите операции в предприятията, организациите и учрежденията изискват да им се осигури съответна касова наличност, която да служи на предприятията за определени плащания. Тази обективна необходимост в касовата дейност на предприятията, организациите и учрежденията обуславя необходимостта от определяне размера на наличните пари, които могат да се задържат в касите. Образуването на касовите наличности и тяхното използване се основава на определени правно-задължителни предпоставки, които определят посоките и границите, в които се проявяват контролните функции на банката.

Предприятията, организацияте и учрежденията са длъжни да извършват плащанията в налични пари само със средства, получени от банката. Банката може да им даде право да изразходват част от своите постъпления под формата на касова норма. *Под касова норма се разбира определения от банката процент, в размер на който предприятията могат да използват част от своите постъпления.* Касовата норма може да се използва само през течение на същия оперативен ден. Предприятията нямат право да задържат част от своите постъпления, макар и в рамките на определената касова норма, за да използват набраната сума наведнъж. Това ограничение произхожда от необходимостта за осъществяване на ефикасен банков контрол върху касовата дейност на предприятията по отношение постъпленията на налични пари.

Предприятията, организацияте и учрежденията са задължени да внасят в банката всички постъпления в налични пари, с изключение на онази част от тях, която могат да изразходват под формата на касова норма. Това второ изискване произхожда от задължението всички разходи да се извършват със средства, получени от банката.

Предприятията, организацияте и учрежденията са длъжни да задържат в своите каси такава наличност, която е предварително определена от банката под формата на касов лимит. *Под касов лимит се разбира максималната граница, до която може да възлезе наличността в касите на предприятията, организацияте и учрежденията в края на оперативния ден.*

При използването на наличните пари чрез своите каси предприятията са длъжни да спазват редица изисквания, които представляват съдържание на касовата дисциплина. Определен ред е установен за получаването и използването на сумите, предназначени за плащане на работната заплата. Тези суми могат да бъдат използвани само за изплащането на работната заплата и според своето предназначение. Неполучените заплати се връщат обратно в банката като депонирани суми. *Под депонирани суми се разбира неизплатената работна заплата, която след изтичане на определения срок следва да се внесе в банката.* Определен режим съществува при получаване на суми за изкупуване на селскостопански произведения, за извършване стопанско-оперативни разходи и за командировки. Тук според случая предприятията, организацияте и учрежденията могат да дават аванси в налични пари, които се отчитат в определени срокове.

Установените правно-задължителни предпоставки при изпълнение на касовата дейност на предприятията, организацияте и учрежденията служат като основа за организиране на банковия контрол чрез паричната единица за правилно използване на наличните пари според реалните потребности на народното стопанство.

Касовата дейност на предприятията, организацияте и учрежденията обхваща, от една страна, постъпленията, а от друга, разходите в налични пари. Постъпленията в налични пари според касо-

вата служба на предприятията, организациите и учрежденията се разделят на два вида :

- а) постъпления от дейност на предприятията ;
- б) постъпления вследствие теглене на суми от банката.

Постъпленията от дейността на предприятията се оформя по такъв начин, че да се разкрива действителният им произход. Оформянето на паричните постъпления според техния произход дава възможност всеки приход да се свърже с определен канал на паричното обръщение, който изразява връщането на парите обратно в касите на банката. Въз основа на това става възможно да се извърши разпределение на постъпленията в налични пари според парграфите на касовия план и да се създаде основа на банковия контрол за своевременно внасяне на касовите постъпления.

Проверката за своевременно внасяне на касовите постъпления е свързана с общия контрол, който банката упражнява върху паричното обръщение. По отношение на паричните постъпления в касите на предприятията, организациите и учрежденията банковият контрол има и по-конкретна задача, изразена в банковите контролни действия за спазването на касовата дисциплина и за предотвратяване отклоняването на касовите постъпления. С оглед на това е създаден определен ред. Всички постъпления трябва да бъдат документирани чрез издаването на фактури, сметки, квитанции и други. Наличието на касовите документи по прихода обезпечава своевременното им изразяване като постъпления в касите на предприятията, организациите и учрежденията. Тези документи дават възможност постъпленията да се изразят в техния действителен размер, поради което те са необходима предпоставка за укрепване на касовата и на финансовата дисциплина.

Нарушенията на касовата дисциплина при постъпленията на наличните пари в касите на предприятията, организациите и учрежденията може да се изрази чрез отклоняването им в плащания въвн от банката, а също и с определено разхищение и злоупотреба на паричните средства. Злоупотребите и разхищенията на паричните средства са възможни при несвоевременно съставяне на приходните касови документи, което дава възможност да се извърши подправяне на сумата или даже унищожение на документите. За ограничаване злоупотребите с постъпленията в налични пари документите по прихода се номерират, заверяват и своевременно осчетоводяват. По този начин счетоводните данни дават възможност да се упражни контрол върху касовата наличност и касовите постъпления.

Оформянето на разходите в налични пари се извършва в значително по-строг ред. Разходите в налични пари също така биват два вида :

- а) разходи, свързани с дейността на предприятията ;
- б) разходи, изразяващи внасянето на суми в банката.

По-строгият ред за оформянето на разходите в налични пари произлиза от по-широката възможност за отклоняване и злоупотреба на паричните средства. Тясната връзка на касовите разходи с

дейността на предприятията обуславя необходимостта от тяхното извършване въз основа на съответно разрешение от лицата, които имат право да задължават предприятията. Следователно всеки разход в налични пари може да бъде извършен само въз основа на съответно предварително разрешение. Чрез разрешаването на разхода в налични пари съответните органи на предприятията, организациите и учрежденията осъществяват определен контрол за законосъобразно и целесъобразно използване на парите. Контролните функции върху разходите на налични пари, изпълнявани от ръководителите на предприятията, организациите и учрежденията; всъщност представляват част от контрола, който се провежда върху паричното обръщение.

При осъществяването на разходите в налични пари особено място заема главният счетоводител на предприятието. Контролните функции на главния счетоводител в това отношение го издигат в положението на държавен контролен орган, който бди и отговаря за законосъобразното и целесъобразно извършване на разходите. Във всички случаи, когато нареждането за извършване на определено плащане в налични пари е незаконосъобразно и води до нарушение на касовата дисциплина, главният счетоводител не е длъжен да го изпълни, освен ако за това получи писмено нареждане от ръководителя. За такива нарушения главният счетоводител е задължен да уведоми висшестоящата организация, финансовия контрол и др.

Документите, чрез които се оформят извършените разходи, се съставят според характера на касовите операции. Всички разходооправдателни документи обаче задължително трябва да носят подписа на получателя и касиера, който е броил сумата.

Установеният ред за оформяне на разходните касови документи се налага от необходимостта за поддържане на строга касова дисциплина. Правилното оформяне на разходните касови документи дава възможност да се упражни ефикасен контрол върху изразходването на наличните пари. Банката започва този контрол още в момента на тегленето на суми от банковите каси. В този момент банковият контрол има задача да предотврати неправилното разходване на наличните пари. Особено значение в случая има банковият контрол при отпускане на средства за изплащане на работната заплата при разходите, които се правят при закупуване и авансиране на селскостопанските произведения и стопанско-оперативните и други разходи.

Приходните и разходните касови операции на предприятията, организациите и учрежденията винаги се оформят по такъв начин, че да се получи непосредствена представа за измененията в касовата наличност и за законосъобразността им. На тази основа касовите операции трябва да дават възможност за провеждането на ефикасен контрол както от органите на предприятията, така и от банковите органи за спазване на установената касова дисциплина.

Банковият контрол върху касовите операции на предприятия-

та, организациите и учрежденията играе основна роля в дейността на банката по регулиране и контролиране на паричното обръщение. Касите на предприятията заемат такова положение в паричното обръщение, което определя целия процес на пускането и връщането на парите обратно в касите на банката. Правилното регулиране на този механизъм обуславя правилното развитие на паричното обръщение в страната и изпълнението на емисионната директива. Смушенията в касовата дейност на предприятията, организациите и учрежденията винаги води до съответни смушения в изпълнението на касовия план. Смушенията могат да произлизат от това, че предприятията извършват плащания в налични пари тогава, когато същите могат и трябва да се изпълняват по безналичен начин. Особено сериозно отражение върху паричното обръщение дават преразходите, които показват, че предприятието използва повече налични пари, отколкото е било предвидено според плана. Изплащането на работната заплата в по-голям размер от изпълнението на производствените задачи води до съответни преразходи, които създават несъответствие между покупателната сила на населението и стоковите фондове. Важно значение за паричното обръщение има строгото спазване на основните принципи, свързани със задължителното внасяне на постъпленията в касите на банката. Отклонението на постъпленията води до нарушение в касовата дисциплина и спъва изпълнението на касовия план. Необходимостта от по-голяма оперативност е довела до известно изключение за постъпленията в селските потребителни кооперации. Потребителните кооперации са не само органи за снабдяване населението със стоки, но те развиват определена дейност, свързана с изкупуването на селскостопанската продукция. За по-голяма оперативност на потребителните кооперации е разрешено да използват постъпленията си за изкупуване на селскостопански произведения.

Решаващата роля на касовата дейност на предприятията, организациите и учрежденията за паричното обръщение налага съществуването на банков контрол върху постъпленията и разхода на налични пари. Предварителният банков контрол се извършва при осъществяване на касовите постъпления или отпускането на налични пари според потребностите на предприятията, организациите и учрежденията. Важно значение в случая има последващият банков контрол, който се упражнява въз основа на счетоводните данни.

Контролните действия на банката, свързани с касовата служба на предприятията, организациите и учрежденията, обхващат:

- а) постъпленията в налични пари;
- б) разхода в налични пари;
- в) наличността в касите.

Проверката върху постъпленията и разходите на налични пари се свежда и до проверка на документацията, която служи за тяхното оформяне. При документите, оформящи постъпленията, проверката се насочва главно към установяване на действителния размер

на приходите и тяхното правилно използване. Проверката обаче върху документите, оформящи разходите на налични пари, е значително по-подробна. Вниманието се насочва към правилното съставяне на документа, неговото подписване, означаването на точния адрес на получателя и данни за неговата самоличност. Във връзка с касовия план банката проверява дали постъпленията в налични пари съответствуват на планираното по отделните параграфи. Същата проверка се отнася и при тегленето на суми от банката.

Проверката на касовите постъпления и разходи в предприятията, организацията и учрежденията довежда в крайна сметка до необходимостта от проверка на касовата наличност. Тук задачата на банката е да установи съществуват ли отклонения от установените касови лимити. Задържането на по-големи суми от определените касови лимити представлява нарушение на касовата дисциплина. При определянето на това нарушение обаче трябва да се изолира влиянието на изтеглените суми за изплащане на работната заплата и за авансиране и изкупуване на селскостопански произведения. От гледище на касовата дисциплина, с оглед задачите по регулиране и контролиране на паричното обръщение, проверката на касовата наличност не може да бъде достатъчна. Необходимо е да се извършва проверка, която да обхваща и постъпленията и разходите в налични пари.

Глава XIII

СИСТЕМА И ОРГАНИЗАЦИЯ НА РАЗПЛАЩАНИЯТА В СОЦИАЛИСТИЧЕСКОТО НАРОДНО СТОПАНСТВО

§ 1. СЪЩНОСТ И ЗНАЧЕНИЕ НА БЕЗНАЛИЧНИТЕ ПЛАЩАНИИ

Икономическата роля на паричния оборот при социализма много ясно показва, че при наличието на социалистическата собственост върху средствата за производство и при действието на закона за стойността паричният оборот обхваща три ясно изразени сфери. Първата сфера обхваща паричния оборот, който възниква въз основа на паричните отношения в обобществения сектор. Втората сфера обхваща паричния оборот, който възниква въз основа на паричните отношения между обобществения сектор и населението. Третата сфера обхваща паричния оборот, който възниква въз основа на паричните отношения между населението.

Паричните отношения в първата сфера възникват в тясна връзка със стопанската сметка, при която социалистическите предприятия си запазват една относителна самостоятелност. В процеса на тяхното осъществяване при социализма се извършва постоянен контрол чрез паричната единица. Паричните отношения в обобществения сектор, свързани с наличието на една относителна самостоятелност и контрол чрез паричната единица, налагат всяко социалистическо предприятие да има своя сметка в банката, по която да се внасят неговите постъпления и откъдето да се извършват всички негови плащания. Стопанската сметка и контролът чрез паричната единица по-нататък налагат като важен принцип премахването на стоковия и паричния кредит между социалистическите предприятия. В тези предварителни условия за използването на парите в обобществения сектор се съдържа и обективната предпоставка за издигането на безналичните (безкасовите) плащания като задължителна форма за ликвидиране на сметните отношения между социалистическите предприятия, организации и учреждения. От това принципно изискване правят изключение незначителните плащания, кои-

то предприятията, организациите и учрежденията могат да извършват в налични пари.

Анализът на безналичните разплащания при социализма съвсем точно показва, че те се осъществяват само въз основа на оборота на наличните пари. В този смисъл е и казаното от Маркс, че "...промишленият капитал в своята парична форма във вид на паричен капитал, образува изходния пункт на целия процес и пункт, към който този процес се възвръща."¹

Образуването на авоара от реални пари за извършване на превърлянето по сметка между социалистическите предприятия, организации и учреждения започва още в емисионната операция на първоначалното пускане на пари в обръщение и се развива въз основа на постоянното постъпление на налични пари, в резултат на окончателната реализация на обществения продукт във второто подразделение. Въз основа на окончателната реализация на обществения продукт и разпределението и преразпределението на националния доход, непрекъснато се образуват авоари — свободни парични средства, които именно се използват от социалистическите банки за организиране на плащанията по безкасов начин, т. е. без изтеглянето на пари от банката. Това още по-добре доказва организационното единство на паричния оборот при социализма.

Почти всички автори считат, че съществуват две форми на паричния оборот при социализма, които само са свързани помежду си.² А връзката между тези две форми съществува въз основа на това, че парите могат да постъпват по наличен път, а да се използват по безналичен и обратно. Например постъпленията по сметките на търговските предприятия се извършват главно в налични пари, а използването на постъпленията се извършва по безналичен начин. Обратно е полжението при промишлените предприятия. Постъпленията по техните сметки се извършват главно по безкасов (безналичен) начин, а една голяма част от тях се използват в налични пари за плащане на работната заплата.

Безналичните плащания представляват сигурен метод за уреждане на паричните отношения между социалистическите предприятия, организации и учреждения въз основа на функцията на парите като средство за плащане. Те водят до голяма икономия на налични пари, с което съдействуват за увеличаване скоростта на паричното обръщение и за намаляване разноските по неговата издръжка.

На тази основа изпълкват следните главни цели на безналичните плащания:

1. Да се установи взаимен контрол между предприятията, ор-

¹ Маркс, К. — Капиталът, т. II, София, 1954, стр. 59.

² Вж. Шабанова, Н. Н. — Безналичные расчеты в СССР, Москва, 1950, стр. 11; Зайденварт, В. — Безналичные расчеты в народном хозяйстве СССР, Москва, 1955, стр. 6; Серебров, П. — Расчеты промышленных предприятий при планогородных поставках, Москва, 1955, стр. 5; Атлас „З“. — Денежное обращение и кредит СССР, Москва, 1957, стр. 164.

ганизациите и учрежденията, да се укрепи стопанската сметка и да се внедри договорната дисциплина.

2. Да се ускори паричното обръщение чрез ускоряване на стокооборота.

3. Да се ограничат плащанията в налични пари.

4. Да се съкрати срокът на документооборота и да се намали нуждата от налични пари при уреждане на паричните отношения между предприятията, организациите и учрежденията.

5. Да се приспособят формите на плащане към особеностите на отделните отрасли и се улеснят паричните взаимоотношения, като се съобразят с изискванията на плановото социалистическо стопанство.

Важно значение при безналичните плащания има участието на банката. Тя е длъжна да следи за правилното и законосъобразно извършване на всички плащания между предприятията, организациите и учрежденията. В това отношение банката се стреми да запази интересите както на доставчика, така и на купувача. В лицето на доставчика банката защитава интересите на купувача и обрратно — в лицето на купувача тя защитава интересите на доставчика.

За правилното извършване на безналичните плащания съществено значение има конкретизирането на всички случаи, при които предприятията, организациите и учрежденията могат да плащат в налични пари. Предприятията, организациите и учрежденията могат да извършват плащания в налични пари само в следните случаи:

а) за изкупуване на селскостопанска продукция направо от производителите; -

б) за изплащане на надници, заплати и възнаграждения на работниците и служителите;

в) дребни плащания в размер на сума, определена от банката.

Всички останали плащания се извършват по безналичен начин чрез банката.

Първият принцип при осъществяване на безналичните плащания е всички средства на предприятията, организациите и учрежденията задължително да се пазят в банката.

Той от своя страна обуславя втория принцип, свързан с плановата организация на паричния оборот — всички плащания да се извършват само чрез банката или за определените от банката случаи — чрез компенсация на взаимните задължения.

Следващият трети принцип в организацията на безналичните плащания е задължително заплащане на всяка сделка веднага след нейното извършване. Този принцип има много важно значение за правилния кръгооборот на оборотните средства. Осъществяването му изисква своевременно и планоно осигуряване на предприятията с необходимите оборотни средства. За посрещане на възникналите плащания предприятията трябва

ва да следят за целесъобразното използване на оборотните средства, като се премахват всички случаи на отклоняване на тези средства от тяхното предназначение и особено отклонението им в основни фондове, дебиторска задължителност, загуби и др.

С този принцип е свързана забраната на стоков кредит между предприятията, организациите и учрежденията.

Последният четвърти принцип в организацията на безналичните плащания е изискването плащанията между предприятията да се извършват само със съгласието на платеща. Този принцип дава възможност да се упражни необходимият контрол от платеща върху доставчика във връзка с изпълнението на определена доставка. Така се предотвратяват всички възможни случаи за изплащане на недоговорилана, нестандартна, некачествена и пр. продукция, както и за заплащане по цени, несъгласувани с установените ценоразписи.

От гледище на стопанската сметка безналичните плащания дават възможност за укрепване на контрола чрез паричната единица, което осигурява правилното използване на паричните средства в народното стопанство. Безналичните плащания съдействуват за укрепване на социалистическата собственост.

§ 2. ФОРМИ НА БЕЗНАЛИЧНИ РАЗЧЕТИ

Безналичните разчети у нас възникват през 1950 година, когато в резултат на национализацията на индустрията и банките, наляха необходимите условия за това. Те бяха организирани според съветския опит в тази област и съобразно условията в нашата страна.

През 1947 година се направи опит да се организират безналични плащания чрез по-широко прилагане на чека. За целта се създадоха задължителни изисквания за използването на така наречения банков чек, акцептирани чекове и обикновени чекове. Поради господството на частната собственост през този период не можа да се създаде истинска социалистическа организация на безналичните плащания.¹

Различните видове и форми на безналични разчети при социализма са резултат на натрупания опит за един дълъг период. Те са отражение на социалистическия начин за създаване, разпределение и обръщение на обществения продукт и представляват особено ред за ликвидиране на определени парични отношения, възникнали между социалистическите предприятия, организации и учреждения въз основа на разпределението и реализацията на стокото-материалните ценности, извършени работи и оказани услуги. Инициативата за това ликвидиране може да бъде на доставчика или

¹ Сега безналичните плащания у нас се организират съгласно Наредба за плащанията, Д. в., бр. 40 от 21 май 1968 г. и Инструкция за приложение на Наредбата за плащанията, Д. в., бр. 70 от 6 септември 1968 г.

купувача. Оттук безналичните плащания се делят на две големи групи: безналични разчети, извършени по почин на доставчика и безналични разчети, извършени по почин на купувача.

В зависимост от местонахождението на доставчика и купувача безналичните разчети се разделят също на две групи: местни и междуградски. Делението на безналичните разчети на местни и междуградски е свързано с техническата организация на плащанията и тяхното правилно оформяване.

Делението на безналичните разчети най-напред на такива по инициатива на доставчика и купувача, а след това на местни и междуградски, обуславя създаването на отделните форми на безналични разчети.

Имаме основни и специални форми на безналични разчети, а именно:

Основни форми:

а) акцентна форма;

б) акредитив;

в) особена сметка;

г) вирментна форма;

Специални форми:

д) планови плащания;

е) разплащания, основани на взаимни прихвращения.

Прилагането на различните форми за безналични разче и в практиката е въпрос на договаряне между страните. Договорната дисциплина има пряко отношение към въпросите, които уреждат плащането по една сделка. Но заедно с това избирането на една или друга форма до голяма степен зависи от характера на сделката, от положението, в което се намира доставчикът и платецът, от изправността на платеца при посрещането на задължението, от местонахождението на купувача и доставчика и пр. В някои случаи формата и видът на плащането се определят с отделно разпореждане на банката или са дадени в правителствени документи.

Всички плащания между предприятията, организациите и учреденията по безналичен начин се извършват въз основа на предварително определени разчетни документи.

Според целта, за която се използват тези документи, те се делят на две групи. Към първата група спадат документите, които се движат между предприятията и които по предназначение установяват видовете стоки, оказаните услуги и извършени работи, тяхното количество, качество и начин на транспорт. Към втората група спадат документите, които се използват от банката за извършване на непосредственото плащане, изразено чрез отписване на съответна сума от сметката на предприятието-платец и записването ѝ по сметката на предприятието-доставчик.

Към първата група платежни документи спадат сметкофактурите, спецификациите, протоколите за качество, удостоверенията за произход и др. Тези документи имат пряка връзка с контрола по безналичните разчети и представляват средство за правилното из-

вършване на плащанията между предприятията. От тяхното своевременно и правилно изготвяне зависи своевременното получаване на сумите и особено правилното проявление на банковия контрол за опазване интересите както на доставчика, така и на купувача. Съставянето и изпращането на разчетните документи е свързано с определени срокове, които също така влияят върху начина и реда на плащането.

Към втората група спадат следните разчетни документи, които носят общото наименование платежни документи: платежно искане, платежно нареждане, чекове за минаване по сметка — обикновени разплащателни чекове и чекове от лимитирани и нелимитирани чекови книжки — акцептирани чекове.

Всеки платежен документ обикновено е свързан с дадена форма за безналично плащане. Така платежното искане е свързано с акцептната форма за плащане, платежното нареждане — с вирментната форма и т. н. Те съдържат определени реквизити, които са задължителни.

Задължителността на реквизитите се налага вследствие обстоятелството, че само при тяхното наличие е възможно да се прояви банковият контрол и взаимният контрол между доставчика и купувача, както и да се обезпечи редовно и своевременно изплащане на сумата.

а) Акцептна форма на плащане

Плащането при акцептната форма става по почин на доставчика (изпълнителя). Това прави тази форма типична за социалистическата практика. Тази форма на плащане не съществува и не може да съществува при капитализма.

Условията, които позволяват да се развие тази форма, се коренят в социалистическата форма на собственост. Характерът на социалистическата собственост и изградените на тази основа социалистически производствени отношения позволяват да се използва инициативата на доставчика при ликвидиране на сметните взаимоотношения, възникнали при създаването, разпределението и реализацията на обществения продукт. Проявяването на тази инициатива създава решителни предимства за правилното и своевременно извършване на плащанията. Подготовката на плащането се съчетава с оня момент, който открива правото за получаване на сумата по изпратената на купувача стока. А този момент правилно и точно може да се установи при доставчика, който е най-заинтересуваната страна при покупко-продажбата.

Ликвидирането на сметните отношения между доставчика и купувача се извършва чрез депозиране на платежното искане и приложените документи към него на банката, която го обслужва, а не направо на банката на купувача. Въз основа на това възниква банковият контрол върху действията на доставчиците при изпълнение и изплащане на извършените от тях доставки (продажби).

Свързването на инициативата за плащането със задължителното изпращане или предаване на стоково-материалните ценности от своя страна дава възможност на банката да проведе общ контрол за правилното и срочно изпълнение на сделките. Несъмнено тази контролна задача, която е отредена на банката, е насочена към непосредствена защита интересите на социалистическата собственост и на социалистическото народно стопанство.

Описаните качества на акцептната форма за плащане я издигат като класическа форма с голямо бъдеще. В развитието на безналичните плащания акцептната форма винаги представлява правилно избраната основа за създаването на всички по-прогресивни специални форми за плащане. Например развитието на взаимните прихващания и на периодичните плащания по салдо има тясна връзка с акцептната форма за плащане.

Второто главно преимущество на акцептната форма е изискването на съгласие от купувача за извършване на плащането. Появата на този нов момент има значение за предизвикване на решаващ контрол, който купувачът трябва да упражнява върху действията на доставчика. Така успоредно на банковия контрол при акцептната форма за плащане се дава място на контрол от страна на купувача. Наличието на такъв контрол като предпоставка за осъществяването на плащанията по акцептната форма принуждава доставчика да изпълнява акуратно своите задължения, изразени в сключените договори. Последователното осъществяване на контрола, който провежда банката; от една страна, и купувачът, от друга, води не само до опазване интересите на отделните предприятия-купувачи, но и до опазване интереса на народното стопанство, на държавата.

Обстоятелството, че изплащането на сумата се извършва при наличие на съгласие от страна на купувача, поражда упражняване на банков контрол и върху купувача. Този контрол преди всичко има за задача да премахне всеки опит на произвол от страна на купувача при използване на неговото право за съгласие при извършване на плащането.

Акцептната форма се прилага главно за плащания на доставки, работи и услуги и на свързаните с тях признати рекламации, обезщетения и неустойки между предприятията и организацияте, а също и тогава, когато е предвидена, в договорите или поръчките между страните; тя като правило не се прилага при разплащания с бюджетни учреждения.

Плащанията при акцептната форма се извършват главно по два начина:

- а) обикновена акцептна форма и
- б) ускорена акцептна форма.

При обикновената акцептна форма на плащане платежните искания се представят в банката на доставчика, а се изплащат от банката на платеца с право на последващ отказ от акцепт. Тя се прилага тогава, когато платежните искания са пред-

ставени след определените срокове или като санкция срещу предприятията, нарушаващи платежната и кредитната дисциплина.

Ускорената акцептна форма на плащане се прилага общо при разплащанията между предприятията и стопанските организации. При нея платежните искания се изплащат веднага в банката на доставчика.

Доставчикът може да използва своето право за издаване на платежен документ по една сделка само след като е предал или експедирал стоково-материалните ценности на предприятието-купувач. Това е първото задължение на доставчика. Второто задължение на доставчика е свързано с изискването платежните документи да бъдат представени в банката най-късно до три работни дни след предаването или експедирането на стоките, или след извършване на работата или услугата. Третото задължение на доставчика е свързано с изискването доставчикът да предаде на купувача сметкофактурата, както и всички други документи, предвидени в договора, наредбата, инструкцията или закона преди представяне на платежните документи в банката.

От 1954 година в СССР платежното искане, което се съставя и издава от доставчика, е съчетано със сметкофактура и това улеснява работата на предприятията като разширява възможностите на банковия контрол. У нас това се предвиди с изменението на Наредбата за плащанията от 1954 година. За доставки, които поради своя характер не могат да бъдат фактурирани чрез платежните искания, предприятията-доставчици са длъжни при поискване от банката да представят сметкофактурата за проверка. Това мероприятие има важно значение за укрепване на платежната дисциплина. Получава се възможност за по-добро опазване интересите на купувача, особено в случаите, когато доставчикът забавя изпращането на сметкофактурите.

Необходимостта от технически улеснения е довела до разрешението в едно платежно искане да се включват суми по няколко сметкофактури, когато същите се отнасят до един купувач. Издадените в един ден платежни искания предприятията представят в банката еднократно. Ако те са повече от едно, представянето им се извършва със специален опис. Така банковият контрол съсредоточава вниманието си върху всички платежни искания, издадени през един работен ден и може по-правилно да направи заключение по тях.

Доставчикът няма право на пряка връзка с банката, която обслужва купувача. Тази забрана се налага вследствие необходимостта банковият клон, който обслужва доставчика, да бъде в течение на всички негови действия. Само при такова условие е възможно да се изпълняват правилно и своевременно задачите на банковия контрол. Всички писмени и други постъпки на доставчика, свързани с акцептната форма за плащане, задължително се вършат чрез банковия клон, който го обслужва.

Предприятието-купувач е длъжно да провери ведна-

га основателността на тегленото срещу него платежно искане. Тази проверка е една необходима предпоставка за правилно използване на правото за последващ отказ от акцепт. Правото на отказ от акцепт е необходима предпоставка за укрепване на платежната дисциплина и служи като основа за осъществяване на контрол от страна на купувача върху действията на доставчика.

Правото на акцепт от страна на платеща е основен принцип при акцептната форма на плащане, откъдето тя носи своето име. Без наличието на това право се стига до автоматизъм в плащанията, което решително подкопава стопанската сметка и премахва действието на банковия контрол за спазване на договорната дисциплина и за своевременно ликвидирани на възникналите сметни отношения при покупко-продажбите. За да се осигури правилното действие на акцептната форма на плащане, ефективното проявление на инициативата на доставчика при плащанията трябва здраво да се съчетава с правото на акцепт от купувача (платеща). Съобразно развитието на акцептната форма на плащане правото на акцепт претърпява редица технически модификации. Първоначално в СССР след пораженията от автоматизма в плащанията се въвежда само изричен акцепт. Скоро обаче практиката в СССР е показала, че отказите от акцепт са незначителни в сравнение със случаите на безспорно приемане на плащанията от страна на купувачите. Това довежда до въвеждане на т. н. мълчалив акцепт, който обаче предшества плащането на сумата. Мълчаливият акцепт значително подобрява организацията на плащанията при акцептната форма. Така се избягва обременителната работа по изготвяне на писмено съгласие за всяко платежно искане. Разбира се, въвеждането на мълчаливия акцепт се е наложило от обстоятелството, че броят на отказаните платежни искания е значително по-малък от броя на приетите. За опазване интересите на предприятието-купувач е възприет т. н. „отрицателен акцепт“, т. е. отказ от акцепт. Следователно, ако предприятието приема сумата по платежно искане, то не е длъжно да съобщава това в банката. Обратно, ако предприятието не приема плащането на постъпното платежно искане, то е длъжно да направи изрично отказ от акцепт. Трябва да се подчертае, че след изтичането на сроковете за акцепт предприятието губи право на отказ от акцепт. То губи право на отказ от акцепт и в случаите, когато е почнало използването на получените стоговноматериални ценности.

Прилагането на мълчаливия отказ от акцепт скоро показва, че той не изчерпва всички необходими страни на контрола от страна на купувача върху действията на доставчика. Отказът от акцепт, който се извършва в определен срок (три дни), може да изразява само нарушения, които имат повече формален характер, свързани с изпълнението на договорите по доставката. Купувачът не разполага с възможността да направи отказ при очевидни груби нарушения на доставчика, които могат да се установят едва след получаване и приемане на стоката. Това налага още в съветската прак-

тика да се приложи при специални условия последващ отказ от акцепт. Такъв акцепт се предвиди с изменението на Наредбата за плащанията още от 1957 год. и у нас.

Последващият отказ от акцепт, който купувачът може да прави въз основа на получените разчетни документи и договора, бива пълен или частичен.

Всички спорове, които могат да възникнат във връзка с акцептирането, неакцептирането или неизплащането на платежните искания се решават без участието на банката. Те се ликвидират чрез споразумение, по арбитражен ред или чрез съд. Важно значение има санкцията, която се прилага към онези купувачи, които вършат неоснователен отказ от акцепт. Ако по арбитражен или съдебен ред се докаже, че отказът от акцепт е неправилен, от купувача (платеца) се събира в полза на доставчика една значителна глоба от 0,03% на ден върху отказаната сума.

При отказ от акцепт, пълен или частичен, поради лошо качество купувачът е длъжен да представи акт или протокол за извършената констатация.

Независимо от това, дали купувачът върши пълен или частичен отказ акцепт, той е длъжен да представи в обслужващата го банка писмо, в което дава подробни указания за причините за отказа и точно за кои платежни документи се отнася. Писмото за отказ от акцепт има много важно значение за укрепване на платежната дисциплина между социалистическите предприятия, организации и учреждения. Купувачът в последователен ред трябва да изложи всички негови основания, които налагат отказа. Основанията на отказа от акцепт се дават само в категорична форма и съобразно изискванията на Наредбата за плащанията. Само при правилно мотивиран отказ банката може да приеме възраженията на купувача и да извърши сторно на даденото по сметката му задължение. За целта купувачът представя в банката платежно искане с поставен върху него печат „Сторно за последващ отказ“. При пълен отказ от акцепт се сторнира цялата сума, която е мината в задължение на купувача, а при частичен отказ сметката на купувача се заверява само с отказаната сума. Сторнираната сума при отказ от акцепт се минава в заверение на сметката на купувача, олихвена за времето от задължението на сметката до датата на сторното по лихвения процент, по който се олихвява сметката му.

При пълен или частичен отказ от акцепт банката въвежда режим на отговорно пазене. По същество режимът на отговорно пазене е допълнително оръжие в ръцете на банката за ограничаване необосновани откази от акцепт. При нарушаване на този режим от страна на купувача, сметката му се задължава с цялата стойност на стоката, оставена на отговорно пазене, а провинените лица подлежат на наказателно преследване. Банката може да въвежда режим на отговорно пазене и върху стокано-материалните ценности, които се намират в складовете на неизправни платци. Когато режимът на отговорно пазене се въвежда поради неплатежо-

способност на купувача, банката допуска предприетно-купувач да използва оставените на отговорно пазене стоково-материални ценности при условие, че предварително се заплати стойността им.

При въвеждане режим на отговорно пазене банката е длъжна да извършва проверки върху стоково-материалните ценности, оставени на отговорно пазене.

Платежните искания, които се движат по обикновената акцептна форма на плащане, се отнасят напълно или частично в просрочие, ако по сметката на платеца няма средства.

При ускорената форма на плащане, ако липсват средства, платецът има право да получи заем. При липса на условие за кредитиране неизплатените платежни искания се отнасят в просрочени заеми.

Отнасянето на платежните искания в просрочие при обикновената акцептна форма на плащане налага строг банков контрол върху неплатежоспособните социалистически предприятия. Като главно следствие при неплатежоспособност се явява това, че по сметката му в банката се въвежда поредност в плащанията. В такъв случай на предприятията се отнема правото за свободно разпореждане със средствата му по разплащателната сметка.

б) Акредитивна форма на плащане

Акредитивната форма е втората форма на безналични плащания. По значение обаче тя заема твърде малко място между всички останали форми. Акредитивната форма се извършва въз основа на писмено нареждане на банката, която обслужва купувача, до банката, която обслужва доставчика, да извършва при определени от платеца условия плащания по доставени стоки, извършени работи или услуги.

Според даденото определение на акредитивната форма се вижда, че плащането се извършва в местонахождението на доставчика. Откриването на акредитива се осъществява по писмено искане на купувача.

Акредитивът представлява такава форма на плащане, при която банката осигурява необходимите средства за своевременно посрещане на определени плащания към един доставчик, като при плащанията се провежда контрол за спазване на условията, посочени от платеца и отразени в акредитива.

Плащанията по акредитива могат да се извършват наведнъж или на части. Акредитивът се открива за определен срок, означен още при откриването му. Срокът на акредитива може да бъде продължен от банката по писмено искане на платеца. Съществено значение има правото на платеца да намали първоначалния срок или да закрие предсрочно акредитива.

Акредитивната форма за плащане обикновено се използва при следните случаи :

- а) по споразумение между страните ;
- б) когато е необходимо изплащането да се извърши по местонахождение на доставчика ;
- в) по искане на доставчика като санкция спрямо платци, допускани систематично просрочие на плащанията ;
- г) по нареждане на банката като санкция към нередовните платци или лошороботещите предприятия, както и спрямо такива, които натрупват свръхнормативни запаси.

Надеждите, които се възлагат на тази форма като средство за въздействие върху лошороботещите предприятия или предприятията, които допускат систематически просрочия, не се оправдават. Затова както доставчиците, така и банката почти избягват в своята практика да прилагат правото си да наложат на платците задължително използване на акредитивната форма.

в) Особена сметка

Плащанията по особената сметка представляват една разновидност на акредитивната форма за плащане. Тя се прилага винаги когато е необходимо да се извършат плащания във от седалището на платеца. По това именно тя се доближава до акредитива. Между особената сметка и акредитива обаче има съществена разлика. Особената сметка се открива по писмено искане на платеца и съответната сума се прехвърля в банковия клон, който обслужва доставчика. Ползването на така прехвърлената сума става по сметка, открита в самия клон, обслужващ доставчика, наречена особена сметка. По особената сметка могат да се извършват плащания на повече доставчици, докато при акредитива плащането се извършва само на един доставчик. От особената сметка се изплащат всички сметкофактури за доставени стоки, извършени работи или услуги, разходите по транспорт и пр. Особената сметка може да се допълва с нови средства, което създава по-голяма оперативност в плащанията. По нея обаче не могат да се правят други вноски освен тези, направени от платеца за попълване на сметката или от неговия представител за възстановяване на получени от него, но неизплатени суми.

Извършените плащания по особената сметка се отчетат ежедневно или периодично. Редът, по който се извършва отчитането, се установява в условията по откриването на особената сметка.

Плащанията чрез особената сметка, както и плащанията чрез акредитив влияят отрицателно на обръщаемостта на оборотните средства. Лошото отражение на особената сметка и акредитива върху обръщаемостта на оборотните средства се отстранява само в случай, че същите се откриват срещу банков кредит.

г) Вирментна форма на плащане

Вирментът представлява такава форма, при която плащането се извършва с платежно нареждане на платеца до банката, с което се иска банката да дебитираща сметката на платеца срещу кредитиране на определено от него предприятие, организация или учреждение. Плащанията при тази форма следователно се извършват в седалището на платеца и по негова инициатива.

Плащанията с платежни нареждания при вирмента може да се разделят на две групи :

- а) местни плащания
- б) междуградски плащания.

Вирментната форма на плащане получи напоследък много широко разпространение. Тя се оказва особено пригодна при местните плащания и при плащанията към бюджета и висшестоящите организации (вноски за амортизационни отчисления, отчитане удръжки по ведомост и целеви преводи) и пр. Тя с успех може да се прилага и като санкция към неизправните платци, при което се избягват всички недостатъци, които има акредитивната форма за плащане.

От гледище на контрола съществено е обстоятелството, че платежните нареждания се изплащат най-късно на следващия ден от тяхното постъпване в банковия клон. В случай че по сметката на платеца няма авоар, платежните нареждания се отнасят в просрочие.

Платежните нареждания, издадени от бюджетните учреждения и представени на последния ден от месеца, задължително трябва да се изплатят в същия ден. Това разпореждане се налага във връзка с правилното използване на бюджетните кредити.

Предприятията, организациите и учрежденията могат да извършват местните си плащания и с чекове. Чековете, издадени за тази цел, служат само за минаване по сметка. Затова именно те се отнасят към вирментната форма на плащане. Както се отбелязва вече, чекът се различава от платежното нареждане по процедурата на изплащането и използването на чека. Чекове, които са издадени без покритие, не може да се отнасят в просрочие, както е случаят с неизплатените платежни нареждания.

За таква разплащания се използват три вида чекове :

- а) обикновен разплащателен чек ;
- б) чекове от лимитирани и нелимитирани чекови книжки ;
- в) акцептирани чекове.

Обикновеният разплащателен чек се използва за плащания от учреждения ; чекове от лимитирани и нелимитирани чекови книжки — за систематични плащания по транспорта и свързаните с него услуги, а акцептираните от банката чекове се използват за заплащане на случайни и еднократни транспортни и спедиторски услуги.

д) Планови плащания

Плановите плащания представляват рационална форма за ликвидиране на сметни взаимоотношения между такива предприятия, които се намират в постоянни отношения помежду си и при които едно от предприятията винаги е доставчик, а другото — купувач. Това е удобна форма за организиране на плащанията от предприятията за обществено хранене. Плановите плащания се оформяват въз основа на договор, сключен между доставчика и купувача. При определяне условията на плановите плащания се изхожда от плана за доставките. В сключения договор между предприятията се посочва сумата, на която ще възлязат ежедневните доставки и периодът, в който ще се ликвидират или изравняват изплатените суми с действителния размер на задължението. При това изравняване е възможно купувачът да остане длъжник или пък да има да вземе от доставчика. Окончателното изравняване на сумата се извършва със следващото плащане.

За оформяне на определените планови плащания платецът може да даде отделни платежни нареждания за всяка уговорена дата или пък да даде едно платежно нареждане, в което да се посочи на кои дати какви суми да се изплащат на доставчика. За правилното извършване на плащанията по-правилно е за всички планови плащания през даден отчетен период предприятието-платец да депозира в банката необходимия брой платежни нареждания. По този начин плащанията се свързват по-точно с разпореденията, отнасящи се до случките, свързани с липсата на средства за изплащане на плановото плащане.

Всички срокове по изравняване на сметката, както и другите условия на плащането се определят в съгласие с банката. Плановите плащания се прилагат както при местни, така и при междуградски плащания.

В установените срокове за ликвидация сумата на извършените планови плащания може да се яви в по-голям или в по-малък размер от сумата на фактически извършените доставки. Ликвидирането на установените разлики между фактическата сума на доставките и размера на направените планови плащания се извършва чрез коригиране на сумата на платежното нареждане, с което се извършва първото следващо плащане. Така, ако са прехвърлени повече суми, платежното нареждане се намалява и обратно — ако са прехвърлени по-малко суми, платежното нареждане се увеличава.

При плановите плащания обаче не е намерил решение въпросът, как трябва да постъпи платецът, ако доставчикът извърши нарушение на вида, количеството, качеството или цената на продукцията, или пък ако достави лошокачествена и нестандартна продукция. Не са установени и санкциите, които банката може да предприеме към такива доставчици. Това стеснява значително кръга на използването на плановите плащания, поради което те нямат особено разпространение.

е) Разплащания, основани на взаимни прихващания

Взаимните прихващания може да се използват от отделните предприятия при уреждане на техните взаимоотношения само с разрешение на банката.

Към взаимните прихващания спадат :

- а) еднократни единични и групови прихващания ;
- б) периодични разплащания по салдо ;
- в) децентрализирани прихващания;
- г) плащания чрез бюрата за взаимни разчети

Взаимните прихващания като безналична форма за плащане допринасят твърде много за повишаване на платежната изправност на предприятията и съдействуват за ускоряване обръщаемостта на оборотните средства.

Бързото ликвидиране на възникналите парични отношения води от своя страна до значително намаляване на взаимната задлъжнялост между предприятията. Просрочията, които са тежко бреме при прилагане акцептната форма, чрез прихващането намаляват чувствително.

Взаимните прихващания заедно с това водят до значителни намаления на техническата работа в банката по оформяването на плащанията.

Типично е делението на взаимните прихващания на временни и постоянни. Към временните взаимни прихващания спадат : еднократното разплащане по салдо между две предприятия и груповото еднократно разплащане между няколко предприятия.

Към постоянните взаимни прихващания спадат : периодичните разплащания по салдо, децентрализираните прихващания и плащанията чрез бюрата за взаимни разчети.

Децентрализираните прихващания и бюрата за взаимни разчети нямат приложение в нашата практика и не се предвиждат в Наредбата за плащанията.

Принудителни плащания при социализма. При нарушаване на платежната дисциплина и при неплатежоспособност на предприятията възникват условия за прилагане на принудително плащане от техните сметки.

Принудителните плащания представляват определена форма за въздействие върху предприятията, свързана със спазването на договорната и платежната дисциплина.

Според своя характер принудителните плащания може да се разделят на две групи:

Към първата група спадат принудителните плащания, свързани с безналичните форми на плащане, а към втората група — принудителните плащания, които възникват въз основа на изпълнителни листове, по разпореждане на финансовите органи за събиране на такси, данъци, глоби и други. Към тази група се отнасят и плащанията, които се извършват по нареждане на висшестоящата организация, ако има право за това.

Принудителните плащания при осъществяване на безналичните плащания настъпват при липса на средства по сметката на предприятията за изплащане на постъпилите срещу тях платежни документи, при обикновена акцептна форма на плащане. При липса на средства по банковите сметки на предприятията платежните документи се изплащат при спазването на определена поредност. В този случай поредността на плащанията възниква въз основа на блокирането на банковата сметка. Блокирането на банковата сметка в този случай е свързано с приложението на особен режим при използването на постъпленията. Този режим има за задача на първо място да осигури средства на предприятията за извършване неотложни разходи и за изплащане на работната заплата и на второ място, да се осигурят средства за изплащане на други задължения, които постъпват срещу предприятието.

За да се осигури извършването на неотложни разходи, банката може да разреши на предприятията да използват определен процент от своите постъпления. По искане на предприятието може да се блокират суми за осигуряване плащането на работната заплата. Поредността на плащанията като израз на определена форма за принудително плащане се осъществява чрез групирането на платежните документи по особен ред.

Принудително плащане от сметката на предприятието се прилага и в случай, че то допусне частично или изцяло използване на стоки, оставени на отговорно пазене, независимо от другите административни и наказателни санкции.

В системата на принудителните плащания трябва да се отнесе издължаването на заемите в установените по споразумение с предприятията срокове, както и издължаването на отнесените в просрочие заеми.

Към втората група принудителни плащания се отнасят изпълнителните листове, разпорежданията на финансовите органи за събиране на данъци, такси и други постъпления в приход на държавата, нареждания на Държавния застрахователен институт и Държавно обществено осигуряване за събиране на вноски в тяхна полза, писмените разпореждания на висшестоящите организации, ако имат право за това.

Изпълнителните листове са такива документи, които се издават въз основа на решение на съда за събиране на една присъдена сума. Събирането на сумите по изпълнителните листове се извършва с инкасово поръчение, към което се прилага самият изпълнителен лист, и при спазване на определената поредност при плащанията.

Разпорежданията на финансовите органи за събиране на данъци, такси и глоби или издадени постановления за тази цел също така се изплащат от сметката на съответното предприятие при спазване на определената поредност. По същия начин се постъпва и с наложените глоби от висшестоящите организации.

§ 3. БАНКОВИЯТ КОНТРОЛ ВЪРХУ БЕЗНАЛИЧНИТЕ ПЛАЩАНИЯ

Банковият контрол при безналичните плащания се проявява главно в две направления : по посока на доставчика, при което банката отстоява интересите на купувачите, и по посока на купувачите, при което банката отстоява интересите на доставчиците. Всъщност това са неделими страни на банковия контрол при плащанията, които, взети в своята неразривна връзка, означават контрол в защита интересите на цялото народно стопанство.

Като техническа основа на банковия контрол при безналичните плащания служи :

а) използването на една сметка (разплащателна или заемна) за извършване на плащания ;

б) използването на поредността на плащанията за въздействие върху неплатежоспособните предприятия ;

в) прилагането на режим на отговорно пазене за стоково-материалните ценности, които са неизплатени поради неплатежоспособност или поради отказ от акцепт ;

г) използването на санкции като средство за въздействие върху неплатежоспособните предприятия.

По-голямата част от плащанията чрез банката се извършват по една разплащателна или заемна и пр. сметка на предприятията, което улеснява банковия контрол върху дейността на отделните предприятия.

Многостранността на функциите, които изпълняват отделните предприятия, организации и учреждения, налага съществуването и на някои специални сметки. Наличието на такива сметки с нищо не намалява силата на банковия контрол, който е свързан с принципа за единната сметка. Напротив, тяхното специално предназначение дава още по-голяма възможност да се обезпечи строг банков контрол върху специалните средства, без да се допуска отклоняването им за други цели.

Ползването на средствата по сметките на отделните предприятия, открити при банката, се осъществява върху принципа на свободното разпореждане. Под свободно разпореждане се разбира правото на предприятието да изразходва набраните в негова полза средства по банковата сметка съобразно целите, определени от неговия стопански план и при спазване на установената финансова и платежна дисциплина. Следователно при използването на разполагаемите средства предприятията имат право по свое разбиране да ги насочват в едно или друго направление, но винаги с оглед на тяхната дейност и във връзка с целите и задачите на плана.

При осъществяване на всички видове плащания, породени от изпълнението на производствения план, банката винаги упражнява контрол. Свободното разпореждане със средствата на предприятията в рамките на неговия план може да се постигне само при наличие на свободни средства. При липса на достатъчно средства за посрещане на възникналите плащания банката има право при

Обикновената акцептна форма да създаде специален режим при използване на банковата сметка. Това е режимът на блокиране по-стъпленията на банковата сметка и осъществяване на плащането по поредността на плащанията. Въведената поредност на плащанията се преустановява веднага щом предприятието стане платежоспособно, т. е. щом получи възможност да посреще задълженията си в установените за това срокове. При провеждане на банковия контрол от голямо значение е режимът на отговорно пазене, който банката може да въведе при пълен или частичен отказ от акцепт и неплатежоспособност на предприятието. Чрез въвеждане на този режим банката активно влияе за укрепване на платежната дисциплина. В рамките на това тя е длъжна постоянно и непрекъснато да следи за правилното съхраняване и използване на оставените на отговорно пазене стокowo-материални ценности и при нарушение да налага предвидените в такива случаи наказания. Засега режимът на отговорно пазене се използва твърде ограничено в банковата практика.

Съсредоточаването на плащанията по една разплащателна или заемна сметка позволява да се проведе банков контрол върху договорите между отделните предприятия. Важната организираща роля на договорите се вижда и от това, че те отразяват такива отношения между предприятията, които се намират в рамките на действащите стопански планове. Липсата на такива договори застрашава ритмичното движение и плановата връзка на стокowo-материалните ценности с банковите плащания, което противоречи на плановия характер на социалистическото стопанство. При осъществяване на плащанията между предприятията банката е длъжна да следи за наличието на сключени договори и за спазването на установените в тях условия по доставките.

Нередовното посрещане на възникналите задължения между предприятията почти винаги води до чувствителни разстройства при изпълнение на плановете.

За поддържане на финансовата и платежната дисциплина банката в рамките на своите права прилага съответни санкции и поощрения. Санкциите се налагат във формата на глоби, изискване на дисциплинарни и наказателни преследвания и дори спиране на кредитирането. Глобите се прилагат при разкриване на отделните нарушения.

Глобите при безличните плащания биват в полза на банката или доставчика. При уважен отказ от акцепт банката събира глоба и от доставчика.

При ускорената акцентна форма на плащане силно въздействие за укрепване на платежната дисциплина има правото на банката да изключва отделни предприятия от правото да ползват тази форма. Определено място в санкциите има и отнасянето в просрочени заеми с повишен лихвен процент платежните искания по ускорената форма, когато има нарушения в режима на плащанията от страна на купувача.

Глава XIV

КРЕДИТЪТ В СОЦИАЛИСТИЧЕСКАТА СТОПАНСКА СИСТЕМА

§ 1. НЕОБХОДИМОСТ, СЪЩНОСТ И ФУНКЦИИ НА КРЕДИТА И БАНКИТЕ ПРИ СОЦИАЛИЗМА

Необходимост от кредит. Запазването на стоковото производство и действието на закона за стойността при социализма обусловено е използването на паричната форма на стойността и всички производствени отношения от нея категории. Кредитът като категория на стоковото производство представлява особена форма на движение на паричната форма на стойността. Той съществува в тясна връзка с функцията на парите като платежно средство и следователно е обусловен от паричните отношения, пораждани от стоковото производство. Наличието на стоково производство и пари обективно създава всички необходими условия за съществуване на кредитни отношения и тяхното използване в интерес на социалистическото строителство. И така запазването и използването на кредита е свързано с наличието на парите.

Кредитът е обусловен от функцията на парите като платежно средство, свързан е тясно с паричното обръщение и служи като средство за неговото регулиране. Развитието на кредитните отношения води до увеличаване относителния дял на безличните разплащания. Вследствие на това кредитът води до икономия на налични пари и съкращава издръжката на паричното обръщение.

Запазването на парите и развитието на стоково-паричните отношения обаче е само възможност за съществуването на кредита. Наред с тази обща предпоставка използването на кредита при социализма е тясно свързано със закономерностите на кръгооборота на фондовете в народното стопанство.

Една от главните предпоставки за използването на кредита е обособяването на частите на социалистическата собственост в отделни единици на стопанска сметка. Обособяването на предприятията и организациите на стопанска сметка обуславя индивидуал-

ния кръгооборот на средствата, в резултат на който в едни предприятия и участъци на народното стопанство се образуват временно свободни парични средства, а в други възниква временна нужда от средства. Тъкмо това обуславя необходимостта от използването на един специален механизъм, чрез който да се осъществи преразпределение на тези временно свободни парични средства в съответствие с потребностите на народното стопанство на основата на възвръщаемостта, т. е. механизма на кредита.

Обособяването на предприятията на стопанска сметка предполага обезпечаването им в минимален размер със средства за осигуряване на непрекъснатост на производствения процес. Предоставените средства извършват непрекъснат кръгооборот, обслужвайки производствения процес. Възпроизводственият процес е единство от процеса на производството и процеса на обръщението. Ето защо наред с производствените фондове в процеса на възпроизводството трябва да функционира и фондове на обръщението. Производствените фондове на предприятията последователно преминават сферата на производството и сферата на обръщението, като изменят своята форма. Така на първия стадий паричните средства се авансират в производството, при което паричната форма чрез покупката на средства за производство преминава в производителна форма. На втория стадий производителната форма преминава в стокова, а последната в третия стадий отново приема парична форма, след което паричните средства отново се авансират в производството. Такава е последователността в кръгооборота на средствата. Преходът от една форма на друга става в различна степен на равномерност и интензивност. Затова размерът на ресурсите в парична форма постоянно се изменя.

Най-важна особеност в кръгооборота на средствата е, че обемът на паричните средства, който се възстановява в оборота на предприятието, и този, който следва да се авансира в производството, не съвпада във всеки даден момент. Несъвпадението се обуславя от различната скорост на движение на средствата в етапите на кръгооборота поради сезонния характер на производството и други причини. Тъкмо това води до натрупване на временно свободни парични средства в едни предприятия и звена в народното стопанство и образуването на временен недостиг на средства в други. Тук трябва да отбележим, че временно свободни парични средства в народното стопанство възникват и по друг повод. Такива остатъци от парични средства се образуват в населението, при текущото изпълнение на бюджета и неговото приключване с излишък и в звената на финансово-кредитната система. Всичко това обуславя необходимостта от използването на кредита за мобилизиране и преразпределение на тези средства на принципа на възвръщаемостта. Или чрез кредита това множество от разпилени, временно бездействащи парични средства се преразпределя в съответствие с нуждите на разширеното възпроизводство. Във връзка с това акад. Струмилини отбелязва, че „Кредитната система понякога наподобява кръвоносна-

та система, по която се разпределят питателните сокове на народното стопанство, устремявайки се там, където те са най-нужни в дадения момент“.¹

Кредитът не само произтича от особеностите на кръгооборота на средствата, но същевременно е необходимо условие за неговото нормално извършване. Той спомага за най-правилна организация на производствените фондове и създаването на най-икономична основа за тяхното ръководство и управление. Чрез него се регулира размерът на средства в съответствие с действителните потребности, обусловени от изпълнението на плана, което е важно условие за ефективното използване на производствените фондове. В това се съдържа и една от основните предпоставки, характеризиращи неговата роля за укрепване на стопанската сметка.

Въпросът за необходимостта и използването на кредита при социализма не може да бъде напълно изяснен извън свързането му с организирането и провеждането на отчет и контрол в народното стопанство. Плановото преразпределение на временно свободните парични средства в народното стопанство във формата на кредит създава условия за организиране на контрол, обхващащ тяхното движение и използване. Кредитът създава материалната основа, без която е немислимо организирането и провеждането на банковия контрол. Чрез него държавата осъществява най-рационално ръководство на производствените фондове и своевременно пресича с икономически средства незаконните и неикономични действия на предприятията. Кредитът служи като икономически лост за постигане на единство в интересите на предприятията с тези на обществото като цяло при използването на производствените фондове.

Следователно причините, които обуславят използването на кредита при социализма, се съдържат в закономерностите на кръгооборота на средствата, в кредитния характер на паричната емсия и задачите за регулиране на паричното обръщение и в необходимостта от организиране и провеждане на контрол за използването на производствените фондове и фондовете на обръщението. По такъв начин необходимостта от кредит е обективно обусловена в условията на социалистическия начин на производство.

Разработвайки теорията за научния социализъм, основоположниците на марксизма-ленинизма посочват възможността за използването на кредита и банките в строителството на социализма. Ленин посочва, че банките трябва широко да се използват в интерес на построяването на социализма. Той пише: „Крупните банки са този „държавен апарат“, който ни е нужен за осъществяване на социализма и който ние вземаме готов от капитализма. Това е общодържавно счетоводство, общодържавно отчитане на производството и разпределението на продуктите, това е тъй да се каже нещо като скелет на социалистическото общество“².

Следвайки тези указания, партията и правителството използват

¹ Струмилин, С. Г. — Избранные произведения, т. 1. 1963, стр. 471.

² Ленин, В. И. — Съч., т. 26, стр. 89/90.

банките в строителството на социализма. Последните са превърнати в органи за общодържавен отчет и контрол над общественото производство.

Банките изпълняват важна роля по прилагането принципите на новата система за стопанско ръководство. В съответствие с новите задачи на банките на настоящия етап от април 1969 г. бе извършена реорганизация на банковата система. В банковата система се включват: Българска народна банка, под ръководството на която осъществяват своята дейност Българската промишлена банка, Българската земеделско-търговска банка и Българска външно-търговска банка.

Същност и функции на кредита и банките. Същността на кредита при социализма се определя от характера на социалистическите производствени отношения. В качеството на елемент на базиса на социалистическата система кредитът изразява социалистически производствени отношения. При социализма кредитът изразява определени обществени отношения, които възникват на основата на обществената собственост на средствата за производство. Кредитни отношения възникват между банката, от една страна, и социалистическите предприятия, организации и населението, от друга, т. е. субект в тези отношения е винаги държавата в лицето на банката. Икономическите отношения се пораждат във връзка с мобилизирането и преразпределението на временно свободните парични средства на основата на възвръщаемостта. Кредитните отношения имат и материална страна доколкото, доколкото възникват при предаване или получаване на парични средства.

При кредитирането на държавните предприятия не става временно предаване на стойността от един собственик на друг. От това обаче не следва, че кредитът престава да бъде икономическа категория. Напротив, предоставянето на кредит от банката на държавните предприятия е обективно обусловено и съответствува на принципите на стопанската сметка.

Тъй като всички временно свободни парични средства в народното стопанство се съхраняват по сметка в банката, то в нея се централизират всички тези средства, като образуват един допълнителен заеман фонд наред със съществуването на централизиран паричен фонд на държавата. Този фонд обединява всички временно свободни парични средства от приключени бюджетни упражнения и текущото изпълнение на републиканския и местните бюджети, средствата на финансово-кредитната система, по сметките на предприятията, организациите и учрежденията, собствените фондове на банката, паричната емисия и други. Във връзка с акумулирането на средствата в заемния фонд и тяхното преразпределение възникват посочените икономически отношения, присъщи на социалистическия начин на производство. Кредитът всъщност е само форма на движение на посочените средства. Ето защо кредитът при социализма е форма на планово движение на заемния фонд на държавата за нуждите на разширеното възпроиз-

в одство.¹ Това определение напълно правилно характеризира икономическата същност на кредита и е в съответствие с Марксовата формулировка на понятието кредит.

За разлика от финансовите, кредитните отношения изразяват възвръщаемо преразпределение на временно свободните парични средства в народното стопанство. Чрез кредитния механизъм се извършва преразпределение на средствата, които възстановяват производствените разходи и други потребности на предприятията и организацията, средствата на бюджета, но са временно свободни по сметка в банката. Тези средства са притежание на държавни, на кооперативни предприятия и на населението, вследствие на което не може да се осъществява тяхното безвъзмездно изземване и преразпределение чрез финансите. Мобилизирането и преразпределението на посочените временно свободни парични средства може да се осъществи само на принципа на възвръщаемостта, т. е. чрез кредита. С това кредитните отношения се различават от финансовите.

Икономическата същност на кредита най-пълно може да се характеризира чрез функциите, които изпълнява тази икономическа категория.² Функциите на кредита имат обективен характер. Отделно от функциите на кредита съществуват и функции на банкните като съставна част от държавния апарат.

Кредитът при социализма изпълнява следните функции: преразпределителна, заместване на наличните пари в оборота и контролна.

Кредитът преразпределя временно свободните парични средства в народното стопанство на принципа на възвръщаемостта. Чрез преразпределението на средствата банковият кредит служи като източник за образуване на основните и оборотните средства на предприятията и организацията. По такъв начин кредитът създава условия за най-рационално използване на материалните и финансовите ресурси.

Преразпределителната функция на кредита е тясно свързана с неговата функция за заместване на наличните пари в оборота. Проявлението на тази функция се изразява в това, че в процеса на кредитирането се извършва заместване на наличните пари в оборота с кредитни оръдия на обръщението — банкнотите. Чрез кредитните знаци на стойността и замяната на парите с кредитните операции на банката, при което плащанията се извършват по безналичен начин, се постига икономия на налични пари и се съкращава издръжката на паричното обръщение. Още Маркс подчертава значението на кредита за съкращаване издръжката на обръщението, в частност за икономия на налични пари. Банката

¹ В специалната икономическа литература това определение на понятието кредит се поддържа от голям брой икономисти.

² Въпросът за същността и обхвата на функциите на кредита е дискуссионен. Една част от икономистите смесват функциите на икономическата категория с административните функции на кредитния институт.

чрез кредита обезпечава планово регулиране на паричното обръщение.

Контролната функция на кредита се проявява в процеса на кредитирането на предприятията и организациите. По-голямата част от икономистите считат, че кредитът не притежава контролна функция. Тази функция според тях е присъща на кредитния институт, тъй като хората са тези, които провеждат контрол. Кредитът е обективна икономическа категория и неговото използване се проявява чрез съзнателната дейност на хората. Ето защо контролна функция притежава икономическата категория, а проявлението на тази функция се изразява в дейността на хората, които провеждат контрола за правилно и целесъобразно разходване на средствата. Предоставянето на кредита обуславя възникването на определени икономически отношения, които служат като основа за организиране на контрол върху дейността на предприятията. Тъй като кредитните отношения възникват на основата на възвръщаемостта на средствата, обективно възниква необходимостта от провеждане на контрол за използването им и за осигуряване на тяхната възвръщаемост. В процеса на кредитирането се провежда контрол както върху използването на производствените фондове (собствени и заемни средства), така и върху цялостната производствено-финансова дейност на предприятията.

Трябва да се прави разлика между функциите на кредита и функциите на банките. Последните имат административен характер и са свързани с дейността на банките. Тези функции се свеждат до кредитиране на социалистическите предприятия, планиране и регулиране на паричното обръщение, осъществяване на паричната емисия, извършване на разплащанията в народното стопанство, касово изпълнение на бюджета, финансиране и дългосрочно кредитиране на капиталните вложения и други специфични функции, поставени им от държавата.

Трябва също да се прави разлика и между функциите и ролята на кредита. Ролята на кредита е по-широко понятие от функциите. Тя се изразява с онези обективни резултати, които се получават при изпълнението на функциите. Кредитът помага за най-правилно формиране на оборотните средства и регулиране на техния размер в съответствие с потребностите на предприятията. Той съдейства за ускоряване оборота на материалните ценности и съкращаване издръжката по тяхното съхраняване. Кредитът служи като източник за формиране на основните фондове и за повишаване ефективността на капиталните вложения. Чрез него се стимулира за повишаване ефективността на производството и укрепване на стопанската сметка. В условията на новата система кредитът става важен дот за икономическо въздействие и за стимулиране на социалистическите предприятия за по-ефективно използване на производствените фондове. Чрез кредита се регулира паричното обръщение и се съкращава неговата издръжка.

Ползването на кредита е свързано със заплащането на лих-

ва. Лихвата е отличителна черта на кредитните отношения и е една от формите за преразпределение на националния доход. Източник за заплащане на лихвата е чистият доход (печалбата) на социалистическите предприятия. Ролята на лихвения процент се изразява в следните направления:

а) служи като икономически стимул за съхранение на временно свободните парични средства и използването им за удовлетворяване потребностите на народното стопанство;

б) съдейства за укрепване на стопанската сметка;

в) обезпечава издръжката на кредитния институт.

В условията на новата система лихвеният процент е издигнат в качеството на важен икономически лост за въздействие и материално стимулиране с оглед повишаване ефективността на производствените фондове. Във връзка с това бе въведена нова лихвена тарифа, като равнището на лихвения процент е увеличено за редовните и просрочените заеми. Същевременно лихвената ставка е силно диференцирана по видове заеми и според срока за тяхното издължаване. Лихвата се заплаща непосредствено от балансовата печалба.

§ 2. ПРИНЦИПНИ РАЗЛИЧИЯ НА КРЕДИТА ПРИ СОЦИАЛИЗМА ОТ КРЕДИТА ПРИ КАПИТАЛИЗМА

Социално-икономическото съдържание на кредита и банките при социализма коренно се изменя. При социализма кредитът изразява нови, социалистически производствени отношения. В условията на капиталистическия начин на производство преразпределението на временно свободните парични средства изразява движението на заемния капитал. Последният отразява антагонистически отношения, отношения на експлоатация на трудещите се от капитала. Притежателят на заемния капитал участва в разпределението на принадлежната стойност, създадена от труда на работническата класа. При социализма заеман капитал, както и капитал вобще, не съществува. Вследствие на това е ликвидирана експлоататорската същност на кредита.

При капитализма кредитът обслужва процеса на изравняване на средната норма на печалбата, служи като оръдие за концентрация и централизация на капитала. В третия том на „Капиталът“ Маркс разкри двойствения характер на кредита и кредитната система при капитализма. Той посочи, че кредитът, от една страна, съдейства за развитието на капиталистическите производителни сили и на капиталистическото производство, и от друга, засилва антагонистическите противоречия и кризите, тласка капиталистическия строй към разложение. Във връзка с това Маркс отбелязва, че „не подлежи най-сетне на никакво съмнение, че кредитната система ще послужи като мощен лост през време на прехода от капиталистическия начин на производство към начина на

производство на асоциирания труд — обаче само като елемент във връзка с други велики органически преврати в самия начин на производство¹.

В условията на социализма кредитът не притежава такава двойствена роля, нито пък служи за изравняване на средната норма на печалбата. Банките станаха част от апарата на социалистическата държава и тяхната дейност напълно е насочена за нуждите на социалистическото строителство. Кредитът като допълнителен източник на средства съдейства за ускоряване темповете на развитие на социалистическите производителни сили, за повишаване ефективността на производството и рентабилността в социалистическите предприятия.

Кредитът при капитализма е категория на стихийната капиталистическа икономика, той изцяло е подчинен на икономическите закони на капитализма и по-конкретно на закона за анархията в производството и конкуренцията. Кредитните ресурси стихийно са натрупани. Размерът на ресурсите и продължителността на тяхното съхранение в банките се намират в зависимост от стопанската конюнктура, от цикличността на капиталистическото производство. Стихийен характер има и процесът на използване на ресурсите, тъй като кредитът обслужва стихийното преливане на парични капитали в тези отрасли, които носят най-голяма печалба. Кредитът при капитализма усилва диспропорциите и хаотичността в капиталистическото стопанство, явява се предпоставка за възникване на кризи. Затова твърдението на буржоазните икономисти, че кризите и безработицата може да се отстранят чрез регулиране сферата на обръщението, в т. ч. чрез кредита, е тяхна съзнателна апологетика, провеждана с цел да се отвлекат трудещите се от революционната борба за премахване на капиталистическия начин на производство.

В социалистическата икономика кредитът се използва за равномерно преразпределение на временно свободните парични средства. Според плана се определят източниците и направлението на кредита. Дейността на банките по кредитирането се регулира с кредитния план. Кредитът съдейства за пропорционалното развитие на народното стопанство. Кредитът в международните отношения се основава на взаимната помощ и пълното доверие между социалистическите страни. Той ускорява развитието на социалистическите производителни сили. Премахването е делението на страни-кредитори и страни-длъжници.

При капитализма субекти по кредита са функциониращите капиталисти, които се стремят да извлекат максимална печалба. Господството на социалистическата собственост превръща държавата в интегрален субект на кредита. Страни в кредитните отношения са социалистическите банки и предприятия в народното стопанство.

¹ Маркс, К. — Капиталът, т. III, стр. 632, 1953.

Банковият кредит при капитализма няма пряка и непосредствена връзка с материалните процеси на производството. Основа на капиталистическия кредит е търговският кредит, който се предоставя на други функциониращи капиталисти. Кредитните ресурси на банките се използват за финансиране на спекулативни борсови операции, за финансиране на непроизводителните разходи на буржоазната държава. Тъй като ползването на кредита не е свързано с кръгооборота на материалните ценности, то и срокът за неговото издължаване се определя произволно според интересите на паричните капиталисти.

При социализма кредитът е непосредствено свързан с процеса на материалното производство. Ползването на кредита е свързано с обективния характер на кръгооборота на средствата. Поради това той се възвръща според плановата продължителност на кръгооборота на средствата. Чрез сročната възвръщаемост на средствата се съдействува за осигуряване на по-висока обрѝщаемост, за постигането на по-голям икономически ефект от производството. Несвоевременното възстановяване на кредита свидетелствува, че е нарушен нормалният кръгооборот на средствата, и следователно трябва да се отстранят причините за това.

Кредитът при социализма се използва за провеждане на контрол върху стопанската дейност на предприятията, за икономично и законосъобразно използване на ресурсите. При капитализма кредитът не изпълнява такава роля.

Посочените предимства сочат голямата роля на кредита за развитие на социалистическите производствени сили, за използването му като икономически лост за материално стимулиране и икономическо въздействие, с оглед повишаване ефективността на обществения производствен процес.

§ 3. РОЛЯТА НА СОБСТВЕНИТЕ И ЗАЕМНИТЕ СРЕДСТВА В НАРОДНОТО СТОПАНСТВО

Оборотните средства са необходимо условие за осъществяване на производствения процес. Според източника на тяхното формиране те се делят на собствени и заемни. Делението на оборотните средства на собствени и заемни е важен принцип в организацията на финансите на социалистическите предприятия, обусловен от обособяването им на принципите на стопанската сметка. Този принцип в организацията на източниците за формиране на оборотните средства бе поставен от 1950 г. с наредбата за нормиране на оборотните средства и окончателно утвърден с 218 постановление на МС за преустройство на банковата система.

В теорията и практиката са известни три начина за образуване на оборотните средства на социалистическите предприятия, а именно :

- а) пълно финансиране за сметка на собствени средства ;

- б) пълно кредитиране на оборотните средства;
- в) съчетаване на собствени и заемни средства.

Прилагането на първия начин е икономически нецелесъобразно и неизгодно както за предприятията, така и за обществото като цяло. Размерът на оборотните средства не е константна величина. Под влиянието на сложен комплекс от фактори потребността на предприятията от оборотни средства в различните фази на кръгооборота постоянно се колебае. Сумата на оборотните средства ту се увеличава, ту се намалява, като постоянно се изменя количественото съотношение между частта на средствата, която се намира в производствена и стокова форма, и частта, която съществува във формата на паричен резерв. Тези изменения са характерни за всички предприятия и стопански организации.

Върху размера на оборотните средства оказват влияние следните фактори: съотношението между времето на производството и времето на обръщението, несъвпадението между времето на производството и работния период в селското стопанство, характера на производствената дейност, периодичността на изплащането на работната заплата, на постъпването на суровините и материалите и постъпленията от реализацията на продукцията, формите на безналично разплащане и други. Под влиянието на тези и други фактори фактичката нужда от средства систематически се изменя. Вследствие на това в кръгооборота на едни предприятия се появяват временно свободни парични средства, и обратно, други изпитват временен недостиг на средства.

За преодоляване влиянието на посочените фактори върху размера на оборотните средства и своевременното попълване на потребността от средства важна роля играе банковият кредит. Той служи като източник за попълване на оборотните средства, което е обективно обусловено от особеностите и закономерностите на техния кръгооборот.

Пълното формиране на оборотните средства за сметка на собствените средства означава, че в отделни моменти предприятията ще разполагат с излишни средства, а в други ще се появява недостиг. Трудно е да се установи най-големият размер оборотни средства, с които трябва да разполагат предприятията, нито пък е целесъобразно продължително време голяма част от средствата да престоява под формата на паричен резерв по сметка на банката. Особено това е неизгодно за сезонните предприятия, в които за времето на сезонния престой размерът на необходимите оборотни средства се свежда до минимум, а за времето на производственото напрежение стига своя максимум. Или в тях оборотните средства варират в рамките на един максимум и минимум, обусловен от сезонността на производствения процес.

Постоянно, макар и в по-малка степен, варира и размерът на оборотните средства в предприятията с несезонна дейност. Значителна част от техните средства постоянно се въвлича в производството, а друга част периодически се освобождава в парична

форма. Ето защо както за сезонните, така и за несезонните предприятия е характерно, че една част от оборотните средства постоянно участвуват в оборота на предприятията, а друга, временно. Размерът на първите съставлява минимално необходимите средства за обезпечаване на непрекъснатост на производствения процес. Необходимите на предприятията оборотни средства се определят в минимален размер във вид на собствени средства, осигуряващи непрекъснатост на производствения процес, а изменящата се част се предоставя на принципа на възвръщаемостта във формата на банков кредит. По такъв начин се създава по-гъвкава система в организацията на оборотните средства, съответствуваща на закономерностите на техния кръгооборот.

Съчетаването на собствени и заемни средства има редица преимуществва. Те са :

- а) най-подвижно се формират оборотните средства в съответствие с постоянните изменения на техния размер ;
- б) най-рационално се използва общодържавният фонд за оборотни средства в мащаба на цялото народно стопанство ;
- в) икономически най-добре се въздействува за по-ефективно използване на средствата в предприятията на стопанска сметка ;
- г) чрез срочната възвръщаемост на кредита се въздействува за ускоряване обръщаемостта на средствата.

И така разграничението на средствата на собствени и заемни е принцип в планомерната организация на оборотните средства на социалистическите предприятия, обусловен от закономерностите в кръгооборота на техните средства.

Принципът на пълно финансиране на оборотните средства с банков кредит съдържа някои рационални моменти, но той влиза в противоречие със засилващата се икономическа самостоятелност на предприятията. Наличието на собствени средства е израз на икономическата самостоятелност на предприятията. Ето защо този начин за формиране на оборотните средства не намира приложение в нашата социалистическа практика. И така нормативът на собствените средства се установява в минимален размер, като допълнителната необходимост се попълва с банков кредит. По отношение на несезонните предприятия банковият кредит попълва част от постоянната необходимост на принципа на целевото участие в норматива на оборотните средства. Нормативът на оборотните средства служи като обективно начало за определяне размера на банковия кредит.

Във връзка с участието на банковия кредит във формирането на оборотните средства съществено значение има определянето на най-целесъобразното съотношение между собствените и заемните средства. По този въпрос обаче засега няма разработена единна методология. Възприето е съотношението между собствените и заемните средства да се договаря с банката и същевременно да се осигурява по-висок темп на увеличение на собствените средства.

В процеса на кръгооборота движението на собствените и заем-

ните средства е органически свързано. Заемните средства не могат и не извършват самостоятелен и независим кръгооборот, откъснат от кръгооборота на собствените средства на предприятието. При използването според целите на плана заемните средства се сливат със собствените. В резултат на това собствените и заемните средства в отделното предприятие извършват общ и неделим кръгооборот. Разграничението на оборотните средства на собствени заемни изразява само източниците, от които са образувани оборотните средства.

Единството на кръгооборота на собствените и заемните средства обуславя необходимостта възвръщаемостта на банковия кредит да се осъществява въз основа на пълния кръгооборот на средствата. Именно поради това кредитът служи като ефикасно средство за контрол върху обръщаемостта на оборотните средства. Чрез сročната възвръщаемост на средствата банката контролира общата възвръщаемост на оборотните средства.

§ 4. ПРИНЦИПИ НА СОЦИАЛИСТИЧЕСКИЯ КРЕДИТ

Краткосрочното кредитиране на социалистическите предприятия се осъществява в строго съответствие с определени принципи. Тези принципи са : а) планово-целеви характер на кредита ; б) обезпеченост ; в) възвръщаемост ; и г) сročност на кредита. Принципите стоят в основата на организацията по разрешаването, ползването и издължаването на банковия кредит.

Планово-целевият характер на кредита се обуславя от плановия характер на социалистическата икономика и действието на закона за планомерното, пропорционално развитие на народното стопанство. Същността на този принцип се състои в това, че кредитът се отпуска за цели, установени с плана и в пълно съответствие с хода на неговото изпълнение. Вследствие на това не е възможно наличието на планов характер на кредита, без той да има определена целенасоченост.

Плановият характер на кредита се определя от следните две обстоятелства : а) ползването на кредита предварително е установено в плановете на предприятията ; и б) кредитът се отпуска за образуването на оборотните средства на предприятията в съответствие с кредитния план на банката.

Кредитът се отпуска за строго определени цели и в размери, произтичащи от плана за производството и реализацията на продукцията. Целевостта се определя от плана, поради което спазването на този принцип има значение за неговото изпълнение. Тя може да се разглежда в по-тесен и в по-широк смисъл на думата. В тесен смисъл на думата отпускането на кредита е свързано с определен вид стоково-материални ценности или производствени разходи. В по-широкия смисъл на думата целевостта е свързана

с общото изпълнение на плана и според пълната потребност от оборотни средства.

Обезпечеността на кредита се определя с наличните стоково-материални ценности или извършените разходи според плана, за изплащането на които банката предоставя кредита. Обезпечеността на кредита е неразривно свързана с неговия планово-целеви характер. Тъкмо това дава основание на банката да провежда контрол за планово-целевото направление и рационално използване на средствата.

Принципът обезпеченост на кредита е спазен тогава, когато наличните стоково-материални ценности напълно покриват стойността на собствените и заемните средства. Така чрез обезпечеността на кредита най-ярко е изразена задачата на банката да следи за опазването на всички средства, участващи в кръгооборота на отделното предприятие. За спазването на това изискване възниква едно задължително разпореждане кредитът да се ползва само след като са разходвани собствените средства на предприятията и след като са обезпечени всички други средства. Размерът на кредита се определя в размер на непокрытите със собствени средства остатъци от стоково-материални ценности или производствени разходи. **Н а п р и м е р :**

Налични стоково-материални ценности	200 000 лв.
Собствени оборотни средства (норматив)	100 000 лв.
Непокрыт остатък от материални ценности, до размерът на които може да се отпусне кредит	100 000 лв.

Определянето по този начин размера на кредита позволява да се осигури обезпеченост на всички оборотни средства, авансирани в стопанската дейност. Проверката за обезпечеността на кредита е средство за контрол с оглед на правилното според плана и посочените в него цели използване на оборотните средства. Не-обезпечеността е резултат на нарушаване на планово-целевия характер на кредита. Тя обаче не трябва да се схваща само като липса на стоково-материални ценности въобще, но и при съществуването на такива, наличието на които не е свързано с дейността на предприятието или тъй които са негодни за по-нататъшна употреба (залежали, демодирани, нестандартни или с частични нарушения на тяхното качество).

Обезпечеността на кредита има значение за нормалното функциониране на паричното обръщение. Тя е предпоставка за обезпечеността на паричната единица, тъй като паричната емсия има кредитен характер. Проверката на обезпечението придобива нова и твърде широка задача, насочена към установяване на общата ликвидност на предприятието.¹ Тя се извършва според баланса на предприятието и е съпроводена с подобрен анализ на използването на средствата. Такова третиране на принципа за обезпеченост-

¹ Ралчев, Л. — Банковият контрол и неговата роли в социалистическото народно стопанство. С., 1967, стр. 47.

та произтича от постоянното участие на кредита в образуването на оборотните средства.

Възвръщаемостта на кредита е един от най-важните принципи на кредита. Възвръщаемостта произтича от същността на кредита във връзка с предоставянето на заемни средства при условия за тяхното връщане след изтичането на определен срок. Икономическа основа за възвръщаемостта на банковия кредит е непрекъснатият кръгооборот на средствата на предприятията, систематическото постъпване по сметка в банката на паричните средства от реализацията на продукцията или оказани услуги. Възвръщаемостта на заемните средства се осъществява въз основа на пълния кръгооборот на средствата в предприятието. Поради това тя е средство за контролиране на общата възвръщаемост на средствата.

Срочност на кредита. Срочността е конкретизация на възвръщаемостта. Срокът за погасяване на заемните средства се определя в съответствие с продължителността на плановия кръгооборот на средствата. Например ако продължителността на кръгооборота е 50 дни, то и срокът за погасяване на заема се установява за същото време. Срочността на кредита се определя в зависимост от това, за покриването на какви потребности — временни или постоянни — се предоставят заемните средства.

При кредитирането на временната нужда от оборотни средства като образуването на свръхнормативни натрупвания срокът за погасяване на заема се определя според намалението на остатъка от стоково-материални ценности. Кредитирането на постоянните потребности е свързано с непрекъснатото участие на кредита в оборота на предприятията. В този случай не се наблюдава намаление на задължията на значителни суми, а съществува непрекъснат процес на отпускане и погасяване на заема. Срочността се основава на плановите срокове за обръщаемостта на оборотните средства. Срочната възвръщаемост на кредита води не само до срочно възстановяване на заемните средства, но тя осигурява в същата степен и в съответствие с продължителността на кръгооборота срочно възвръщане и на собствените средства.

Нарушаването на срочната възвръщаемост свидетелства, че стопанската операция, за осъществяването на която е бил предоставен кредитът, не е завършена или кредитираните материални ценности не са потребени в процеса на производството, вследствие на което се натрупват свръхпланови остатъци от лошокачествена, нестандартна продукция или се отклоняват оборотни средства в загуби от брак, преразходи, дебиторска задължияност и др. Следователно нарушаването на срочната възвръщаемост е достатъчен сигнал за неефекасно използване на оборотните средства.

Срочната възвръщаемост е обобщаващ показател, който дава възможност да се прави цялостна преценка за състоянието на оборотните средства в предприятията и тя се проявява в тясна връзка с планово-целевия характер и неговата обезпеченост.

§ 5. ВИДОВЕ ЗАЕМИ И ЗАЕМНИ СМЕТКИ МЕТОДИ ЗА КРЕДИТИРАНЕ

Видове заеми. Заемите, които банката отпуска на социалистическите предприятия, са групирани в няколко направления. В зависимост от ролята на заемите във възпроизводствения процес те биват: кредити, обслужващи производствените фондове,¹ и кредити, обслужващи фондовете на обръщението. Заемите, които обслужват производствените фондове, се използват за образуване на запаси от суровини и материали. Заемите, които обслужват фондовете на обръщението, се насочват за формиране на запас от готова продукция или за извършване на разплащанията между предприятията.

Според характера на стопанската дейност кредитите се делят на: сезонни и несезонни. Сезонните кредити са свързани с дейността на сезонните предприятия или със сезонното натрупване на материални ценности в несезонните предприятия.

В зависимост от отношението на заемите към плана те биват: планови и свръхпланови. И в двата случая заемите са планирани в кредитния план на банките. Плановите заеми са свързани с попълването на плановия размер на оборотните средства, а свръхплановите възникват в резултат на временни затруднения.

В зависимост от обекта и характера на обезпечението кредитите биват: заеми срещу стоково-материални ценности; заеми срещу сезонни разходи в производството; разчетни кредити и други заеми.

Обекти на банковия кредит. Обекти на банковия кредит са елементите на оборотните средства, стойността на които превишава размера на собствените оборотни средства. Кредитирането според предварително определени обекти е предпоставка за спазване принципите на краткосрочния кредит. Обектите според тяхното материално съдържание биват: материални ценности, разходи в производството и потребността от средства за извършване на разплащанията. Във всяка от тези групи се съдържат частни обекти, свързани с отделни видове материални ценности, разходи или форми за безналично разплащане.

Материалните ценности, кредитирани от банката, включват: свръхнормативни запаси, натрупвани поради сезонни или по причина на временни отклонения от изпълнението на плана; б) част от нормируемите запаси от материални ценности, създавани в несезонните предприятия; и в) свръхплановите натрупвания от материални ценности, създавани в предприятията по обективни причини.

Разходите в производството, които банката кредитира, включват всички разходи, обусловени от сезонния характер на стопанската дейност. Обект на кредитиране е пълният сезонен недостиг на средства, който предприятията ще възстановят след реализацията на продукцията. Потребността от средства за извършване на разплащанията е в зависимост от формите на безналично разплаща-

не, при които не съществува съвпадение между момента на изпращането на стоките и получаването на средствата за тях.

Методи на кредитиране. Краткосрочното кредитиране на социалистическите предприятия се осъществява по два начина: по остатък и по оборот на материалните ценности. Това са двата основни метода на прякото банково кредитиране.

При кредитирането по остатък заемните средства се отпускат за покриване на временно образувани свръхнормативни и свръхпланови остатъци от материални ценности. Кредитът попълва допълнителната необходимост от средства, поради което той не участва постоянно в кръгооборота на средствата. Той се отпуска според образувания свръхнормативен или свръхпланов остатък от материални ценности или кредитируеми разходи. Погасяването на заема се извършва според намалението на кредитируемите остатъци или възстановяване на производствените разходи.

При кредитирането по оборот банковият кредит постоянно участва в кръгооборота на средствата на принципа на деловото участие в норматива на оборотните средства. Този начин за кредитиране е по-съвършен и води до по-рационално използване на оборотните средства. Кредитът се предоставя своевременно при доставката на материалните ценности или за изплащане на производствените разходи. С това се преодоляват временните платежни затруднения в предприятията, възникващи по случайни причини. Кредитирането по оборот разкрива възможността за провеждане на по-ефективен контрол по използването на оборотните средства и върху цялостната производствено-финансова дейност на предприятията.

Видове заемни сметки. Ползването на заемните средства се извършва по два вида заемни сметки: обикновена (проста) и специална заемна сметка. Заемната сметка е средство за оформяване ползването и отчитането на оборотите и остатъците по заема. Формата на заемната сметка отразява съдържанието на начина за кредитиране. Простата заемна сметка е свързана с кредитирането по остатък на материалните ценности. За всеки обект на кредита се открива отделна сметка и се установява срок за погасяване на заема. Отпуснатият заем се насочва или по разплащателната сметка или за погашение на срочната и просрочената задължениост към банката.

По специалната заемна сметка се отчита кредитирането едновременно на всички обекти на кредита. Заемите се отпускат за заплащане на постъпващите материални ценности, а задължениостта се погасява чрез зачисляване по специалната заемна сметка на всички постъпления от реализация на продукцията или стоките. Кредитът се отпуска без предварително документално оформление на заема за всяко заплащане на материалните ценности или на производствените разходи. Във връзка с това систематически се регулират отношенията между банката и предприятията чрез регулиране на дълга и проверката на обезпечеността. Прилагането на специалната заемна сметка не е свързано с из-

менение в принципите на банковия кредит. Специалната заемна сметка е свързана с постоянните кредитни отношения между предприятията. Обикновената заемна сметка е приложима към такива отношения, когато кредитът има предимно краткотраен характер. Лимити за кредитиране. Кредитирането на предприятията се извършва в рамките на определени суми, предварително установени с кредитния план на банката. Лимитът е границата, до която може да достигне размерът на банковия кредит. При кредитирането се прилагат следните кредитни лимити: а) изходящ лимит; б) вътрешнотримесечен лимит; в) снижаващ се лимит; г) лимит за плащане; и д) контролна цифра.

Изходящият лимит определя максималната граница, до която може да достигне дълга на предприятието в края на тримесечието. Този лимит не може да бъде превъздаван. Вътрешнотримесечният лимит е допълнителен към изходящия. Той определя размера на максималното отклонение вътре в тримесечието от изходящия лимит. Необходимостта от неговото утвърждаване възниква поради неравномерното доставяне на стоково-материални ценности вътре в тримесечието.

Снижаващият се лимит е разновидност на вътрешнотримесечния. Той изразява сумата на намалението на дълга през тримесечието. Лимитът за плащане определя максималната граница, до която може да се изплащат разходи от специалната заемна сметка, т. е. дебитният оборот по сметката. Тези два лимита имат разчетно значение и не се утвърждават с кредитния план на банката.

Контролната цифра също изразява максималния размер на дълга в края на тримесечието, но за разлика от изходящия лимит може да бъде превъздавана както през тримесечието, така и в края на тримесечието. Тя е по-еластичен кредитен лимит.

Лимитът за кредитиране определя размера и целевото направление на кредита. Чрез лимита банковият кредит се свързва с плана за производството и реализацията на продукцията.

§ 6. ВИДОВЕ ЗАЕМИ СПОРЕД ОБЕКТИТЕ ЗА КРЕДИТИРАНЕ

1. Заеми срещу стоково-материални ценности

Заемите срещу материални ценности заемат относително най-голям дял от общата сума на краткосрочните кредити в народното стопанство. Материалните ценности са един от най-разпространените обекти на банковия кредит.

Заемите срещу стоково-материалните ценности биват два вида: заеми срещу свръхнормативни и свръхпланови запаси от материални ценности и заеми за попълване на нормативните запаси от материалните ценности. Първият вид заеми се разрешават според

образуваня остатък, а вторият — по оборота на материалните ценности.

Заеми срещу остатък от стоково-материални ценности. Ползват се от всички предприятия в народното стопанство за покриване на образуваните свръхнормативни и свръхпланови запаси от стоково-материални ценности или разходи в незавършено производство. Тези кредити се лимитират с кредитния план на банката.

Обособяването на предприятията на принципите на стопанската сметка обуславя определянето на оборотните средства в минимален размер, обезпечаващ непрекъснатост на производствения процес. Този начин за формиране на собствените оборотни средства определя, че за изпълнението на плана в сезонните предприятия за периода на сезонното напрежение и в несезонните предприятия се образуват свръхнормативни остатъци от материални ценности и разходи в незавършено производство. Тези свръхнормативни остатъци се формират за сметка на допълнителни средства под формата на банков кредит.

Обект на кредита са образуваните свръхнормативни запаси от материални ценности и разходи за незавършено производство. Образуването на тези запаси и разходи трябва да бъде предварително определено в плана на предприятията и кредитния план на банката. По такъв начин заемите срещу остатък допълват оборотните средства на предприятията според техните планови потребности. Във връзка с това размерът на заема се лимитира в рамките на предварително утвърдени кредитни лимити: изходящ и вътрешнотримесечен.

Кредитирането се извършва при условие, че запасите от материални ценности и разходите в незавършено производство са извършени и заплатени. Заемът фактически възстановява отклонените оборотни средства в образуването на запасите и извършването на разходите. За всеки образуван остатък или извършени свръхнормативни разходи в незавършено производство се разрешава отделен заем, оформяван по отделна обикновена заемна сметка.

Кредитирането се извършва по отношение на всички материални ценности, изразени по една балансова сметка или по отделни видове материали, суровини. Във връзка с това при кредитирането се взема съответно груповият или частичният норматив на собствените оборотни средства. Кредитирането според общия остатък от материални ценности, изразен по една балансова сметка, има предимства в сравнение с кредитирането на отделни видове материали. Опростява се техниката на кредитиране и се постига по-пълно използване на собствените оборотни средства за покриване на нормируемите запаси от материални ценности. Сроковете за издължаване на заемите се определят според намалението на запасите. Издължаването се извършва от разчетната или специалната заемна сметка. Разрешаването на заемите се извършва въз основа на предварително определени от банката:

а) сведение за наличните стоково-материални ценности ;

б) сведение (план) за движението на материалните ценности. Сведението за наличните стоково-материални ценности съдържа всички данни относно запасите в складовете и магазините на предприятието, размера на некредитируемите запаси, норматива на собствените оборотни средства. Въз основа на това сведение се определя размерът на платеното обезпечение за допълнително кредитиране.

Заемите се отпускат при условие, че предприятията имат утвърден кредитен лимит. Определящо значение при разрешаването на заемите има свободният кредитен лимит, който се получава след спадане на ползвания заем по същия вид стоково-материални ценности. Заемите се разрешават само до размера на свободния кредитен лимит, но не повече от наличните стоково-материални ценности за допълнително кредитиране.

Лимитът за кредитиране се определя като разлика между платените натрупвания от стоково-материални ценности и норматива на собствените оборотни средства. По такъв начин чрез лимита за кредитиране се регулира образуването на запасите от стоково-материални ценности според плана. Когато ползваният заем е по-малък от лимита за кредитиране, това означава, че в предприятието са образувани по-малко запаси от предвидените по плана. До размера на свободния лимит предприятието може да достави още стоково-материални ценности. Когато запасите от материални ценности се окажат по-големи от лимита, това показва, че предприятието е образувало свръхпланови запаси, които може да се кредитират с друг заем при определени условия (заем за временни нужди, заем за нередовни запаси). **Н а п р и м е р :**

1. Налични стоково-материални ценности на склад и на път	200 000
2. Некредитируеми (залежали, демодирани и др.) ценности	20 000
3. Кредитируеми стоково-материални ценности	180 000
4. Спадат се неплатените ценности в нормалния срок и по просрочени платежни документи	20 000
5. Платен остатък от стоково-материални ценности	160 000
6. Планов размер на собствените оборотни средства	80 000
7. Платено обезпечение за кредитиране	80 000

Изчисление на банката за размера на заема

8. Изходящ и вътрешнотримесечен лимит	100 000 лв.
9. Дълг по същия вид заем към датата на разрешаване на новия заем	10 000 „
10. Свободен кредитен лимит	90 000 „
11. Свободно платено обезпечение (80 000 — 10 000)	70 000 „
12. Размер на заем:	
а) срещу свободно платено обезпечение	70 000 „
б) срещу неплатено обезпечение	20 000 „
в) общ размер на заема	90 000 „

Следователно общият размер на заема е до свободния кредитен лимит, но не повече от свободното платено и неплатено обезпечение за кредитиране (70 000 + 20 000 лв.). Редът, на който е подчинено подреждането на тези фактори, произлиза от тяхното значение за правилното и точно установяване размера на заема и

превеждането на контрол по опазването на общоангажираните средства — собствени и заемни.

Издължаването на заемите се извършва в определени срокове, произтичащи от продължителността на кръгооборота на средствата. Сроковете се определят според плана за движението на материалните ценности. С намалението на запасите се издължава заемът. Срокът бива конкретен и условен. Заемите, издължавани през същото тримесечие, през което са отпуснати, се оформят с конкретни срокове, а останалите с условни срокове.

Насочването на отпуснатия заем е за издължаване на сročната и просрочената задлжениост по банковите кредити, а свободната част се използва чрез разплащателната или заемната сметка. Заемите срещу неплатеното обезпечение се насочват непосредствено за заплащане на стоково-материалните ценности.

Ежемесечно се извършва проверка на обезпечеността. Чрез нея се проверява за планово-целевото използване на средствата и тяхното трочно възстановяване. Неиздължените в срок заеми и недостигът от обезпечение се оформяват в просрочени заеми с повишен лихвен процент.

Този начин за кредитиране съдържа редица недостатъци. Предварителното образувание на остатъка и неговото заплащане е свързано с отклоняване на собствени оборотни средства от тяхното целево предназначение или средства на доставчиците. То ограничава обхвата на банковия контрол само по отношение на образувания остатък и неговото използване. Разрешаването на няколко заема за един и същ вид материални ценности технически усложнява отношенията и води до неефикасност на банковия контрол.

Освен заеми за производствени запаси на предприятията се разрешават заеми за образуванияте свръхнормативни остатъци от незавършеното производство и готовата продукция. За образуванияте свръхпланови запаси се разрешава заем за временни нужди. Разрешаването и ползването на заеми за временни нужди е свързано с образуването на свръхпланови остатъци по обективни причини и при изчерпване на лимита за кредитиране със заеми за свръхнормативни остатъци. **Н а п р и м е р:**

1. Запас от стоково-материални ценности	500 000 лв.
2. Спада се нормативът на собствените оборотни средства	200 000 „
3. Свободно платено обезпечение за кредитиране	300 000 „
4. Лимит за кредитиране	200 000 „
5. Свръхпланово натрупване	100 000 „

Или плановият размер трябва да бъде 400 000 лв., а фактически образуваният остатък е 500 000 лв., от който свръхпланово натрупване за 100 000 лв.

Освен това на предприятията се разрешават още заеми за нередовни запаси, за допълване на норматива на оборотните средства и по специални разпоредения. Чрез заемите за нередовни запаси се въздействува за ликвидиране на залежалите стоково-материални ценности. Олихвяването на заемите се извършва според

срока за тяхното издължаване. Със срок за издължаване до 3 м. лихвеният процент е 6%, до 6 м. — 7% и до 12 м. — 8%.

Заеми по стокооборота и изкупуването. Ползват се от всички търговски предприятия за дейността им по изпълнението на плана по стокооборота и изкупуването. Кредитът постоянно участва във формирането на стоковите запаси на принципа на деловото участие във норматива на оборотните средства. По такъв начин кредитът участва във всички стадии на кръгооборота на оборотните средства. Размерът на деловото участие не е предварително регламентиран, а се договаря между предприятието и банката. При това деловото участие на банката не трябва да бъде по-голямо от 50% от общия размер на оборотните средства. Преди прилагането принципите на новата система деловото участие бе регламентирано на 70% участие на кредита във формирането на стоковите запаси на държавните търговски предприятия, а за кооперативните съответно на 15%. Чрез деловото участие банковият кредит участва като постоянен източник в образуването на оборотните средства. Деловото участие на кредита е обусловено от относително равномерното движение в размера на оборотните средства. Образуването на свръхнормативни остатъци в търговията е незначително, поради което беше и малко участието на банковия кредит в този отрасъл на народното стопанство. Тъкмо това наложи да се приложи принципът на деловото участие на кредита във формирането на норматива на стоковите запаси.

Кредитирането е свързано с определени показатели от дейността на предприятието и използването на оборотните средства. Във връзка с това се прилагат два начина за кредитиране:

- а) кредитиране според изпълнението на плана по стокооборота
- б) кредитиране според договорираната обръщаемост на стоковите запаси.

Кредитирането според изпълнението на плана е приложено в нашата страна от 1959 г. При този начин за кредитиране основа за регулиране на кредитните отношения е изпълнението на плана по стокооборота. Сега при кредитирането банката приема плана по стокооборота, въз основа на който е изградена плановата схема за разпределение на печалбата. Кредитирането според изпълнението на плана обезпечава непосредствена връзка между кредита и стокооборота, т. е. отпускането и погашението на кредита е неразривно свързано с движението на стоково-материалните ценности в търговията. Съответствието между плана по стокооборота и неговото покритие със стоков фонд, от една страна, и покупателния фонд на населението, от друга, създава обективни условия за установяване на съответствие между платежите по заема и изпълнението на плана по стокооборота. По такъв начин се разкрива възможност за провеждането на постоянен контрол за реализация на стоковите запаси, съдейства се за ускоряване движението на стоките от производството в търговската мрежа на дребно в съответствие с платежоспособното търсене на население-

то. Въздействието чрез кредита за ускоряване на продажбата на стоките, за изпълнението на плана по стокооборота има важно значение за изпълнението на касовия план и за регулиране на паричното обръщение.

Кредитът се предоставя по специална заемна сметка. От тази сметка в пълен размер се изплащат всички постъпващи в предприятието материални ценности и оказани му услуги. По тази сметка се отчита общият оборот на собствените и заемните средства. Изплащането на всички разходи по доставката на стоките и други от заемната сметка определя платежния характер на този кредит, обезпечаваш непрекъснатост на платежите на търговската организация. В същото време банката има възможност ежедневно да следи изплащането на доставките според техния план и да откъзва плащането на такива стоки, които са недоброкачествени, нетърсени и водят до образуването на свръхплатови натрупвания в предприятията. От характера на плащанията се вижда, че обект на кредита е пълната необходимост от оборотни средства за изпълнението на плана по стокооборота и изкупуването, свръхналичните собствени оборотни средства. Не са обект на кредитиране малценните и малотрайни предмети.

По специалната заемна сметка се отчитат всички постъпления от дейността на предприятията във връзка с реализацията на стоките и изкупуваната селскостопанска продукция. Всички постъпления от изпълнението на плана по стокооборота и реализираната селскостопанска продукция се считат като погашение по заема. Поради това всяко неизпълнение на плана показва, че в същата степен предприятието не е осигурило издължаване на отпуснатия кредит. Вследствие на това неизпълнението се санкционира чрез отнасянето му в просрочие-обезпечено. По този начин много ясно се вижда ролята на този начин за кредитиране, изразяваща се в необходимостта от активно банково въздействие за изпълнението на плана по стокооборота. Образуването по този начин просрочие може да се ликвидира само чрез преизпълнение на плана по стокооборота.

В края на годината обезпеченото просрочие се закрива чрез издължаването му от специалната заемна сметка, тъй като приключва изпълнението на плана по стокооборота и всички последствия от неизпълнението му трябва да бъдат ликвидирани.

Ежемесечно се извършва проверка на обезпечението на заемните средства. Целта на тази проверка е да се приведе ползването на заема в съответствие с принципите на краткосрочното кредитиране. Чрез съпоставката на дълга по заемната сметка с наличното обезпечение според баланса се установява планово-целевото използване на средствата, тяхната обезпеченост и сročна възвръщаемост. Когато дългът по заемната сметка е на сума, по-голяма от наличното обезпечение, възниква вторият вид просрочие—необезпечено. Последното е резултат на отклоняване на оборотните средства в загуби, дебитори, некредитируеми стоково-материал-

ни ценности и др. и свидетелствува за нарушаване на плановия кръгооборот на средствата.

Наред с положителните страни, кредитирането според изпълнението на плана съдържа и някои недостатъци. Кредитирането е пряко свързано с изпълнението на плана по стокооборота и почти няма връзка с плана за доставките. Поради това неефикасен е контролът върху състоянието на стоковите запаси. Кредитирането не е непосредствено свързано с използването на оборотните средства. За преодоляване на посочените недостатъци от 1967 г. се експериментира кредитиране на търговските организации според договорираната обръщаемост на стоковите запаси. По този начин кредитът непосредствено се свързва и оказва въздействие за по-ефективното използване на оборотните средства.

В основата на регулирането на кредитните отношения между банката и предприятието стои изпълнението на плановата обръщаемост на стоковите запаси. Предпоставка за оказване на икономическо въздействие е нарушаването на тази обръщаемост. Неизпълнението на плановата обръщаемост свидетелствува, че една част от стоките не е реализирана и следователно води до образуването на свръхпланиви натрупвания. Прието е забавянето в обръщаемостта на стоковите запаси да се санкционира. По принцип допълнителната потребност от оборотни средства поради намалена обръщаемост се оформя в нередовен банков заем с повишен лихвен процент, т. е. заем за нередовни запаси или просрочен заем — обезпечен. Така по кредитен път се въздействува за ускоряване обръщаемостта на стоковите запаси и на тази основа се осигурява изпълнението на плана по стокооборота и се ограничават образуването на запаси от трудно пласируеми стоки. И при този начин на кредитиране недостигът на обезпечение се оформя в просрочен заем — необезпечен с повишен лихвен процент и се издължава чрез възстановяване на отклонените оборотни средства.

Освен дейността по изпълнението на плана по стокооборота, банката кредитира със същия заем и допълнителната производствена дейност, необособена на стопанска сметка също и дейността по изкупуването на селскостопански произведения. Важната роля на търговията за реализацията на стоките и задоволяване на потребностите на населението е довела до безлимитно отпускане на заема по стокооборота. Независимо от това на банковите клонове се утвърждава контролна цифра за кредитиране на търговските предприятия.

Заеми по оборота в промишлеността. Със заем по оборота се кредитират всички промишлени предприятия с несезонна дейност. Кредитирането се извършва на основата на съвместното участие на собствени средства и банков кредит в образуване на нормативните запаси. В условията на засилващата се икономическа самостоятелност на предприятията отпадна регламентирането на деловото участие на кредита. То се определя с договора за ползването на заемните средства.

Кредитирането по оборота обхваща всички стадии на кръгооборота на средствата, от момента на заплащането на материалните ценности до окончателната реализация на готовата продукция. По такъв начин за банката се създава възможност да провежда контрол за постъпването на материалните ценности и изпълнението на плана за производството и реализацията на продукцията.

Кредитирането по оборот е модифицирана форма на кредитирането по остатък на стоково-материалните ценности, при което като основа се приема оборота, а не остатъка от материалните ценности. То се различава от кредитирането по остатък, тъй като отпускането на кредита е съпроводено с доставката на стоково-материалните ценности. Тук възниква въпросът, не се ли нарушават принципите на краткосрочното кредитиране? Веднага трябва да отбележим, че кредитирането по оборот разкрива широка възможност за пълно проявление принципите на кредитирането, в т. ч. принципът за срочната възвръщаемост. Последната се осъществява чрез оборота на средствата, според неговата планова продължителност.

Обект на кредитиране са производствените запаси на склад и на път, незавършеното производство и полуфабрикатите от собствено производство, готовата продукция, неоформените пратки и др. Не са обект на кредитиране малоценните и малотрайни предмети и разходите за бъдещи периоди.

Кредитирането със заем по оборота става по специална заемна сметка. От 1965 г. разчетната сметка се сля със заемната. Така оборотът на собствените и заемните средства се отчита по специалната заемна сметка. От нея се изплащат всички производствени разходи, вноските в бюджета и разходите за сметка на специалните фондове, средствата на които се съхраняват по заемната сметка. По специалната заемна сметка се предоставя ползването на заемите за свръхнормативните и свръхплановите запаси от материални ценности.

Всички постъпления от реализацията на продукцията се отчитат по специалната заемна сметка. По този начин с постъпленията от реализацията непрекъснато се възстановяват заемните средства. Така предоставянето на кредита и неговото погашение се извършва непрекъснато. Тази връзка на постъпленията с погашението на заема позволява на банката чрез кредита активно да въздейства на своевременната реализация на продукцията според плана и срочното възстановяване на заемните средства. Същевременно чрез кредита се въздейства за осъществяване на обществената оценка на произвежданата продукция в съответствие с действително на закона за стойността.

Размерът на кредита се определя с контролна цифра. Последната изразява размерът на банковото делово участие в образуването на нормируемите елементи на оборотните средства. Като кредитен лимит, контролната цифра определя размера на дълга по заема в края на планируемия период. За разлика от изходящия

лимит, контролната цифра е по-еластичен кредитен лимит, отчитащ постоянно настъпващите изменения в движението на материалните ценности и реализацията на продукцията в предприятията. По такъв начин контролната цифра се превръща в по-еластичен кредитен инструмент за банково въздействие. Подвижността на кредитния лимит дава възможност на предприятията да маневрират с използването на оборотните средства за постигането на максимален икономически ефект.

В първите 10 дни от възникване на превишението банката прави анализ и разкрива причините и едновременно с това предупреждава предприятието за свеждане на дълга в рамките на контролната цифра. Срокът на предупреждението е 20 дни, след изтичането на който банката отнася превишението на контролната цифра в просрочие. От този момент за оказване на въздействие на всяко 10 и 20 число и последния работен ден на месеца новото превишение се отнася в просрочие, а ако е намалено превишението, банката издължава съответната част от просрочието. Просрочието от превишение на контролната цифра по своя характер е обезпечено. То сигнализира за нарушение на плановия кръгооборот на средствата в резултат на образуването на свръхпланови натрупвания от стоково-материални ценности или несвоевременна реализация на готовата продукция. Чрез повишението лихвен процент за просрочения заем се въздействува за по-ефикасното използване на оборотните средства. В същото време се извършва регулирането на дълга и свеждането му в рамките на контролната цифра, което има значение за спазване принципите на краткосрочното кредитиране.

Обезпечението на кредита по специалната заемна сметка се проверява един път месечно по баланса. Тази проверка се предхожда от проверяване обезпечеността по останалите заеми, резултатът от което се отразява по специалната заемна сметка. При проверката на обезпечеността е възможно дългът по специалната заемна сметка да превишава наличното обезпечение. Недостигът на обезпечение по заема се оформя в просрочие — необезпечено. Така и при заема по оборота възникват два вида просрочия: просрочие от превишение на контролната цифра и просрочие — необезпечено. Ликвидирането на тези просрочия се извършва според отстраняване на причините, които са ги обусловили. Чрез тях банката въздействува за по-рационалното и ефективно използване на оборотните средства.

Големите преимущества на заема по оборота издигат този начин за кредитиране в основен за промишлените предприятия с несезонна дейност. Необходимо е обаче да се усъвършенствува този начин на кредитиране в съответствие с настъпващите изменения в системата на ръководство и използването на икономическите методи за стимулиране и повишаване на рентабилността в предприятията. Чрез кредита трябва по-непосредствено да се стимулира и въздействува за изпълнението на плана за реализацията на про-

дукцията, като краен стадий на кръгооборота и за възстановяване на авансираните средства в производството. За целта кредитирането със заем по оборота следва да се осъществява според изпълнението на плана за реализацията на продукцията.

2. Заеми за сезонни разходи в производството

Това са заемите, ползвани от предприятията със сезонна дейност за попълване на сезонния недостиг на средства, обусловен от несъвпадение между осъществяването на паричните разходи и паричните постъпления за по-кратък или по-дълъг период от време през календарната година. Кръгооборотът на средствата в тези предприятия се характеризира с авансиране на средствата през един период и тяхното възстановяване през друг, по-късен период. Особеностите на кръгооборота на средствата оказват съществено влияние върху начина и източниците за формиране на оборотните средства.

Селскостопанските предприятия наред с образуването на запасите, авансират средства в процеса на производството. Изкупвателните организации в междусезонните периоди извършват разходи, които ще се включат в себестойността на продукцията по-късно. Тук се отнасят разходите за ремонт на складовите помещения, транспортните средства, поддържане на постоянен персонал и др.

Сезонни разходи извършват и промишлените предприятия, преработващи селскостопански суровини. В периода на планови престои или намаление на производството, те извършват крупни разходи за ремонт, подготовка на изкупвателната кампания и др. Така движението на оборотните средства в сезонните предприятия е неравномерно, като в периода на най-голямо увеличаване на производството потребността от оборотни средства достига своя максимум, а в периода на намаление — минимум.

Минимумът се попълва със собствени средства, а допълнителната потребност до максимума — с банков кредит. Това позволява най-рационално да се използват оборотните средства.

Кредитът попълва обективно образуващия се сезонен недостиг на средства в рамките на календарната година, като е премахнато разделното кредитиране по отделни елементи на оборотните средства. По този начин краткосрочният кредит служи не само за финансиране на отделни разходи и образуване на запаси от материални ценности, но и за обезпечаване на непрекъснатост на кръгооборота на средствата.

Ползването на кредитите по специална заемна сметка определя техния платежен характер. Кредитът своевременно удовлетворява потребността от допълнителни средства и следователно съдейства за укрепване на финансовата и платежната дисциплина. От специалната заемна сметка се изплащат всички преки и косвени производствени разходи, включително и вноските в бюджета и

разходите за сметка на специалните фондове, средствата на конто-се съхраняват по заемната сметка. Същевременно всички постъпления от реализацията на продукцията се отчитат по специалната заемна сметка.

Със заеми за сезонни разходи в производството се кредитират търговските предприятия, промишлените предприятия, занимаващи се с изкупуване и преработване на селскостопански произведения, предприятията за изкупуване и угояване на добитък, ДЗС, ТКЗС. Държавните горски стопанства и напоителните системи. Във връзка с това на посочените предприятия се разрешават:

а) заеми за авансиране и изкупуване на селскостопански произведения

б) заеми за производствени нужди

в) заеми за сезонни разходи поради плащане престой или сезонно намаление на изкупуването, добива и производството.

Заемите за изкупуване се ползват безлимитно, и в пълен размер на извършваните разходи по изкупуването и преработката на селскостопанските продукти. Отношенията между банката и предприятията се регулират ежемесечно с проверката на обезпечението по заема.

Заемите за производствени нужди на ТКЗС и ДЗС се ползват по специална заемна сметка, която се води в две партии. Ползването на заема е свързано с два кредитни лимита: изходящ лимит и лимит за плащане. С изходящия лимит се регулира дългът по заемната сметка, а чрез лимита за плащане се провежда контрол за извършване на производствените разходи според плана.

3. Кредити за разплащане

Кредити, предоставени на предприятията за възстановяване на средствата, временно въввлечени в паричния оборот във връзка с прилагането на формите за безналично разплащане. Ползването на кредитите за разплащане е обективно обусловено в онези случаи, когато изпращането на стоката не съвпада с постъпването на сумата от реализацията. Това явление е особено типично за случаите, когато доставчиците поемат инициативата за плащането. В зависимост от това, дали се ползват от доставчика или купувача, кредитите биват:

а) заеми на доставчиците и

б) заеми на купувачите.

Доставчикът ползва кредит тогава, когато изпращането на стоката предхожда получаването на средствата по сметка в банката при обикновената акцентна форма на плащане. Заемът се отпуска за срока на документооборота. Възстановяването на разходите е необходимо за продължаване дейността на предприятието за времето до постъпване на паричните средства от купувача. Тук веднага трябва да отбележим, че с въвеждането от 1964 г. на ускоре-

ната акцептна форма за разплащане отпадна необходимостта от ползване на заеми срещу платежни документи от доставчиците. Така този кредит се ползва само от онези доставчици, които прилагат обикновената акцептна форма.

Купувачите ползват кредити в случаите, когато при разплащанията прилагат акредитивната форма, плащанията чрез лимитирани чекови книжки, особената сметка и взаимните прихващания. Тези кредити представляват особена форма на гарантиране плащането на доставчика. Разплащателните кредити на купувачите заемат незначителен дял в общия размер на тези кредити поради ограниченото прилагане на посочените форми за разплащане, а също поради усъвършенстване кредитирането на предприятията и съвеждането на специалната заемна сметка.

Разплащателните кредити съдействуват за своевременно ликвидиране на сметните отношения между предприятията и за задоволяване на временните потребности от средства, възникнали от прилагане на съответните безкасови форми на разплащане. Чрез тях се ограничават и премахва ненормалната задлъжнялост между предприятията и преразпределението на оборотните средства извън банковата система.

Между кредитите на доставчиците и тези на купувачите съществува различие. Това различие е обусловено от формите на разплащане и характера на обезпечението. Заемите на купувачите се обезпечават непосредствено с определени стокowo-материални ценности, които са обект на плащането и заедно с това обект на кредитирането. Обезпечението на заемите на доставчиците се изразява в редовните документи за инкасо. Веднага трябва да отбележим, че за обезпечение служат материалните ценности, за които са депозирани платежните документи за събиране на вземането от купувачите.

Разплащателните кредити на купувачите и доставчиците се ползват по обикновена заемна сметка. Срокът за погасяване се определя от продължителността на документооборота или времето, за което са открити акредитивите.

В групата на разплащателните кредити се причисляват и заемите за работна заплата. Заемът за работна заплата се отпуска в следните два случая :

а) за недостиг на фонд работна заплата при несъвпадение на периода на производството с периода на реализацията или когато произведената продукция не е реализирана не по вина на предприятието ;

б) за недостиг на фонд работна заплата на база реализирана продукция (стокoоборот).

Заемите се отпускат по обикновена заемна сметка и се водят по отделни партиди. Първият заем се олихвява по редовния лихвен процент, а втория с 8%. Чрез тези заеми се осигурява своевременното и пълно изплащане на работната заплата на работниците и служителите при временни затруднения на предприятията.

4. Други заеми

Към тази група се причисляват всички други заеми, които не са свързани с образуването на оборотните средства и като изключение временно се ползват от предприятията. Към тази група се причисляват заемите, отпускани на предприятията срещу бъдещи постъпления по фондовете: „Разширяване и техническо усъвършенстване“, „Нови производства“ и „Социално-битови и културни мероприятия“.

Размерът на заемите се определя до сумата на временния недостиг от средства по план-сметките на фондовете за тримесечието или отделния месец в нарастващи сборове от началото на годината. Заемите се ползват по обикновена заемна сметка, като сумите се отнасят по сметката на съответния фонд, откъдето се използват за изплащане на разходите. Ползването на заемите се разрешава при условие, че постъпленията по фондовете напълно покриват разходите и позволяват до края на годината да се издължи заема, с изключение на заемите на ТКЗС и ДЗС.

§ 7. КРЕДИТНИЯТ ПЛАН И НЕГОВОТО ЗНАЧЕНИЕ

Кредитният план е основен планов документ, чрез който се планира размера на заемния фонд на държавата и неговото планово разпределение в съответствие с потребностите на народното стопанство. Той обхваща пасивните банкови операции, свързани с формирането на банковите ресурси, включително и паричната емисия и активните операции, свързани с използването на ресурсите. Във връзка с това той представлява директива на партията и правителството в областта на паричното обръщение и кредитирането на народното стопанство.

Кредитният план на банката се съставя по остатъци в края на определен период — тримесечие и година. Вследствие на това по форма той представлява планов баланс на банката. В този смисъл счетоводният баланс на банката в известна степен се явява отчетен документ за изпълнението на кредитния план. Структурата на кредитния план е свързана със счетоводния баланс, което позволява да се постигне точно и пълно изразяване на ресурсите и тяхното направление като израз на активните и пасивни операции на банката.

Остатъците на ресурсите и тяхното направление са резултат на активните и пасивни банкови операции, изпълнени по касов и безкасов начин. Поради това кредитния план на банката се нарича и съставя в непосредствена връзка с касовия план. Тази връзка се проявява чрез паричната емисия. Така емисионният резултат по касовия план се равнява на изменението на емисията като ресурс по кредитния план. В отличие от касовия план кредитният план се съставя по остатъци. Този начин за планиране съответ-

ствува на порядъка за определяне по остатъци размера на собствените оборотни средства и плановите запаси от стоково-материални ценности в предприятията.

Кредитният план се съставя на основата на народностопанския план и обезпечавя част от средствата за неговото изпълнение. Връзката на кредитния план с народностопанския се основава на това, че ресурсите и тяхното направление се определят от народностопанския план, от движението и разпределението на стоково-материалните ценности в народното стопанство. Благодарение на това, че отразява кръгооборота на средствата в народното стопанство, кредитният план създава възможност да се провежда контрол и активно да се въздействува за мобилизиране на вътрешните ресурси, за ускоряване на обръщаемостта и най-икономично използване на средствата в предприятията. Тази роля на кредитното планиране още повече нараства във връзка с провежданата икономическа реформа. Още със съставянето на плана трябва да се обезпечи рационално и ефективно използване на материалните, трудовите и финансовите ресурси, да се спазва пропорционалността и да се предотврати възникването на диспропорции.

Следователно значението на кредитния план се състои в това, че в съответствие с икономическите закони, действащи при социализма, той мобилизира и съсредоточава в един допълнителен фонд всички временно свободни парични средства, установява пропорциите в разпределението на тези парични средства между различните отрасли на народното стопанство, обвързва кредита с паричното обръщение и отразява масата на парите в обръщението, използвана за кредитиране на народното стопанство.

Планирането на ресурсите зависи от техния икономически характер и методи на управление. Според метода на управление ресурсите се делят на централизирани и децентрализирани. Към централизираните ресурси се причисляват собствените фондове на банката, временно свободните парични средства при текущото изпълнение на републиканския и местните бюджети, бюджетния излишък, средствата на ДЗИ, ДСК и паричната емисия. Ресурсите по разплащателните и текущите сметки, по сметките на местните бюджети и др. са децентрализирани. В съответствие с това планирането на ресурсите се извършва централизирано. По отделни банков клонове е възможно и се планират само децентрализираните ресурси.

По своя икономически характер ресурсите се групират в четири групи:

- а) собствени средства на банката;
- б) средства на държавните и кооперативните предприятия;
- в) средства на финансово-кредитната система;
- г) парична емисия.

Собствените средства на банката се състоят от уставния и резервен фонд, а също и от неразпределената печалба. Резервният фонд се образува чрез отчисляване на част от печалбата, докато

достигне размера на уставния фонд. При планирането собствени- те средства на банката се вземат по балансов остатък, като се взе- ма предвид изменението им в резултат на разпределението на па- чалбата и други.

Средствата на финансово-кредитната система включват: сред- ствата на бюджета, на ДСК и на ДЗИ. Средствата на държавния бюджет включват излишека, с който приключва бюджета, и вре- менно свободните парични средства при неговото текущо изпълне- ние. По своя характер това е централизиран чист доход на дър- жавата. Резервът по бюджета е постоянен ресурс, който продъл- жително време се използва за краткосрочно кредитиране. По кре- дитния план за краткосрочно кредитиране се използват и временно свободните парични средства на ДСК и ДЗИ, представляващи те- кущ резерв във връзка с тяхната дейност. Постоянният остатък по влогонабирането се използва по плана за дългосрочно кре- дитиране.

Средствата на държавните и кооперативните предприятия включват остатъците по техните разплащателни, текущи и специал- ни заемни сметки. Тези средства по своя характер представляват текущ резерв. Те се планират според установената от банката ди- намика в тяхното изменение. Този ресурс по кредитния план е променлив.

Паричната емисия се включва в кредитния план според опре- деления ѝ размер с касовия план на банката. Размерът на еми- сията се установява в съответствие с потребностите на обръще- нието от налични пари.

Обемът на ресурсите определя размера на кредитите в напра- влението по кредитния план. За разлика от планирането на ресур- сите планирането на кредитите се извършва от банковите клоно- ве в тясна връзка с производствено-финансовите планове на пред- приятията и организациите. По такъв начин се създава възмож- ност да се разкрият действителните потребности на предприятията от кредит във връзка с формирането на техните оборотни средства.

Общият кредитен план по краткосрочното кредитиране се съ- ставя от Българска народна банка въз основа на кредитните пла- нове от отраслевите банки и Българската външно-търговска банка. Съставя се за година с разпределение по тримесечия. Утвърждава се от Министерския съвет и е задължителен за изпълнение. Утвърде- ният кредитен план се разпределя по отделните банки, а послед- ните го разпределят между окръжните и районните си клонове. Клоновете довеждат утвърдения кредитен план до предприятията с кредитни лимити, задължителни за спазване.

В процеса на изпълнението на кредитния план банката про- вежда контрол за правилното и законосъобразно използване на за- емните средства. С това тя осигурява изпълнението на кредитния план. Отчетът за изпълнението на кредитния план се съставя от БНБ.

Глава XV

ФИНАНСИРАНЕ И КРЕДИТИРАНЕ НА КАПИТАЛНИТЕ ВЛОЖЕНИЯ

§ 1. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА КАПИТАЛНИТЕ ВЛОЖЕНИЯ

Съставът на средствата в социалистическите предприятия има пряка или косвена връзка с функцията, която тези средства изпълняват в сферата на производството и в сферата на обръщението. Оттук средствата в социалистическото стопанство се разделят на две основни групи: а) средства за производство; б) фондове на обръщението.

Това деление има голямо значение за правилното изследване на кръгооборота и влиянието, което оказват върху него средствата за производство и фондовете на обръщението. Маркс чрез подробен анализ върху средствата за производство и фондовете на обръщението даде правилно научно заключение за характера на това явление.¹

Средствата за производство в зависимост от своята функционална особеност в производствения процес се разделят на средства на труда и предмети на труда. Средствата на труда са основните фондове в народното стопанство, а предметите на труда — оборотните фондове. В зависимост от тяхната същност, обусловена от мястото, което заемат, и функцията, която изпълняват във възпроизводствения процес между основните фондове и оборотните фондове има съществена разлика.

Основните фондове представляват "...костна и мускулна система на производството..."². През цялото време те са привързани към производството, без да извършват обръщение на потребителната си стойност. В процеса на производственото използване кръгооборот извършва само тяхната стойност. Обръщението на стойността на основните фондове се осъществява постепенно спо-

¹ Маркс, К. — Капиталът, т. I, София 1954, стр. 225.

² Маркс, К. — Капиталът, т. II, София 1954, стр. 160.

ред изнасянето им в производствения процес, като части от тази стойност също според степента на изнасянето се пренася върху произвеждания продукт. Включването на част от стойността на основните фондове в стойността на произвеждания продукт показва, че обръщението на основните фондове се осъществява чрез обръщението на оборотните фондове, а "... известен дял от тяхната стойност остава фиксирац в тях (основните фондове, Б. М.), като запазват своята самостоятелност спрямо стоките, за чието произвеждане те са действували."¹

Оборотните фондове изцяло се потребяват в производствения процес. Те губят своята потребителна стойност и пренасят изцяло стойността си върху новия продукт. Вследствие на тази функционална особеност, за да се поддържа непрекъснатостта на производствения процес, оборотните фондове се възстановяват постоянно. Въз основа на този процес се възстановява в парична форма и изнашената част от основните фондове. По този начин основните фондове в течение на тяхното използване раздвояват стойността си. Една част от тяхната стойност остава в сферата на производството, а друга — чрез кръгооборота на оборотните фондове се превръща в пари и съществува като амортизационен фонд. Тези особености в състава на средствата имат много важно значение за правилното изследване на кръгооборота на производствените фондове, които се образуват от основните производствени фондове и оборотните фондове.

По принцип източник за формиране на основните и оборотните фондове е националният доход, но финансирането и кредитирането на основните фондове се различава от финансирането и кредитирането на оборотните фондове.

Капиталните вложения обхващат всички разходи за създаване, преустройство, разширяване и възстановяване на основните фондове. От гледище на стойността на основните фондове разходите за капитални вложения се разделят на разходи, увеличаващи инвентарната стойност на основните фондове и разходи, неувеличаващи тази стойност (разходи за квалификация на кадрите, за издръжка на дирекцията на инвеститора, за временните сгради на строежа).

За разлика от капиталните вложения капиталното строителство изразява самата дейност по създаване, преустройство, разширяване и възстановяване на основните фондове.

Финансирането и кредитирането на капиталните вложения се обуславя преди всичко от функционалното значение на създаваните основни фондове във възпроизводствения процес. Според сферата, в която действуват, капиталните вложения се разделят на: а) капитални вложения в производствената сфера и б) капитални вложения в непроизводствената сфера.

Капиталните вложения в производствената сфера обхващат

¹ Маркс, К. — Капиталът, т. II, София, 1954, стр. 161.

всички разходи по създаване, преустройство, разширяване и възстановяване на средствата на труда, а капиталните вложения в непроизводствената сфера — сгради, съоръжения и др. с културно-битово значение.

Процесът на финансиране и кредитиране на капиталните вложения има отношение и към положението, което заемат основните производствени фондове във възпроизводствения процес. Едни основни фондове са непосредствено свързани с възпроизводствения процес, а други — създават условия за неговото организиране. Вследствие на това важно значение за финансирането и кредитирането има делението на основните фондове на: а) активни основни фондове; б) пасивни основни фондове.

Колкото е по-голяма активната част на основните фондове, толкова по-благоприятни са условията за увеличаване на тяхната ефективност.

Особено важно значение за финансирането и кредитирането на капиталните вложения има делението им според характера на разходите, а именно: а) капитални вложения, свързани със създаването на нови основни фондове; б) капитални вложения, свързани с разширяването, преустройството и усъвършенствуването на съществуващите основни фондове; в) капитални вложения, обхващащи производственото и непроизводственото обзавеждане; г) малоченни и малотрайни предмети, които по практически съображения се изключват от общата маса на основните фондове и се причисляват към оборотните средства на предприятието; д) всички разходи, свързани с поддържането на производствената изправност на основните фондове — основния ремонт.

Финансирането и кредитирането зависи и от начина на планиране на капиталните вложения. Въз основа на това те се делят на: а) лимитирани капитални вложения за основни обекти, които се включват поименно в плана; б) лимитирани капитални вложения, предвидени общо по отрасли и подотрасли, без да се посочват обектите, и с общ лимит; в) лимитирани капитални вложения, предвидени за определени производства, без да се посочват обектите, и с общ лимит; г) нелимитирани капитални вложения, които не се разпределят по обекти, отрасли и производства.

Капиталните вложения се делят и според формата на собственост: а) държавни; б) кооперативни и на ТКЗС; в) частни.

За финансирането и кредитирането на капиталните вложения важно значение има тяхното деление по структурни показатели: а) строителни и монтажни работи; б) машини, съоръжения и инструменти; в) геоложки проучвания за полезни изкопаеми и хидрогеоложки проучвания; г) проучвателни и проектни работи; д) други разходи и разходи за отчуждаване на недвижими имоти.

Създаването на основните фондове представлява взаимосвързан процес, който обхваща проучването, проектирането, изпълнението и въвеждането в експлоатация на основните фондове. За разширеното социалистическо възпроизводство важна роля играе ек-

сплоатацията на основните фондове, достигането и използването на пълния капацитет на производствените мощности, като се разширява непрекъснато икономическата ефективност и рентабилността във всички отрасли на народното стопанство.

Проектирането на капиталното строителство дава техническо решение на отделните обекти с оглед да се осигури световно равнище на производствените мощности. Поради това проектирането заема централно място в комплексните задачи по осъществяване на капиталните вложения. То изисква висококвалифицирани кадри, които да познават основно всички въпроси както на самото строителство, така и на технологическите проблеми, свързани с предназначението на основните фондове и тяхното място в общата система на производителните ѝ сили.

Проектирането като дейност, която изисква висока квалификация и специализация, се осъществява от специални проектантски институти, организации и звена към строителните организации, инвеститорите, творческите научни институти и висшите учебни заведения. За изпълнение на своите задачи в областта на проектирането проектантите трябва да имат право да проектират и да встъпват в договорни отношения за негово изпълнение.

Правилното и качествено изработване на проектите зависи от комплексното проучване на капиталните вложения. Проучванията на капиталните вложения биват предварителни и проучвания в процеса на проектирането.

Предварителното проучване се извършва от инвеститора или чрез възлагане от проектантски организации. Заключителен момент на предварителното проучване е технико-икономическия доклад, който в зависимост от стойността на обекта се утвърждава от Министерския съвет, Комитета за стопанска координация или съответния министър (ръководител на ведомство).

Проучването в процеса на проектирането от съответния проектант има за цел да се съберат допълнителни данни, които са станали необходими в процеса на проектирането.

При изпълнението на капиталните вложения съответната проектантска организация е задължена да упражнява авторски контрол за правилното и точно изпълнение на проекта.

Строителството се извършва от строителни организации-изпълнители или от инвеститорите по стопански начин, или изпълнението на строителството фактически се извършва по два начина: а) чрез възлагане; и б) по стопански начин, а в целокупния процес на капиталните вложения участвуват три страни: а) проектант; б) изпълнител; и в) инвеститор. От тези три страни, които участвуват в капиталните вложения инвеститорът е онази страна, за нуждите на която се създават основните фондове. При стопанския начин на строителството инвеститорът е и изпълнител на строежа.

Между проектанта, изпълнителя и инвеститора съществуват определени взаимоотношения. Една част от тези взаимоотношения

са регламентирани в съответни нормативни и поднормативни актове, а останалата част се уточнява в договорите, които се сключват между тях. Това са договори между проектант и инвеститор, уреждащи взаимоотношенията при проектирането, и между инвеститор и изпълнител, уреждащи взаимоотношенията при изпълнението.

При изпълнението на строителството инвеститора̀т има право на контрол, наречен инвеститорски контрол. Органите на този контрол имат право да спрат строителството, когато е недоброкачествено или се извършва в нарушение на проекта. Освен това върху строителството се упражнява държавен технически контрол от страна на Главната дирекция за държавен технически контрол, *държавен противопожарен контрол, контрол на органите на гражданската отбрана и контрол на органите по охрана на труда и техническата безопасност.*

При провеждането на своята дейност в областта на капиталните вложения инвеститорите използват бюджетни средства, собствени средства или банков кредит, а проектантските и строителните организации — собствени средства и банков кредит.

§2. ОРГАНИЗАЦИЯ НА ФИНАНСИРАНЕТО И КРЕДИТИРАНЕТО НА КАПИТАЛНИТЕ ВЛОЖЕНИЯ В НАРОДНА РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ

Финансирането и кредитирането на капиталните вложения в Народна република България възникна на нова основа след национализацията на индустрията и банковото дело в страната, което доведе до пълно господство на социалистическите производствени отношения. Тяхното развитие се основава на богатия съветски опит в тази област, съобразен с нашите общественно-политически и стопански условия.

Дейността по финансирането и кредитирането на капиталните вложения в СССР преминава през четири главни етапа:

През първия етап, който започва непосредствено след Великата октомврийска социалистическа революция, ролята на банките е напълно отказана. В периода на т. н. военен комунизъм капиталните вложения са осъществявани единствено за сметка на бюджета, който играе главна роля в разпределението и преразпределението на националния доход.

Вторият етап от развитието на финансирането и кредитирането на капиталните вложения в СССР съвпада с пръвзгласяването на новата икономическа политика (НЕП-а). През този период започва възстановяването на банковото дело. Типичното е, че банковото дело се развива като универсално, т. е. почти всички възникнали банкови институти са изпълнявали както краткосрочно, така и дългосрочно кредитиране.

Третият етап съвпада с голямата реформа на кредитното дело в СССР — 1930—1931 год. През този период наред с Госбанк се

създават още 4 специални банки, които поемат предимно функции по финансирането и кредитирането на капиталните вложения. Така възникват Промбанк, Торгбанк, Селхозбанк и Цekomбанк.

Четвъртият етап обхваща периода след Втората световна война. Той се характеризира с непрекъснато и неударжимо преминаване на банковите функции по финансирането и кредитирането на капиталните вложения върху Госбанк, докато специалните банки една след друга преустановяват своята дейност. Въз основа на този процес в СССР в областта на финансирането и кредитирането на капиталните вложения остават да действуват две банки — Госбанк и Стройбанк. Освен тях в областта на валутните операции действуват и Внешторгбанк. Главна роля в тази област обаче изпълнява Госбанк. Стройбанк се занимава с финансирането и кредитирането само на крупните капитални вложения.

В народна република България финансирането и кредитирането на капиталните вложения също така преминава през четири етапа.

Първият етап обхваща периода от социалистическата революция (9. IX. 1944 год.) до национализацията на банковото дело на 27. XII. 1947 год. Финансирането на кредитирането на капиталните вложения, без спазване на определен режим за това, се извършваше от всички действувачи по това време банки: Българска земеделска и кооперативна банка, Банка „Български кредит“, Българска ипотечна банка, Българска търговска банка, популярните банки и др.

При национализацията на банковото дело се създават две банки: Българска народна банка и Българска инвестиционна банка. Въпреки разграничението на функциите между тези две банки, самите условия на работа налагаха и двете банки да се занимават с финансиране и кредитиране на капитални вложения, макар че Българска инвестиционна банка действуваше като специализиран банков институт за тази цел.

Третият етап, който започва от 1. I. 1967 г., се характеризира със сливането на Българска народна банка с Българска инвестиционна банка и изграждането на единна банкова система. Последователно се създават Българска външотърговска банка (1964), Морска търговска банка¹ (1968), а през 1969 година — Българска промишлена банка и Българска земеделска и търговска банка. Въпреки наличието на няколко банки обаче българската банкова система остава единна и централизирана, тъй като всички действувачи банки са подчинени на Българска народна банка. Те развиват комплексно банково обслужване на отраслите и предприятията и въз основа на това дейността им има универсален характер, без личните спестявания и личния кредит, която дейност остава в Държавна спестовна каса.

Въз основа на структурата на банковата система в Народна

¹ Ликвидирана през 1969 г.

република България финансирането и кредитирането на капиталните вложения се извършва от съответния банков институт, който е натоварен комплексно да обслужва отрасъла или предприятието. Това означава, че народостопанските отрасли и предприятията се обслужват от един банков институт както за производствени нужди, така и за капитални вложения.

§ 3. ИЗТОЧНИЦИ ЗА ФИНАНСИРАНЕ И КРЕДИТИРАНЕ НА КАПИТАЛНИТЕ ВЛОЖЕНИЯ

При финансирането и кредитирането на капиталните вложения важно значение има организацията на паричните източници, които се използват за тази цел. Особената функционална роля на капиталните вложения в целокупния възпроизводствен процес определя необходимостта от използването на обособени парични източници за тяхното финансиране и кредитиране. Източник за капиталните вложения е националният доход. В процеса на неговото разпределение и преразпределение се образуват фондовете за просто и разширено възпроизводство, което определя и възникването на обособените парични източници за финансиране и кредитиране на капиталните вложения.

Частта на националния доход, предназначена за финансиране и кредитиране на капиталните вложения, се обособява в парични фондове като :

а) средствата от държавния бюджет, предназначени за капитални вложения ;

б) фондовете на предприятията и стопанските организации с инвестиционно предназначение ;

в) доброволен труд, материали и парични средства, които населението отделя за осъществяване на капитални вложения, предназначени за създаване на основни фондове с културно и комунално-битово предназначение ;

г) банков кредит за капиталните вложения.

Според реда на образуването си източниците на капиталните вложения биват централизирани и децентрализирани. Централизирани са бюджетните средства, както и централизираните парични фондове за капитални вложения при висшестоящите организации (министерства, ведомства, обединения).

Класифицирането на източниците показва, че при тяхното образуване и използване възникват два отделни, но взаимосвързани процеси. Единият процес е финансирането на капиталните вложения. Той съществува винаги когато със средства на бюджета или собствени средства на предприятията се осигурява изпълнението на капиталните вложения. Другият процес е кредитирането. При него чрез банковата система се преразпределят свободните парични средства и в заемна форма се използват за капитални вложения. Кредитът в областта на капи-

талните вложения представлява особен метод за финансиране на капиталните вложения. За срока за неговото използване той само замества действителните парични източници, които са предназначени за финансиране на капиталните вложения. Според степента на набирание на тези източници кредитът се изплаща. Кредитите за капитални вложения се издължават от печалбата или от фондовете с инвестиционно предназначение (РТУ, СБКМ и др.)

За да се осигури банковият кредит като временен източник за финансиране на капиталните вложения, в кредитния план на банката се обособяват съответни парични източници, характерът на които позволява да се използват за тази цел. Паричните източници, които могат да се използват за кредитиране на капиталните вложения, могат да се дадат в следния последователен ред:

а) собствени средства на банката, предназначени по кредитния план за кредитиране на капиталните вложения;

б) средства на бюджета от минали години, които държавата предоставя за тази цел;

в) свободни средства по фондовете с инвестиционно предназначение;

г) свободни средства от жилищните спестовни влогове;

д) други източници, които могат да се определят за тази цел. Средствата на бюджета се използват за крупни капитални вложения, предвидени в народостопанския план.

Собствените средства на предприятията за капитални вложения се предвиждат в план-сметките на фонд „Разширение и техническо усъвършенствуване“ (ф. РТУ), когато се касае за основни фондове с производствено предназначение и фонд „Социално битови и културни мероприятия“ — за основни фондове, свързани със социално-битовите и културните потребности на работниците и служителите. Средствата от населението са свързани преди всичко с установената у нас система на самооблагане, която се основава на Закона за самооблагането.

§4. ПЛАНИРАНЕ И ОТЧИТАНЕ НА КАПИТАЛНИТЕ ВЛОЖЕНИЯ

Планирането на капиталните вложения има за задача да определи генералното развитие на дейността по създаването на основни фондове за определен период и на тази основа да конкретизира задачите на цялото народно стопанство и отделните негови отрасли. Според поставената цел на планирането то се извършва за един период от 5 години чрез съставянето на петгодишните народостопански планове или плановете за социално-икономическо развитие на страната. Въз основа на петгодишните планове се съставят едногодишни. Може да се съставят и перспективни планове, които имат за задача да начертаят линията на развитие на производителните сили за един по-дълъг период.

Петгодишните планове определят задачата в областта на капиталните вложения въз основа на:

- а) директивата за развитие на производителните сили в страната;
 - б) източниците на суровини;
 - в) разполагаемата работна сила и нейната квалификация и опит;
 - г) перспективата за реализация на продукцията на вътрешния и външния пазар;
 - д) директивата за развитието на отделните райони на страната при спазване на необходимите народостопански пропорции;
 - е) икономическата ефективност от капиталните мероприятия;
- Годишният план конкретизира задачите по капиталните вложения за една година. Изпълнението и преизпълнението на този план зависи от условията, при които той се изпълнява. Включването на обектите се извършва при наличие на следните по-важни условия и ред:
- а) включват се всички пускови обекти;
 - б) включват се всички решаващи за стопанското развитие на страната обекти;
 - в) обектите трябва да разполагат с пълна проектна готовност и проектно-сметна документация;
 - г) да са осигурени всички условия за срочно и качествено изпълнение на строителството (избиране на мястото, работна ръка, строителни материали и др.).

Единният план за социално-икономическо развитие на страната съдържа общата сума на основните фондове във форма на лимит за капиталните вложения. Включването на капиталните вложения в петгодишния план се извършва само след доказване на тяхната икономическа ефективност. Този лимит според степента на икономическата ефективност се разпределя между обединенията, а те от своя страна също според икономическата ефективност разпределят лимита между своите предприятия.

Полученият лимит дава право на отделното предприятие да използва предвидените източници за финансиране на капиталните вложения, включени в плана.

Освен лимитираните капитални вложения в плана за социално-икономическо развитие се предвижда и обща сума за нелимитирани капитални вложения, предназначени за техническа реконструкция, модернизация, подобряване организацията на труда, производството и управлението, повишаване технологическото равнище на производството и др. Този лимит не се разпределя по обекти, а капиталните вложения се осъществяват със собствени средства или банков кредит.

Осъществяването на капиталните вложения се определя предвсичко от тяхната икономическа ефективност. Икономическата ефективност се установява както за новите капитални вложения, така и за допълнителните, като разширение, преустройство и техническо усъвършенстване на основните фондове. Определящи фактори на икономическата ефективност са: а) общата сума на капитални-

те разходи; б) сумата на икономическия ефект. Съотношението между тези два фактора, свързано с годишния период определя срока за възстановяване на капиталните разходи от икономическия ефект. Този срок в нормативните документи е наречен „срок на откупуване“.

При определянето на този срок е необходимо да се вземат под внимание всички фактори, които според характера на отрасъла влияят върху икономическата ефективност.

В обема на капиталните вложения се включва стойността на: а) всички видове строителни работи и работите по монтажа на машините и съоръженията; б) всички видове машини и съоръжения, включително инвентара и инструментите за обзавеждането им; в) цялото обзавеждане на строящите се обекти, като чинове за училищата, легла и шкафове за болниците, бюра, маси и др. за административните сгради, щандове, рафтове и др. за търговските заведения и т. н.; г) канцеларски и друг инвентар като пишпещи и сметачни машини, измервателни уреди, печки, маси и т. н.; д) новите трайни насаждения, покупката на добитък за основните стада, залесяването и др.; е) минно-геоложките работи за откриване на подземните богатства; ж) други разходи, свързани със строежа на обектите и др.

Основни елементи на годишния план за капиталните вложения освен техния обем са задачите за въвеждане в действие на нови основни фондове и производствени мощности, планът за жилищното строителство, планът за труда и материално-техническото снабдяване, планът за механизацията на строителството и внедряването на нова техника и пр. При поставяне на задачите за въвеждане в действие на нови основни фондове и производствени мощности се определят и конкретни срокове за всички по-важни строежи и обекти.

Важно значение в годишния план за капиталните вложения имат поставените задачи за намаляване стойността на строително-монтажните работи. Плановете за намаляване стойността на строително-монтажните работи се съставят по специална форма.

Основна част на годишния план за капиталните вложения е поименният списък. Поименният списък се съставя от всички министерства и ведомства за капиталните вложения, които ще бъдат осъществени през планираната година. В него се вписват всички лимитирани капитални вложения. В поименния списък обектите се подреждат по отрасли съгласно специална отраслова номенклатура към народостопанския план.

Обемът на финансовите средства, необходими за осъществяване на капиталните вложения, се определя в годишния план за финансиране на капиталните вложения. Той се съставя въз основа на годишния план за капитални вложения, което означава, че всяко увеличение на годишния план за капитални вложения води до увеличение на финансовите средства, не-

Обходими за осъществяване на капиталното строителство за планирания период.

Годишният план за финансиране на капиталните вложения се съставя от Министерството на финансите веднага след утвърждаване на годишния план за капиталните вложения. В съответствие с годишния план за капиталните вложения той се разпределя по тримесечия и обхваща финансирането на капиталните вложения на всички министерства и ведомства.

Годишният план за финансиране на капиталните вложения представлява основен документ, въз основа на който се финансира от капиталните вложения от определените в плана източници. В процеса на финансирането банката следи да бъдат използвани най-напред средствата от източника „Собствени средства“. Този начин на използване на средствата, предназначени за финансиране на капиталните вложения, е важен подтик за мобилизиране усилията на министерствата, ведомствата и предприятията за набиране и своевременно внасяне на тези средства в банката.

Съобразно с данните по плана за капиталните вложения и плана за тяхното финансиране министерствата и ведомствата съставят годишен ведомствен титулен списък. Капиталните вложения на дадено министерство или ведомство се описват в този списък поотделно с всички необходими данни, характеризиращи изпълнението на предстоящото строителство. Тези списъци се представят в банката и по тях банката в зависимост от местонахождението на строежа разпределя финансирането на капиталните вложения между своите клонове.

Изпълнението на плана за финансирането на капиталните вложения и откриването на лимитите за отделните строителни обекти се извършва въз основа на годишен план за финансиране на всеки строеж.

Получаването на плана за финансиране на отделните строежи задължава инвеститорите да направят постъпки пред съответния банков клон за откриване на финансирането. Инвеститорите са длъжни да внесат предварително собствените средства, предвидени за финансиране, както и да направят постъпки за откриване на кредит, ако в плана е предвиден такъв източник.

Въз основа на плана за финансиране на всеки отделен строеж банковите клонове откриват финансирането.

Поради това, че един обект може да се състои от няколко под-обекта, които имат различна стойност, различен срок на започване и завършване, различно техническо решение и т. н., за всеки строеж се съставя годишен (по обекти) титулен списък. В този списък се дават всички строителни обекти в обща сметна стойност, разпределена по структурни показатели, година на започването и завършването на обекта и други видове разходи, които се предвиждат за изразходване във връзка със строежа.

Всеки проект за определено капитално вложение се придружава от сметна документация, която представлява неразделна него-

ва част. Проектите и сметките съставят така наречената проектно-сметна документация.

Проекто-сметната документация обхваща всички документи, установяващи вида, обема и стойността на строителните обекти, въз основа на които се изпълняват строително-монтажните работи. Проектно-сметните документации се съставят в следния ред: а) технико-икономическо проучване; б) технико-икономически доклад; в) задание за проектиране; г) идеен проект; д) технически проект; е) работни чертежи; ж) сметна документация.

Проектирането може да се извършва в една фаза, в две фази или в три фази. При една фаза имаме работен проект със сметна документация, а при две фази — идеен проект със сметна документация и работни проекти със сметна документация и при три фази — идеен проект със сметна документация, технически проект със сметна документация и работни чертежи.

Неразделна част от проекта е така наречената сметна документация. Тя съдържа следните основни документи: 1) обяснителна записка за терена, върху който ще се изпълнява строителството и източниците, откъдето ще се снабдява строителството с материали; 2) количествена сметка за отделните видове работа; 3) калкулация на стойността на строителните материали, изделия, полуфабрикати и конструкции; 4) калкулация на стойността на експлоатацията на строителните машини и механизми; 5) стойностна сметка на обекта, която установява общата стойност на строителния обект и др.

Въз основа на стойностни сметки за отделните обекти се съставя генерална сметка, която определя общата стойност на целия обект. Тя се състои от три части: първата част на генералната сметка съдържа разходите, които са свързани непосредствено със самото строителство, дадени последователно за отделните обекти; втората част на генералната сметка включва разходите за инвеститорски контрол и разходите за подготовка на експлоатационни кадри; третата част на генералната сметка съдържа разходите на строително-монтажните организации за създаване на временни сгради и съоръжения, както и стойността на доставените строителни машини, механизми, транспортни средства, строителен инвентар и др.

Моментът, в който инвеститорът получава право да използва средствата, предназначени за осъществяване на включените в плана строежи, се нарича откриване на финансирането. Откриването на финансиране има много важно значение за своевременното и правилно изпълнение на плана за капиталните вложения.

Грижа за откриване на финансирането имат инвеститорите, които са длъжни след получаване на спуснатия лимит да отправят искане до банката за откриване на финансирането. Към своето искане те прилагат: а) годишен (по обекти) титулен списък за строежа; б) проектна документация за всеки обект от строежа, кой-

то ще се изпълнява и финансира през текущата година ; в) коние от генералната сметка.

Ако строителството се изпълнява чрез възлагане, инвеститорите са длъжни да представят и генерални, и годишни договори, сключени със строителните организации.

Планирането на капиталните вложения има много важно значение за дейността на БИБ като орган, който финансира строителството в страната и контролира неговото изпълнение. Предварителните действия на банката, свързани с откриване на финансирането, създават условия за провеждане на строга финансово-отчетна и платежна дисциплина при строителството. В процеса на планирането и осъществяването на капиталните вложения, както и в процеса на тяхното финансиране, като главна задача стои задължението да се постигне бързо, солидно и качествено строителство, както се организира всестранен режим на икономии и се полагат усилия за намаляване стойността на строителството.

Планът за капиталните вложения се отчита от инвеститорите независимо от начина на изпълнението на строителството. В това отношение прави изключение само незавършеното строителство, което се отчита от изпълнителя. Отчитането се извършва въз основа на констативен акт за предаване на обектите, подобектите или самостоятелен етап от обект или подобект. За повишаване на материалната заинтересованост и отговорност на изпълнителя от срочното и качествено въвеждане в експлоатация на основните фондове, доходът на строителните организации се образува по схема, съставена въз основа на завършените и предадените на инвеститорите обекти, подобекти или етапи.

§ 5. ФИНАНСИРАНЕ НА СТРОИТЕЛСТВОТО, ИЗПЪЛНЯВАНО ОТ СТРОИТЕЛНИ И МОНТАЖНИ ОРГАНИЗАЦИИ

Разширеното възпроизводство на основните фондове като важна предпоставка за построяване на социализма в нашата страна наложи по примера на СССР коренно да се преустроят начините за изпълнение на строителството. Необходимо беше да се създаде нова организация на строителството, която да отговаря на социалистическото развитие на страната, да гарантира качествено и срочно изпълнение на всички строително-монтажни работи и да създаде условия за непрекъснат контрол като предпоставка за най-бързо, евтино и солидно строителство.

Създаването на специална организация за изпълнение на строителството се наложи и от това, че строителните обекти стават все по-сложни и по-отговорни, а изпълнението им изисква непрекъснато механизиране на строителните работи и повишаване квалификацията на строителните кадри. Естествено изпълнението на такива обекти може да се повери само на специални държавни строителни организации, които да обединят строителния опит и техника.

Изпълнението на строителството от специални държавни строителни и монтажни организации се нарича чрез възлагане. При този начин строителните и монтажните организации сключват договор с инвеститора, т. е. със социалистическото предприятие, за което се изпълнява строителството.

Договорната форма създава редица права и задължения за инвеститорите. Тези права и задължения са в непосредствена връзка с всички въпроси, които водят до създаване на необходимите условия за срочно и качествено изпълнение на строителните работи. Най-важна част от правата на инвеститорите са контролните функции, които те упражняват върху строителния процес. За тази цел инвеститорът организира специален апарат, разходите по който се предвиждат във втората част от генералната сметка. Инвеститорският контрол непосредствено надзирава всички действия на строителната организация, от който зависи съвременното започване на строежа като изграждане на необходимите помощни помещения, набиране на работна ръка, доставка на инвентар и съоръжения, доставка на необходимите строителни материали и др. В процеса на самото строителство инвеститорът следи за срочното изпълнение на отделните видове строително-монтажни работи съобразно с означените в договора срокове, списък, следи за механизацията на процесите и качеството на строителните работи. Най-голяма отговорност инвеститорският контрол има при приемане на завършените строително-монтажни работи и при съставяне на сметката за тяхното изплащане. Инвеститорът проверява доколко строителят се е съобразил с обемите, предвидени в проектно-сметната документация, спазени ли са разходните норми за труд и материали, приложени ли са законоустановените цени. В зависимост от констатациите и след отстраняване на допуснатите грешки и опущения инвеститорът подписва приемателния акт и сметката за изплащане на изпълнените работи.

Заедно с това инвеститорът има и редица задължения, които произтичат от договорния характер на строителството. Първото и най-важно задължение на инвеститора е да осигури строежа с всички необходими книжа и документи за откриване на финансирането, както и да предаде на строителната организация всички планове, работни чертежи и разрешителни за започване на строителството.

Правата и задълженията на инвеститора са само едната страна на създадените от договора права и задължения. Другата страна обхваща правата и задълженията на строително-монтажната организация.

Строителните и монтажните организации имат право да изискват предаването на всички книжа, документи, планове, работни чертежи и др., които им дават право да започнат строителството и по които ще стане неговото непосредствено изпълнение.

Главно задължение на строителната организация е да организира целия строителен процес. Тя е длъжна да обезпечи необхо-

димата работна ръка, инженерно-технически и други кадри, транспортни средства, строителни средства, механизми, инструменти, строителни материали и пр. При изпълнение на отделните строително-монтажни работи строителната организация е длъжна да спазва точно плановете и работните чертежи, както и сроковете за завършване, като не допуска никакво отклонение, което би довело до оскъпяване на строителството или до влошаване на неговото качество.

За всички строително-монтажни работи по даден обект се сключва договор с една организация, която има функциите на главен изпълнител. Подизпълнител е организацията, която е натоварена с договор от главния изпълнител да извърши определени видове строително-монтажни работи.

При строителството, изпълнявано чрез възлагане, договарят играе важна роля за правилната организация на работата и осигуряване на срочно, качествено и солидно строителство. В него се уреждат всички права и задължения на инвеститора и изпълнителя, определя се обемът и характерът на строителството, стойността на обекта, срокът за завършване. Важна част на договора представлява уреждането на правата и задълженията на инвеститора и изпълнителя за начина, по който ще се отчита и заплаща строителството. Своевременното разплащане при строителството, изпълнявано чрез възлагане, зависи от правилното определяне на цената на строителството в сключения договор. Цената на строителството в договора се определя въз основа на проектната стойност, като се вземат под внимание предвидените условия за съкращаване на нормативните срокове, за повишаване на експлоатационните качества и ефективността на обекта.

Отчитането и изплащането на обекта, подобекта или завършения етап се извършва въз основа на констативен акт за предаване на завършения обект от изпълнителя на инвеститора. Наличието на констативен акт е предпоставка за назначаване на комисия за приемане на обекта, подобекта или завършения етап. Приемателната комисия се назначава от съответния ръководител на министерството или ведомството. Приемателна комисия може да се назначи и само по доклад от страна на инвеститора.

Обектът, подобектът или завършеният етап може да бъде приет с намаление на цената, а за неизпълнени работи или други нарушения на договора страните си дължат неустойки.

Въз основа на приемането инвеститорът заплаща обекта, подобекта или завършения етап. Следователно инициативата за заплащането е представена на инвеститора. Ако той не извърши плащането, въпреки че обекта е приет, банката има право да изплати обекта служебно. До приемане на обекта, подобекта и завършения етап строителната организация работи със собствени средства и кредити.

§ 8. ФИНАНСИРАНЕ НА СТРОИТЕЛСТВОТО, ИЗПЪЛНЯВАНО ПО СТОПАНСКИ НАЧИН

Организирането и осъществяването на строителното производство непосредствено от предприятията и организациите, които разполагат със средства, предназначени за капитални вложения за задоволяване на свои нужди, се наричат стопански начин на строителство.

Стопанският начин на изпълнение на строителството се налага по две много важни причини. Първо, държавните строителни организации са преговарени с отговорна строителна работа и не са в състояние да обхванат всички строежи, голям брой от които са незначителни по размер и са пръснати из цялата страна. Изпълнението на тези строежи от строително-монтажните организации би означавало безполезно разпиляване на техните сили, а в много случаи по липса на възможност редица малки, но належащи капитални вложения не ще бъдат осъществени в необходимия срок. Второ, в редица случаи единствено изпълнението на строителството по стопански начин е целесъобразно както от народостопанска гледна точка, така и от гледна точка на интересите на отделните предприятия. При стопански начин на строителство при някои обекти може да се даде най-икономично и рационално решение на строежа, да се използват подръчни строителни материали и местна работна ръка. При този начин на изпълнение на строителството предприятията имат най-добра възможност да мобилизират своите вътрешни ресурси, да подпомагат изпълнението на строежа със собствен транспорт, двигателна сила и др.

Стопанският начин се прилага в широк размер при строителството в селското и горското стопанство. Чрез него се осъществява построяването на селскостопански сгради в ТКЗС, горски ползащитни пояси, укрепителни съоръжения и др., изпълнението на които се извършва по типови проектно-сметни документации, документация или финансови сметки.

Изпълнението на строежите по стопански начин налага на инвеститорите да организират сами целия строителен процес. Те трябва да осигурят: доставката на материали, строителни машини и механизми, транспорта, набирането на работна ръка и др., като спазват всички предвидени в плана срокове за започване и завършване на строителните обекти, и да реализират намаление на стойността на отделните строително-монтажни работи.

Строителството, изпълнявано по стопански начин, на стойност до 20 000 лева може да се изплаща по разходооправдателни документи. За обекти над тази стойност обаче изплащането се извършва както при строителството, изпълнявано чрез възлагане.

Инвеститорът обособява на вътрешна стопанска сметка по-големите строежи, изпълнявани по стопански начин. Това е така нареченото финансиране по обема на изпълнените работи. При този начин инвеститорът назначава ръководи-

тел на строежа, комуто възлага цялото изпълнение на строежа.

Финансирането на строителството по разходооправдателни документи се извършва в рамките на проектосметната документация или финансова сметка. Всички суми се изплащат срещу представени разходооправдателни документи за доставени материали, работна ръка, транспорт и др. Тези плащания се извършват направо от сметката за финансиране. За всеки строеж банката открива отделна сметка за финансиране на името на инвеститора, който изпълнява строежа.

За изплащане разходите за работна ръка на инвеститорите се определя фонд „Работна заплата“. Банката брой суми за изплащане на работна заплата в рамките на плана за тримесечието, утвърден от директора на предприятието.

Финансирането на строителството по обем на извършените работи по своята същност има много общи черти със строителството, изпълнявано чрез възлагане. Това финансиране разкрива по-широки възможности за банковия контрол, отколкото финансирането на строителството по разходооправдателни документи.

Обособяването на строителството, изпълнявано по стопански начин, на вътрешностопанска сметка се постига чрез назначаването на отделен ръководител на строежа, чиито права и задължения са строго разграничени от правата и задълженията на предприятието (инвеститора). Тук отношенията са почти същите, каквито са отношенията между строително-монтажната организация и инвеститора.

Изпълнените от ръководителя на строежа строително-монтажни работи се отчитат по начина, възприет за строежите, изпълнявани чрез възлагане. Във връзка с това важен момент за отчитането и изплащането на строително-монтажните работи са констатируваният акт и приемателният протокол.

§ 7. КРЕДИТИРАНЕ НА КАПИТАЛНИТЕ ВЛОЖЕНИЯ

Кредитирането на капиталните вложения в социалистическата банкова практика е свързано с изискването за засилване на самофинансирането при широко приложение на стопанската сметка и пълната самоиздръжка на предприятията. Без тази предпоставка използването на заемните средства губи своето значение в областта на капиталните вложения или пък може да се запази само в ограничени размери и отделни отрасли на народното стопанство.

Използването на кредитирането като инструмент за укрепване на стопанската сметка позволява да се приложат изискванията на принципа за материалната заинтересованост и отговорност, да се повиши ролята на банковия контрол за срочно и качествено изпълнение на строителството, да се насочват средствата към високоефективни обекти. Главната предпоставка за използване на кре-

дита при осъществяване на капиталните вложения е ефективността и темпа на натрупванията в инвестиционните фондове, откъдето възниква и зависимостта на кредита от реализиране на икономически ефект в резултат на експлоатацията на основните фондове и размера на постъпленията по инвестиционните фондове, като източник за изплащане на заемните средства. Издължаването на кредита, получен за осъществяване на определени капитални вложения, се извършва от крайния резултат — печалбата, където се отразява икономическият ефект от експлоатацията на въведените нови основни фондове и от инвестиционните фондове, където се набират средства при разпределението на печалбата.

Ролята на кредита и неговата функция отразяват два характерни момента от осъществяването на капиталните вложения. Първият момент обхваща целия период на извършването на капиталните вложения и е свързан с достигането на проектните мощности и технико-икономическите показатели. Вторият момент обхваща периода на експлоатацията на създадените и приети основни фондове. При него следва да се осигури издължаването на кредита.

За различните видове капитални вложения и в зависимост от техния характер съществуват определени срокове за осъществяване. Това създава обективната възможност и с оглед да се повиши ефективността на капиталните вложения вследствие на тяхното срочно и предсрочно въвеждане в експлоатация, сроковете да се определят като нормативни и задължителни. Задължителният характер на сроковете за продължителността на строителството дава възможност на банката да упражни контрол за срочно и предсрочно изпълнение на капиталните вложения. За неспазване на нормативните срокове банката налага определени санкции, които могат да стигнат до спиране на финансирането.

При предсрочно изпълнение на строителството и особено когато това води до предсрочно въвеждане в експлоатация на капиталните вложения, банката може да осигури използването на допълнителен кредит като аванс за следващата година. Тази възможност създава еластичност и маневреност на кредита, което позволява предсрочното въвеждане на капиталните вложения и повишаване тяхната икономическа ефективност. За предсрочно изпълнение на капиталните вложения може да се използват и собствени средства на предприятието.

За различните капитални вложения съществува и различна възможност за достигане на проектните мощности и технико-икономическите показатели. В този случай също така са предвидени нормативни срокове, които са задължителни. Ако тези срокове бъдат нарушени, банката има право да приложи определени санкции.

През периода на експлоатацията на основните фондове предприятието според определения източник за издължаване на кредита осигурява необходимите погашения. Неосигуряването на погашенията означава, че предприятието не е достигнало проектираната ефективност на капиталните вложения или други причини са

попречили да се осигури срочното възвръщане на заемните средства. По този начин кредитът играе важна сигнализаторска роля в процеса на експлоатацията на основните фондове. Той разкрива възникналите разстройства в процеса на експлоатацията, които са довели до намаление на икономическия ефект и оттам до невъзможност за издължаване на заема в установените срокове. Неизплатените в срок погашения по заемите се отнасят в просрочие с повишен лихвен процент, което представлява допълнителен стимул за достигане на проектирания икономически ефект от експлоатацията на основните фондове.

Ролята на кредита за осигуряване на висока икономическа ефективност от капиталните вложения определя сферата на неговото приложение. Банковият кредит се използва само при осъществяване на основни фондове със стопанско предназначение. Капиталните вложения с комунално-битово и културно предназначение не се кредитират, а се осъществяват само за сметка на собствените средства на предприятията, набрани във фонд „Социално-културни и битови мероприятия“.

Кредитът играе различна роля в отделните моменти на осъществяване и експлоатация на основните фондове. През периода на осъществяването на капиталните вложения кредитът играе активна роля за целесъобразното извършване на конкретните разходи по проектосметната документация и условията на строителството. През този период той постоянно нараства до общия размер на капиталните разходи, коригиран със сумата на собствените средства, предвидени за тази цел. В края на строителството и след приемането на обектите кредитът достига своя максимален размер, който не може да бъде по-висок от определения лимит при неговото разрешаване. Всъщност размерът на кредита при разрешаването се определя в зависимост от проектната стойност и собствените средства на предприятието, предвидени по плана. Разликата между проектната стойност и собствените средства представлява размера на кредита, който се определя като лимит или максимална граница, до която кредитът може да достигне след пълното осъществяване на капиталните вложения.

Сумата на кредита в рамките на лимита, след като се приеме обектът, подлежи на разсрочване в рамките на определените нормативни срокове. Необходимостта от пробна експлоатация и достигането в кратък срок на проектните мощности и технико-икономическите показатели налага издължаването на заемите да започне в един по-късен срок. Предвидено е това издължаване да започне до три месеца след пълното или частично въвеждане в експлоатация на основните фондове. Сроковете за издължаване на заемите се определят диференцирано по отрасли и не могат да бъдат по-дълги от 10 год. За селското стопанство този срок е до 20 години. За всяко предприятие банката съставя погасителен план, в който се нанасят ползваните и разсрочвани заеми за капитални вложения.

Редът на кредитирането на капиталните вложения зависи и от

техния характер и вид. Така например лимитираните капитални вложения, които се предвиждат поименно в плана, се кредитират според размера на кредита, предвиден в плана. Размерът на кредита, предвиден в плана като източник за финансиране на капиталните вложения, представлява и лимит на кредита.

Нелимитираните капитални вложения се финансират със собствени средства. По единния план за социално-икономическо развитие на страната се предвижда обща сума, която се дава като лимит на банката за кредитиране на реконструкции, модернизации, внедряване на техническия прогрес, подобряване организацията на труда, производството и управлението и пр. Тези капитални мероприятия се кредитират от банката при условие, че издължаването на кредита се осигурява в по-кратък срок от нормативния за юткупване на капиталните вложения, но не повече от две години от въвеждането на мероприятияето в експлоатация и при срок за внедряване 6 месеца.

Освен това според предвидените средства в кредитния план за оборотни средства банката може да кредитира предприятията и за допълнителни капитални мероприятия: разширение, преустройство, машини и съоръжения и др., ако икономическият ефект осигурява възстановяването на разходите за 12 месеца от датата на ползването на кредита при срок за внедряване 3 месеца. Това са такива капитални мероприятия, нуждата от които възниква в процеса на изпълнението на плана и които по същество служат за премакване на определени диспропорции в производствените мощности.

При използване на кредита банката има право да извършва проверка относно срочното изпълнение на строителството, спазването на проекто-сметната документация и др. При издължаването на кредита и в процеса на експлоатацията на основните фондове банката контролира достигането на проектните мощности и технико-икономическите показатели, както и правилната експлоатация на основните фондове с цел да се достигне и надхвърли проектираният икономически ефект.

Глава XVI

МЕЖДУНАРОДНИ ПЛАЩАНИЯ И КРЕДИТИРАНЕ НА ВЪНШНАТА ТЪРГОВИЯ ПРИ СОЦИАЛИЗМА

§1. МОНОПОЛ НА ВЪНШНАТА ТЪРГОВИЯ И ВАЛУТЕН МОНОПОЛ В НРБ

Социалистическите производствени отношения в СССР и другите страни от социалистическия лагер доказаха историческата възможност за изграждане на международните отношения върху принципите на равноправието между нациите и развитието на икономическите връзки върху принципа на взаимната изгода и пълна немеса във вътрешните работи. В това се състои и коренното различие между характера на международните отношения, изградени върху социалистическите производствени отношения, и международните отношения между капиталистическите страни.

От самото създаване на Съветския съюз Ленин посочва възможността за развитие на международните отношения между Съветския съюз и капиталистическите държави. Ленинското становище, че развитието на търговското и икономическото сътрудничество с капиталистическите страни върху принципа на взаимната изгода и равноправие е възможно и желателно въпреки различието в политическото и икономическото им устройство, се превръща в класическа формула на марксизма-ленинизма.

Паралелното съществуване на капитализма и социализма като противоположни системи не изключва възможността за мирно съревнование и сътрудничество между тях.

След Втората световна война от капиталистическата система отпаднаха редица страни. Капиталистическите страни се опитаха да приложат системата на блокада и дискриминация по отношение на целия социалистически лагер. В резултат на този опит и под влияние на бързото икономическо развитие на социалистическите страни единният световен пазар се разпадна. Образува се втори световен пазар, който обхваща икономическите взаимоотношения между страните на социализма и непрестанно разширява своето влияние в света.

Създаването на двата световни пазара обуславя съществуването на два вида международни икономически отношения за страните на социализма: а) международни икономически отношения и плащания с капиталистическите страни; б) международни икономически отношения и плащания със СССР и с другите социалистически страни.

Международните икономически отношения и плащания в нашата страна се развиват при пълен държавен монопол на външната търговия. Монополът на външната търговия има различно значение в уреждане отношенията на нашата страна с капиталистическите страни и със страните от социалистическия лагер. По същество той няма нищо общо с различните форми на ограничаване, регулиране и контрол, които отделните капиталистически страни създават в системата на своята външна търговия. Също така той няма нищо общо със създадения в някои капиталистически страни държавен монопол за внос и износ на някои видове стоки.

Монополът на външната търговия е сигурно средство в ръцете на социалистическата държава за отстояване и защищаване на общонародните интереси при развитие на икономическите ни отношения с капиталистическите страни, Ликвидирането на частния капитал в областта на външната търговия и предоставянето на нейните задачи в ръцете на държавата замени господарството на отделния капиталист — вносител или износител — с интереса на целокупното народно стопанство. Вносът и износът се поставиха в пълно съгласие с плановете за развитие на страната, т. е. с интересите на народа.

Обект от вноса и износа са планово установени стоково-материални ценности, които имат значение за правилното развитие на страната и построяването на социализма.

Монополът на външната търговия по отношение на страните от социалистическия лагер позволява да се осъществи плановата връзка между икономиката на тези страни. Докато икономическите отношения между капиталистическите страни се развиват стихийно при колониална експлоатация и подчинение и при груба намеса във вътрешните работи, икономическите отношения между страните от социалистическия лагер се изграждат върху плановете за развитие на тяхната икономика при широко прилагане на принципа на взаимната помощ и сътрудничество. Икономическите отношения между държавите от социалистическия лагер са отношения между равни. Те имат за главна задача да осигурят правилното развитие на тези страни въз основа на взаимна помощ и при съобразяване с особеностите на техните обществени и икономически условия.

Монополът на външната търговия, от друга страна, позволява да се организират вносът и износът в пълно съгласие с изискванията на закона за планомерното развитие на народното стопанство. В рамките на народностопанския план и с оглед на нуждата

на останалите страни от социалистическия лагер се определят различни видове производства, продукцията на които ще бъде обект на износ. Съгласуването на износа с обективните възможности на страната и перспективите за действителната реализация в рамките на народностопанския план определят напълно планомерния характер за образуването на експортните възможности на страните от социалистическия лагер. Вносът също така се изгражда във връзка с действителните нужди на народното стопанство. На първо място тук спада вносът на средства за производство, който има решаващо значение за развитието на производителните сили, и внос на стоки, които не се произвеждат у нас, за задоволяване потребностите на трудещите се. Вносните възможности на страната винаги се намират в зависимост от нейните експортни възможности, а разширяването на вноса се извършва въз основа на предвиджането за увеличаване на износа, чрез което да се ликвидира възникналата външна задлъжнялост.

Министерството на външната търговия е главният държавен орган, който организира монопола на външната търговия в нашата страна. Дейността по вноса и износа се изпълнява от създадените държавни вносни и износни предприятия, подчинени на Министерството на външната търговия. Всички вносно-износни предприятия работят върху принципа на стопанската сметка. Сделките се сключват от тяхно име и за тяхна сметка. В системата на външната търговия Министерството на външната търговия има ръководна и контролна роля. То разполага със своя апарат както вътре в страната, така и вън от нея. Главни органи на Министерството на външната търговия вън от страната са търговските представителства (търговски съветници). Според страната, в която се намира търговският представител, и съобразно с отношенията, които има нашата страна с нея, на търговския представител се дава съответен помощен персонал. Освен във всички народнодемократични страни нашата страна има търговски представители и в много капиталистически страни.

Вносът и износът се осъществяват въз основа на годишен план, който представлява неразделна част от народностопанския план. Годишният план за вноса и износа се съставя след подробно проучване на исканията на отделните предприятия и в зависимост от нуждите на нашето развитие.

Вносно-износните предприятия в нашата страна осъществяват своите сделки с капиталистическите страни по два начина: а) чрез единични покупко-продажби; б) чрез покупко-продажби, основани на предварително споразумение между нашата страна и съответната капиталистическа държава.

Единичните покупко-продажби са твърде ограничени по размер. Главната причина за това са редицата ограничения, които капиталистическите страни правят на търговията със страните от социалистическия лагер. При тези сделки главната задача на държавните предприятия е да се осигури осъществяването на износа

по възможност в свободна валута. Единичните сделки с капиталистическите страни по вноса се осъществяват въз основа на заплащане със свободна валута или върху принципите на компенсацията. Те се осъществяват от нашите държавни предприятия чрез самостоятелна сделка със съответните капиталистически предприятия.

Покупко-продажбите, основани на предварително споразумение между нашата страна и съответните капиталистически страни, се различават от свободните единични покупко-продажби по това, че тяхното реализиране се извършва след сключването на предварително споразумение между двете страни. Такива споразумения ние имаме с много капиталистически страни. В тези споразумения се предвиждат общите и основните начала, по които ще бъдат извършени вносът и износът. Самото уговаряне на сделките се извършва между нашите държавни вносно-износни предприятия и съответните капиталистически предприятия. Обикновено при този начин на извършване покупко-продажбата се определя реализираната сума от вноса да бъде използвана за покупки вътре в страната, като предварителното споразумение може да определи видовете и количествата на стоките.

Покупко-продажбите със страните от социалистическия лагер се осъществяват въз основа на спогодби за стокообмен за една година за целия внос-износ. В тях се засяга въпросът за видовете, количеството и цената на стоките, както и сроковете за доставка. Обикновено сделките между страните от социалистическия лагер се уговарят в рубли. За регулиране отношенията между страните от социалистическия лагер във връзка с техните икономически отношения Съветът за икономическа взаимопомощ е изработил „Общи условия за доставка на стоки“. Тези общи условия са приети от отделните страни и се отнасят до установяване на начина за определяне на цената, транспорт, плащане, срокове, неустойки и пр. След сключване на спогодбите за стокообмен предприятията на страните от социалистическия лагер сключват помежду си отделни договори за уговаряне на конкретните условия на всяка сделка поотделно. По принцип тези договори не могат да противоречат на общите положения, приети в генералната спогодба по стокообмена в изработените „Общи условия за доставка на стоки“.

Монополът на външната търговия представлява икономическа основа на валутния монопол. Развитието на валутния монопол у нас се извършва, като се използва големият опит в тази област на Съветския съюз. В СССР международните плащания, възникнали въз основа на международните икономически отношения, се извършват от Госбанк, обаче в Съветския съюз съществува и банка за външна търговия — Внешторгбанк. Госбанк има за задача да урежда международните плащания, възникнали въз основа на съществуващите търговски отношения, свързани с народното стопанство. Внешторгбанк извършва плащания и приема чуж-

да валута от съветските и чужди поданици върху територията на СССР и обслужва със средства дипломатическите мисии.

Думата „валута“ има две значения. Под валута на първо място се разбира паричната единица, приета в паричната система на една страна. Освен това под „валута“ се разбират още чуждестранни банкноти, монети и пр., които се намират в страната. Когато се говори за държавен валутен монопол при социализма, трябва да се разбира изключителното право на държавата да извършва всички сделки с чуждестранни платежни средства, както и със злато, сребро и платина в монети или слитъци, които имат функцията на „световни пари“. Покупко-продажбата на чужда валута: вътре в страната се извършва въз основа на установените валутни курсове.

Валутен курс е „цената“ на паричната единица на една страна, изразена в паричните единици на друга страна.¹ Той може да бъде даден за една, сто или хиляда чуждестранни парични единици. Изчислението на валутния курс се извършва на първо място в зависимост от златното съдържание на отделните валути, т. е. въз основа на валутния паритет. Но заедно с това при определяне курса на отделните валути следва да се вземе предвид и изменението на курса на тези валути към валутите на другите страни.

Изчислението на курса на чуждестранните валути в нашата страна се извършва посредством рублата. Рублата е най-здравата валута в света. Конкретно изчисляването на курсовете се извършва по следния начин. Ако един американски долар се котира в СССР 0,90 рубли, а една рубла се котира у нас 1,30 лева, то курсът на американския долар у нас ще бъде равен на 1,17 лева, или 0,90 рубли по 1,30 лева.

Валутният монопол в нашата страна се осъществява от Българска народна банка. Тя има изключително право да извършва всички сделки със злато, сребро и платина в монети, слитъци и суровид, в чуждестранна валута, с платежни документи в чуждестранна валута (записи на заповед, менителници, чекове, преводи и т. н.) и с чуждестранните ценни книжа (акции, облигации, купони и т. н.). Съществуването на това изключително право на банката задължава всички лица, предприятия и организации, които се намират на територията на нашата страна, да представят веднага в БНБ всички свои средства в чужда валута. По този начин БНБ се превръща в единствен държавен орган, в който се съсредоточават всички валутни средства и който въз основа на плана за платежния баланс извършва всички разплащания с другите страни. Всяка търговия с чужда валута и с благородни метали в страната е забранена.

Покупко-продажбата на златни, сребърни и платинени изделия и скъпоценни камъни се извършва от държавата чрез специално

¹ Атлас, Э. — цит. съч., стр., 227.

търговско предприятие, което има монопол върху тази дейност. Всички сделки в чужда валута с чужденци се извършват с разрешение на Министерството на финансите. Нашите граждани не могат да приемат плащания в български лева, когато задължението е в чужда валута, нито да отпускат заеми и други подобни на чужди граждани без разрешение на Министерството на финансите. Плащанията по търговски сделки с чужбина се извършват само с разрешение на Министерството на външната търговия.

Всички постъпления и плащания на страната в чужда валута за една година се определят в плана за платежния баланс. Валутните вземания и задължения се планират с платежния баланс. Тук се обхващат всички вземания и задължения в чужда валута, независимо от това, дали ще бъдат ликвидирани през планирания период, или не. Салдото по този баланс показва дали нашата страна остава длъжна към другите страни, за което се казва, че балансът има пасивно салдо, или пък остава да взема от другите страни, в какъвто случай балансът има активно салдо. Платежният баланс на нашата страна зависи до голяма степен от търговския баланс на страната. В търговския баланс се отразяват нашият внос и износ. Винаги когато износът е по-голям от вноса, търговският баланс бива активен и обратното.

В плана за платежния баланс държавата се стреми да разкрие всички възможности за максимално засилване на постъпленията в чужда валута, и то предимно от валута за свободно използване, в което до голяма степен зависят валутните резерви на страната. Валутните резерви се състоят от разполагаемите от БНБ чуждестранни банкноти, монети, чекове, преводи и пр., както и разполагаемите наличности в благородни метали. Освен това към валутните резерви се отнасят и всички разполагаеми суми по сметка в чуждестранните банки. Валутните резерви имат важно значение за правилното изпълнение на всички сделки с чужбина тъй като дават възможност на държавата да извършва тези сделки съобразно с най-благоприятните за страната условия.

§ 2. ОРГАНИЗАЦИЯ НА МЕЖДУНАРОДНИТЕ ПЛАЩАНИЯ С КАПИТАЛИСТИЧЕСКИТЕ СТРАНИ

Въпросът за правилната организация на международните плащания с капиталистическите страни е много важно условие за правилната защита на държавните интереси. Главна задача на органите, които осъществяват възникналите международни икономически отношения, е да осигуряват своевременно приемане на стоката от купувачите и да уредят своевременно и точно плащане на нейната стойност. Независимо от това при разрешаване въпроса за международните плащания е необходимо да се осигури не само своевременно изплащане на стоката от купувачите, но и свободно използване на средствата от износа за нуждите на държавата

Във връзка с международните плащания се изисква те да се организират така, че да гарантират интересите на държавата поради нестабилния характер на капиталистическите валути.

Рисковете, с които са свързани международните икономически отношения, се разделят на: а) валутни рискове; б) рискове, свързани с незаплащане на получените от купувачите стоки; в) рискове, свързани с неприемане стоката от купувача и отказване на документите по изпратената стока.¹

Гарантирането от валутни рискове се постига чрез валутна или златна уговорка. Валутна уговорка имаме тогава, когато в международните договори или условия на сделките се предвижда такова изменение на цените, каквото е настъпило между валутата на сделката или договора и определената устойчива валута. Златна уговорка имаме, когато в договора или споразумението се предвижда, че стойността на всяко плащане в даден момент трябва да се равнява на стойността на определено в договора количество злато.

Гарантирането от рисковете, свързани с несвоевременното заплащане на експортираните стоки, до известна степен се осъществява чрез възприемане на условието — получаването на стоката да стане само след плащане пред определена банка.

Обаче както своевременното заплащане, така и получаването на стоката се гарантира най-добре чрез приемане при договора или споразумението като платежна форма неотменяемия акредитив. Неотменяем акредитив може да бъде открит направо при Българска народна банка или при някоя първокласна чуждестранна банка, предварително уточнена при сключване на сделката. Отменяемият акредитив се различава по това, че се открива също за определен срок, но през този срок купувачът може да го отмени.

Освен посочените по-горе начини за гарантиране от рисковете при международните сделки се използват и следните форми: а) получаване аванс от купувача; б) получаване на банкова гаранция; в) брокерска гаранция (делкредере), ако стоката се продава чрез брокер.²

Разплащанията по международните сделки се извършват по един от следните начини: а) в налична валута; б) по клирингова система; в) на кредит.

Платежите в налична валута се прилагат обикновено при единичните сделки. Главна задача при сделки в налична валута е държавата да осъществи експорта в конвертабилна валута, т. е. валута, която може свободно да се използва за покупка не само в страната, където е направен износът, но и във всяка друга страна, където това налагат държавните интереси.

¹ Вж. Икономиков, В. В. — цит. съч., стр. 433.

² Брокер се нарича лицето, което от свое име и по професия се занимава само с посредничество между продавачите и купувачите, без да носи риск за сделката.

Най-широко развит начин на плащания с капиталистическите страни е клиринговата система. Клирингът е споразумение за плащане между две страни, което се извършва чрез взаимна компенсация на извършения внос и износ и чрез ликвидиране на получения остатък над определената в споразумението сума посредством допълнителен износ на стоки, свободна валута или злато. Вследствие на това се различават чисти клирингови споразумения и клирингови платежни споразумения.¹ Чисти клирингови споразумения са тези, при които не се прави превод на конвертабилна валута или злато, а клирингови платежни споразумения са тези, по които се прави такъв превод.

Технически изпълнението на клиринговите спогодби се осъществява чрез едностранно или двустранно водене на сметките. Оттук клиринговите плащания в практиката са получили неправилното название едностранни и двустранни. По същество всички клирингови сделки са двустранни, тъй като представляват споразумение между две страни.

При едностранно водене на сметката в спогодбата за клиринговото плащане се определя страната, която ще води сметката по клиринга. Този начин на клирингово заплащане е в ущърб на страната, която не води сметката. Двустранното водене на сметката се прави едновременно и от двете страни, участващи в клиринга. Така се получава по-добра защита на взаимните интереси, поради което този начин се предпочита.

Изпълнението на клиринговите спогодби обикновено е свързано с периодична проверка на положението на водените сметки. Периодичната проверка на сметките се прави в срокове, установени от самото споразумение. Всички износители представят товарните документи в банката, която в зависимост от условията на плащането задължава клиринговата сметка и одобрява сумата на предприятието-износител. Предприятията-вносители плащат стойността на вноса също по клиринговата сметка. Изплащанията по клиринговите сметки могат да се правят чрез стоков акредитив или по инкасовия метод. Акредитивният начин за плащане на вноса и износа ускорява постъпването на сумите, вследствие на което той е за предпочитане.

Разновидност на клиринговите сделки са така наречените компенсационни сделки. Особеността на този вид сделки се състои в това, че условието на тяхното изпълнение е свързано с взаимна доставка на определени количества и видове стоки, така че стойността на износа по дадена компенсационна сделка е равна на вноса по нея. Сделки от подобен род гарантират интересите срещу евентуални колебания във валутните курсове и служат за осигуряване на вноса на определени и важни за народното стопанство стоки. Компенсационната сделка може да бъде уговорена и

¹Смирнов, А. М. — Международные расчеты и кредитные отношения во внешней торговле СССР, Москва, 1953, стр. 113.

без стойностно изражение на взаимно доставените стоки. Тогава сделката се нарича стокообменна и при нея отделните видове стоки по вноса и износа се фиксират само по количество.

Плащанията на кредит се прилагат в случаите на уреждане сделките въз основа на търговския кредит, при който доставчикът дава стоката на купувача на кредит при определени за това условия.

В международните сделки с капиталистическите страни като контрагенти участвуват, от една страна, социалистическите предприятия и, от друга, капиталистическите частни фирми, които постоянно са изложени на риска от кризи, инфлация и пр. Условищата, при които работят капиталистическите фирми, задължават нашата държава да държи точна сметка за правилната защита на нейните интереси при международните сделки. При наличието на монопола на външната търговия нашата страна все повече се утвърждава на международния пазар като платежоспособна и почтена в изпълнение на поетите задължения. Това ѝ създава твърде голям международен престиж и въпреки постоянната дискриминация от страна на империалистите държавата ни успява все повече да развива своите отношения с капиталистическите страни.

§ 3. ОРГАНИЗАЦИЯ НА МЕЖДУНАРОДНИТЕ ПЛАЩАНИЯ СЪС СССР И СЪС СОЦИАЛИСТИЧЕСКИТЕ СТРАНИ

Международните плащания на нашата страна със СССР и останалите социалистически страни се различават коренно от международните плащания с капиталистическите страни. Външното техническо сходство в начина на извършване на плащанията далеч не изразява никакво сходство между двата вида плащания по същество. Главната основа на международните плащания със СССР и останалите социалистически страни е международното икономическо сътрудничество.

Международните плащания между социалистическите страни се извършват въз основа на сключените международни споразумения, които се различават по същество от споразуменията, сключвани с капиталистическите страни. Освен по своя дългосрочен характер те съдържат подробно изброяване на вносните и износните стоки, посочени в приложените към спогодбите вносни и износни листи. Вносът и износът се извършват във връзка с народно-стопанските планове и поради това споразуменията са израз на взаимната стопанска помощ между страните от демократическия лагер и се основават на международното разделение на труда. След като се сключат, спогодбите по стокооборота и по плащането стават задължителни за страните. В международните отношения между социалистическите страни липсва какъвто и да е риск. Всички мерки, които се предвиждат в сключените споразумения, имат за цел само

да осигурят своевременно количествено и качествено изпълнение на взаимните доставки.

Международните плащания със СССР и останалите социалистически страни се извършват по клирингов път при двустранно водене на сметките. Двустранното водене на сметките по клиринга изразява пълното равноправие между участниците в плащанията.

За осъществяване на клиринговото плащане банката открива сметка по клиринга на всяка от страните, с които се намира в договорни отношения. Такава сметка се открива и в съответната държавна банка на договарящата страна. По откритата сметка се отчитат всички постъпления за доставени стоки. За всяко постъпление банките взаимно се уведомяват. При получаване на съобщение, че сумата е внесена, банката издължава стойността на съответното предприятие-доставчик независимо от състоянието на салдото по сметката.

Клирингът обикновено обхваща всички плащания по доставените стоки и разходите, свързани с доставките. Освен това по клиринга може да се отнасят и други плащания. Връзката, която съществува между взаимните доставки и тяхното плащане, дава възможност чрез клиринговата сметка да се следи и за изпълнението на постигнатото споразумение.

Международните плащания със СССР и останалите социалистически страни се водят главно в рубли. Тези отношения са естествена последица от обособяването на втория световен пазар и установяване златния паритет за почти всички валути на социалистическите страни. Рублата се използва както при извършване на плащанията по клиринга, така и при определяне цените на отделните стоки, предмет на споразуменията.

Споразуменията за взаимни доставки между социалистическите страни се сключват при спазване принципа на пълно стойностно равенство между тези доставки. Въпреки това обаче обикновено към края на договорния срок не винаги се осъществява пълно покритие на извършените взаимни доставки. Вследствие на това в определени от споразумението срокове се пристъпва към регулиране на взаимните доставки по споразумението. Являта се задължиялост на една от страните съгласно общите условия по доставката трябва да бъде ликвидирана от страната-длъжник в срок от три месеца чрез допълнителен износ на стоки, злато или конвертабилна валута. Остатъкът по клиринговата сметка по взаимно съгласие може да бъде ликвидиран чрез включването му в бъдеща спогодба между страните. По системата на многостранния клиринг в споразумението могат да вземат участие повече от две страни. В такъв случай страната-длъжник по клиринга покрива задължението чрез износ в една определена в споразумението друга страна. Този начин на уреждане отношенията между страните от социалистическия лагер разкрива още по-големи възможности за разширение на техните икономически връзки.

След създаването на Международната банка за икономическо

сътрудничество на социалистическите страни, членки на Съвета за икономическа взаимопомощ — 22. X. 1963 год. — международните плащания се извършват чрез банката в преводни рубли на многостранна основа. Тази банка освен това извършва операции по привличане на свободни парични средства в преводни рубли и други валути, извършва финансиране на съвместно строителство и др.

§ 4. КРЕДИТНИ ОТНОШЕНИЯ НА НРБ С КАПИТАЛИСТИЧЕСКИТЕ И СЪС СОЦИАЛИСТИЧЕСКИТЕ СТРАНИ. КРЕДИТИРАНЕ НА ВНОСНО-ИЗНОСНИТЕ ЦЕНТРАЛИ

Кредитните отношения на нашата страна с капиталистическите страни са ограничени. Главната причина за това са неприемливите условия, при които империалистите отпускат кредити на другите страни. Обикновено тези кредити са свързани с тежки икономически и политически искания. Отпускането на такива кредити от страна на капиталистическите държави винаги е придружено с груба намеса във вътрешните работи на отделните страни.

Действително Съветският съюз в своето развитие е ползвал кредити от капиталистическите държави. Но той винаги е съумявал да получи тези кредити без всякакви допълнителни икономически и политически ангажименти. Много от кредитите, които е ползвал Съветският съюз, са били не в стокова, а в парична форма, което е давало възможност за свободно контракуване с капиталистически фирми-доставчици.

Кредитите, които СССР отпуска днес на социалистическите страни, са една от формите на икономическа помощ, която СССР постоянно оказва на тези страни. В тези кредити е отразен пролетарският интернационализъм, братското сътрудничество и взаимопомощ като принцип, върху който се градят отношенията между страните от социалистическия лагер.

За развитието на външната търговия е от голямо значение създадената у нас система на кредитиране на вносно-износните предприятия. Кредитирането на тези предприятия почива на същите принципи, на които се изгражда кредитирането на останалите социалистически предприятия и организации. Снабдяването на тези предприятия със собствени оборотни средства служи за покриване стойността на амбалажа, спомагателните материали, запасните части, горивните и смазочните материали и др.

Експортните предприятия се кредитират по специална заемна сметка. От специалната заемна сметка се изплащат и приемат за обезпечение стоките в страната, предназначени за износ, а също така и стоките на консигнация и за преработка в чужбина.

Специалната заемна сметка по експорта се заверява с постъ-

пилите суми от чужбина за изплащане направения износ независимо от начина на плащането.

Вносните предприятия също така се кредитират по специална заемна сметка. От специалната заемна сметка се изплащат и приемат за обезпечение доставените вносни стоки по фактурната им валутна стойност по курса на деня.

Специалната заемна сметка по вноса се заверява с постъпилите суми от продажба на внесените стоки.

Специалните заемни сметки по вноса и износа подлежат на ежемесечно регулиране и проверка на обезпечението. При регулирането на специалната заемна сметка и при проверката на обезпечението се запазват общите принципи, валидни при кредитирането по стокооборота.

Вносно-износните предприятия могат да бъдат кредитирани и за размянните операции (реекспорт, компенсация и преработка). Стоковоразменните операции се кредитират също от специалната заемна сметка.

Външнотърговските предприятия у нас се кредитират от Българската външнотърговска банка, която се създаде през 1964 година като акционерно дружество с 40 000 000 лева основен капитал. Дейността на тази банка обхваща и операциите по всички международни платежни и кредитни отношения на нашата страна с другите страни.

СЪДЪРЖАНИЕ

Предговор	3
Увод	
Предмет и задачи на курса „Финанси и кредит на социалистическата държава“	5

Глава I

Основи и същност на финансите

§ 1. Необходимост от пари при социализма. Същност, значение и функции на парите	11
§ 2. Същност и функции на финансите на социалистическата държава	25
§ 3. Състав и предназначение на обществените фондове	30
§ 4. Националният доход като източник на финансовите средства. Други източници	32
§ 5. Финансово-кредитната система на социалистическата държава	35
§ 6. Особенности и предимства на социалистическите финанси	39

Глава II

Финансовата политика на социалистическата държава

§ 1. Същност на финансовата политика на социалистическата държава	42
§ 2. Финансовата политика на СССР	45
§ 3. Финансовата политика на НРБ	58

Глава III

Същност и организация на финансите на социалистическите предприятия и отрасли

§ 1. Съдържание на финансите на социалистическите предприятия и отрасли	67
§ 2. Особенности на финансите на кооперативните предприятия и ТКЗС	74
§ 3. Роля на финансите на предприятията в обществения възпроизводителен процес	77
§ 4. Финансови средства на социалистическите предприятия	82
§ 5. Печалбата на социалистическото предприятие	90
§ 6. Финансово планиране в предприятията	98

Глава IV

Същност, система и класификация на държавните приходи

§ 1. Система и класификация на държавните приходи	103
§ 2. Данък и елементи на данъчното облагане	107

Глава V

Същност, организация и роля на бюджетните приходи от народното стопанство

§ 1. Организация на вноските на социалистическите предприятия в бюджета	113
§ 2. Същност на данъчните плащания от социалистическите предприятия	116

§ 3. Данък върху оборота	120
§ 4. Данъци върху печалбата на държавните предприятия	127
§ 5. Отчисления от печалбата	133
§ 6. Данъци от кооперативните предприятия и организации	134
§ 7. Приходи от държавни имоти, МТС и други	138
§ 8. Приходи от такси, мита и други	142

Глава VI

Приходи от населението

§ 1. Облагане на населението с данъци	148
§ 2. Подоходно облагане в НРБ	151
§ 3. Приходи от местни данъци	155
§ 4. Приходи от местни такси	159
§ 5. Самооблагане на населението в НРБ	160

Глава VII

Спестовно дело и държавно застраховане при социализма

§ 1. Същност и форми на спестовността при социализма	163
§ 2. Държавна спестовна каса	172
§ 3. Държавно застраховане при социализма	178

Глава VIII

Държавни разходи при социализма

§ 1. Държавните разходи и тяхната класификация	187
§ 2. Разходи за финансиране на народното стопанство	189
§ 3. Разходи за социално-културни мероприятия	192
§ 4. Разходи по отбраната и управлението	199

Глава IX

Социалистически бюджет и бюджет на НРБ

§ 1. Същност на социалистическия бюджет	202
§ 2. Разпределение на приходите и разходите между бюджетните звена	207

Глава X

Планиране на бюджета

§ 1. Задачи и основи на финансовото планиране	212
§ 2. Бюджетно планиране	215
§ 3. Основни моменти в изпълнението на бюджета	222
§ 4. Отчитане и приключване на бюджета	227

Глава XI

Организация и функции на финансовата администрация в НРБ

§ 1. Обща характеристика и звена на финансовата администрация	229
§ 2. Организация, структура и функции на Министерството на финансите	231
§ 3. Организация, структура и функции на местните финансови органи	234
§ 4. Организация и функции на финансовите отдели и служби при министерствата, ведомствата, предприятията, учрежденията и организацията	234

Глава XII

Организация и планиране на паричното обръщение при социализма

§ 1. Паричният оборот при социализма и неговата планова основа	236
§ 2. Количеството пари, необходими за обръщението	239

§ 3. Баланс на паричните доходи и разходи на населението и неговото значение за планиране на паричното обръщение	244
§ 4. Касов план на Българска народна банка и неговото значение за оперативно регулиране на паричното обръщение	249
§ 5. Организация на съставянето на касовия план	253
§ 6. Българска народна банка — емисионно-касов център на страната	255
§ 7. Значение на касовата служба в предприятията, организациите и учрежденията за паричното обръщение	257

Глава XIII

Система и организация на разплащанията в социалистическото народно стопанство

§ 1. Същност и значение на безналичните плащания	264
§ 2. Форми на безналични разчети	267
§ 3. Банковият контрол върху безналичните плащания	280

Глава XIV

Кредитът в социалистическата стопанска система

§ 1. Необходимост, същност и функции на кредита и банките при социализма	282
§ 2. Принципиални различия на кредита при социализма от кредита при капитализма	288
§ 3. Ролята на собствените и заемните средства в народното стопанство	290
§ 4. Принципи на социалистическия кредит	293
§ 5. Видове заеми и заемни сметки. Методи за кредитиране	296
§ 6. Видове заеми според обектите за кредитиране	298
§ 7. Кредитният план и неговото значение	310

Глава XV

Финансиране и кредитиране на капиталните вложения

§ 1. Обща характеристика на капиталните вложения	313
§ 2. Организация на финансирането и кредитирането на капиталните вложения в Народна република България	317
§ 3. Източници за финансиране и кредитиране на капиталните вложения	319
§ 4. Планиране и отчитане на капиталните вложения	320
§ 5. Финансиране на строителството, изпълнявано от строителни и монтажни организации	325
§ 6. Финансиране на строителството, изпълнявано по стопански начин	328
§ 7. Кредитиране на капиталните вложения	329

Глава XVI

Международни плащания и кредитиране на външната търговия при социализма

§ 1. Монопол на външната търговия и валутен монопол в НРБ	333
§ 2. Организация на международните плащания с капиталистическите страни	338
§ 3. Организация на международните плащания със СССР и със социалистическите страни	341
§ 4. Кредитни отношения на НРБ с капиталистическите и със социалистическите страни. Кредитиране на вносно-износните центрове	343

**ФИНАНСИ И КРЕДИТ
НА СОЦИАЛИСТИЧЕСКАТА
ДЪРЖАВА**

Редактор *Вара Алексиева*
Художник *Иван Марков*
Худ. редактор *Иван Кенаров*
Техн. редактор *Константин Пасков*
Коректор *Елена Върбанова*

Далена за набор на 1. III. 1970 г.

Излязла от печат на 33. V. 1970 г.

Печатни коли 21,75 Формат 65×92/16 Издателски коли 21,75

Темаг. № 3:16-1-4 Тираж 5000 экз. Издателски № 669

Цена 1,35 лв. по ценоразписа за 1968 г.

Държавно издателство — Варна
ДПК „Странджата“, гр. Варна Пор. № 2018/1970 г.